

PRVI DIO

REFERATI

1. SOE na Balkanu

Bickham Sweet Escott:

Predgovor general-majora sira Colina Gubbinsa

Želim kazati nekoliko rijeci o jednom općem aspektu naših operacija na Balkanu koji se meni uvijek činio čudnim. Naime, zašto je Vrhovnoj komandi za Srednji istok trebalo tako mnogo vremena da shvati da se na njezinu vlastitu ratištu vodi jedan krupni rat prema kojemu ona ne pokazuje faktički nikakav interes. Kad kažem »jedan krupni rat« imam na umu aktivnost snaga otpora na Balkanu i operacije SOE na tom području.¹ Rekao bih, ne tvrdeći da imam zaista pravo, da su za to pomanjkanje interesa postojala dva razloga. Gledajući unatrag na to razdoblje, dolazim do zaključka da komandante bojišta, kako su kasnije nazvani, pa čak ni naše poslanike na tom području, zapravo nije nikada Ratni kabinet službeno obavijestio o osnivanju SOE, do kojega je bilo došlo u srpnju 1940; zatim, tim komandantima nije nitko omogućio da vide povelju kojom je osnovan SOE. Već od samog početka bila je SOE odozgo nametana zapravo potpuno pretjerana konspirativnost, i kada danas o tome razmišljam, počinjam svaćati zašto je Vrhovna komanda za Srednji istok u to vrijeme smatrala da su operacije pokreta otpora u dalekim zemljama (pa čak i operacije na obalama južnog i istočnog Sredozemlja) nešto što se nje, te komande, ne tiče neposredno, iako se događa na području koje se nalazi na ratištu za koje je nadležna. S tim u vezi moram napomenuti da sve dosad nisam ni na koga naišao tko je bio bilo kada obaviješten, službeno ili pismeno, o tome što zapravo stoji u povelji SOE. Mislim da se u to vrijeme gledalo na SOE kao na neku vrstu ekspoziture tajne službe, i to naravno kao na takvu tajnu organizaciju koja nema nikakvu pisanu povelju. Međutim, povelja SOE je postojala. Nalazila se, crno na bijelom, u zapisnicima sjednica Ratnog kabineta, iako se doduše, koliko je barem meni poznato, dalje nije nikad otišlo. Lako je moguće da je upravo to bio razlog zbog kojega Vrhovna komanda za Srednji istok nije shvatila da je SOE služba koja i te kako zavređuje njezinu pažnju i zašto nije svojim intervencijama stimulirala krupni rat koji se vodio na njezinu vlastitu bojištu. Nikakvo mi drugo objašnjenje jednostavno ne pada na pamet.

¹ Službeni dokumenti SOE nisu dosad dani na uvid javnosti. Međutim, značajna količina podataka o SOE i o njegovoj aktivnosti može se izvući iz raznih službenih dokumenata (dokumenata Foreign Officea, Ratnog kabineta, Ministarstva rata itd.) koje je Public Record Office stavio na uvid javnosti. Drugi podaci (osim onih koje Bickham Sweet-Escott iznosi u svojoj knjizi *Baker Street Irregular*, koja je izašla u Londonu 1965. godine) mogu se naći u knjizi Hugh Daltona *The Fateful Years* (London, 1957), u knjizi M. R. D. Foota *S. O. E. in France* (London, 1966) i memoarima Winstona Churchilla *The Second World War*, V (London, 1952).

Drugi je važan problem okolnost da su Britanci hvatali i dešifrirali njemačke bežične brzopjavke.¹ Obavještenja do kojih se tako dolazilo bijahu dakako na najvišem stupnju pouzdana i vjerodostojna, zato su imala upravo neprocjenjivu vrijednost, ali se njihov »izvor« morao zaštititi od svake, doslovno čak i najsitnije opasnosti da bude razotkriven, jer bi neprijatelj u tom slučaju preko noći promijenio svoje šifre i Britancima bi se dogodilo da bi možda čak nekoliko mjeseci ostali u mraku u pogledu njegovih namjera. Zbog toga su bile na snazi stroge restrikcije s obzirom na cirkuliranje tih obavještenja u njihovu izvornu obliku, što je predstavljalo potpuno shvatljivo i opravdan postupak.

Zato ne bi rekao da je SOE u Kairu imao uvid u te intercepte. U stvari pretpostavljam da obavještenja do kojih se dolazilo tim putem, to jest hvatanjem brzopjavki njemačkih visokih štabova i komandi na Balcanu, SOE nije dobivao čak ni u parafraziranom obliku ni kao »obavještenja iz veoma pouzdanog izvora«, što bi zapravo bilo dovoljno da se sakrije njihov pravi izvor. Razumije se da ne znam je li Vrhovna komanda za Srednji istok dobivala ta obavještenja.

U ovom svom referatu moram prije svega udovoljiti jednom izričito postavljenom zahtjevu i sažeto prikazati aktivnost SOE u Grčkoj i Jugoslaviji u razdoblju do završetka 1942. godine. Mislim da ću, pošto to uradim, najkorisnije pridonijeti ovom skupu ako pokušam opisati ambijent i atmosferu u kojima smo mi, pripadnici SOE, morali raditi u proljeće i ljeto 1943. i ako iznesem probleme koji su nas u to vrijeme najviše fistili, i to kako u londonskoj centrali tako i u Kairu.²

Svatko zna da povijest pisana na temelju dokumentarnih izvora može biti veoma varljiva i veoma pogrešna ako u njoj ne prikazete okolnosti u kojima su morali raditi i djelovati ljudi o kojima pišete. Po Rankeovim³ slavnim, ali i često varljivim riječima, zadaća je historiografije da opiše »kako je to doista bilo« - to jest kakva je prošlost zaista bila. To se naročito teško postiže kad pišete o ratu; magla koja ga obavlja poslovična je. Kao pripadnici svake druge komande ili štaba (zapravo u istoj mjeri kao pripadnici štaba svake vojne jedinice za koju znam), i mi u SOE često smo zapadali u zbrku i konfuziju. U prvim danima postojanja SOE uz to je postojao i djelovao i osjećaj bespomoćnosti, čak i očajanja, nešto sasvim tipično za svaku novu i još neproverenu službu.

¹ Riječ je o »Operaciji Ultra«. Poljska, francuska i britanska obavještajna služba domogle su se u početku rata ENIGME, njemačkog mašinskog, tj. mehaničkog, uređaja za šifriranje i dešifriranje poruka, koji je funkcionirao na taj način da su Nijemci bili potpuno sigurni kako se tako šifrirane poruke (budući da su se mogle upotrebljavati bezbrojne kombinacije kodova) nikako ne mogu dešifrirati. Međutim, Britanci su konstruirali jedan od prvih kompjutora u povijesti kojim je riješen taj problem, pa su otada relativno lako dešifrirali te poruke. Budući da su taj sistem upotrebljavali svi njemački štabovi i komande, Britanci su zapravo čitali najtajnije njemačke brzopjavke. (Nap. prev.)

² Osim kada izričito navodi nešto drugo, autor se oslanjao na svoja sjećanja, potkrijepljena onim što je iznio u svojoj knjizi *Baker Street Irregular*. Ta je knjiga napisana još 1953-1954. godine, ali punih jedanaest godina nije mogla biti objavljena jer je u skladu s odredbama Zakona o službenoj tajni (*Official Secrets Act*) autor morao čekati da dobije odobrenje za njezino objavljivanje.

³ Leopold Ranke (1795-1886), glasovit njemački historičar. (Nap. prev.)

Porodajne muke SOE trajale su dugo. Iako je do osnivanja SOE došlo tek ljeti 1940, pokušaji da se na Balkanu i u drugim dijelovima svijeta vrše akcije protiv neprijatelja takvim sredstvima i postupcima za koje britanska vlada ne bi bila mogla priznati da stoji iza njih započeli su zapravo još prije, jer je još 1938. godine osnovana tzv. *Sekcija D MI-6*. Kad sam se u travnju 1940. zaposlio u Balkanskom odjelu MI-6. u Londonu, *Sekcijom D* rukovodio je maštovit i slikovit vojnik od zanata Laurence Grand, danas general, ali mi se čini da ta služba nije tada imala nikakav službeni naziv, ništa crno na bijelom o svom radu i zadacima. No imala je aktivnu sekciju, podružnicu, u Beogradu, koja je u isti mah služila i kao neka vrsta taktičkog štaba *Sekcije D* za operacije u zemljama oko Jugoslavije. Tom sekcijom rukovodio je čovjek kojega smo svi poznavali pod njegovim konspirativnim nadimkom »Julije Cezar« (Julius Caesar),¹ ali na žalost moram napomenuti da za razliku od pravoga Julija Cezara on nije napisao nikakve svoje »Komentare«.²

Tog proljeća, tj. u proljeće 1940, *Sekcija D* bila je u Jugoslaviji veoma aktivna. Aktivno se angažirala u sabotažnim akcijama malog opsega; tako smo, na primjer, nagovorili neke Slovence da podmeću pijesak u kardanske kutije vagona teretnih vlakova što su odlazili u Njemačku. *Sekcija D* izradila je i ambiciozne planove da se blokira Dunav kako njime ne bi mogli ploviti šlepovi s petrolejem, koji su iz Rumunjske plovili uzvodno u Ratisbon ili Ulm, ali s tim u vezi moram odmah napomenuti da smo više postigli podmićivanjem pilota i kupovanjem samih šlepova negoli upotrebom fizičkih metoda koje je smišljao »Julije Cezar«. No, *Sekcija D* već se u to vrijeme okušavala i u političkim subverzijama, ne samo širenjem podzemne propagande, nego i sondiranjem srpske Zemljoradničke stranke i nekih drugih stranaka (iako na nesreću *ne* i Hrvatske seljačke stranke), što su bile protivnice politike tadašnje kraljevske vlade, koja je već ljeti 1940. stvarala dojam da će se, kad zagusti, nagoditi s Nijemcima. *Sekcija D* zanosila se i idejom izazivanja ustanka u Albaniji. U travnju 1940. održano je u Londonu savjetovanje britanskih ambasadora u balkanskim zemljama. Njegovi su učesnici i protiv svoje volje priznali potencijalnu važnost djelovanja *Sekcije D* na tom području. Jedan od rezultata toga savjetovanja bijaše odluka da nam se dopusti da u srpnju te godine počnemo stvarati svoju bazu u Grčkoj. Zapravo je do toga došlo u posljednjem trenutku, jer je zbog talijanske objave rata Grčkoj, u lipnju 1940, fizičko komuniciranje između Londona i Balkana postalo stvar ne više sati nego mjeseci. Istovremeno smo, također na našu sreću, osnovali u Kairu štab za rukovođenje aktivnošću na čitavom Balkanu.

Pad Francuske i spoznaja da se odsad Britanija mora boriti sama potaknuli su Chinchilla da u lipnju 1940. pretvori *Sekciju D* u »čestitu ženu«, da je legalizira. On je to uradio osnovavši SOE i predavši ga u nadležnost jednog ministra Krune, SOE je formiran spajanjem dotadašnje *Sekcije D* s nekoliko drugih tajnih organizacija, a njihova je buduća aktivnost regulirana izdavanjem službene povelje u kojoj je to sve stajalo. Zapravo SOE nije bio ništa više nego doista optimistična improvizacija smišljena u zaista

¹ »Julius Caesar« bio je pukovnik Julius Hanau. Vidi: Sweet-Escott.

² Aluzija na glasovite Cezarove memoare: »Galski rat« i »Građanski rat«. (Nap. prev.)

desperatnoj situaciji. Kako kaže profesor Foot¹, specijalne su operacije zapravo stare kao povijest rata i povijest ratovanja. Britanci su više puta u svojoj prošlosti poduzimali akcije tipa onih kojima se bavio SOE. Poduzimao ih je mladi Pitt² protiv Napoleona a primjenjivale su se, dakako, i u prvom svjetskom ratu protiv *Kaiserove* Njemačke. Međutim, takvi pothvati kao što su bili osnivanje i operacije Arapskog biroa³ ili i »Zimmermanovo pismo«⁴ bijahu ipak samo izolirane, *ad hoc* operacije. SOE je bilo novotarija zbog toga što nikada prije toga nije bilo tijela koje je bilo stvoreno i organizirano sa specifičnim zadatkom da vodi akcije i operacije takvog tipa na neprijateljskom teritoriju, na teritoriju pod neprijateljskom okupacijom i u neutralnim zemljama. Novo je bilo i to da je SOE bio prva takva organizacija podređena jednom ministru, i to ministru koji je mogao stupati u neposrednu vezu s načelnicima štabova i s premijerom.⁵

Nije se moglo izbjeći da SOE već od samog postanka izaziva ljubomoru, sumnjičavost i skepsu među osobljem etabliranih profesionalnih organizacija kao što su bili MI-5 i MI-6 (što su se takvim poslovima bavili desetljećima), a naravno i u *Foreign Officeu*. Tih prvih godina optuživali su nas da bolujemo od amaterizma, da smo nepouzdana, da smo lakovjerni i da onima koji su nas napadali zapravo, sve u svemu, otežavamo posao. Može se reći da se tako prema nama držala i sama vojska čija smo mršava sredstva morali upotrebljavati. Osim toga, nismo imali nikakve vojne knjige u kojima bismo mogli naći presedane da se po njima ravnamo pripremajući svoje operacije ili da se na njih pozivamo da bismo ih opravdali. Morali smo se sami snalaziti i sami tražiti put, sami smišljati pravila o tome kako se treba ponašati i kako treba postupati u tom novom tipu totalnog ratovanja. Usred rata morali smo za sebe vrbovati ljude prilično zasebnog tipa, a malone svatko tko bi stvarao dojam da odgovara našim potrebama bio je već korisno zaposlen negdje drugdje i nije bilo baš uvijek lako objasniti zašto je potrebno da prijeđe u SOE. Imali smo sreću da smo unatoč tome došli do toliko mnogo prvorazrednih muškaraca i žena, ali je na žalost točno i to da su nam podmetnuli previše mućaka.

Zbog razloga koji su jasni sami po sebi svoje smo operacije morali pripremati u dubokoj tajnosti, ali se na žalost prečesto događalo da su drugi pogrešno shvaćali tu našu potrebu za konspiracijom. Zašto je, na primjer, tako smiješno malenom broju naših ljudi bilo omogućeno da vidi povelju kojom je 1940. godine osnovan SOE? Ja tu povelju nisam nikad

¹ To iznosi M. R. D. Foot u antologiji *The Fourth Dimension of "Warfare"* (London, 1970) u redakciji M. Elliott-Batemana.

² William Pitt mlađi (1759-1806). Postao predsjednik vlade kada je imao samo 24 godine. Na tom je položaju od 1783. do 1806. godine. Rukovodio je borbom Britanije najprije protiv revolucionarne, a kasnije protiv Napoleonove Francuske. (*Nap. prev.*)

³ *Arab Bureau*. Sekcija britanske obavještajne službe koja je obavljala subverzivne aktivnosti na Srednjem istoku. Njezin je najslavniji pripadnik bio pukovnik Lawrence. (*Nap. prev.*)

⁴ Britanska obavještajna služba falsificirala je i onda podmetnula lažni izvještaj njemačkog ambasadora u Meksiku Zimmermanna, u kojemu se iznosio tobožnji plan napada Meksika i Njemačke na SAD u prvom svjetskom ratu. Cilj je te operacije bio da se skrši otpor američke javnosti stupanju SAD u rat. (*Nap. prev.*)

⁵ Sweet-Escott, Fott, *S. O. E. in France*.

vidio, a sir Collin Gubbin mi je poslije rata priznao da je ni on nije nikad ni vidio ni pročitao. Zašto je u to doba bilo samo tako neznatnom broju pripadnika naše organizacije saopćeno da je Churchill rekao Daltonu opraštajući se s njim nakon sastanka na kojemu mu je povjerio nadzor nad SOE, da je njegov zadatak da »zapali Evropu«.¹ Prečesto nam se događalo da otkrijemo kako mnogi visoki oficiri, ljudi koji su morali znati bar nešto o SOE, ne znaju čak ni da on postoji; mnogi drugi oficiri mislili su pak da je pristupanje organizaciji SOE trik koji pojedincima omogućava da ne odu na bojište i da se divno provode na račun poreznih obveznika. Međutim, najveće nam je poteškoće ipak zadavao jedan logistički problem koji je pothranjivao samoga sebe: bez stanovite opreme, na primjer bez aviona i bez uređaja za bežično komuniciranje, kojih je uvijek bilo premalo, mi nismo mogli ostvarivati rezultate, a budući da ih nismo ostvarivali, nismo se mogli nadati da ćemo dobivati tu opremu.

Time što je formirala SOE vlada je ako ništa drugo barem priznala njegov potencijal da nanosi štetu i stvara neprilike neprijatelju pomažući 150 milijuna Evropljana koji su u to vrijeme bili pod vlašću Osovine. Vlada je to uradila premda načelnici štabova u to vrijeme ili nisu mogli ili jednostavno nisu htjeli dati SOE oruđa potrebna da se prihvati tog posla. Zato se te zime naša aktivnost na Balkanu svodila uglavnom na ubacivanje i organizaciju podzemne propagande (u čemu smo imali mnogo uspjeha, naročito u Grčkoj) i na obavljanje takvih priprema za koje smo bili sposobni, da ih učinimo, na primjer priprema za stvaranje zaliha materijala za sabotazu. Te smo pripreme obavljali imajući na umu sve veću vjerojatnost da će prije ili kasnije doći do rata na Balkanu.

Posljedica talijanske invazije na Grčku u listopadu 1940. bilo je veliko povećanje naše tamošnje aktivnosti i pojačanje priprema u vezi s Albanijom, ali nam je i otežalo nastavljanje posla koji je zapravo trebao da bude jedan od naših najvažnijih zadataka. Bilo je to stvaranje organizacije koju ćemo ostaviti da za nas radi na Balkanu ako ga usprkos našim nadama okupira neprijatelj. Takva se organizacija mogla stvarati samo u najdubljoj konspiraciji, naime, da su lokalne vlade otkrile da to stvaramo, dobile bi dojam kako nemamo namjeru da im pružimo otvorenu vojnu pomoć kad jednom zagusti. Kako bilo da bilo, jedno je bilo sigurno. Ako nam je doista do toga da neprijateljsku okupaciju Balkana dočekamo spremni, moramo stvoriti doista tajne komunikacije, a u tom apsolutno životno važnom pogledu bijahu potpuno nespremni i nepripremljeni ne samo SOE, nego i sve ostale britanske tajne službe. U to je vrijeme monopol nad tajnim primopredajnicima i nad njihovom upotrebom držao MI-6. SOE je te zime uspio iscijediti za svoje balkanske potrebe samo sedam takvih aparata, pa nam na kraju krajeva nije preostalo ništa drugo nego da *sami* konstruiramo takve uređaje. No, njihova je proizvodnja započela tek 1942. godine.

Naša je aktivnost na Balkanu postala još nužnija kada je u veljači 1941. britanska vlada odlučila pomoći Grčkoj odašiljanjem britanskih trupa. (Dotad je Grčka imala samo simboličku pomoć, što se sastojala od nekoliko jedinica RAF-a, koje su tamo bile poslone nakon Mussolini-

¹ Detalje (ali ne i tekst povelje) iznio je J. R. M. Butler u *History of the Second World War, Grand Strategy, II*, (London 1957).

jeve invazije). Istina je doduše da će SOE za sebe svojatati dio zasluga za prosaveznički državni udar u Beogradu od 27. ožujka 1941, jer je ministar kojemu je SOE bio podređen bodrio naše ljude da održavaju veze s nekim nezadovoljnim jugoslavenskim oficirima i vođama srpske Zemljoradničke stranke, koju smo u to vrijeme čak financirali. No, većina naših ljudi smatrala je da bi se taj državni udar bio dogodio čak i da SOE kojim slučajem nije postojao. Kako bilo da bilo, čitava balkanska vojna završila je u samo nekoliko tjedana. Od onih sedam primopredajnika koje smo bili gotovo nasilu dobili od MI-6, šest nije uopće proradilo, a sedmi je David Pawson predao prije odlaska iz Grčke pukovniku Bakirdzisu, koji ga je predao slavnom »Prometheusu 2«.¹ Nakon što je taj odašiljač proradio, u studenom 1941, dalji razvoj događaja bio je takav da je taj odašiljač postao sredstvo koje će nam kasnije omogućiti da se ponovo ubacimo u Grčku. Mnoga demoliranja koja je redovna vojska propustila obaviti učinili su ljudi iz SOE i David Pawson. (Riječ je o demoliranjima u distriktu oko jezera Kopaisa.) Debakl na Kretu bijaše za nas prava katastrofa, jer nam je, kao uostalom i svima drugima, bilo rečeno da ćemo braniti i zadržavati Kretu, zato smo planirali da se kasnije upravo odatle ubacujemo natrag u Grčku. Međutim, izgubivši Kretu, morali smo pripreme za povratak u Grčku započeti gotovo od nule.

Ako se uzme u obzir da nismo raspolagali ni s jednim jedinim avionom i da smo i dalje imali samo nekoliko primopredajnika, posao što ga je kairski SOE obavio do kraja 1941. godine bijaše zaista i krupan i hvalevrijedan. Tog se ljeta potkomandir »Skipper« (»Kapetan«) Poole, bivši upravitelj stanice *Imperial Airways* u Grčkoj, uspio podmornicom prebaciti na Kretu i odatle spasiti oko dvije stotine britanskih vojnika i vojnika *Commonwealtha*, koji se nisu bili uspjeli evakuirati nakon pada Krete. SOE je izvršio još nekoliko takvih upada na Kretu, među njima se naročito istakla akcija što ju je u prosincu izveo pukovnik C. M. Woodhouse. Ti pothvati bijahu naravno korisni, ali nam nisu omogućili da saznamo što se zapravo događa u Grčkoj. U svojim nastojanjima da dolazimo do takvih podataka morali smo se oslanjati na ono što smo saznavali od Grka koji bi uspjeli vlakom ili cestom prebaciti se u Carigrad ili kakvim trabakulom u Smirnu (Izmir), što je u prvo vrijeme još bilo nekako moguće. Obavještenja koja smo dobivali od tih ljudi nedvosmisleno su nam davala na znanje da su monarhija i izbjeglička vlada silno i sve više nepopularni u narodu. U tome je veliku ulogu imala i okolnost da su prije rata monarhija i ljudi u izbjegličkoj vladi bili povezani s Metaksovom² diktaturom i da su maknuli s rukovodećih položaja u vojsci mnoge oficire koji su bili pristaše Venizelosa.³

¹ »Prometheus 2« bio je kapetan Kuzogiannopoulos, aktivni oficir grčke ratne mornarice. Vidi: C. M. Woodhouse, *Early Contacts with the Greek Resistance*, članak u časopisu *Balkan Studies*, XII (1971).

² Joannis Metaksas (1871-1941), grčki general i političar, jedan od vođa rojalista, diktator od 1936. godine (*Nap. prev.*)

³ Eleftherios Venizelos (1864-1936), vođa grčkih liberala, najutjecajniji grčki političar između dva rata. Godine 1916. protjerao je germanofilski orijentiranog kralja Konstantina, a kad je 1935. godine pokušao spriječiti restauraciju monarhije morao je emigrirati i umro je u progonstvu. (*Nap. prev.*)

Osim toga, ta su obavještenja nedvosmisleno ukazivala na to da je duh otpora u Grčkoj veoma jak. Kada je najzad proradila tajna stanica »Prometheus 2«, saznali smo da su neki ljudi s kojima se SOE bio povezo prije okupacije sada aktivni i da žele da ih pomažemo. No, te smo jeseni bili posve prirodno opsjednuti vijestima o gladi u Grčkoj, a situaciju je činila još mračnijom činjenica da je izbjeglička kraljevska vlada bila sklona tome da daje na znanje kako je tobože svaki Grk koji je protivnik monarhije - komunist. Naše pokušaje da saznamo što se zapravo događa u grčkim planinama onemogućila je na neko vrijeme katastrofa koju smo u veljači 1942. doživjeli kod Antiparosa. Jedan britanski oficir, koji se tamo iskrcao iz podmornice, pao je u ruke neprijatelju zajedno sa školski besprijekorno sastavljenom operativnom zapovijedi pod naslovom »Podaci o vlastitim snagama« i sa spiskom ljudi s kojima se ima povezati, pa je neprijatelj dakako brzo i lako pohvatao većinu tih nesretnika.

Preko jugoslavenske kraljevske izbjegličke vlade u Londonu saznali smo u kolovozu 1941. da su se u Srbiji odmetnuli u planine gerilci koje vodi pukovnik Draža Mihailović. Jugoslavenski rojalisti pobrinuli su se da to saznaju i mnogi drugi Britanci, među kojima i Churchill. Želeći da saznamo što se stvarno događa u Jugoslaviji, nagovorili smo u rujnu ratnu mornaricu da iskrca na obalu Crne Gore dvojicu oficira jugoslavenske kraljevske vojske sa dva primopredajnika. U posljednjem času pridružio im se kapetan D. T. Hudson, koji do toga trenutka nije o Mihailoviću znao ništa, pa čak ni kako se zove. Hudson je dobio vlastitu šifru, ali nije dobio ni radiotelegrafista ni vlastiti odašiljač.¹ U vrijeme kada sam, u studenom 1941, otišao iz Kaira, Mihailović je bio simbol otpora na Balkanu. Osim toga, iako se u obavještenjima koja nam je poslao Hudson, tvrdilo da se Mihailovićeви ljudi bore protiv »komunista«, dvije strane nisu u to vrijeme još uvijek nepovratno raskinule jedna s drugom. Zbog svega toga činilo nam se da je SOE uspješno započeo operacije u Jugoslaviji. Problem komunikacija bio je najurgentniji jer se Hudson već tada javljao samo veoma rijetko, s veoma dugim razmacima od emisije do emisije, zato što je bio izgubio kontrolu nad ona dva odašiljača koja su bila s njim iskrcana. Zbog toga je mnogo mjeseci u obavještenjima o situaciji u Jugoslaviji prevladavala verzija Mihailovića i kraljevske izbjegličke vlade, koja je stajala iza njega.

Iz Kaira (gdje sam boravio od srpnja) vratio sam se u London pretkraj studenog 1941, a slijedećih petnaest mjeseci sam se bavio posve drugim poslovima, zato o događajima do kojih je došlo u tom razdoblju ne mogu govoriti na temelju vlastitog iskustva. No, kada sam se, u ožujku 1943, vratio iz Washingtona u London i tamo preuzeo rukovođenje Balkanskom sekcijom SOE, ustanovio sam da je SOE u međuvremenu uspio zadobiti stanovito povjerenje načelnika štabova u vezi sa svojom djelatnošću na Srednjem istoku. Načelnici štabova bili su impresionirani dizanjem u zrak željezničkog vijadukta kod Gorgopotamusa u Grčkoj, krajem studenog 1942, a impresionirao ih je i naš kontakt s pokretima otpora u Jugoslaviji i Albaniji. U službenom prikazu naše velike strategije

¹ Jedan je primopredajnik preuzeo Mihailović. Drugi primopredajnik ostavio je Hudson u Crnoj Gori jer je bio previše težak da bi ga mogao nositi na svom teškom i napornom putovanju do Mihailovića. Vidi: F. W. D. Deakin *The Embattled Mountain* (London, 1971).

u tom razdoblju Michael Howard citira riječi J. M. Mackenzieja što ih je ovaj napisao u svojoj dosad neobavljenoj *Povijesti SOE*. Mackenzie je, naime, napisao da smo u proljeće 1943. imali deset misija u Grčkoj, otprilike dvanaest misija kod Mihailovića i pet misija u Albaniji - ukupno dvadeset i sedam misija.¹ Kada je u veljači 1943. general sir Henry Maitland Wilson preuzeo dužnost vrhovnog komandanta za Srednji istok, pobrinuo se odnosno uredio je da predstavnik kairskog SOE prisustvuje dnevnim sjednicama njegova štaba, što je za SOE bio korak naprijed. Međutim, Maitland Wilson navodi u svojim memoarima da su veze između SOE i regularne vojske bile »sporadične«, da je regularna vojska »ispunjavala zahtjeve (SOE) koliko je god mogla kad bi se to od nje tražilo« i da je »SOE nastojao da napada na strategijske ciljeve kad se to od njega tražilo«. Mislim da je to značajna primjedba jer Wilsonovi postupci i njegovo ponašanje u to vrijeme stvaraju dojam da njemu jednostavno nije padalo na pamet da bi SOE mogao obavljati bilo kakve usluge redovnoj vojsci osim sasvim sporednih.²

Zapravo se naš glavni zahtjev regularnoj vojsci sveo na zahtjev da nam omogući korištenje aviona dalekog dometa, pa su nam tako u proljeće 1942. stavljena na raspolaganje četiri *liberatora*.³ Ako se uzme u obzir koliko je u to vrijeme bilo raznih drugih zahtjeva za bombarderima velikog dometa, ta četiri aviona bijahu sve prije negoli mala ili beznačajna pomoć, iako su te iste avione zajedno s nama upotrebljavale i druge tajne službe i premda se samo rijetko događalo da su sva četiri bila istovremeno sposobna za let. Sve što smo osim toga tražili bilo je da nam od vremena do vremena dadu na raspolaganje kakvu podmornicu jer je u to vrijeme bila već započela proizvodnja i isporuka vlastitih SOE-ovih primopredajnika. Početkom 1943. godine odnosi između SOE i regularne vojske u Kairu bili su slični odnosima dviju doduše prijateljskih i savezničkih, ali i potpuno nezavisnih država-nacija. U citatu što sam ga malo prije iznio iz njegovih memoara, Maitland Wilson se potrudio da napomene kako SOE zapravo nije bio podređen njemu nego svom ministru u Londonu. Wilson je našao za potrebno da to istakne iako takav aranžman zapravo nije bio neobičan ili neuobičajen, pa su tako na primjer ekspoziture MI-5 i MI-6 na Srednjem istoku bile također podređene ministrima u Londonu, dok je kairska ekspozitura Uprave za političko ratovanje⁴ u jednom razdoblju bila potčinjena ne samo jednom nego čak trojici ministara u Londonu.

Ta se situacija drastično izmijenila u prvim mjesecima 1943. godine, što je bio rezultat događaja koji su se te zime zbili u Jugoslaviji i Grčkoj. Pokušat ću vam opisati kako sam tada sve to vidio i doživio u Londonu i Kairu. Budući da je naša aktivnost u Grčkoj došla na kriznu točku prije nego naša aktivnost u Jugoslaviji, najprije ću govoriti o Grčkoj.

Od okupacije Grčke do rujna 1942. SOE je u svojoj aktivnosti slijedio direktivu koju su načelnici štabova bili službeno potvrdili odnosno odobrili u svibnju 1941. Ta je direktiva nalagala SOE da obavlja sabotažne

¹ M. Howard, *Grand Strategy*, sv. IV (London, 1972.).

² Feldmaršal lord Wilson, *Eight Years Overseas* (London, 1948).

³ Nije moguće utvrditi točan datum kada su nam ti avioni bili stavljeni na raspolaganje.

⁴ Political Warfare Executive (PWE). (*Nap. prev.*)

operacije malih razmjera kad god je to moguće, ali se u njoj iznosilo da je njegov glavni zadatak da organizira i snabdije ratnim materijalom općenaacionalni ustanak u Grčkoj kada za to sazru okolnosti - i to tek tada, a ne prije toga. Međutim, nevolja je bila u tome da su oni Grci koji su stvarali dojam da žele u tome sudjelovati, postajali iz dana u dan sve manje skloni tome da se bore pod kontrolom kraljevske izbjegličke vlade u Londonu, a tih je ljudi bilo veoma mnogo. Preko »Prometheusa« i preko raznih pojedinaca, kojima je uspjelo da pobjegnu iz Grčke, povezali smo se s brojnim potencijalnim grupacijama pokreta otpora, od kojih se najperspektivnije doimala tzv. »Narodna fronta«. U proljeće 1942. ta je grupacija prerasla u EAM, i o njezinoj smo aktivnosti redovno obavještavali London i sve komande na Srednjem istoku.¹ U to vrijeme nije još nitko tvrdio da EAM-om dominira grčka komunistička partija, KKE.

Jedna okolnost bila je ipak više nego dovoljno jasna. Ako SOE bude pomagao tim ljudima, možda će neki od njih raditi ono što od njih budu tražili Britanci, ali golema većina neće raditi ono što od njih bude tražila izbjeglička vlada ako ona ne izmijeni svoju politiku, i to korjenito, radikalno, na primjer tako da nagovori kralja neka dade izjavu kako se neće vratiti u zemlju prije nego što se o njegovu povratku održi plebiscit. (Kralj je to dakako na kraju krajeva ipak uradio, ali prekasno.) Taj naš podatak nije se nikako sviđao izbjegličkoj vladi, a bio je mrzak i *Foreign Officeu*, koji nije želio vršiti nikakav pritisak na kralja. Mi mo, međutim, imali o tome drukčije mišljenje. Ako *Foreign Office* ne izvrši pritisak na kralja, smatrali smo da će biti veoma slabi naši izgledi da ostvarimo u Grčkoj onakvu koordiniranu aktivnost kakvu su željele naše oružane snage, regularna vojska. Taj problem postao je urgentan u proljeće 1942, jer su se u to vrijeme počele odmetati u planine gerilske skupine najrazličitijih političkih opredjeljenja i boja. (Generalu Napoleonu Zervasu morao je SOE unaprijed platiti »putne troškove« za odlazak iz Atene u planine - 1 to u zlatnim funtama.)

Otrprike upravo tada pripremao se odlazak prve SOE-ove misije u kontinentalni dio Grčke. Ta skupina u kojoj se nalazilo dvanaest SOE-ovaca bačena je padobranima početkom jeseni 1942. sa zadatkom da dignu u zrak željeznički vijadukt kod Gorgopotamosa. (Taj pothvat dobio je kodni naziv »Operacija Harlin«, a izričito ga je bila zatražila Vrhovna komanda za Srednji istok.) Naime, željeznička pruga koja je vodila preko toga vijadukta bila je jedina kojom je neprijatelj mogao sa sjevera slati trupe u Pirej i odatle u sjevernu Afriku, za vojnu koja je u to vrijeme bila na vrhuncu. Po svoj prilici do te operacije ne bi bilo došlo da nije bio u pogonu odašiljač »Prometheusa 2«, u to vrijeme još uvijek jedini primopredajnik što smo ga imali u Grčkoj. U toj operaciji sudjelovali su s nama Zervasovi ljudi, a osim njih i jedan odred gerilaca za koji smo tek kasnije ustanovili da je pripadao ELAS-u, vojnom ogranku EAM-a. No, u jednom članku koji je objavljen 1971. godine pukovnik Woodhouse citira tekst operativne zapovijedi izdane brigadnom generalu E. C. W. Myersu, u kojoj se, pa ma kako to nevjerovatno zvučalo, EAM uopće ne spominje, a jedva da se spominje i tadašnja politička situacija u Grčkoj. Woodhouse tvrdi u tom članku da mu Panayotis Kanellopoulos, ministar vojske u

¹ U to vrijeme nije bilo u Kairu britanskog ambasadora kod grčke izbjegličke vlade jer se ona tada nalazila u Londonu.

izbjegličkoj grčkoj vladi (koji je iz okupirane Grčke pobjegao na Srednji istok u travnju 1942. i s kojim se on, Woodhouse, bio sastao prije svog odlaska iz Kaira) nije kazao ništa o tome da je KKE (Komunistička partija Grčke) aktivna snaga otpora. U tom članku Woodhouse tvrdi da je inicijale ELAS prvi put vidio još 7. studenog 1942. u samoj Grčkoj, ali je Myers ipak istom u siječnju 1943. našao za potrebno da izjavi kako je EAM »čvrsto povezan s KKE iako nije pod njegovom faktičkom dominacijom«.¹

U veljači 1943. već su London i Washington punom parom pripremali invaziju na Siciliju. Zato su željeli da SOE izvrši u Grčkoj kakvu diverziju koja će neprijatelja natjerati na zaključak da je cilj naredne velike savezničke operacije Grčka, a ne Sicilija. Smatrali smo da taj zadatak ne možemo obaviti bez jake suradnje i pomoći lokalnih snaga otpora. U to su vrijeme znali i londonski i kairski SOE da se ELAS nalazi gotovo sigurno pod kontrolom KKE. O Zervasu smo znali da je on, iako republikanac, voljan i spreman da prihvata i izvršava britanska naređenja, dok se za ELAS to ne može reći. Na sve to upozorili smo načelnike štabova u Londonu, pa je početkom ožujka 1943. sam Churchill presudio da »pomazući pokret otpora u Grčkoj moramo favorizirati one grupacije koje su voljne da podržavaju kralja i kraljevsku vladu«. Međutim, Churchill je u tu direktivu ipak unio za svaki slučaj klauzulu da se ta politika mora »potčinjavati operativnim (vojnim) potrebama«.

Bojali smo se da u Grčkoj neće doći ni do kakvih diverzija ako ne budemo potpuno primjenjivali tu klauzulu. Sami događaji tako su se razvijali da se pomoć koju smo dobili od grčkog pokreta otpora svela uglavnom na doduše pasivnu, ali ipak važnu pomoć koja se sastojala u tome da su grupe pokreta otpora pomogle našim ljudima prebaciti se preko područja pod njihovom kontrolom. Operacije su započele u lipnju 1943. i izvršili su ih gotovo isključivo sami Britanci. Te su operacije postigle golem uspjeh; Nijemci su nasjeli na tu i razne druge ratne obmane i poslali su u Grčku najmanje dvije divizije koje bi inače možda bile upotrijebljene na Siciliji.² Međutim, to što je SOE tada uradio bilo je sasvim dovoljno da se zbog toga pokvare i dovedu u pitanje odnosi između britanske vlade i grčkoga kralja (odnosno grčke izbjegličke vlade), koji su bili formalno naši saveznici.

U vezi s Jugoslavijom želim reći dvije stvari. U prvom redu htio bih kazati nekoliko riječi o obavještjenjima o Jugoslaviji kojima su u to vrijeme raspolagali londonski i kairski SOE. Pukovnik F. W. D. Deakin pokazao je u svojoj knjizi da je čak još 1943. godine pomagati otpor u Jugoslaviji značilo za SOE pomagati Mihailovića, kojem je na sam Božić 1942. godine došla britanska vojna misija pod komandom pukovnika S. W. Baileyja. Naime, mi smo o partizanima doista malo znali unatoč Hudsonovu herojskom bivstvovanju u Jugoslaviji, koje je bilo započelo još u rujnu 1941. i sastojalo se u neprestanom seljakanju iz Mihailovićeve štaba u Titov štab i obratno, i unatoč činjenici da je on u svojim izvje-

¹ E. C. W. Myers, *Greek Entanglement* (London, 1955).

² Churchill, op. cit., V, str. 472-3. M. Howard, op. cit., str. 270, 463, pridaje veliku važnost operaciji *Mincemeat*, opisanoj u knjizi Ewena Montaguea *The Man Who Never Was*. Bila je to operacija kamufliranja invazije na Siciliju, a izvršena je u svibnju 1943-

štajima spominjao borbe što su se vodile između Mihailovića i Tita. Ponekad se veza između Hudsona i Kaira prekidala na nekoliko mjeseci, pa smo se često u takvim situacijama bojali da je poginuo. U proljeće 1942. poslali smo u Jugoslaviju tri ekipe sa zadatkom da ga pokušaju pronaći. Dvije su se tamo prebacile podmornicama, a jedna se naslijepo spustila padobranima. Međutim, nijedna od tih triju ekipa nije uspjela obaviti zadatak. Zahvaljujući uglavnom gotovo isključivo samom Deakinu, koji je djelovao iz Kaira polazeći od obeshrabrujućih Baileyjevih izvještaja o Mihailoviću i od iskustava Hudsona, koji se u međuvremenu sastao s Baileyjem, počeli smo mi u SOE uvidati važnost partizana. No, to se dogodilo tek početkom 1943. godine.

S tim u vezi moram upozoriti na činjenicu da su u to vrijeme najvjerodostojniji i najsuvislji podaci o aktivnosti partizana bili oni podaci do kojih se dolazilo hvatanjem i dešifriranjem neprijateljevih brzojavki. Međutim, njihovo cirkuliranje bilo je najstrože ograničeno zbog straha da će neprijatelj, ako poduzmemo akcije zasnovane na tim podacima, shvatiti da čitamo njegove brzojavke, pa će zato izmijeniti svoje šifre. Ljudi koji su hvatali i čitali te brzojavke gledali su na njih otprilike onako kao što kakvo dijete gleda na rođendansku tortu koju je dobilo zajedno sa strogim naređenjem da je *ne* smije pojesti. Londonski SOE nije čak ni u travnju 1943. znao ništa o tim brzojatkama, a kairski je SOE, kako se čini, znao o njima veoma malo.¹ Nama u londonskom SOE bilo bi vraški teško da na temelju podataka koje smo imali postavimo uvjerljiv zahtjev da se najveći dio naše aktivnosti pružanja pomoći jugoslavenskom otporu, pa ma kakve bile dimenzije te aktivnosti, prebaci na partizane. Tog mjeseca, tj. u travnju 1943, poslani su partizanima dvije misije sa zadatkom da utvrde činjenično stanje. (Jedna od njih bila je bačena u Jugoslaviju naslijepo.) Upravo na temelju podataka koje smo dobili od tih misija odlučili su načelnici štabova u Kairu da u Jugoslaviju pošalju pukovnika Deakina kao britanskog oficira za vezu s partizanskom komandom. Ta je odluka donijeta i izvršena krajem svibnja. Nekoliko dana poslije toga odletio je šef kairskog SOE u London da objasni zašto je to bilo učinjeno.

Druga okolnost na koju želim upozoriti zapravo je jasna sama po sebi. Naime, teško je usred rata odbaciti nekoga tko vam je saveznik i okrenuti mu leđa, a odluka o davanju podrške partizanima dovela bi prije ili kasnije upravo do toga.² U Londonu su gledišta o tome bila potpuno podijeljena, kako iznosi i Deakin, a ja bih htio potkrijepiti njegovu tvrdnju onim što o tome znam iz vlastitog neposrednog iskustva. U to sam vrijeme smatrao da su britanska gledišta o tom problemu doista podijeljena, i to ne samo unutar SOE, u *Foreign Officeu* i u vojsci, nego i u samoj vladi, među ministrima. Nekoliko funkcionara SOE intimno su i dugo poznavali neke jugoslavenske rojaliste, na primjer generala Ilića i Jovana Đonovića, čija je lojalnost u to vrijeme bila očita uzdrmana, jer

¹ Kako se čini, brigadir Keble (o kojemu vidi Sweet Escottovu knjigu, op. cit., str. 170), koji je u to vrijeme bio pomoćnik šefa kairskog SOE, nalazio se, zahvaljujući svom prijašnjem položaju, na spisku primalaca nekih interceptata od najveće tajnosti.

² Upotrijebivši termin »saveznik«, autor misli na Mihailovića. (*Nap. prev.*)

³ General Bogoljub Ilić bio je 1941. godine ministar rata u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Jovan Đonović postao je pretkraj te godine (1941) službeni predstavnik te vlade u Kairu. Obojica su u prvim godinama rata bili agenti SOE u Beogradu.

su bili zaprepašteni zbog Mihailovićeve neaktivnosti i zbog činjenice što neki njegovi oficiri surađuju s neprijateljem.³

U takvoj je situaciji bio i *Foreign Office* premda su njegovi ljudi bili s tim u vezi u povoljnijem položaju nego pripadnici londonskog SOE jer su primali odnosno mogli su čitati intercepte njemačkih brzojavki. U *Foreign Officeu* bilo je, name, mnogo pojedinaca koji jednostavno nisu imali snage predložiti da raskinemo s Mihailovićem. Neki drugi pripadnici *Foreign Officea*, kao sir Orme Sargent, jedan od pomoćnika stalnog podsekretara, bili su, kako piše Deakin, za to da se pruža pomoć i podrška partizanima, ali samo uz uvjet da se i dalje podržava i pomaže i njihov protivnik Mihailović. Kada smo raspravljali o ultimatumu (pokazalo se ne posljednjem) koji je 12. svibnja 1943. upućen Mihailoviću, Sargent mi je sam izjavio kako zapravo ne razumije zašto ne pomažemo partizane, ali mi nije rekao ništa o podacima o stvarnom stanju u Jugoslaviji do kojih smo dolazili hvatanjem i dešifriranjem njemačkih brzojavki. Sto se pak tiče članova vlade, lord Selborne, koji doduše nije bio u Ratnom kabinetu, ali je bio utjecajan, energičan i uporan, da ne kažem tvrdoglav, čovjek, napisao je, crno na bijelom, da su njegove simpatije »neopozivo na strani Mihailovića«. Cini se da je to bio i Edenov stav, što možemo zaključiti po Howardovoj tvrdnji da je u lipnju *Foreign Office* bio »energično protiv« davanja podrške partizanima. Načelnici štabova na Srednjem istoku brzo u pak shvatili da su partizani »najjači protuosovinski element u Jugoslaviji«, i to su napisali u brzojavci poslanoj u London 8. lipnja.

Tako su naša aktivnost u Jugoslaviji i naša aktivnost u Grčkoj bile povezane sa dva istovjetna problema. Prvi je problem predstavljala okolnost da su SOE manjkala pouzdana i vjerodostojna obavještenja; drugi je problem proizlazio iz sukoba između britanskih kratkoročnih vojnih ciljeva i onoga što su naše gazde smatrale dalekoročnim političkim ciljevima Britanije. U vezi s prvim problemom moram dati još jednu napomenu od općeg značenja. Ponekad se tvrdi ili daje na znanje (možda je najnoviji primjer za to recenzija Deakinove knjige *The Embattled Mountain* u *Times Literary Supplementu*) da je SOE tobože raspolagao sa svim potrebnim obavještenjima i podacima, ali da su »nabobi¹ u londonskom SOE«, od kojih su »većina bili ljudi iz bankarskog ili poslovnog svijeta«, jednostavno zataškavali te podatke »u interesu restauriranja (u Jugoslaviji) *statusa quo ante bellum*«. ² Smatram da je to obična budalaština, proizašla iz zlobe i neobaviještenosti. Moram kazati da ja osobno nisam u to vrijeme vidio ništa što bi na to upućivalo. U svakom slučaju jedno je sigurno: to je činjenica da londonski SOE u to vrijeme jednostavno nije imao podatke o Jugoslaviji koje bi mogao zataškavati. I još nešto. Sef kairskog SOE (o kojemu sam malo prije rekao da je doletio u London samo zato da zatraži dozvolu o davanju podrške partizanima) bio je po zanimanju bankar, i to ne bilo kakav bankar, nego komercijalni, a mogu vam slobodno reći da je lako nagovorio londonske »nabobe« da prihvate njegov prijedlog. Osim toga postavlja se i pitanje kako to da sve do danas nije nitko izjavio da su isti ti bankarski nabobi zataškali za nas podjednako neprobavljive vijesti koje su u to vrijeme stizale iz Grčke? A

¹ Naziv nekadašnjih pokrajinskih guvernera u mogulskoj Indiji. U prenesenom i ironičnom značenju: »gavan«, »bogaton« i »glavešina«. (*Nap. prev.*)

² *Times Literary Supplement*, 22. listopada 1971.

ruku na srce, u to su vrijeme naši komercijalni interesi u Grčkoj bili mnogo veći nego u Jugoslaviji.

Howard otvoreno i korektno iznosi da je 1943. godine sukob između vladinih kratkoročnih vojnih ciljeva i njezinih dalekoročnih političkih potreba bio naročito jak upravo u vezi s Jugoslavijom i Grčkom. Međutim, Howard ne spominje dvije važne činjenice. Prva je činjenica da SOE nije bio tijelo koje je *kreiralo* politiku. Strategija je, naravno, bila posao načelnika štabova, dok je politika bila u nadležnosti *Foreign Officea*. Međutim, kao uostalom svaka druga vojna organizacija, tako je i SOE morao prije ili kasnije obavijestiti nadležne o svom stavu kad god bi zaključio da je politika koju provodi *Foreign Office* u sukobu s njegovim zadacima, s onim što se od njega zahtijeva. SOE je to uradio i u ovom slučaju, i to je ujedno bilo sve što je uradio. Međutim, od tvrdnje da je SOE davao preporuke u vezi s politikom do tvrdnje da je on imao vlastitu politiku nije zapravo jako daleko, a upravo su to tvrdili u to vrijeme njegovi neprijatelji. Prava je istina izgledala ovako: o politici su odlučivala tijela koja su bila potpuno izvan SOE, a on je mogao samo kazati što misli o ovoj ili onoj politici i onda čekati da drugi odluče kakva će se politika izabrati.

Druga okolnost koju ne spominje Howard je okolnost da je takav sukob predstavljao nešto s čime se SOE morao suočavati i u mnogim drugim dijelovima svijeta. Howard isto tako ne objašnjava zašto je to postalo problem. Međutim, razlog koji je doveo do toga imao je ključnu važnost u našem poslu. Stvar je bila u tome da smo mi, obavljajući zadatke koje su pred nas postavljale oružane snage, ovisili o ljudima što su živjeli u okupiranim zemljama, ne samo u Jugoslaviji ili Grčkoj, nego i u Francuskoj, Italiji, Burmi i drugdje, a ti su ljudi u pravilu i u većini bili ljudi koji su čeznuli za tim da se nakon rata stanje u njihovoj zemlji vrati tamo gdje je bilo prije rata. Ti ljudi nisu bili bivši polaznici engleskih privatnih gimnazija, kojima bi se moglo utviti da do kraja rata zaborave na sve osim na rat, i da to urade zato da bi se ostvarili britanski ratni ciljevi. Ti su ljudi stavljali život na kocku da bi ostvarili vlastite ratne ciljeve, a ti su se ciljevi po mnogo čemu važnom razlikovali od naših ciljeva. *Foreign Office* bio je rijetko kad sposoban da shvati tu zapravo jednostavnu istinu, a još ju je rjeđe shvaćala vojska.

Razumije se da gazde koje je SOE morao slušati nisu mogle dobiti i jedno i drugo; morali su se opredijeliti ili za dalekoročne ciljeve, a to bi značilo odreći se koristi koje su vojsci mogli pružiti pokreti otpora u okupiranim zemljama, ili su se mogli opredijeliti za kratkoročne ciljeve i pustiti političke konzekvencije da idu svojim tokom i da se same od sebe razriješe nakon rata. Jedini mogući politički kompromis pokušao je ljeti 1943. u Grčkoj, kada je Myersu i Woodhouseu naređeno da pvedu pregovore radi stvaranja zajedničke gerilske komande u kojoj bi različite grupe pokreta otpora zaboravile na svoja politička neslaganja i podredile se sve komandi britanskog vrhovnog komandanta za Srednji istok. Međutim, dogodilo se ono čega su se neki od nas plašili. Taj je sporazum potrajao žalosno kratko i malo je pridonio ostvarivanju naših političkih ciljeva nakon oslobođenja Grčke.

Ljeti 1943. (tada su već iz Jugoslavije na veliko stizala obavještenja o partizanima, a osim toga bila je uspješno izvedena ona diverzija u

Grčkoj) Vrhovna komanda u Kairu shvatila je da doprinos što bi ga mogao dati SOE više nije marginalan, zbog toga je sasvim preuzela operativnu kontrolu nad našom aktivnošću na Balkanu. Tako je napokon put pred nama postao jasniji. Mislim da o Grčkoj više nije potrebno govoriti, jer je u posve strategijskom pogledu uloga koju je SOE tamo imao bila zapravo završena. Ipak smatram da moram makar samo usput spomenuti blistave pothvate što ih je u Ateni i Pireju vršio pokojni Yannis Peltekis sve do oslobođenja zemlje. U Jugoslaviji je novootkriveni potencijal partizana pobuđivao dojam da ima upravo golemu važnost. Naime, iako je bilo odlučeno da će invazija na Siciliju započeti tek 10. srpnja, vojni planeri u Londonu, "Washingtonu i drugdje već su punom parom pripremali planove invazije u samu Italiju. Churchill piše u svojim memoarima da je 23. lipnja, s pravom ili ne, obavijestio britanske načelnike štabova da Jugoslavija veže za sebe trideset i tri divizije osovine. Bilo je samo po sebi jasno da se imperativno nameće potreba da ih Jugoslavija i ubuduće veže za sebe, jer bi se inače moglo lako dogoditi da neke od tih divizija budu poslane u Italiju kada jednom započne naša invazija u tu zemlju. Pripremanje invazije u Italiji nije se bavila samo naša komanda u Kairu, nego i vrhovna saveznička komanda u Alžiru, a ta komanda nije znala ništa o važnosti jugoslavenskih partizana. Zato sam poslan u Alžir da ih o tome obavijestim, i mislim da nema nikakve sumnje o tome da je to putovanje bilo i potrebno i korisno.

U širem kontekstu slom Italije povećao je potencijalno značenje aktivnosti SOE na čitavu Balkanu. Danas znamo da je dugo prije razdoblja o kojem ovdje govorimo Churchill nerado prihvatio zahtjev Amerikanaca da na Balkanu ne bude izvršen nikakav veći vojni pohod. Međutim, u razdoblju o kojem sada govorimo to nije bilo tako jasno i načelnicima štabova na Srednjem istoku, pa su zato računali s raznim eventualnostima, jer se, na primjer, moglo dogoditi da se strategijski planovi ipak izmijene, a Komanda za Srednji istok morala bi to dočekati spremna. Za tu se eventualnost morao pripremiti i SOE. Ako netko možda misli da to nije bilo važno, neka mi onda lijepo rekne što bi se bilo očekivalo i zahtijevalo od SOE na Balkanu da je kojim slučajem iskrčavanje kod Salerna prošlo glatko, da smo kojim slučajem *imali* desantne brodove za operacije u istočnom Sredozemlju, ili da je uspjela operacija osvajanja Dodekaneza?!

No, kao što je zabilježio i Howard, glavni problem SOE nije bio koga da pomaže u Jugoslaviji i Grčkoj nego *čime* da ga pomaže. Od veljače do ožujka 1943. Churchill nam je pribavio deset *halifaxa* koji su imali pojačati našu flotu od četiri *liberatora*, ali je prošlo nekoliko mjeseci prije nego što su ti *halifaxi* postali za nas upotrebljivi, jer su se svi morali temeljito pregraditi, pa su nam zato prvi stigli tek u srpnju. Howard citira Selbornea, koji je u jednom pismu Churchillu, poslanom u lipnju, napisao da naša četiri *liberatora* »lete posljednjim dahom«. Howard navodi i jednu Churchilovu zabilješku od 22. lipnja 1943, u kojoj se kaže da zahtjev SOE da dobije više aviona »ima veći prioritet nego čak bombardiranje Njemačke«. Međutim, unatoč tome su načelnici štabova tek krajem srpnja pristali da se broj aviona koji nam se moraju poslati poveća na trideset i šest. Kratko vrijeme poslije toga mogli smo se početi služiti aerodromom u Bariju, koji je bio mnogo bliže Jugoslaviji i Grčkoj nego

što su bili aerodromi u sjevernoj Africi.¹ U drugoj polovici 1943. godine slali smo tim dvjema zemljama prosječno 150 tona ratnog materijala mjesečno. Razumije se da to nije bilo ni izdaleka dovoljno, ali je svakako bilo više nego simbolična pomoć.

Mislim da je nešto zbog čega se SOE mogao slobodno i pošteno kritizirati bila činjenica da on nije spreman dočekao to veliko povećanje svojih zadataka. Prije otprilike dvije godine, pišući prikaz Deakinove knjige, sir Fitzroy Maclean dao je između redaka na znanje da je SOE imao u Kairu previše ljudi. Međutim, uistinu je broj našeg osoblja u Kairu bio mnogo premalen. Prije sam spomenuo da smo tog proljeća imali dvadeset i sedam misija na Balkanu. Sest mjeseci kasnije njihov je broj bio čak tri puta veći. Komunikacije su bile sama bit našeg posla i naši su radiotelegrafisti u bazi morali biti spremni da svaku našu stanicu na terenu uhvate po četiri puta u svaka dvadeset i četiri sata. U toku nekoliko mjeseci tog ljeta nismo imali ni izdaleka dovoljan broj telegrafista, broj dovoljan da izlazi nakraj s tim silnim radio-prometom, a isto tako nismo imali ni izdaleka dovoljan broj šifrantica za dešifriranje i šifriranje tih silnih brzopjavki. Zato se i nije moglo spriječiti da važne poruke stižu prekasno, čak i da nestaju, i zapravo je pravo čudo što to nije imalo doista pogubne i nepopravljive posljedice, i naudilo je samo našoj reputaciji. Osim toga, mi nismo imali dovoljno ljudstva za planiranje operacija. Treba spomenuti i činjenicu da danas nije moguće rekonstruirati historijat nekoliko naših važnih i krupnih operativnih misija zbog toga što su mnogi naši dosjei za volju konspiracije bili spaljeni kada su se ljeti 1942. naši štabovi djelomično evakuirali iz Kaira u Jeruzalem. No, ipak je najteži problem bio problem pomanjkanja ljudi koji su se mogli slati u operacije, zato su iz kairskog SOE odlazili čak i ključno važni ljudi, koji su imali preko sebe Jugoslaviju i Grčku, a samo se po sebi razumije da se na taj način nije mogao ostvarivati kontinuitet rukovođenja. Zbog svega toga, kad se jednom pred nas postavio zadatak da utrostručimo opseg svoje aktivnosti, mi to nismo mogli uraditi, i našli smo se na udaru potpuno umjesne i opravdane kritike. Međutim, jedno je sigurno: tome nije bio uzrok prevelik broj osoblja u Kairu!

Još nešto što nije valjalo u kairskom SOE bijaše njegova organizacijska struktura. Mislim da nam upravo to može, između ostalog, objasniti katastrofu koja nas je snašla u Antiparusu, kao i doista upadljivo nedovoljnost političkih informacija koje su Myers i Woodhouse dobili u rujnu 1942. S upravo nepogrešivom redovitosti kairski se SOE reorganizirao u kolovozu svake ratne godine - i u svakoj od tih reorganizacija bio bi otpušten njegov šef. Valjda je to bilo u nekakvoj uzročnoj vezi sa Kairom za vrijeme velikih otpuštanja u kolovozu 1941. U to je vrijeme postojala tamo jedna poluvojnička organizacija za gerilsko ratovanje koja se veoma lijepo iskazala u Etiopiji, ali je sada bila bez posla. U njoj se nalazilo mnogo vojnika od zanata koji su se svi kasnije veoma istakli. Zvala se GR. Komanda za Srednji istok prisilila je tadašnjega novog šefa

¹ Prije nego što nam je stavljen na raspolaganje aerodrom u Bariju, bili smo na neko vrijeme preseljeni na aerodrom kod Protvillea u Tunisu. Upravo je odatle odletjela u Jugoslaviju Macleanova misija. Vidi: D. Hamilton-Hill, *S. O. E. Assignment* (London, 1973).

kairskog SOE da preuzme tu jedinicu. Kratko vrijeme poslije toga Wavell¹ mi je rekao: »SOE misli da je preuzeo GR, GR misli da je preuzeo SOE, pa su tako svi i sretni i zadovoljni.« Kada je došlo do preuzimanja GR, tadašnji šef kairskog SOE ukinuo je u njemu samo kratko vrijeme prije toga stvorene sekcije za pojedine zemlje, koje su odgovarale za svu aktivnost SOE u zemlji koja im je bila povjerena. Kao njegov osobni pomoćnik ja sam mu energično savjetovao da to *ne* uradi.

Umjesto organizacijske strukture po zemljama tadašnji je šef kairskog SOE stvorio operativni direktorat (sastavljen od profesionalnih vojnika) i tzv. politički direktorat (koji je imao upravljati radom agenata). U političkom su direktoratu sjedili ljudi koji su doduše bili neprofesionalci, ali su imali iskustvo što ga je naša organizacija stekla na Balkanu. Taj je sistem bio dakle organiziran po funkcionalnom, a ne po regionalnom ključu. Iz Kaira sam otišao prije nego što je novi sistem stvarno proradio. Međutim, koliko sam barem mogao vidjeti, ta dva direktorata samo su posve rijetko razgovarala jedan s drugim. Sumnjam da je od bilo kojeg našeg eksperta za Grčku (od ljudi kao što su bili David Pawson ili Ian Pirie) bilo zatraženo da dadu upute Myersu i "Woodhouseu prije njihova odlaska u Grčku, i to jednostavno zbog toga što se smatralo da je njihova misija operativna misija, pa ih se zato ne tiče. Godine 194z. redovno godišnje smjenjivanje šefa kairskog SOE izvršeno je 21. kolovoza. Prva odluka što ju je donio novi šef bilo je ukidanje dotadašnjeg sistema i njegovo zamjenjivanje sistemom zasnovanim na sekcijama organiziranim po zemljama. Međutim, ta je pobjeda regionalnog sistema došla prekasno da bi mogla doći do praktičnog izražaja prilikom davanja uputa Myersu. Zapravo nam čitav historijat SOE, ne samo u Africi nego i u svim drugim dijelovima svijeta, pokazuje da je uvođenje funkcionalnog sistema u kolovozu 1941. bila fundamentalna pogreška i promašaj. Stvarni tok događaja pokazuje da je SOE zbog toga morao lutati u mraku, ići iz greške u grešku, a svakako smo za dio tih grešaka bili sami krivi.

U knjizi koju je napisao o aktivnosti SOE u Francuskoj, profesor Michael Foot pokušao je iznijeti neku vrstu bilance »troškova i dobiti« rada te organizacije u toj zemlji. Foot tvrdi da je, po mišljenju njemačkih i savezničkih generala, aktivnost SOE u Francuskoj skratila rat za otprilike šest mjeseci.¹ Ne znam ni za kakav sličan pokušaj da se analizira vrijednost našeg rada na Balkanu, a ne pada mi na pamet da sam pokušam dati takvu analizu. Takav se pokušaj odmah sukobio s teškim i složenim problemom koji se može izraziti pitanjem da li bi bilo pametnije i uputnije da smo prije bili dali SOE više bombardera dalekog dometa za bacanje pomoći balkanskim ustanicima i zato malo manje žestoko bombardirali Njemačku. Međutim, neke su činjenice razumno jasne, barem meni. Tako je, na primjer, jasno da kraljevski režim u Jugoslaviji ipak ne bi bio spašen da smo kojim slučajem uradili ono što su neki zahtijevali da uradimo, to jest da partizanima ne pružimo pomoć. S druge strane, mislim da se

¹ Sir Archibald Wavell, britanski feldmaršal, komandant Srednjeg istoka, prvi britanski zapovjednik u borbama u sjevernoj Africi, smijenjen zbog neslaganja s Churchillom i postavljen za britanskog komandanta u jugoistočnoj Aziji; potkralj Indije. (Nap. prev.)

¹ Foot, *S. O. E. in France*, str. IX.

može reći da je pomoć što smo je dali partizanima bila dovoljna da spriječi Titov poraz u 1943. ili 1944- godini. Mislim da je izvan svake sumnje ispravnost postavke da su prihvaćanje kratkoročnog vojnog gledanja na Jugoslaviju i odluka da se pomažu partizani predstavljali jedini stvarni izbor koji smo imali, da je, unatoč svim svojim nedostacima i manama, SOE bio jedino tijelo organizirano da daje takvu pomoć, i da je neoboriva činjenica, i to sve prije nego najmanje važna, bez obzira na to što je tome bio razlog, da su njemačke trupe u Jugoslaviji bile toliko angažirane u toj zemlji da nisu mogle biti upotrijebljene protiv nas kada smo jednom izvršili invaziju u Italiju. Kad se to jednom shvati, postavlja se samo od sebe pitanje za koliko je to skratilo našu talijansku kampanju.

Sto se tiče Grčke, mislim da je Woodhouse u pravu kad misli i tvrdi kako bi EAM, da SOE kojim slučajem nije poslao svoje misije u Grčku, došao na vlast u toj zemlji poslije njezina oslobođenja, što umalo da se nije dogodilo. Razumije se da je posve drugi problem što bi to za nas značilo da se doista dogodilo. Međutim, taj je problem irelevantan u ocjeni pobude koja nas je bila potaknula da tamo pošaljemo svoje prve misije, a to je bilo ostvarivanje kratkoročnih vojnih interesa. U tom je pogledu SOE postigao upadljivo krupan uspjeh. Uništene su Rommelove linije snabdijevanja u kritičnoj fazi pustinjskog rata u studenom 1942, a kasnije, neposredno prije savezničke invazije na Siciliju, Nijemci su zbog akcija SOE u Grčkoj uputili najmanje dvije divizije na pogrešnu adresu. Uvijek sam smatrao, a i danas smatram, da je ono što je SOE postigao ljeti 1943. u Jugoslaviji i Grčkoj obilato opravdalo njegovo postojanje i da je to bilo upravo ono što je od njega tražila njegova povelja.

2. O nekim faktorima koji su uvjetovali britanske odluke u Jugoslaviji u razdoblju od 1941. do 1944. godine

Elisabeth Barker

Dokumenti Foreign Officea o Jugoslaviji, koji su 1972. godine stavljeni na raspolaganje javnosti, sačinjavaju upravo ogroman dokumentarni materijal, pogotovo za 1943. i 1944. godinu. Osim brzopisnih, službene korespondencije, zabilješki i potsjetnika Foreign Officea, u tom se dokumentarnom materijalu nalazi i stanovita količina dokumenata SOE, a među njima i veoma zanimljivi izvještaji Hudsona, Baileya i Armstronga¹, Macleanov izvještaj² iz studenog 1943. i veoma mnogo poruka s terena. Ali, ne nalaze se među njima intercepti (tj. dešifrirane njemačke brzopisne), pa pretpostavljam da su neki dokumenti ostali i dalje nedostupni javnosti upravo zato što se pozivaju na intercepte. Među materijalima pak koji su postali dostupni javnosti ima veći broj procjena situacije, koje su bile izrađene u Ministarstvu rata, u Zajedničkom komitetu obavještajnih službi, ili koji potječu iz nekih drugih izvora, a u objavljenim dokumentima pozivaju se na tzv. najtajnije izvore, zato je očito da su se pri njihovoj izradi uzimali u obzir i intercepti. Tu su najzad i izvaci iz raznih naredbi i direktiva Ministarstva rata, Zajedničkog štaba načelnika štabova te direktive koje je premijer Churchill slao ministru vanjskih podova i drugima.

Iz te goleme i zapletene mase materijala i podataka može se dobiti stanovita predodžba o složenom i mukotrpnom procesu donošenja odluka, i to viđenom uglavnom iz rakursa Foreign Officea. Možda je to izobličena slika, ako ni zbog čega drugog, a ono barem zato što iz ove zbirke sigurno nedostaju neki važni dokumenti, a teško je procijeniti njihov broj.

U britanskom donošenju odluka postojala su i imala glavnu ulogu četiri faktora: Foreign Office, SOE (pod svojim različitim nazivima), vojska (Zajednički štab načelnika štabova, vrhovni zapovjednici, tj. vrhovni zapovjednik za Bliski istok i vrhovni zapovjednik za Sredozemlje), i, razumije se, sâm Churchill. U tom su »špilu« bila i dva-tri džokera (to kažem s dužnim poštovanjem prema brigadnom generalu Fitzroyu Macleanu, pukovniku F. W. D. Deakinu³ i, u jednom razdoblju, Randolphu Churchil-

¹ Kapetan (kasnije pukovnik) D. T. Hudson bio je prvi britanski oficir koji je stupio na tlo Jugoslavije (20. rujna 1941), pošto su tu zemlju okupirale sile Osovine. Hudson je bio u dodiru i s Titom i s Mihailovićem. Pukovnik S. W. Bailey bio je od 25. prosinca 1942. viši oficir za vezu kod Mihailovića. Brigadni general C. D. Armstrong bio je šef britanske vojne misije kod Mihailovića od 24. rujna 1943.

² Brigadni general Fitzroy Maclean (sir Fitzroy Maclean Bart), šef britanske vojne misije kod Tita od rujna 1943.

³ Pukovnik F. W. D. Deakin, prvi britanski oficir u Titovu štabu, od 28. svibnja 1943.

lu¹); ti džokeri utjecali su na događaje više kao pojedinci nego kao pripadnici ove ili one organizacije. Na rubu donošenja odluka nalazile su se dvije organizacije, koje nisam spomenula: BBC i PWE.² Zadaci i funkcije PWE bili su slabo i nejasno definirani; njegov utjecaj bio je malen, jer iza njega nije stajao nikakav ministar, a imao je direktora,³ koji je u svojoj dobrodušnosti išao tako daleko da bi se gotovo bilo moglo kazati da je bio pretjerano miroljubiv. Na BBC se gledalo kao na oruđe za provođenje politike, a ne kao na tvorca politike, ali treba napomenuti da je bio oruđe kojim se teško baratalo i s kojim se teško izlazilo nakraj, pa je zbog toga ipak vršio stanovit utjecaj na stvaranje politike kojoj je imao biti samo oruđe.

Svakako da je moralo dolaziti do nesuglasica, čak i do sukoba između tih organizacija. Ljudi iz Foreign Officea bijahu u tome, barem teorijski, mandarini, najviši i najveći mudraci i ujedno profesionalni stručnjaci za donošenje političkih odluka. Ministar vanjskih poslova Anthony Eden bio je u veoma velikoj mjeri čovjek Foreign Officea, a to je značilo da je duboko vjerovao u ispravnost njegovih metoda i u njegovu mudrost. Na margini zapisnika sastanka koji je u travnju 1943. održan između predstavnika Južnog odjela Foreign Officea i predstavnika SOE Eden je zabilježio: »... sve ovo ne može nas ni malo zadovoljiti. Južni odjel piše... kao da pravo odlučivanja o tim stvarima pripada SOE, što nije točno, a zadaća je Južnog odjela da me o tim stvarima savjetuje... jer sam ja onaj koji za sve to odgovara pred Ratnim kabinetom ...«

Međutim, i druge su se organizacije ubacile s velikim žarom u posao političkog odlučivanja. U tome je naročito veliko oduševljenje pokazivao SOE, u kojem su kao rukovodioci sjedili ljudi iz bankarskog svijeta i iz Cityja. Lord Glenconner⁴ već je u studenom 1941. pisao Foreign Officeu: »Pružati podršku partizanima značilo bi politički odbaciti jugoslavensku vladu... Ako želimo da pobuna u Jugoslaviji bude uspješna, mora je nadahnjivati želja da bude borba svih Jugoslavena za Jugoslaviju, a ne pobuna... iza koje stoji Moskva i koju vode komunisti, koji se bore za Rusiju...« Sudeći po dokumentima, lord Selborne,⁵ ministar kojem je u ključnom razdoblju bio potčinjen SOE, nije imao veoma važnu ulogu, ali je već od samog početka objesio svoj barjak na jarbol antikomunizma i onda se za to opredjeljenje tako fanatički borio da su ga događaji pregazili, pa je ostao nasukan kao kakav nesretni kit. Selborne je već u svibnju 1944. upozoravao Churchilla na političke opasnosti u koje će uletjeti ako bude visoko ocjenjivao doprinos partizana savezničkom ratnom naporu.

Vojska je htjela imati riječ i u političkim aspektima donošenja odluka. U Zajedničkom vijeću načelnika štabova lord Mountbatten⁶ očito je uži-

¹ Major Randolph Churchill. Bio je u Macleanovoj misiji kod Tita od siječnja 1944.

² PWE: Political Warfare Executive (Uprava za vođenje političkog rata). Organizacija koja je vršila propagandu namijenjenu neprijatelju i zemljama pod neprijateljskom okupacijom. PWE je politički bio potčinjen Foreign Officeu, a u administrativnom pogledu Ministarstvu informacija.

³ Sir Robert Bruce-Lockhart, K. C. M. G.

⁴ šef korporacije *United Kingdom Commercial Corporation* 1940. godine. Obavljao je visoke dužnosti u londonskom i kairskom SOE od 1941. godine.

⁵ Lord Selborne, ministar za ekonomsko ratovanje od 1941. godine. Na tom položaju naslijedio je Hughu Daltona.

⁶ Admiral lord Louis Mountbatten od Burme.

vao u tome da pecka Edena odnosno, kako je Eden na to gledao, nepovlašteno ulazi u njegov, Edenov, zabran. Tako je, na primjer, 6. svibnja 1943. Mountbatten kritizirao politiku daljeg pružanja pomoći Draži Mihailoviću, i u tome se dijelom pozvao na postavku da bi to moglo ugroziti naše dobre odnose s Rusijom - a na kraju je zatražio da se Foreign Office upozori na to. Mountbattenov prijedlog bio je očito sračunat na to da ozlojedi i naljuti Edena, koji mu je spremno nasjeo i na margini tog dokumenta zabilježio: »Vjerovali nam vi ili ne, ostaje činjenica da smo i mi na to pomislili!«

Treba pripomenuti da je i vojska, u stanovitoj mjeri opravdano, sumnjičila Foreign Office da zbog nedovoljno opravdanih razloga stvara smetnje zadovoljavanju vojnih potreba. U lipnju 1943. Mountbatten je poslao Zajedničkom štabu načelnika štabova memorandum, u kojemu je optužio Foreign Office da je glavna misao vodilja njegove politike nastojanje da ne dolazi u »političke sukobe« - navodnici su njegovi - s jugoslavenskom vladom. Mountbatten je dodao da su vojni nedostaci takvog stava očiti i jasni kao na dlanu.¹

Još jedan uzrok trvenja bilo je nepovjerenje što ga je Foreign Office gajio prema SOE i sumnja da SOE sistematski prikriva, zabašuruje informacije. Ta je sumnja dolazila do veoma jakog izražaja u dokumentima koji potječu iz početka 1943. godine, ali se ne iznose nikakvi razlozi za nju. U dokumentima koji potječu iz 1942. godine maglovito se spominju Hudsonove poruke (i to u pismima i procjenama situacije koje je SOE davao od srpnja nadalje); ti se navodi spominju kao objašnjenje neaktivnosti Mihailovića i njegove navodne suradnje s Nedićem² i Talijanima. Međutim, stvarni tekstovi Hudsonovih poruka počeli su se pojavljivati istom u dokumentima koji potječu iz razdoblja nakon rujna 1942. Možda je upravo ta okolnost izazvala sumnje Foreign Officea. U svakom slučaju, kako bilo da bilo, jedno je jasno. Kada je, pretkraj 1942. godine, Bailey otišao k Mihailoviću, Foreign Office je bio budan i oprezan. Lord Selborne napisao je zz. siječnja 1943. Edenu kako se nada da će uskoro dobiti od Baileya preliminarni izvještaj i da će tada »oni (njegovi) dijelovi koji bi mogli zanimati Foreign Office« biti odmah i dostavljeni Foreign Officeu. Eden je na to pismo stavio ovu primjedbu: »Baileyeve brzojavke moramo svakako vidjeti. SOE se ponaša prema nama kao prema neodgovornoj djeci«, a onda je sarkastički dopisao: »Možda oni ne znaju da me predsjednik vlade smatra podobnim da čitam operativne brzojavke koje su

¹ »Čini se vjerojatnim ... da je Mihailovićeva snaga velikim dijelom plod podrške koju mu pružamo. Međutim, nije baš vjerojatno da ministar rata, kojega vlada Njegovog Veličanstva mora pozivati neka se kategorički izjasni da je protiv sila Osovine, uživa velik ugled u svojih sunarodnjaka, od kojih se mnogi aktivno bore protiv Osovine. Budući da se čini kako je Mihailović doista u vezi s Talijanima i zbog toga što se zna da se on bori protiv partizana, koje opremaju Rusi (Bilješka: Nema nikakvog dokaza da se to u tom razdoblju doista događalo. E. B.), mi se zapravo upuštamo u opasnost da izazovemo stvaranje takve situacije da će nam se moći prigovoriti kako smo uzrokovali mali građanski rat, i to takav građanski rat u kojemu ćemo mi i Rusi podupirati dvije suprotne strane. Očiti su vojni nedostaci politike Foreign Officea, kojoj je glavna težnja izbjegavanje »političkih sukoba« s jugoslavenskom vladom. Predlažemo da ih na to upozorimo.

² General Milan Nedić, kolaboracionist petenskog tipa, šef srpske marionetske vlade pod njemačkom kontrolom.

gotovo isto tako važne kao ove.« Selborne se ponovno javio 4. veljače pismom, u kojem je napisao: »Kao što sam vam često govorio, u djelatnosti SOE nema ništa što bih želio kriti od vas, ali vam moram priznati kako mi dosad jednostavno nije palo na pamet da bi se vaši ljudi željeli gnjaviti s masom pojedinosti... Ja sam još prije upozorio svoje ljude na to da ne propuste ništa što bi moglo zanimati Foreign Office.« Jedan od nižih funkcionara Južnog odjela napisao je na Selborneovo pismo ovu primjedbu: »Osobno smatram da bi to za nas trebalo biti dovoljno. Ne postoji apsolutno nikakva mogućnost da spriječimo SOE da pred nama skriva svoje brzojavke ako on to sebi zabije u glavu. To bismo mogli spriječiti samo tako kad bismo uzeli u svoje ruke čitav njihov sistem komunikacija.« Međutim, Eden je ipak odgovorio Selborneu pismom u kojem je zatražio da se Foreign Officeu šalju »stvarni tekstovi Bailejevih brzojavki, to jest njegova originalna stajališta, napisana njegovim vlastitim riječima, a ne njihove parafraze.«

Slika ove situacije imala je i naličje. Naime, Foreign Office - odnosno u najmanju ruku njegovo više rukovodstvo - pokazivao je simptome nesposobnosti da svari brzojavke s bojišta kada bi mu ih SOE dostavljao. Sir Orme Sargent¹ napisao je 18. siječnja 1943. na tekst prve Bailejeve brzojavke koju je pročitao - a ta je brzojavka bila prilično jednostavna - ovu zabilješku: »Ovaj mi izvještaj ne kazuje ništa bez dublje analize i bez dodatnih objašnjenja.« Kada je Eden u veljači pročitao Bailejevu brzojavku o pogodbama sklopljenim između Talijana i četnika u Bosni (Bailey je ujedno javio da se Nijemci ne slažu s tim pogodbama), napisao je samo »nezgodna zbrka« - a iz toga se nikako ne bi moglo zaključiti da je doista shvatio kakva je tamo bila situacija.

Nema nikakvog znaka da je Foreign Office, pošto je u svibnju 1943. Deakin bačen padobranom među partizane, učinio bilo kakav poseban napor da dođe do tekstova Deakinovih brzojavki, to jest da uradi ono što je prije toga bio poduzeo u vezi s Bailejevim brzojankama. Koliko sam mogla ustanoviti, među svim dokumentima koji su stavljeni na raspolaganje javnosti nema ni jedne jedine Deakinove poruke ili izvještaja sve do druge polovice srpnja, kada se počinju pojavljivati ili u dokumentima, ili u tjednim izvještajima o situaciji na bojištima, ili samostalno. Međutim, stare sumnje došle su ponovo do izražaja kada je Maclean, u kolovozu 1943, stigao u Kairo na putu u Titov štab. Tom prilikom došle su one do izražaja u odlučnim zahtjevima da svaki Macleanov izvještaj bude dostavljen što brže na pravu adresu. Douglas Howard, načelnik Južnog odjela Foreign Officea, napisao je ovu napomenu na jednom dokumentu od 1. rujna: »Poznato je da vojni interesi SOE na Balkanu nisu uvijek istovjetni s političkim interesima Foreign Officea .. . Foreign Office odlučno je na stajalištu da se svakako moraju poduzeti mjere kako bi se uspostavile direktne komunikacijske veze između njegovih političkih agenata i poslanika Njegova Veličanstva, i da se tako otkloni potreba da se politički izvještaji šalju .. . kanalima SOE.« Sir Orme Sargent na to je dopisao napomenu da će general Wilson predložiti izvjesne mjere kako bi se postiglo da (prema Sargentovim riječima) »SOE ubuduće poštuje pravila igre«, ali

¹ Sir Orme Sargent bio je pomoćnik podsekretara u Foreign Officeu, zadužen za balkanske zemlje.

je dodao da baš nema visoko mišljenje o djelotvornosti tih mjera: »Međutim, mi se svi slažemo u ocjeni da to neće biti dovoljno.« Eden se osobno založio za to gledište zahilješkom, koja se sastojala od jedne jedine riječi: »Da.« Međutim, premda su normalno prolazili kroz kanale SOE, izvještaji koje je slao Maclean ipak su, kako se čini, stizali bez teškoća na pravu adresu.

Okolnost da je sa svoje strane sumnjičio SOE nije stavljala Foreign Office iznad napasti da ponekad i sam prikriva informacije. Čudan incident u tom smislu dogodio se početkom lipnja 1943. Kada Churchill nije uspio da se prilikom svog boravka u sjevernoj Africi sastane s Deakinom, britanski ambasador u Kairu poslao mu je dva izvještaja o situaciji u Jugoslaviji. U Downing Streetu pročitao ih je major Desmond Morton, zaključio da su »u oštroj suprotnosti s politikom vlade Njegova Veličanstva u obliku u kojem je vodi Foreign Office« i poslao ih je u Foreign Office Sargentu. Sargent je te izvještaje razmotrio s rukovodiocima SOE i složio se s njima da su »tendenciozni i netočni«, pa je zato u krajnjem stupnju nepoželjno da ih vidi Churchill. Kad je to saopćeno Desmondu Mortonu, on je rekao da te izvještaje ne smije zatajiti pred Churchillom, ali da će zato pokušati odvratiti ga od toga da ih čita. Da bi to postigao, popraviti će ih zabilješkom da se čitava ta stvar ponovno razmatra i da će se, kada bude razmotrena, dati nove preporuke.¹

U dosjeima nema dokumenta iz kojeg bismo mogli saznati je li taj trik uspio, ali je najvjerojatnija pretpostavka da nije. John Colville - koji je zacijelo poznao pravo stanje - napisao je da Churchill nije nikada mario za Foreign Office, »jedno od malobrojnih ministarstava kojima nije nikada bio na čelu«, da ga je sumnjičio kako vodi vlastitu politiku bez obzira na intencije vlade, i da nije, govorimo i dalje o Churchill, vjerovao u njegovu sposobnost pametnog rasuđivanja.² Jedno je u svakom slučaju potpuno sigurno. Cim se jednom Churchill počeo zanimati za problem Jugoslavije, čvrsto je odlučio da se oslanja samo na vlastite izvore informacija. Nema sumnje da se upravo zato htio svakako sastati s Deakinom u svibnju 1943. i da je upravo zbog toga naložio britanskom ambasadoru u Kairu da mu svakih četrnaest dana šalje svoje procjene situacije na Balkanu, što je Foreign Office saznao istom nekoliko mjeseci nakon toga, u listopadu.³ Churchill je vjerojatno upravo zato naredio da Fitzroy Maclean bude šef britanske vojne misije kod Tita, a ne samo njen politički savjetnik, jer bi u tom slučaju bio potčinjen Foreign Officeu, i po svoj ga je prilici upravo to potaknulo da u prosincu 1943, vrativši se opet u Kairo, sam izrešeta pitanjima o Jugoslaviji i Macleana i Deakina.

No, jedno je bilo ipak očito. Premda Churchill nije imao povjerenja u Foreign Office, veoma je mnogo i poštivao i volio Edena i zazirao je zapravo od toga da mu jednostavno nametne kao zapovijed svoju odluku kada bi došli u sukob. A Eden je pak pokazivao upadljivu čvrstoću - po-

¹ Major Desmond Morton pripadao je Churchillovu osoblju u Downing Streetu br 10 (predsjedništvu vlade). Vidi također knjigu F. W. Deakina, *Embattled Mountain* (London, 1972.).

² John Colville, pomoćnik osobnog tajnika W. Churchilla 1940-1941. i 1943-1945. u knjizi *Action This Day: Working with Churchill* (London, 1968).

³ Pismo što ga je Sargentu poslao iz Kaira sir Ralph Stevenson, ambasador kod kraljevske jugoslavenske vlade od kolovoza 1943. Pismo je bilo poslano 14.10.1943.

nekad čak i krajnju tvrdoglavost - kad god je trebalo odolijevati teškim pritiscima kojima bi ga ponekad izlagao Churchill, iako doduše treba s tim u vezi napomenuti da se ponekad dobivao dojam da se on tako ne ponaša zbog uvjerenja što ima pravo, nego potaknut željom da čuva i brani samostalnost i ugled Foreign Officea i da za sebe sačuva respekt njegovih stalnih funkcionara. Upravo je to došlo do izražaja u jednom malom incidentu koji je između njih dvojice, to jest između Churchilla i Edena, izbio kada su se sukobili zbog različitih stavova prema želji kralja Petra da se oženi, unatoč suprotnim savjetima svojih srpskih ministara (i Nedića) i usprkos jasnom i nedvosmislenom protivljenju Draže Mihailovića. Foreign Office zauzeo je stav da kralj Petar mora svakako odgoditi svoje vjenčanje, a Churchill je smatrao da ne treba. Zabilješka koju je Churchill o tome poslao Edenu iz. srpnja 1943 - i koja je objavljena u petom svesku njegove povijesti drugoga svjetskog rata - bila je sastavljena u napola šaljivom i napola prijetećem tonu. Churchill je optužio Edena da se ponaša kao cjepidlaka, napomenuo je da bi Foreign Office trebao već jednom odbaciti politiku kakva se vodila u 18. stoljeću, i zaključio: »Ponašamo se kao da živimo u rafiniranom vremenu Luja XIV, a ne u jedroj bijedi zo. stoljeća ... Ja ću savjetovati kralju da skokne u najbliži matični ured i da se oženi, pa kud puklo da puklo.« Eden to nije primio kao šalu. U odgovoru Churchillu napisao je kako uopće nije istina da se kralju žuri da se što prije oženi. »Moj je jedini interes u tome da kralj Petar sačuva svoje prijestolje, jer će se u tom slučaju Jugoslavija možda održati kao jedinstvena cjelina«, napisao je Eden, a svoju je zabilješku završio riječima: »Ako mislite da sam tako nesposoban da ne mogu izaći nakraj čak ni s ovom sitnom balkanskom obiteljskom zavrzlamom, pronađite sami izlaz iz nje - pa kud puklo da puklo.« Mislim da se ove Edenove riječi mogu slobodno shvatiti kao napola šaljiv podsjetnik Churchillu da je on, Eden, jednom već dao ostavku na položaj ministra vanjskih poslova - u Chamberlainovoj vladi - i da bi se lako moglo dogoditi da ga Churchill svojim postupcima natjera da to ponovno uradi, a to bi za Churchilla moglo biti veoma nezgodno. Kako bilo da bilo, jedno je sigurno. Odnos između te dvojice bio je iznenađujuće ravnopravan - a zbog te okolnosti bio je u jednom razdoblju doslovno paraliziran čitav proces britanskog donošenja odluka o Jugoslaviji.

Takvu istu opasnost da paralizira proces odlučivanja nosio je u sebi i odnos između Foreign Officea i vojske. Vojska je uvijek mogla spriječiti provođenje političkih odluka pozivajući se na ratne potrebe, i upravo je to činila u razdoblju od studenog 1941. do proljeća 1943. godine. Sa svoje pak strane Foreign Office mogao je sprječavati ostvarivanje vojnih odluka pozivajući se na političke potrebe, i upravo se to događalo od proljeća 1943. godine. Uzgred rečeno, čini se da Ratni kabinet kao takav nije imao važnu ulogu, barem ne u donošenju odluka o Jugoslaviji.

Između PWE i BBC-a, s jedne strane, i Foreign Officea i u još većoj mjeri SOE, s druge strane, dolazilo je ponekad do krupnih trzavica i sukoba. To se događalo zbog toga što su se Foreign Office i SOE (barem do svibnja 1943) ponašali kao da misle da sa stajališta propagande i radija nije uopće važno što se u Jugoslaviji doista događa ili što se o tim zbivanjima govori u ostaloj Evropi i u samoj Jugoslaviji. Foreign Office i SOE vladali su se kao da u svom ponašanju i postupcima polaze od pretpostavke da negdje u BBC-u postoje nekakve dvije slavine, na jednoj da piše

»Mihailović«, a na drugoj »Partizani« - ili »Rodoljubi« - i zato je dovoljno da se preko PWE pošalje takva i takva direktiva da bi već u slijedećem trenutku ljudi u BBC-u otvorili jednu ili drugu od tih dviju slavina ili istovremeno možda čak obje i tako dobili mlaz u kojemu bi se na dlaku točno miješala voda iz obiju. PWE, čiji su se kadrovi regrutirali iz redova novinara i ljudi zaposlenih na radiju, i BBC nisu na taj problem gledali isto. Grubo rečeno, oni su polazili od postavke da propaganda, želimo li da bude uspješna, mora biti u prisnoj vezi sa stvarnim činjenicama, i od postavke da se stvarne činjenice, to jest prava istina, ne mogu dugo sakrivati. Prema tome, postojali su slabi izgledi da će se ljudi iz BBC-a slagati s onim zapravo prilično bezbrižnim i nehajnim stavom što su ga ponekad zauzimali ljudi SOE i ljudi iz Foreign Officea. Tako je, na primjer, u srpnju 1942. lord Glenconner napisao u zabilježici upućenoj Južnom odjelu Foreign Officea: »Kao što znamo ... svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi zapravo pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štetu ako u vijestima koje su namijenjene javnoj potrošnji dio te aktivnosti pripisujemo u zaslugu Mihailoviću.«¹ Početkom ožujka 1943. Douglas Howard, funkcionar Južnog odjela, poslao je PWE pismo, u kojem je predložio da se ubuduće nastoji održavati ravnomjernija ravnoteža između dviju strana, i da se to radi tako da se ili ne objavljuju neke vijesti o partizanima ili da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga. »Nama je zapravo svejedno koji ćete od ta dva postupka izabrati«, zaključio je Howard.²

U očima PWE - i sigurno još više u očima ljudi iz BBC-a, ako su za to saznali – takva su stajališta bila potpuno nerealistična i, na dužu stazu, veoma štetna za britansku propagandu i njezinu vjerodostojnost. To vrijedi i za vjerovanje SOE u djelotvornost umjetnog stvaranja mitova. (Primjer za to daje nam pismo što ga je sir Charles Hambro poslao Sargentu početkom 1943. godine. Uz to pismo bio je priložen memorandum o politici SOE, u kojemu se iznosila i ova tvrdnja: »Veliki ljudi zapravo su najvećim dijelom proizvod mita i legende, ali kada se jednom pretvore u mit, oni postaju vlast u svojoj zemlji... Vjerujem da bismo od Mihailovića mogli učiniti takav lik ...«) 'No, od prihvatanja tog prijedloga ustuknuo je čak i Foreign Office. Howard je zabilježio na margini Hambrova pisma: »Ne bih mogao reći da sam siguran kako bismo htjeli (čak kad bismo mogli) stvoriti u Jugoslaviji novog diktatora.«

Jedan hendikep za PWE bila je okolnost da je primao samo ograničenu količinu tajnih informacija. Dobivao je samo ad hoc izabrane pošiljke od SOE, a naravno nije dobivao intercepte. PWE je, međutim, pokušavao nadoknaditi taj manjak pomnim izučavanjem svih ostalih izvora informacija - to jest takvih koji su bili javni i svima dostupni i na koje nije nitko drugi obraćao pažnju. U ožujku 1943, to jest u razdoblju kada je SOE vršio veoma snažan i težak pritisak, napisala sam Douglasu Howardu prilično pompozno pismo, u kojem sam iznijela tezu da bi zabrana spominjanja par-

¹ Pismo Glenconnera funkcionaru Južnog odjela Foreign Officea Piersonu Dixonu 3. 7.1942.

² Pismo Douglasa Howarda, načelnika Južnog odjela, Elisabethi Barker, u Balkanskoj sekciji PWE, z. 3.1943.

³ Pismo sira Charlesa Hambroa, šefa londonskog ureda SOE, upućeno Sargentu zo. 1.1943.

tizana mogla dovesti britansku propagandu u opasnost da bude optužena zbog mračnjaštva i hotimičnog prikrivanja vijesti o ratnim operacijama protiv sila Osovine, i to onih istih vijesti što ih redovno objavljuju ne samo ruska i druga komunistička glasila, nego i švicarski, Švedski, njemački, mađarski i zagrebački tisak i radio - a osim toga takva bi politika mogla povećati opasnost da u Jugoslaviji dođe do građanskog rata.¹

Jasno mi je da je našem čovjeku na licu mjesta - to jest pukovniku Bayleyu koji se morao neprestano rvati i natezati s Mihailovićem - takav stav morao izgledati okrutan i bezobziran, ali je za BBC i PWE prihvaćanje toga stava bilo neizbježno u profesionalnom pogledu i s profesionalnog stajališta.

Treba na kraju spomenuti još nešto. PWE jednostavno nije bio ni u položaju niti je imao mogućnosti da pomoću prisile ili smicalica postigne da BBC objavljuje lažne i izmišljene vijesti o Jugoslaviji. Bez obzira na to što se vodio rat, BBC-u je i dalje bilo stalo za njegovo profesionalno poštenje, a Harrison, urednik BBC-a za Balkan² koji je mnogo godina bio Reuterov dopisnik u Beogradu, bijaše čovjek s kojim nije bilo šale i s kojim se nitko nije mogao poigravati. Sir George Rendel,³ britanski ambasador kod jugoslavenske izbjegličke vlade, nazvao je Harrisona »ljevičarom« — isto onako kao što je PWE naljepio etiketu »antimihailovićevske i partizanske organizacije«, a Hudsona proglasio »veoma izrazitim ljevičarom«.⁴ Rekla bih da je Harrison bio žilav i otresit novinar, navikao da radi za jednu uglednu novinsku agenciju, i da je, s punim pravom, smatrao da o Jugoslaviji zna deset puta više nego neki ljudi (među kojima sam bila i ja), koji mu pokušavaju soliti pamet o tome kakvu politiku treba voditi prema Jugoslaviji. Ukratko, Harrison nije bio slavina koju bi drugi mogli otvarati i zatvarati kako im puhne u glavu.

Sve te trzavice i sukobi što su izbijali između raznih organizacija i pojedinaca koji su sudjelovali u stvaranju britanske politike doimaju se možda trivijalno i možda vam se njihovo spominjanje čini kao blag oblik pravljenja afera. Međutim, mislim da je ta okolnost, to jest postojanje tih sukoba, utjecalo donekle na evoluciju te politike, i da se tri ključne značajke procesa odlučivanja mogu lakše shvatiti ako ih gledamo kroz prizmu tih odnosa.

No, prije nego što prijedemo na to, možda bi vrijedilo napomenuti, kao prvo, da je državni udar izvršen u Jugoslaviji 27. ožujka 1941. bio primljen kao potvrda već otprije postojećeg općeg britanskog uvjerenja da su Srbi jedini Jugoslaveni od kojih se može očekivati da će pružiti otpor Nijemcima, i, kao drugo, da je okolnost što je Britanija sudjelovala u tom državnom udaru stvorila ili pojačala uvjerenje kako postoje jaki izgledi da se elementi pokreta otpora u Jugoslaviji dovedu pod britansku kontrolu ili stave pod britansko vodstvo. Treba reći da je to bila neka vrsta kompleksa T. E. Lawrencea. Ta su dva uvjerenja utjecala na kasniji razvoj događaja.

¹ Pismo Elisabeth Barker upućeno Howardu 4. 3. 1943.

² H. D. Harrison, dopisnik novinske agencije Reuter u Beogradu prije (i poslije) drugoga svjetskog rata.

³ Sir George Rendel bio je prvi opunomoćeni ministar, a onda ambasador, kod jugoslavenske izbjegličke vlade (1941-1943).

⁴ Pismo Rendela Howardu.

Prvi važan događaj koji se zbio nakon državnog udara bijaše odluka, donijeta krajem 1941. godine, da se isključivo podržava Mihailović. Treba napomenuti da se u vrijeme kada je ta odluka bila donijeta znalo već da je Mihailović postao neaktivan, da je u zavadi s partizanima (koji se, za razliku od njega, bore protiv Nijemaca), i da održava veze s Nedićem. U to vrijeme, na toj etapi, Foreign Office i SOE prisno su surađivali i u tome su imali Churchillovu podršku, ali su bili suočeni s mlitavim i veoma opreznim držanjem vojske.

Dokumenti pokazuju da je problem Mihailovićeve neaktivnosti bio Foreign Officeu poznat već početkom studenog 1941. U početku se mislilo da se tu radi o nečem što će se moći dovesti u red tako da se natjera jugoslavenska izbjeglička vlada da Mihailoviću pošalje ispravne direktive. Predsjednik izbjegličke vlade Simović kazao je 29. listopada Edenu da je ustanicima poslao direktivu da idu polagano.¹ Centrala SOE u Londonu nije o tome bila obaviještena, a Gladwyn Jebb, koji je u to vrijeme zastupao interese SOE, izjasnio se protiv takve politike.² Eden je o tome obavijestio Ratni kabinet kada mu je 31. listopada podnio memorandum o mjerama što ih poduzimaju SOE i Zajednički štab načelnika štabova da bi se pružila pomoć ustanicima (kako ih je nazvao), ali je dodao da će Simović biti natjeran na poslušnost. (Međutim, Simović je 15. studenog poslao preko BBC-a direktivu da se obustave sabotaze i individualni napadi na njemačke snage, a to jasno pokazuje da se nije obazirao na britanska stajališta.)

Za problem koji je stvoren sukobom do kojega je došlo između Mihailovića i komunista saznalo se u Londonu u prvoj polovici studenog. Sve dotada (zbog pometnje koju su stvorile prve brzojavke Mihailovića i Hudsona) London nije jasno razlikovao četnike od partizana. U memo-

¹ Edenov memorandum Ratnom kabinetu 31.10.1941.

² Gladwyn Jebb (kasnije lord Gladwyn), koji je u to vrijeme umjesto u Foreign Officeu radio u SOE, napisao je 2. 12. 1942. pismo Howardu, u kojemu je stajalo i ovo:

»O Simovićevu mišljenju da tip sabotaza što ga vrše partizani pogađa zapravo samo Srbe, a Nijemcima ne nanosi štetu, možemo reći samo to da se, sa svog stajališta, s njim ne slažemo, pogotovo ako se te sabotazne akcije vrše da se uništi željeznička pruga Beograd-Niš ili su uperene protiv industrijskog područja u trokutu Kragujevac-Kraljevo-Kruševac... Represalije su dvosjekli mač u rukama njemačkih vlasti, jer što su njihove mjere u tom pogledu okrutnije, to više razaraju narod i čine ga spremnim da podnese svaku žrtvu... Mi jednostavno ne vjerujemo da akcije sabotaze u ma kom pogledu hendikepiraju pukovnika Mihailovića. Doduše, u isti mah moramo priznati da je on vođa na poprištu, pa je zato u najboljem položaju da o tome rasuđuje ...«

Vidi također pismo Georgea Mallabyja iz Ministarstva rata upućeno Howardu u studenom 1941: »Palo mi je u oči ono što ste rekli o prigovorima koje general Simović ima protiv akata sabotaze, ali se pitam što bi ustanici, bez obzira na to jesu li komunisti ili pristaše Mihailovića, radili ako bi se odrekli sabotaze. Ustanak takvog tipa mora se jednostavno vršiti u prvom redu sabotaznim akcijama ...« Zanimljivo je da se godinu dana poslije toga, u studenom 1942, u jednoj od SOE-ovih »Procjena situacije u Jugoslaviji«, koju je Južnom odjelu poslao Peter Boughey iz londonskog SOE, nalazi i ovaj pasus: »... sve do ovog trenutka nismo primili ni jednu jedinu brzojavku od bilo kojeg našeg oficira za vezu u kojoj bi se javljalo o bilo kakvoj sabotaznoj operaciji generala Mihailovića, niti smo primili bilo kakav izvještaj da se on bori protiv osovinskih trupa.«

randumu što ga je 31. listopada poslao Ratnom kabinetu Eden je naročito istakao pobunu u Crnoj Gori, ali je očito da nije znao kakvu su ulogu odigrali u toj pobuni partizani. Tek pošto se saznalo da je došlo do sukoba između Mihailovića i partizana, lord Glenconner žestoko se suprotstavio pružanju podrške partizanima, urađivši to u pismu Foreign Officeu. U tom pismu Glenconner je upozorio na opasnost da bi ratni materijal, koji se imao poslati podmornicama u Crnu Goru, mogao pasti u ruke partizana.

Vijest o sukobu između Mihailovića i partizana poslalo je u London 13. studenog Vrhovno zapovjedništvo za Srednji istok. Ta je vijest odmah utjecala na prepirku koja se vodila između, s jedne strane, Foreign Officea i SOE i, s druge strane, vojske o tome kakav stav treba zauzeti i kako se treba postaviti prema »pobuni« u Jugoslaviji. Deset dana prije toga, na sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova održanoj 4. studenog, i Churchill i Eden zahtijevali su da se uradi sve što se može uraditi da bi se slanjem oružja održala pobuna. Međutim, Zajednički štab načelnika štabova ipak je unatoč tome poslao Zapovjedništvu za Bliski istok brzojavku, sročenu tako da se dobivao dojam kako je pobuna u Jugoslaviji izbila prerano, pa joj se zato smije pružati samo ograničena pomoć. Foreign Office zauzeo je stajalište da je tako sročeni tekst previše slab, zato je u njezinu konačnom tekstu, koji je bio poslan 8. studenog i koji je po svoj prilici nastao kao rezultat kompromisa, stajalo: »Danas još nismo u mogućnosti da Jugoslavenima pružamo znatnu vojnu pomoć... naša politika ... mora biti takva da poduzimamo krajnje napore kako bismo snabdjeli ustanike ratnim materijalom koji je potreban da bi se održala pobuna na planinama« - ali se ta pobuna, stajalo je u brzojavci, »ne smije proširiti i na gradove«.

Vijest o sukobu dala je, svakako, snagu postavci vojske da treba biti oprezan, ali se Foreign Office i SOE nisu predavali, nego su se i dalje borili. Šesnaestog studenog zatražili su od Zajedničkog štaba načelnika štabova (koji se s tim složio) da se Kairu odgovori: »Uviđamo da će, doklegod bude trajao sukob između komunista i Mihailovića, sukob koji se pretvorio u pravi građanski rat, biti veoma povećane teškoće s kojima je povezano slanje ratnog materijala ... vlada Njegova Veličanstva došla je do zaključka da je za uspješan razvoj ustanika bitno važno nagovoriti komuniste i Mihailovića da odbace svoja međusobna neslaganja.« Odlučeno je da se britanski ambasador u Moskvi obrati u tom smislu sovjetskoj vladi, i da se Mihailoviću pošalje direktiva da ne vrši odmazdu. (U brzojavci, koju je poslao 9. studenog, Mihailović je otkrio svoju namjeru da likvidira partizane.)

Očito je da je Mihailović veoma brzo shvatio novu situaciju, pa je Simović mogao već 26. studenog saopćiti Edenu njegovu, tj. Mihailovićevu, poruku, u kojoj je između ostalog stajalo: »Uspio sam dokrajčiti unutrašnju borbu koju je izazvala druga strana.« Na temelju toga zatražio je Hugh Dalton (ministar u čijoj je nadležnosti bio SOE) tada od Edena da opet stavi na tapetu slanje ratnog materijala Mihailoviću.¹

Foreign Office suočio se tako s nečim što bi se moglo nazvati njegovom prvom moralnom dilemom. Postavilo se pitanje može li se Mihailovićeve veoma kratka poruka prihvatiti kao dokaz da je građanski rat u Ju-

¹ U to je vrijeme Dalton bio ministar za ekonomsko ratovanje.

goslaviji doista prestao. Južni odjel Foreign Officea napisao je u zabilješci o tome: »Jedino što imamo kao dokaz da se pukovnik Mihailović zaista nagodio s partizanima jest jedna jedina njegova poruka ... zato bi se moglo dogoditi da će se vojna ministarstva i vrhovni zapovjednik za Bliski istok ustručavati da na temelju te jedne jedine poruke šalju ratni materijal u Jugoslaviju.« No, tvrdilo se u spomenutoj zabilješci, ratni materijal treba unatoč tome svakako slati, i to ne samo zbog toga što je građanski rat navodno prestao: »Smatramo bitnom potrebu kako bi partizani uvidjeli da je Mihailović taj koji uživa podršku vlade Njegova Veličanstva, jugoslavenske (izbjegličke) vlade i sovjetske vlade; smatram da je to glavni argument za slanje ratnog materijala .. .«*

Međutim, Eden ipak nije upotrijebio taj argument kada je pokrenuo to pitanje na sjednici Ratnog kabineta, održanoj 27. studenog. On je jednostavno predočio Ratnom kabinetu kao neospornu činjenicu tvrdnju da je »sukob između dviju strana što sudjeluju u pobuni »već riješen«, zato se slanje ratnog materijala ima smatrati najvažnijim zadatkom. Ratni kabinet odgovorio je Edenu neka to riješi sa Zajedničkim štabom načelnika štabova. Churchill je 28. studenog napisao na zapisniku o tome ovu bilješku: »Trebalo (u tu svrhu) uraditi sve što je ljudski moguće.« Narednog dana, 29. studenog, Zajednički štab načelnika štabova složio se s tekstom brzojavke Mihailoviću što ga je bio sastavio Foreign Office. U toj su brzojavci Mihailoviću upućene srdačne čestitke zbog nagodbe koju je sklopio s partizanima i obećano mu da će najkasnije za tjedan dana primiti pomoć u novcu i ratnom materijalu. Međutim, u brzojavci je stajalo upozorenje da je uvjet za dalje slanje pomoći »očuvanje ujedinjene fronte svih rodoljuba Jugoslavije pod vodstvom pukovnika Mihailovića«. (Kasniji razvoj događaja pokazao je ono što je zapravo morao pokazati: da se ovdje radilo o uvjetu kojim su zapravo bila zaobiđena sva životno važna pitanja.)

Međutim, tada se odjednom dogodilo da zbog ratnih operacija što su se u to vrijeme vršile u Libiji nije bilo moguće odvojiti ni jedan jedini avion za prebacivanje ratnog materijala jugoslavenskim ustanicima. (Radilo se o tome da se nagovori Ministarstvo ratnog zrakoplovstva da pošalje na Maltu jedan avion tipa »whitley« i jedan avion tipa »halifax«.) Međutim, Eden se nije zaustavio na tome i nije se s tim pomirio, pa je 7. prosinca poslao Churchillu zabilješku kojom je predložio da se formira specijalna operativna eskadrila bombardera velikog dometa koja bi isključivo radila za jugoslavenske ustanike. Čini se da se u tom smislu nešto poduzelo, jer se u jednom kasnijem izvještaju Ministarstva rata napominje da je eskadrila specijalnih bombardera, koji su bili namijenjeni tom zadatku, morala biti u proljeće 1942. godine poslana na Daleki istok da sudjeluje u obrani Ceylona od Japanaca.

Sto se tiče Mihailovićeve suradnje s okupatorom, dokumenti koji su stavljeni na uvid javnosti ne daju nam jasnu sliku o tome što se krajem 1941. godine u Londonu stvarno znalo o toj suradnji. U arhivama iz listopada te godine nalazi se jedan američki vrlo strogo povjerljiv špijunski izvještaj primljen iz Budimpešte, u kojemu se spominje pomoć što je Talijani pružaju četnicima, ali na tekstu tog izvještaja nema nikakve napomene Foreign Officea o tvrdnji koja se u njemu iznosi. Čudna je okol-

* Zaključci sjednice Ratnog kabineta održane 27.11.1943.

nost u vezi s tim problemom da je Stafford Cripps, ambasador u Moskvi, prilikom sastanka s Visinskim 18. studenog, na kojem je učinio obećani pristup sovjetskoj vladi, rekao svom sugovorniku da je jugoslavenska vlada naredila Mihailoviću neka »odloži oružje« i da je »po svoj prilici to razlog zbog kojega je Mihailović navodno stupio u dodir s Nedićem«.¹ Kada je Cripps poslao Foreign Officeu izvještaj o tom sastanku s Višinskim, Južni odjel stavio je na nj zabilješku kako nije jasno odakle Crippsu ta informacija, a Douglas Howard, načelnik Južnog odjela, napisao je: »Ne znam ništa o navodnom kontaktu Mihailovića s Nedićem.« Cini se stoga da je Cripps tu informaciju dobio ili od SOE ili od Rusa.

Kako bilo da bilo, smatram da se, na temelju dokumenata stavljenih na uvid javnosti, slobodno i pošteno može zaključiti da prvobitna odluka Foreign Officea i SOE da se podržava Mihailović nije bila donijeta zbog operativnih razloga, niti zbog toga što bi Foreign Office i SOE smatrali Mihailovića najdjelotvornijim vođom otpora u Jugoslaviji, nego zbog dalekometnog političkog cilja, a taj je cilj bio da se Mihailović etablira kao jedini vođa otpora, a da se komunisti natjeraju da mu se podvrgnu, ili da se barem Jugoslaveni odvrte od davanja podrške partizanima.

Druga važna etapa u evoluciji britanske politike prema Jugoslaviji započeta je odlukom da se uhvati kontakt s partizanima, s tim da se i dalje pruža podrška Mihailoviću, unatoč njegovim sve očitijim manama i nedostacima. Do te se odluke došlo postupnim i mukotrpnim procesom, koji je potrajao od kolovoza 1942. do travnja 1943. Ujedno je to bilo razdoblje u kojem su se Foreign Office i SOE razišli i zapali u sukob, i u kojem je Foreign Office pokazivao znakove sve većeg nepovjerenja i sve većeg bijesa prema SOE, jer je ta služba, odnosno barem njezina centrala u Londonu, pružala upadljivo jak i tvrd otpor nastojanjima da se uhvati veza s partizanima.

Taj proces započeo je po svoj prilici na sjednici koju je Sargent sazvao u Foreign Officeu 8. kolovoza 1942. Na njoj se raspravljalo o dvije stvari. Jedan predmet debate bio je dokument što ga je dan prije toga Eden dobio od sovjetskog ambasadora i u kojemu su se iznosili primjeri suradnje četnika i Talijana u borbi protiv partizana od ožujka 1942. nadalje, a bio je naveden i jedan slučaj surađivanja s Nedićem. Čini se da je drugi predmet rasprave na toj sjednici bio jedan vrlo strogo povjerljiv dokument, koji do danas nije stavljen na uvid javnosti, ali jedna zabilješka Južnog odjela od 6. kolovoza pokazuje da je to bio dokument iz kojega se moglo razabrati da »general Mihailović ne vodi igru kako treba«. Ono što se iznosilo u tom dokumentu nije moglo biti zasnovano na Hudsonovim brzojavkama, jer je Foreign Office predložio da se od Hudsona zatraži da iznese svoje mišljenje o tome. Premda zapisnik te sjednice nije stavljen na uvid javnosti, jasno je da se na njoj raspravljalo o širim implikacijama Mihailovićeve suradnje s okupatorom.

Deset dana nakon te sjednice, 19. kolovoza, Ralph Murray,² visoki funkcionar PWE, poslao je Foreign Officeu svoju studiju o problemu Mihailovića i partizana u kojoj je analizirao izvještaj neprijateljskog i neutralnog tiska i radija, izvještaj koji je primio posredstvom slovenskih i hrvat-

¹ Brzojavka br. 132 britanske ambasade u SSSR-u poslana iz Kujbiševa 19. II. 1941.

² Ralph Murray bio je u to vrijeme šef Balkanske sekcije PWE.

skih političara u emigraciji, i takvih podataka iz tajnih izvora koji su bili dostupni PWE. Svi ti izvještaji jasno su pokazivali da u Srbiji ima veoma malo otpora okupatoru, ali da zato ima veoma mnogo otpora u drugim dijelovima Jugoslavije, i to otpora koji Mihailović ne pripisuje svojim snagama. Jasno je da Foreign Office nije iz Murrayjeve studije saznao ništa što nije znao već otprije, ali je, ako ništa, u najmanju ruku predstavljala ona upozorenja, da za sve to zna i ostali svijet, pa zbog toga nema smisla i ne bi bilo ni uputno ni korisno ponašati se tako kao da partizani jednostavno ne postoje. U rujnu se Foreign Office složio s prijedlogom da se u britanskoj propagandi hvali »svaka aktivnost koja je uperena protiv osovinskih sila«, ali je zatražio da se to radi tako da se ne kaže poimence tko zapravo pruža aktivan otpor. (Bila je to formula »patrioti, a ne partizani«, koja nije bila po volji ni jednoj strani.) Kratko vrijeme poslije toga Murray je upozorio Foreign Office na neslaganje između toga novog propagandnog kursa i biltena tzv. jugoslavenskog ratnog kabineta, koje je (te biltene) BBC morao emitirati jedanput tjedno.¹ Međutim, ni tada kao ni kasnije, nakon daljih zahtjeva PWE, Foreign Office nije poduzeo ništa da bi se obustavilo njihovo emitiranje, nego je to na kraju krajeva uradila sama jugoslavenska izbjeglička vlada u svibnju 1943, to jest nakon što su te emisije nanijele, naravno, veliku štetu i BBC-U i ugledu Velike Britanije.

No da se vratimo u kolovoz 1942. Potkraj tog mjeseca SOE je teškom mukom, na jedvite jade, prihvatio zahtjev Foreign Officea da se od Hudsona zatraži da odgovori na tri pitanja. Jedno nam od tih pitanja mnogo razotkriva jer je glasilo: »Je li Vaše mišljenje da je sav dosadašnji Mihailovićev ratni napor usmjeren protiv partizana i ide za tim da se oni ili potčine ili budu iskorijenjeni?«²

Prilično zagonetni odgovori, koje je poslao Hudson, ozbiljno su zabrinuli Foreign Office - i to pogotovo odgovor u kojemu je on tvrdio da će se partizani potčiniti Mihailoviću samo ako im on obeća da će u poslijeratnoj Jugoslaviji vladati politička sloboda i ako im dozvoli da nastave borbu protiv sila Osovine. U jednom času iznio je u listopadu Južni odjel stajalište da je Hudson možda u zabludi, zato su Foreign Office i SOE zajedno tada odlučili da na lice mjesta pošalju pukovnika Baileya i da pričekaju njegovo mišljenje prije nego što odgovore na ruske optužbe protiv Mihailovića i izmijene eventualno svoju politiku. Zanimljivo je da je Bailey u jednom od prvih izvještaja koje je poslao nakon dolaska 11 Jugoslaviju napisao: »Naše sumnje u pogledu autorstva Hudsonovih brzojavki bile su neosnovane. Osim toga, on odlično poznaje sve vidove (ovdašnje) situacije.«³

¹ Murrayev memorandum od 14.10.1942. Jugoslavenski vojni bilten što ga je BBC emitirao jedan put tjedno pripremala je skupina mladih jugoslavenskih oficira, među kojima je glavnu riječ vodio major 2. Knežević. Taj se bilten djelomično temeljio na porukama primanim od Mihailovića. Jugoslavenski vojni bilten bio je upravo fanatično promihailovićevski i u njemu su se napadali njegovi razni neprijatelji, pa tako i partizani (ali to BBC u to vrijeme nije znao).

² Pismo pukovnika J. S. A. Persona iz londonskog SOE upućeno Howardu 20. 8.1942.

³ Bailejeva brzojavka citirana u pismu Petera Bougheya, iz londonskog SOE, poslanom 9.1.1943. E- M. Roseu u Južnom odjelu FO. (Arhiva Foreign Officea 371/37578.)

Unatoč sumnjama u Hudsonove poruke Foreign Office ih naravno nije mogao ignorirati, a treba napomenuti da je izvještavao sve oštrije o Mihailovićevoj suradnji s Talijanima. Sredinom mjeseca studenog ovako je ocijenio Mihailovića: »Smatram ga potpuno kadrin da sklopi ili s Talijanima ili s Nijemcima bilo kakvu pogodbu za koju smatra da će poslužiti ostvarivanju njegovih ciljeva, a da ga ne kompromitira.«¹ Za to vrijeme, dok su stizale te brzojavke, Foreign Office je postepeno reagirao na to i na druga zbivanja. Devetog listopada Dixon je zabilježio: »Smatramo da moramo i dalje podržavati Mihailovića zbog potencijalne vojne i političke vrijednosti koju će on imati u kasnijem razdoblju rata.«² Dva tjedna poslije toga Dixon je na jednom pismu što ga je primio od Murraya zapisao: »Trebalo li da nastavimo svoju sadašnju politiku ... ili bi možda bilo bolje da je izmijenimo na taj način da nešto novca uložimo i na partizanskog konja?« Mjesec dana poslije toga, pretkraj studenog Howard je napisao ovu zabilješku: »Svi mi uviđamo da ćemo se možda suočiti s nezgodnom dilemom - Mihailović ili partizani - ali mislim da bi za nas bilo i beskorisno i kobno da se istovremeno kladimo na oba konja.«

U prosincu je Sargent zabilježio na izvještajima o Mihailovićevoj suradnji s Talijanima: »Ne mislim da je došlo vrijeme da raskinemo s, Mihailovićem, a još manje smatram da je došlo vrijeme da počnemo izravno pomagati partizane«, ali je, napisavši to, dodao da bi trebalo izvršiti na Mihailovića pritisak kako bi se popravio i da bi mu trebalo poslati izravnu poruku u tom smislu. Sedamnaestog prosinca Eden je poslao Churchillu zabilješku o izvještajima o Mihailovićevoj suradnji s okupatorom, citirajući u njoj Hudsonovu ocjenu i iznijevši mišljenje da bi u kratkoročnom pogledu možda bilo u našem probitku da raskinemo s Mihailovićem, ali da u dugoročnom smislu ne bi bilo. U svakom slučaju, napi-

¹ Brzojavka koju je Hudson poslao 15.11.1942. kao odgovor na pitanje londonskog SOE o izvještajima da Mihailović suraduje s Talijanima. Hudson je u toj brzojavci odgovorio:

»Mihailović je ... pristao da odobri politiku suradnje s Talijanima koju provode crnogorski četnici... Mihailović je i dalje protivnik poduzimanja sabotažnih akcija protiv Talijana. On tvrdi da će Talijani ionako uskoro pasti, pa će se on tada pomoći njihova oružja i opreme i tako naoružan braniti Crnu Goru od Nijemaca... Na teritoriju Srbije Mihailovićevi četnici imaju veliku slobodu kretanja. Međutim, oni jedva da su nešto više od simbola otpora... Kad god od njih zatražim sabotažne akcije velikih razmjera, general (Mihailović) i ljudi oko njega odgovaraju mi da je već dosad izginulo pola milijuna Srba... Kada general bude jednom siguran da je pobjeda osigurana, neće se štedjeti krv, ali ja smatram da će sve do tog časa on ostati potpuno kadar da sklapa svaku pogodbu, bilo s Talijanima bilo s Nijemcima... Ne znam ima li Mihailović pogodbu s osovinskim silama u vezi s njegovom neaktivnošću u Srbiji i u vezi s njegovim antikomunističkim operacijama u sjeverozapadnoj Bosni...« (Arhiva Foreign Officea 371/33473.)

² Pismo što ga je Dixon 9.10.1942. uputio Pearsonu:

»Mi još uvijek smatramo da moramo i dalje pomagati Mihailoviću, i to zbog njegove potencijalne vrijednosti, kako vojne tako i političke, koju će imati u kasnijoj fazi rata. Mislimo da (Mihailoviću) treba pružati tu pomoć bez obzira na to hoće li on i dalje odbijati naše zahtjeve da aktivnije sudjeluje u otporu i da napada osovinske snage u Jugoslaviji... Predlažemo... da se situacija ponovo razmotri pošto naš emisar (pukovnik Bailey) stigne u Mihailovićev štab i uzmogne nam poslati izvještaj o tome kako prema njegovu mišljenju izgleda situacija...« (Arhiva Foreign Officea 371/33470.)

sao je Eden, mi moramo Mihailoviću dati jasno na znanje kako od njega očekujemo da će vršiti akcije sabotaže protiv osovinskih snaga i da će stvoriti »ujedinjenu frontu otpora«. Vlada Njegova Veličanstva trebala bi mu svakako poslati poruku u tom smislu. Churchill se s tim složio.

No, u međuvremenu do i. siječnja 1943. nastupila je promjena. Funkcionari Foreign Officea počeli su odjednom predlagati da se poruka Mihailoviću ipak ne pošalje prije nego što se britanska diplomacija obrati Rusima - i to po mogućnosti samom Staljinu - s prijedlogom da se otpor u Jugoslaviji ujedini. To odugovlačenje izvršenja odluke da se Mihailović zgrabi za vrat izazvalo je ljutit komentar Edena, koji je krivicu za to pripisao SOE i vrhovnom zapovjedniku za Bliski istok i napisao da po njegovu mišljenju nema naprosto smisla davati punu podršku čovjeku koji se ne bori protiv naših neprijatelja i kojega javno napadaju naši sovjetski saveznici.¹ Međutim, Cadogan je umirio Edena rekavši mu da je Bailey zapravo tek stigao u Jugoslaviju,² pa je Eden pristao da ne poduzme ništa prije nego što Bailey pošalje svoj izvještaj. Mislim da možemo slobodno pretpostaviti da je SOE zapravo bilo do toga da Mihailović ne dobije nikakvo upozorenje o tome što mu se sprema prije nego što se Baileyu pruži prilika da s njim uspostavi dobre odnose.

Nekoliko tjedana poslije toga Bailey je podnio plan u kojem se predlagalo da se partizani povuku u Hrvatsku, a Bosna prepusti Mihailoviću. To je bio prvi u nizu planova u kojima se predlagala teritorijalna podjela Jugoslavije između Mihailovića i partizana. U Foreign Officeu su se Eden, Sargent i Cadogan suprotstavili tom planu, i složili su se u ocjeni da treba odmah, propadne li novi britanski pristup Rusima (a to se činilo vjerojatnim), izvršiti napor da se dođe u dodir s partizanima, da se pokuša za tim pomiriti ih s Mihailovićem, i da im se pruži podrška ako bude moguće i uputno. Kasnije je Južni odjel Foreign Officea zabilježio da je to »prvi korak u našoj politici pružanja podrške partizanima«. Otprilike istovremeno, 11. veljače, Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je jednu studiju sastavljenu u Kairu (po svoj prilici sastavio ju je SOE sa ciljem da se od generala Eisenhowera izvuku »liberatori«). Ta se studija zalagala za istovremeno pružanje pomoći elementima otpora u Hrvatskoj i Sloveniji kao i Mihailoviću.³

¹ Edenova zabilješka o spomenutom konceptu 3. 1.1943:

»Meni se ovo čini neprikladnim. Situacija se sve više pogoršava... Eto, opet smo se vratili na odluku koju smo već bili donijeli (i to zato što se, kako izgleda, s njom ne slažu SOE i vrhovni zapovjednik za Bliski istok, premda se predsjednik vlade slaže). Tako smo se opet vratili na to da pružamo svu podršku Mihailoviću premda se on ne bori protiv naših neprijatelja i premda ga javno napada naš sovjetski saveznik. Smatram da takva politika nema nikakva smisla i da postoje svi izgledi kako ćemo zbog nje doći u otvoren sukob s Rusima ...«

² Sir Alexander Cadogan, stalni podsekretar u Foreign Officeu, zabilježio je 4.1.1943. (nakon što je upozorio na to da je Bailey tek stigao u Jugoslaviju): »... razumije se da smo dosad bili pod utjecajem dalekoročne spoznaje kako bi možda bilo mudro podržavati Mihailovića želimo li spriječiti da se nakon rata Jugoslavija raspadne u sistem sovjetskih republika pod ruskom dominacijom. Smatram da bismo morali prethodno obavijestiti kralja ako donesemo odluku da Mihailoviću oduzmemo našu podršku.« Eden je odgovorio: »Kad je tako, pričeka jmo izvještaj Baileyja.«

³ Sjednica Zajedničkog štaba načelnika štabova 11. 2.1943. (Dokumenti Zajedničkog štaba 43/44.)

Tjedan dana poslije toga, 18. veljače, Cadogan je sazvao sastanak s predstavnicima SOE i drugih službi, na kojemu se raspravljalo o tome kako da se uhvati veza s partizanima. Upravo u to vrijeme zadobio je dosta ozbiljne razmjere sukob koji je dotada tinjao između Foreign Officea i SOE. Howard, koji je prisustvovao tom sastanku kao načelnik Južnog odjela, zabilježio je kasnije: »Razumije se da je SOE stavio sav svoj novac na Mihailovića ... pa su ga upravo zato uporno napuhivali... Do jedne točke ta se njihova politika poklapala s našom politikom. Međutim, kada smo počeli predlagati da se uhvati veza s partizanima ... oni su počeli stvarati beskrajne poteškoće, što je naravno bilo posljedica njihova nezadovoljstva perspektivom da ćemo (mi Britanci) poduzeti nešto što će nauditi Mihailoviću ili što će Baileyev položaj učiniti još težim. Zbog toga su oni uporno umanjivali značenje i opseg aktivnosti partizana i njihovu korisnost, ali su isto tako uporno umanjivali Mihailovićeve mane i nedostatke. Zbog svega toga prilično smo ih teško, na sastanku što ga je bio sazvao sir A. Cadogan, nagovorili da poduzmu korake kako bi uhvatili vezu s partizanima. Kasnije su prilično nerado, prihvatili ispravnu liniju ...«

Nema sumnje da je rukovodstvo londonske centrale SOE vodilo žestoku borbu zalaznica. Početkom ožujka Zajednički štab načelnika štabova javio je da ne raspolaže traženim »liberatorima« i iznio mišljenje da bi bilo pogrešno podupirati istovremeno obje strane kad nema dovoljno aviona čak ni da bi se efikasno pomagala samo jedna strana.¹ SOE je tako dobio novo oružje. Otrprike u to vrijeme Hambro je poslao Sargentu na uvid dug i opširan memorandum primljen od zapovjedništva SOE u Kairu, i u popratnom pismu opet je tvrdio da je »Mihailović, unatoč nedostacima, čovjek za kojega se moramo opredijeliti« i da »nama ne odgovara politika što je vode partizani niti će nam biti ikada lako da ih dovedemo pod svoju kontrolu«. Početkom ožujka pukovnik Pearson, oficir SOE, potužio se na PWE - u to su vrijeme odnosi između SOE i PWE bili vrlo zategnuti - i napisao u pismu upućenom Foreign Officeu: »Ne možemo imati i jedno i drugo - barem dok rat traje... U situaciji kada postoje dvije međusobno suprotne i nepomirljive snage moramo odlučiti koju ćemo od njih pomagati.«²

Početkom travnja napisao je lord Selborne pismo Sargentu, u kojem se založio protiv toga da se pomažu obje strane. Nekoliko dana poslije

¹ Zajednički štab načelnika štabova razmatrao je problem Jugoslavije na sjednici koja je bila održana 4. 3.1943. Tri dana nakon toga, 7. ožujka, Ministarstvo rata poslalo je Sargentu pismo u kojem ga je obavijestilo o odluci Zajedničkog štaba da se ne odobri prebacivanje daljih »liberatora« na letove u Jugoslaviju. U pismu je osim toga stajalo: »Oni (načelnici štabova) smatraju da nisu pozvani da izraze bilo kakvo oštro gledište, u ovom ili onom smislu, o složenim političkim problemima koji se tu javljaju. Međutim, u načelu su ipak skloni stavu da bismo mi pogriješili ako bismo prihvatili politiku podržavanja obje strane, tj. i Mihailovića i partizana, pogotovo uzme li se u obzir činjenica da bi broj raspoloživih aviona s kojima možemo raspolagati bio jedva dovoljan za pružanje efikasne pomoći jednoj jednoj strani.« Howard je na tom pismu napisao slijedeću zabilješku: .Ne baš veoma koristan prijedlog.«

² Pismo što ga je Pearson poslao Howardu 13. 3.1943. kao svoj komentar pisma Elizabete Barker (PWE) poslanog Howardu 9. 3. 1943. E. Barker je u tom pismu iznijela argumente protiv prihvaćanja zahtjeva SOE da se zabrani spominjanje partizana u emisijama BBC-a.

toga, 12. travnja, pukovnik Pearson je u pismu upućenom Howardu napisao da partizanski pokret posjeduje zapravo neusporedivo manji potencijal nego četnička organizacija, zato, po svemu sudeći, nema ni najmanjeg izgleda da bismo ta dva pokreta mogli zajedno upregnuti.

Pukovnik Pearson napisao je to pismo četiri dana *nakon* što je Foreign Office poslao u Kairo brzojavku s viješću da mi (budući da su Rusi odbili da nam u tome pomognu) razmatramo sada bi li praktički bilo izvedivo da sami, bez ičije pomoći, uhvatimo vezu s partizanima.¹ Međutim, Zajednički štab načelnika štabova razriješio je dilemu pred kojom se našao SOE zatraživši da se pojača gerilski rat na Balkanu. SOE naravno nije mogao ignorirati tu direktivu, i na sastanku s predstavnicima Foreign Officea, održanom 21. travnja, Hambro je, po riječima Foreign Officea, išao tako daleko da je čak nagovijestio, odnosno dao na znanje, da će SOE, ako se Mihailović ne popravi i ne promijeni, biti spreman da prebaci svoju podršku s Mihailovića na koju drugu grupu otpora. Howard je to prokomentirao kao novost, jer SOE nije sve do tog časa htio nikad skrenuti ni za pedalj sa svoje politike slijepog podržavanja Mihailovića.

Prema tome (sudeći barem po dokumentima Foreign Officea) upravo je Foreign Office taj koji je, doduše i zbog odlučne podrške vojske, dobivene u posljednjem trenutku, polagano, ali uporno gurao londonsku centralu SOE, koja se tome odupirala, u povezivanje s partizanima.²

No, već veoma kratko vrijeme poslije toga uslijedilo je čudno preraspoređivanje snaga - ili bi možda bilo bolje kazati vraćanje na prirodni raspored. Između Londona i Kaira nastao je jaz. Ostajući premda pristaša i zagovornik povezivanja s partizanima i, kad se jednom veza uspostavi, sklon i pružanju podrške, Foreign Office postao je gotovo čak odaniji zagovornik Mihailovića nego što je to do toga trenutka bio SOE, pa je u tom smislu uporno zahtijevao da se prema Mihailoviću pokazuje upravo krajnja strpljivost i da se s njim ophodi u rukavicama. Foreign Office ponašao se tako iako su se neprestano i sve više gomilali dokazi da Mihailoviću nije ni na kraj pameti da radi ono što od njega traže Britanci i da se svakog dana sve više približava suradnji ne samo s Talijanima, nego čak i s Nijemcima u zajedničkoj borbi protiv partizana. Sada je londonska centrala SOE stala potpuno iza Foreign Officea. Krajem srpnja 1943. lord Selborne se brzopleto istrčao uletjevši u prilično nedostojanstven sukob s Brendanom Brackenom, koji je izbio zbog toga što je BBC opet emitirao nešto što nije nikako moglo goditi Mihailoviću. Howard je o tome napisao slijedeću zabilješku: »Nešto što je meni u svemu tome najčudnije jest činjenica da lord Selborne uporno ide svojim putem totalnog simpatiziranja Mihailovića premda je takvo ponašanje potpuno suprotno stavovima i politici njegova vlastitog ministarstva.«

Međutim, čim je jednom kairski SOE uspio poslati svoje misije partizanima, te su misije mijenjale svoje stavove previše brzo i išle su previše daleko da bi se to moglo svidati Londonu. Upravo je zbog toga izbio

¹ Vidi Howardovu zabilješku od 23.4. 1943. Direktiva Zajedničkog štaba načelnika štabova upućena SOE o tome bila je razmatrana i u pismima što su ih početkom travnja razmijenili Selborne i Sargent.

² Očito je da se u ovoj interpretaciji događaja ne uzimaju u obzir nastojanja koja je kairski SOE vršio u prvim mjesecima 1943. godine da bi se prihvatila politika hvatanja veze s partizanima i politika pomaganja partizana.

tada dugotrajni sukob između Londona i Kaira (u kojemu je Zajednički štab načelnika štabova stao na stranu Kaira), do kojeg je došlo zbog suprotnih gledišta o tzv. Ibarskom planu teritorijalnog odvajanja Titovih i Mihailovićevih snaga. Howard je o tome napisao slijedeću jetku zabilješku: »SOE (u Kairu) zaista se divno iskazao!«¹ Krajem srpnja Howard je saznao da kairski SOE šalje ratni materijal slovenskim partizanima, premda mu oni prije toga nisu dali formalno obećanje da taj materijal neće biti upotrijebljen za napade na druge grupe otpora. »Od samog sam početka slutio da to oni rade«, zabilježio je Howard.² Također krajem srpnja, kada su PWE i kairski SOE zajednički predložili da se u britanskoj propagandi počne oprezno spominjati Tito, Južni odjel je zapisao: »Još jedan primjer kairskog ludog zalijetanja.«

Churchill je otprilike upravo u to vrijeme prvi put otvoreno i neposredno intervenirao, zahtijevajući uporno da za vođu predložene misije na visokoj razini kod Tita³ bude postavljen Fitzroy Maclean, razbivši pritom svako suprotstavljanje tom zahtjevu, koje je u početku dolazilo od Selbornea i SOE, a kasnije i od samog Edena. Churchill je tako pokazao da je odlučio osobno sudjelovati i igrati ulogu u rješavanju problema koji se tiču Jugoslavije, a posve je sigurno da je Churchillova intervencija donijela Macleanu mnogo dodatne »težine« u donošenju odluka. Macleanov izvještaj od 6. studenog 1943. djelovao je kao najveća bomba. Foreign Office ga je odmah razaslao klasificiravši ga kao »zeleni dokument«, i tako je postupio premda mu se nisu svidjeli Macleanovi zaključci o Mihailoviću i Srbima. Zahvaljujući tome, taj je dokument izazvao snažan dojam i u Ratnom kabinetu i u Ministarstvu vojske.⁴ Sam Churchill napisao je

¹ Howardova zabilješka od 15. 6. 1943:

»SOE se divno iskazao u rješavanju ovog problema. Prvo je lord Glenconner poslao Baileyu brzojavku o nečem što uopće nije u njegovoj nadležnosti (predložio je da se upotrijebi tok rijeke Ibra kao linija razgraničenja između Mihailovića i Tita) i što je u potpunom sukobu s našom politikom i s brzojavkom koju smo bili poslali Mihailoviću tjedan dana prije. Nakon toga Bailey je okrunio taj napor pročitavši doslovce cijelu brzojavku, i to od riječi do riječi, Mihailoviću, iako je svakome tko nije baš potpuno slijep moralo biti jasno da se Mihailoviću smio pokazati samo dio te brzojavke. Zato nije nimalo čudno što nam je Mihailović jasno odgovorio da s tim zahtjevima i direktivama možemo uraditi što nas je volja, ali da je on odlučio jednostavno ignorirati njihovo postojanje. Predložili smo Zajedničkom štabu načelnika štabova da se ta katastrofalna brzojavka poništi. Ako to ne uradimo, upropastit ćemo sami izgleda da sklopimo bilo kakvu pogodbu s Mihailovićem.«

² Howardova zabilješka od 30. 7. 1943:

»Uvijek smo smatrali da smijemo pružati materijalnu pomoć objema stranama jedino uz uvjet da nam obje obećaju da neće poduzimati nikakve operacije jedna protiv druge... Već sam od samog početka slutio da SOE ignorira taj uvjet kada se radi o partizanima i da ih je počeo snabdijevati iako prethodno nije dobio njihovo obećanje u tom smislu... Sada, kada je SOE istjeran na čistinu, pokazalo se da su naše slutnje bile opravdane ...«

³ Osobna zabilješka predsjednika vlade upućena Edenu z8. 7. 1943.

⁴ Zabilješka V. Cavendisha Bendicka (Foreign Office) o sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova 16. 11. 1943:

»Načelnici štabova ... izrazili su želju da saznaju kako Foreign Office gleda na izvještaj brigadnog generala Macleana ... njima se na prvi pogled čini da bi i Macleanove preporuke trebale biti ostvarene. Izrazili su mišljenje kako je došlo vrijeme da se prestanemo obazirati na osjećaje jugoslavenske vlade i da se na njih ne obaziremo kad god bi takav stav mogao u ma kom pogledu ometati našu podršku parti-

na tekst Macleanova izvještaja zabilješku: »izvanredno zanimljivo«. Macleanov izvještaj učinio je još težim nastojanja Foreign Officea da prema Mihailoviću vodi politiku ophođenja u rukavicama i dao je snažan zamah pokretu koji je išao za odbacivanjem Mihailovića, a taj je pokret u čitavom studenom i prosincu 1943. jačao iz dana u dan.

Zapravo je taj pokret po svoj prilici započeo neko vrijeme prije dolaska Macleanova izvještaja. Možda je započeo dokumentom što ga je 19. listopada sastavio kairski SOE (ili možda MO4) o Mihailovićevim unutrašnjim i vanjskim komunikacijama. Naime, taj dokument sadrži i ovu rečenicu: »Zna se, i to iz najmanje dvaju neoborivih i odvojenih izvora, da je Nijemcima pošlo za rukom razbiti Mihailovićeve unutrašnje i vanjske šifre. U nekim slučajevima dogodilo se to zato što su se Nijemci na ovaj ili onaj način domogli tih šifara, a u nekim slučajevima zbog toga što su one bile nedovoljno sigurne i pouzdane.« Izvještaj je završavao ovim zaključkom: »Neprijatelj odmah sazna za svaku zapovijed koju Mihailović pošalje svojim komandantima o bilo kakvoj vojnoj operaciji ili o bilo kakvom sabotažnom napadu.«¹

Još jedan činilac koji je dao snažan zamah pokretu da se odbaci Mihailović bio je, ma kako se to čudno doimalo, izvještaj Radoslava Đurića, poslan sredinom studenog, da Mihailović ne surađuje samo s Nedićem, nego čak, prešutno, i sa samim Nijemcima.² Howard je 2.2. studenog

zanimaju, koji, za razliku od Mihailovića, poduzimaju nešto protiv našeg neprijatelja... Načelnik štaba ratnog zrakoplovstva zapitao je da li je Maclean realističan promatrač, ili je, poput mnogih ljudi što odlaze na takve misije, fanatik. Odgovorio sam da je brigadni general Maclean, bivši pripadnik Foreign Officea, oštrouman, razborit i prilično ciničan čovjek. Načelnik Imperijalnog generalštaba rekao je da Macleana smatra izvanredno pouzdanim i sposobnim oficijom. Sva trojica načelnika štabova pohvalila su Macleanov izvještaj... oni namjeravaju dati svoje preporuke Ratnom kabinetu na temelju tvrdnji koje su iznijete u Macleanovu izvještaju.«

U vezi s reagiranjem Ratnog kabineta vidi pismo što ga je Herbert Morrison poslao Eđenu 6. 12.1943: »Pročitao sam s veoma velikim zanimanjem pametno napisan izvještaj brigadnog generala Macleana... Pitam se ne bi li bilo uputno da Ratni kabinet razmotri neke šire probleme naše politike, sadašnje i buduće, koji proizlaze iz tog izvještaja...« Foreign Officeu je taj dokument bio poslan 6. 2. 1943.

¹ Referat što ga je sastavio MO< Zapovjedništva za Sredozemlje 19.10.1943.

² Đurić je bio komandant Mihailovićevih snaga na području oko Prištine. U listopadu su Britanci zatražili od Mihailovića da smijeni Đurića zbog njegove neaktivnosti i opstrukcije. Međutim, 11.11.1943. Kairo je primio brzopjavku britanskog oficira za vezu u Đurićevu štabu, koji je u njoj javljao da mu je Đurić rekao kako je upravo primio Mihailovićevu zapovijed da izvrši opću mobilizaciju za borbu protiv partizana. U narednoj brzopjavci britanski oficir za vezu poslao je prijevod srpskog teksta te zapovijedi:

»Naređujem da se u cijeloj zemlji, u svim našim pokrajinama, okupe Srbi u zajedničku bitku protiv naših najopasnijih neprijatelja u čijim su redovima ustaše i sva druga gamad... Poduzmite u svim našim pokrajinama, svagdje gdje ih ima, najenergičnije napade na njih, jer su oni najveće zlo u našoj sredini... Napadajte ih trojkama na cestama i svagdje u pozadini, isto onako kao što su nas oni napadali s leđa dok smo mi napadali ustaše i Nijemce... i zato kad god se komunisti bore protiv okupatora, napadajte ih s leđa. Na Moskovskoj konferenciji (konferenciji sovjetskog, američkog i britanskog ministra vanjskih poslova održanoj krajem listopada 1943) odlučeno je da se Jugoslavija restaurira, ali kao demokratska zemlja. Ta je odluka donijeta u našu korist, a na štetu komunista. Postupite odmah po ovoj zapovijedi... Svaki komandant koji ne bude izvršavao tu zapovijed bit će kažnjen kao izdajica...« (Arhiva Foreign Officea 371/37616.)

napisao uz taj izvještaj zabilješku da bi ono što se tu navodi moglo izazvati radikalnu izmjenu čitave naše politike prema Mihailoviću i onemogućiti da mu se ubuduće pruža pomoć u bilo kojem obliku - vojnom, političkom ili moralnom. Ta Howardova zabilješka čudna je zato što on, kako se čini, ni jednom riječi nije prokomentirao – ili uzeo u obzir – izvještaje koji su stizali od Deakina i drugih o dokumentima što su pali u ruke partizana i bili su dokaz četničke suradnje s okupatorom, a te je izvještaje londonska centrala SOE slala Howardu još od početka kolovoza. Michael Rose, koji je u Trećoj sobi bio zadužen za Jugoslaviju, napisao je u pismu što ga je u listopadu poslao SOE, da nikada nije vidio ni jedan od tih Deakinovih izvještaja.¹

Možda je upravo pod utjecajem svih tih brojnih i međusobno tako različitih činilaca kairski SOE, tzv. Force 133, izložio 19. studenog na službeni način argumente koji nalažu da se obustavi pomoć Mihailoviću i da se opozovu britanski oficiri za vezu kod četnika.² Isto to preporučio je 25. studenog i Zajednički odbor obavještajnih službi (Joint Intelligence Committee). Iz ranih izjava koje su dane poslije toga možemo zaključiti da je odašiljanje pošiljki ratnog materijala Mihailoviću prestalo praktički u studenom.³ Međutim, vrhovni zapovjednik za Bliski istok general Wilson stajao je na stajalištu da je bolje ostaviti Mihailovića da »istrune sam od sebe i otpadne kao truli plod, nego odgurnuti ga« - a to je navodilo na zaključak da je Wilson smatrao kako ne bi imalo smisla i ne bi bilo potrebno tjerati kralja Petra da javno najuri Mihailovića.

S tim se gledištem nisu slagali ni Eden ni Churchill. Obojica su smatrali da kralju treba dati šansu da sačuva vlastito prijestolje na taj način da se poveže s Titom. Churchill se 10. prosinca sastao u Kairu s kraljem i s predsjednikom kraljevske vlade Purićem i dao im jasno na znanje da se

¹ Roseovo pismo Webbu (SOE) od 7.10.1943, potaknuto brzojavkom koju je Maclean poslao 20.9.1943. Maclean je u toj brzojavci javio da mu je Tito rekao kako je »poznata stvar da Mihailović već dugo suraduje s Nijemcima. On (Tito) ima za to obilate dokumentarne dokaze i saopćio ih je majoru Deakinu. Tito je rekao kako mu nije jasno zašto to mi ignoriramo...« (Arhiva Foreign Officea 371/37612.) S tim u vezi vidi Howardovu zabilješku od 17.11.1943: »... Oklijevam da prihvatim ponavljane optužbe da Mihailović i četnici prisno suraduju s Nijemcima... Dokazni materijal što su ga podnijeli partizani treba u stanovitoj mjeri odbaciti.«

² U završnom dijelu dokumenta »Procjena vojne situacije u Srbiji dana da bi se mogla utvrditi naša buduća vojna politika«, što ga je sastavio Force 133 (konspirativan naziv za kairski SOE) 19.11.1943, nalazile su se sljedeće preporuke: »1. Obustaviti podršku i pomoć Mihailoviću. 2. Evakuirati britansku misiju u Mihailovićevu štabu i s tim u vezi obaviti potrebne dogovore s partizanima. 3. Uputiti partizanima u Srbiji britanske oficire za vezu sa zadatkom da organiziraju primanje vojnih pošiljki.«

³ Izvještaj Zajedničkog potkomiteta obavještajnih službi o situaciji u Jugoslaviji, podnijen 25.11.1943: »...vođeći računa o vojnim razlozima, došli smo do zaključka kako postoje svi razlozi da se obustavi slanje pomoći Mihailoviću sve dok on bude poticao ili u najboljem slučaju ne bude sprečavao neke svoje snage da suraduju s neprijateljem. Ako budemo i dalje slali pošiljke ratnog materijala (Mihailoviću), ne samo da će postojati mala vjerojatnost da će taj materijal biti upotrijebljen protiv neprijatelja, nego će postojati svi izgledi da će (taj materijal) biti upotrijebljen protiv partizana, a to bi imalo kao posljedicu slabljenje ofenzivnih akcija protiv Nijemaca u Jugoslaviji...«

britanska politika kreće u smjeru raskida s Mihailovićem.¹ U to je vrijeme i Foreign Office smatrao da je za kralja, u njegovu vlastitom interesu, važno da što prije odbaci Mihailovića. Sargent je 11. prosinca zabilježio: »Mi jednostavno ne možemo i ne smijemo dozvoliti da sadašnja situacija potraje makar samo jedan trenutak više nego što je nužno. Našim postupcima upravljaju događaji, a ti su događaji takvi da naš sadašnji stav postaje iz dana u dan sve anomalniji i sve više neodrživ ... Iz situacije u koju smo zapali možemo se izvući samo tako da se smjesta oslobodimo svih obaveza koje smo sebi natovarili prema Mihailoviću, a te su obaveze takve prirode da za njih ne možemo naći nikakvo opravdanje koje bi prihvatila britanska javnost...« Četrnaestog prosinca došao je Južni odjel u tome dotle da je čak sastavio koncept brzopjavke koja je imala biti poslana u Kairo, a u kojoj se predlagalo ambasadoru Ralphu Stevensonu da odmah obavijesti kralja Petra kako britanska vlada zahtijeva od njega da otpusti Mihailovića i da ga, ako je ikako moguće, izvuče iz Jugoslavije, pozvavši ga na konzultacije u Kairo. Tekst tog koncepta svojim su parafom odobrili i Sargent i Cadogan, ali brzopjavka ipak nije otpremljena jer se čekalo da Eden prije njezina odašiljanja dobije odobrenje Ratnog kabineta za opću politiku prema Jugoslaviji u obliku za koji se tada zalagao Foreign Office.²

Neposredno poslije toga odjednom se zaustavio čitav tok britanske politike koja je vodila prema raskidu s Mihailovićem. Stroj za donošenje odluka grubo se zaustavio. Da bismo shvatili zašto se to dogodilo, moramo uzeti u obzir neke okolnosti koje se ne spominju u dokumentima Foreign Officea. Vladimir Dedijer objavio je 1953. godine da su odluke u Jajcu, donijete 29. studenog 1943, bile Titov akt samostalnosti, gesta njegove nezavisnosti. Staljin ih nije prethodno odobrio i strašno se razbjesnio kada je u Moskvu stigla vijest o njima.³ Upravo zbog toga se dogodilo da su Rusi grubo i oštro cenzurirali tekst tih odluka prije nego što su one 3. prosinca prvi put emitirane na radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«. Pasusi u kojima se napadala kraljevska izbjeglička vlada i kojima se kralju Petru zabranjivao povratak u Jugoslaviju bili su izbačeni iz emitiranog teksta, a Titove tvrdnje o ulozi Nacionalnog komiteta bile su ublažene.⁴ Zato je Foreign Office primio u početku veoma mirno vijest o odlukama u Jajcu. Cadogan je 14. prosinca primio sovjetskog ambasadora i, razgovarajući s njim o izvještaju »Slobodne Jugoslavije« kojim se javljalo osnivanje Nacionalnog komiteta, izjavio kako britanska vlada shvaća potrebu za donošenjem takvih administrativnih mjera i da stoji na stajalištu da one ne bi morale utjecati na britansku politiku prema Jugoslaviji ili na odnose britanske vlade s partizanskim pokretom. Eden je toga dana u Donjem domu održao govor u kojem je na najprijateljskiji način

¹ Brzopjavka koju je Stevenson poslao Foreign Officeu iz Kaira 11. iz. 1943. (Arhiva Foreign Officea 371/37618.) Eden je još prije toga (7.11.1943) uputio bio blaže sastavljeno upozorenje kralju Petru. Vidi brzopjavku poslanu Foreign Officeu iz Kaira 8.11.1943. (Arhiva Foreign Officea 371/37591.)

² Zabilješka J. Nicholasa od 14. 12.1943. Brzopjavka Foreign Officea Stevensonu 16.12.1943: »Nastojim da dobijem privolu Ratnog kabineta za generalnu liniju za koju se zalažem ...«

³ Vladimir Dedijer, *Tito Speaks* (London, 1953), 207. strana. Vidi također: Milovan Dilas, *Conversations with Stalin* (London, 1962).

⁴ Izvještaj prislušne službe o emisiji radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.

govorio o Titu i partizanima i samo usput spomenuo Nacionalni komitet kao posve privremeno tijelo. Mihailovića nije uopće spomenuo, ali je o kralju Petru govorio zaštitnički sa simpatijama. Toga dana, tj. 14. prosinca, objavili su i moskovski listovi cenzuriranu verziju odluka donijetih u Jajcu.

Tri dana nakon toga, 17. prosinca, Stevenson je u Kairu »ukratko« obavijestio sovjetskog ambasadora kod kraljevske jugoslavenske vlade o planovima što ih je izradio britanski generalštab u vezi s povlačenjem britanskih oficira za vezu kod četnika, koji će biti ostvareni ako Mihailović najkasnije do 29. prosinca ne izvrši stanovite točno specificirane operacije, »operacije provjere«, kako je tu bilo rečeno.

Toga je dana radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« počela emitirati stvarnu verziju odluka donijetih u Jajcu - pa je tako emitirala i odluku da se »svrgne« kraljevska vlada, kao i odluku da se kralju zabrani povratak u zemlju sve dok konačnu odluku o tome ne donese narod. Vijest o tome stigla je u Foreign Office 18. prosinca, i to najprije preko londonskog PWE, a zatim u brzojavci, koju je iz Kaira poslao Stevenson. Londonski PWE nehotice je povećao zbrku koja je tada nastala. Kada sam Foreign Officeu poslala tekst te emisije u obliku u kojem ga je bila uhvatila naša prislušna služba, napomenula sam da je njezin prijem bio veoma loš i nerazgovjetan, ali da mi se čini da se u tako uhvaćenom tekstu nalazi i rečenica u kojoj se kaže: »Sto se tiče kralja i monarhije, naš narod želi da se poduzmu koraci da bi kralj i monarhija također podijelili s narodom teret borbe za nacionalno oslobođenje.«

Čini se da je ta rečenica (za koju »je moralo pretpostaviti da je bila netočno uhvaćena) potaknula Foreign Office da prihvati politiku koje se otada držao s upravo izvanrednom ustrajnošću, politiku koja je išla za tim da se s Titom sklopi pogodba, ali da se ne poduzme ništa da bi se raskinulo s Mihailovićem prije nego što Tito pristane da surađuje s kraljem. Takvim stavom Foreign Office je došao u sukob s Kairom, gdje je prva Stevensonova reakcija na kompletnu verziju odluka u Jajcu bio prijedlog da se odmah izvrši već odlučeno opozivanje britanskih oficira za vezu s teritorija pod vlašću četnika, ali da se odustane od namjere da se od kralja Petra zatraži da najuri Mihailovića. Stevenson se ujedno založio za prihvaćanje Macleanova gledišta kako bi za nas zapravo bilo najjednostavnije da otvoreno reknemo Titu kako nećemo priznati Nacionalni komitet, nego ćemo i dalje priznavati kralja i kraljevsku vladu, ali ćemo u isti mah slati njemu, Titu, svu vojnu pomoć, koju šaljemo i koju budemo slali u Jugoslaviju. Razumije se da bi to zapravo bilo u skladu s linijom, koju je predlagao general Wilson, tj. s linijom da se Mihailović ostavi da »sam istrune i otpadne kao truli plod«.

Polazeći djelomično od one pogrešno uhvaćene rečenice, Foreign Office se pitao, u brzojavci koju je poslao Kairu 20. prosinca: »Zar ne bismo mogli upotrijebiti kakav drastičniji postupak«, to jest »zar ne bismo mogli, uz uvjet da prije toga ustanovimo da će ga Tito prihvatiti, savjetovati kralju Petru da ode u Titov štab?«¹

¹ Brzojavka Foreign Officea Stevensonu u Kairu 20. iz. 1943. Slijedećeg dana, 21. iz. 1943, Sargent je zabilježio:

»Smatram, da moramo ustrajati u svojoj zamisli da se kralj pridruži Titu u Jugoslaviji i da tamo osnuje svoju vladu, pa tako automatski eliminira i Mihailovića i

Ljude u Foreign Officeu potaknuo je na predlaganje takve politike i memorandum što ga je istog dana predao Edenu sovjetski ambasador F. T. Guzev. U tom se memorandumu iznosilo da se sovjetska vlada slaže s gledištem britanske vlade kako treba poduzeti napore da se pronade temelj za suradnju dviju strana u Jugoslaviji i da je spremna poduzeti sve da bi se iznašao kompromis koji bi bio prihvatljiv za obje strane, jer bi se na taj način ujedinile sve snage jugoslavenskog naroda. Bilo je to prvi put da je Moskva pokazala bilo kakvu spremnost da prihvati mnogo puta ponovljene britanske ponude o suradnji. Priznajem da dolazim u napast da tu gestu (razvoj događaja pokazao je da se doista radilo samo o gesti) dovedem u vezu sa Staljinovim bijesom na Tita zbog odluka donijetih u Jajcu.

Dva dana poslije, 22. prosinca, Eden je poslao Churchill, koji se u to vrijeme nalazio na oporavku u Marakešu, brzozavku u kojoj mu je izložio već spomenuti plan Foreign Officea i onda dodao: »Cini se da je došlo vrijeme... kada jednostavno moramo uputiti izravnu ponudu Titu ako želimo da se taj problem riješi.«¹

Tako je započela neobična prepiska između Edena u Londonu i Churchilla u Marakešu, dok je jadni Stevenson u Kairu vrludao između linije što ju je predlagao Maclean i želja svojih gazda u Foreign Officeu. Foreign Office i Eden sve su više ugrezali u stav da se *nikakav* korak koji bi išao za raskidom s Mihailovićem (pa čak ni opoziv oficira za vezu, koji su, kako se čini, ljudi u Foreign Officeu smatrali silno spektakularnim i javnim činom, sudeći barem po jednoj Sargentovoj zabilješci) ne smije izvršiti prije nego što se sazna je li Tito spreman da se sastane s kraljem Petrom. Sa svoje strane Stevenson je izvještavao o neprestanom pritisku SOE i Vrhovnog zapovjedništva za Bliski istok, koji zahtijevaju da se što prije povuku britanski oficiri za vezu na Mihailovićevu teritoriju - i to ne samo zbog njihove vlastite sigurnosti nego i zato da bi se dobila Titova pomoć nastojanjima da se pošalju britanske vojne misije partizanskim jedinicama u Srbiji.

Churchill je u Marakešu oduševljeno prihvatio ideju Foreign Officea da kralja Petra pošalje u Jugoslaviju da se tamo pridruži Titu. Nema sumnje da je ta ideja uzbudivala i privlačila sve što je bilo romantičarsko i monarhističko u Churchillovoj ličnosti i mentalitetu. Tako se dogodilo da je Churchill sve do Badnjaka pobuđivao dojam da bez rezerve prihvaća i odobrava politiku Foreign Officea. Međutim, Randolph Churchill, koji

vladu u Kairu... Sklon sam mišljenju da bi Tito... pogotovo ako bi naš zahtjev poduprli Rusi i Amerikanci, dobro promislio prije nego što bi ga odbio... Pošto sam to tako rekao, moram priznati da je iznenadna pojava svih tih političkih deklaracija Tita... prilično sumnjiva. Pitam se čini li on to zato što mu to savjetuju Rusi i pod njihovim utjecajem?«

¹ Brzozavka ministra vanjskih poslova predsjedniku vlade (GRAND br. 723) od 22.12.1943: »Upravo smo razmatrali plan eliminacije Mihailovića... kada je radio-stanica 'Slobodna Jugoslavija' emitirala deklaraciju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije kojom se od inozemstva traži priznanje Titova komiteta i kojom se formalno oduzimaju ovlaštenja jugoslavenskoj vladi... Zbog svega toga postalo je kralju Petru teže da otpusti Mihailovića ako prije toga ne dobije od Tita zauzvrat kakav quid pro quo. Cini se da je zato došao čas da Titu uputimo izravan prijedlog kako bi se raščistile stvari. Moja brzozavka br. 134 (vidi bilješku br. 124) pokazuje u kakvom bi to obliku trebalo uraditi...«

je upravo tada čekao da bude spušten padobranom u Titov štab, posjetio je za Božić oca i na prvi dan Božića napisao »zabilješku« u kojoj je zahtijevao da »vlada Njegova Veličanstva odmah odbaci Mihailovića i da to, ako je ikako moguće, uradi kralj«. Nema sumnje da je Churchill čitao tada brzojavke u kojima je Stevenson javljao da je Maclean oštro protiv toga da se Titu podnese bilo kakav prijedlog u vezi s kraljem. Tako se dogodilo da je Churchill već 2.9. prosinca u brzojvkama Edenu odlučno zahtijevao da se nikakav pristup Titu ne poduzme prije nego što kralj Petar odbaci Mihailovića. Taj Churchillov stav učvrstili su nekoliko dana kasnije Randolph i Maclean, koje je on bio pozvao iz Barija, gdje ih je bilo zadržalo loše vrijeme - i na tome je uporno ostajao i dalje, ne mijenjajući ga sve do početka veljače.

Neslaganje između Edena i Churchilla izbio je zbog prepirke o tekstu poruke koju je Churchill naumio poslati Titu kao odgovor na poruku kojom mu je Tito zaželio da se što prije oporavi. Konačni tekst toga pisma nastao je kao plod kompromisa između ove dvojice, tj. Edena i Churchilla. Da udovolji Edenu, Churchill nije napisao ni riječi o ideji da se od kralja Petra zatraži da otjera Mihailovića, ali je odbio da napiše bilo što o ideji da Tito prihvati kralja u Jugoslaviji. Budući da nije došlo do prave pomirbe, nego samo do kompromisa, prepirka se nastavila i poslije otpreme tog pisma. Edena je podržao general Wilson, koji je tada bio u posjetu Londonu i koji je ponovio svoju teoriju da Mihailovića treba pustiti da sam istrune, a podršku mu je dao i Ratni kabinet kojemu je on 11. siječnja izložio tezu Foreign Officea i koji je tada zaključio da se kralju Petru ne bi smio postaviti zahtjev da otjera Mihailovića prije nego što se bude vidjelo kako će Tito reagirati na Churchillovo pismo.

Od svih briga koje su u tom času mučile Foreign Office bila je briga da je Churchill ovlastio Macleana, predajući mu pismo za Tita, da sam, po vlastitom nahođenju, izabere čas kada će se obratiti Titu u vezi s kraljem - a Foreign Office je pretpostavljao da to zapravo znači da Maclean to neće nikad uraditi. Eden je to pokušao raspraviti s Churchillom kada se Churchill 18. siječnja vratio u London - ali ga ni za dlaku nije uspio pomaknuti s njegova stajališta. Idućeg dana, 19. siječnja, svaki je od ove dvojice napisao zabilješku drugome. Eden je u svojoj zabilješci iznosio argumente za zahtjev da se Macleanu pošalje direktiva da razgovara s Titom o kralju i dodao kako je »naravno u Macleanovim očima Tito bijel, a Mihailović crn, dok ja imam dojam da je sivo rasprostranjenija boja na Balkanu«. Churchill se u svojoj bilješci založio za to da se od kralja odmah zatraži da otpusti Mihailovića: »Svaki dalji dan u kojem jednom kralju visi oko vrata mlinski kamen, koji se zove Mihailović, smanjuje kraljeve izgleda da će se ikada vratiti na svoje prijestolje.«

I tako je nastao dojam da je prepirka između Churchilla i Edena zapala u slijepu ulicu. Za to je vrijeme položaj britanskih oficira za vezu kod Mihailovića i njegovih četnika postao veoma težak. Foreign Office je 19. siječnja poslao u Kairo brzojavku s porukom da se Mihailoviću više ne smije slati pomoć, ali da ta odluka ne znači da treba opozvati oficire za vezu. Nekoliko dana poslije toga, 22. siječnja, Eden je napisao zabilješku da će, izvede li Mihailović jednu vojnu operaciju koja se od njega tražila, nastati mogućnost da se ponovno razmotri slanje pomoći. Sutradan, 23. siječnja, najzad je u London stigao iz Kaira dugo očekivani SOE-ov dajdzest dokumenata o Mihailovićevoj suradnji s okupatorom.

Pročitavši ga, Eden je zabilježio: »Meni ovo izgleda veoma gadno.« Međutim, unatoč tome nije došlo ni do kakve promjene politike.

Početak veljače Churchill je odlučio da pokuša Titu poslati još jedno pismo. U njegovu je tekstu učinio krupan ustupak stavovima Foreign Officea zapitavši Tita bi li se, ako kralj odbaci Mihailovića, utro na taj način put k uspostavljanju prijateljskih odnosa između njega i Tita. Taj Churchillov ustupak omogućio je Foreign Officeu da nastavi svoju taktiku kojoj je bio cilj dobivanje na vremenu, ali se 9. veljače umiješala vojska. Zapovjedništvo za Bliski istok poslalo je tog dana generalu "Wilsonu, vrhovnom zapovjedniku za Sredozemlje, energičan dokument, u kojemu je između ostalog stajalo: »Još prije tri mjeseca prestali smo pružati Mihailoviću materijalnu pomoć. Danas tu politiku odobrava vlada Njegova Veličanstva. Njegova logična implikacija ... je opozivanje savezničkih vojnih misija kod njega ... Međutim, odluka o tome odugovlači se iz političkih razloga, uz izliku da bi to opozivanje... značilo reviziju politike vlade Njegova Veličanstva prema jugoslavenskoj vladi i da se takva promjena ne može izvršiti prije nego što postane jasan Titov stav prema kralju. Međutim, mi smatramo da postoje najjači mogući razlozi za odluku da se oficiri za vezu smjesta opozovu ... Bez obzira na dalji politički razvoj, pa čak i uz pretpostavku da će vlada i dalje priznavati Mihailovića, neće biti nikakvih operativnih razloga da Saveznici ostave misije kod njega.

Churchill je na tom dokumentu odmah zabilježio: »Potpuno se slažem. Uradimo to sada.« Međutim, u Foreign Officeu je Howard napomenuo: »Ja jednostavno ne vidim, bez obzira na okolnosti, kakvog bi imalo smisla povući vojne misije prije nego što iz Titova odgovora saznamo kako puše vjetar.« I Sargent i Cadogan složili su se s Howardom. Eden je zabilježio da zazire od neslaganja s njima, ali je dodao da je zabrinut za sigurnost britanskih oficira za vezu kod Mihailovića. U svakom slučaju nije se poduzelo ništa sve dok 14. veljače nije došao Titov odgovor na drugo Churchillovo pismo, a u tom je odgovoru Tito iznio veoma oštre uvjete za bilo kakvu suradnju s kraljem. Churchillova je prva reakcija na to pismo bio prijedlog Edenu da se oficiri za vezu odmah povuku, da se Titovi uvjeti prihvate i da se on obrati na toj osnovi još jednom Titu u vezi s kraljem.

Suočen s Churchillovim dvokrakim napadom, Eden se napokon odrekao svog stava o opozivanju britanskih oficira za vezu, ali je to uradio samo zato da bi se mogao suprotstaviti Churchillu u vezi s Titovim političkim uvjetima. 17. veljače 1944. poslana je u Kairo direktiva i Foreign Officea i Zajedničkog štaba načelnika štabova da se britanske misije kod Mihailovića smjesta povuku. Tri dana nakon toga Eden je poslao Churchillu dugu zabilješku, u kojoj je tražio da se Titovi uvjeti ne prihvate i da se na njega izvrši nov pritisak u vezi sa zahtjevom da se kralj vrati u zemlju. Ako ćemo pravo, napisao je Eden, upotrijebivši frazu koju je sročio Sargent, ovo je ionako tek prvi potez u igri, a ne može biti sumnje o tome kako je Tito dovoljno orijentalac da ima smisla za oštro qenkanje. Bio je to početak priče o Subašiću koja ne spada ovamo.

U bitki zalaznica, koju je vodio od 18. prosinca 1943. do 17. veljače 1944. o tome da li da se raskine s Mihailovićem ili ne, Foreign Office je ujediniio protiv sebe vojsku (s problematičnim izuzetkom generala Wilsona), SOE u Kairu i Londonu, kao i samog Churchilla, kojega je Eden uspijevao zadržati u igri samo zbog toga što je igrao na njegove monarhističke osjećaje i što mu je laskao hvaleći njegovu moć da djeluje na Tita.

Ostaje dakako pitanje zašto se zapravo Foreign Office tako uporno i tvrdoglavo borio i koji su motivi stajali iza toga u to vrijeme i prije?

Sigurno da to nije bila odanost kraljevskoj jugoslavenskoj vladi. Do jeseni 1942. godine ljudima u Foreign Officeu tako su dosadile neprestane i vječne svađe i zadjevice među izbjeglim jugoslavenskim političarima da su se gotovo odrekli nade da će nakon rata restaurirati ujedinjenu Jugoslaviju. U svojoj oproštajnoj poruci, napisanoj u kolovozu 1943. dotadašnji britanski ambasador kod jugoslavenske izbjegličke vlade Rendel oborio se izvanredno žestoko na jugoslavenske političare i napisao: »Jugoslavenski ministri znaju kako mi ne očekujemo da će se upravo oni vratiti ng vlast u Jugoslaviji. ..« U jesen 1943. može se na nekoliko mjesta u zabilješkama funkcionara Foreign Officea naći fraza: »Nas nije ni najmanje briga za Purićevu vladu« ili »Ne marimo za Purića ni koliko je crno pod noktom.« Čini se da je Foreign Office malo držao do svojih formalnih obaveza prema jugoslavenskoj vladi kao jednoj od savezničkih vlada.¹

Međutim, situacija s kraljem Petrom bila je drukčija. Kada je u lipnju 1941. Petar stigao u Englesku, Dixon je zabilježio: »Pružna se sjajna prilika da kralj bude potpuno angliciran...« Foreign Office se odmah bacio na to, pa je kralja poslao na studij u Cambridge, nastojao ga osloboditi uzda kojima ga je držala njegova majka, pridodao mu je majora Dunlopa Mackenziea da mu bude stalno pri ruci i uredio da kralj stekne vojnu obuku u RAF-u. Osim toga Foreign Office je zamolio kralja Đuru VI, koji je, razumije se, bio Petrov »kum«, da ga uzme pod svoje okrilje i da mu daje dobre savjete. No, unatoč svemu tome kralj je ipak ostao pod potpunim utjecajem male skupine srpskih oficira, koji su imali veliku moć u jugoslavenskim poslovima. Petar je ostao pod njihovim utjecajem sve dok mu Britanci nisu najzad dozvolili da se oženi, u proljeće 1944. godine, ali je odmah poslije toga pao potpuno pod utjecaj svoje grčke punice. Svi koji su otprije poznavali Petra ili su s njim sklopili poznanstvo, pričali su da je on nedovoljno zreo za svoje godine i da se slaže sa svakim tko u danom trenutku s njim razgovara. Rendel, koji je već od samog početka osjećao prema kralju snažne i za kralja povoljne predrasude, napisao je u kolovozu 1943. kako kraljeva nepostojanost i neodgovornost imaju takve razmjere da to zabrinjava. Prava je zagonetka i misterij kako je uopće moglo Foreign Officeu i Churchillull ikada pasti na pamet da bi Petar mogao izlaziti nakraj s Titom. Da je kralj kojim slučajem ipak došao u Jugoslaviju i našao se s Titom, vjerojatno bi ga Tito odmah smotao i zavladao njime. Kako bilo da bilo, čini se da je Foreign Office ipak vjerovao da će Britanija moći preko kralja utjecati donekle u poslijeratnoj Jugoslaviji.

Čini se da je to bio ključ rezoniranja Foreign Officea. Istina je, doduše, da su u svakodnevnom, tekućem, prilaženju jugoslavenskom problemu na Foreign Office često utjecale taktičke potrebe onog rata koji se uvijek vođio među nadležstvima, i da je Foreign Office bio isto tako pod utjecajem

¹ Na primjer, zabilješka Rosea od 1.11. 1943: »...što je Purićeva vlada spremna uraditi nije važno ni koliko je crno pod noktom. Ona se može slobodno vratiti u ništavilo iz kojega je došla, a da nitko od toga nema štete.« Brzjavka Foreign Officea Stevensonu u Kairu 3.11.1943: »... Sadašnja vlada nema nikakve važnosti... Ako ustreba, kralj će morati biti spreman da žrtvuje sadašnju vladu ...« Zabilješka J. Nicholisa od 10.11.1943: »Kralj je glavni klin naše politike, a za g. Purića ne marimo ni koliko je crno pod noktom.«

vlastite odlučnosti da čvrsto drži kormilo vanjske politike u sukobu s mnogostranim i mnogostrukim pritiscima koje su vršili SOE, vojska i Churchill. Izgleda međutim da je njegova dalekoročna politika bila uvjetovana nastojanjem da se u poslijeratnoj Jugoslaviji učvrsti britanski utjecaj kao protuteža uočenoj prijetnji od sovjetske dominacije na Balkanu.

Edenov prvi posjet Moskvi i njegov razgovor sa Staljinom pretkraj 1941. godine usadili su duboki strah od sovjetskih težnji. Dixon je u siječnju 1942. napisao ovu zabilješku: »Premda to u Moskvi doduše nije bilo rečeno, lako je moguće da je sovjetski plan stvaranje jedne povećane Jugoslavije, koja bi (Sovjetima) služila ne samo kao protuteža Italiji, nego i kao kanal sovjetskog prodora na Jadran preko Rumunjske i Bugarske.« Krajem 1942. godine, u vrijeme kada je Foreign Office odlučio da se uhvati veza s partizanima, Eden je u zabilješci Churchillu izrazio mišljenje kako je možda točna postavka da nam kratkoročni interes nalaže da prebacimo svoju podršku s Mihailovića na partizane, ali da bi »u dugoročnom pogledu ... bilo pametno da i dalje podržavamo Mihailovića i tako spriječimo da nakon rata izbiju anarhija i komunistički kaos.« Howard je i. siječnja 1943. zabilježio: »Vodeći računa upravo o toj (ruskoj) opasnosti, a ne potaknuti pretjeranom ljubavlju za Mihailovića, zaključili smo nedavno ... da i dalje moramo podržavati Mihailovića i jugoslavensku vladu.« U veljači 1943. jedan od argumenata Foreign Officea protiv Baileyeva plana da se svi partizani prebace u Hrvatsku i da se teritorijalno razgraniče s Mihailovićem bila je teza da bi to dovelo do stvaranja komunističke Hrvatske, što bi možda utjecalo na Mađarsku i Austriju i izazvalo komunistička gibanja u istočnom dijelu srednje Evrope. Odluka o povezivanju s partizanima smatrala se boljom i prikladnijom odlukom, jer se vjerovalo da će možda u tom slučaju biti mjesta za nadu da se partizani dovedu, ako ne baš pod Mihailovićevu komandu, a ono barem pod britanski utjecaj i kontrolu.

Za bitku zalaznica što ju je Foreign Office vodio za Mihailovića slijedeće je opravdanje dano u jednoj vrlo strogo povjerljivoj tajnoj studiji koju je Foreign Office podnio Ratnom kabinetu 7. lipnja 1944:

»Općenito govoreći, može se reći da Rusi idu za osvajanjem dominantnog položaja u jugoistočnoj Evropi, a kao sredstvo za ostvarenje toga cilja služe im od komunista vodeni pokreti u Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj... Ako je itko krivac za stvaranje današnje situacije, situacije u kojoj su pokreti pod vodstvom komunista najmoćniji elementi u Jugoslaviji i Grčkoj, onda smo to mi. Rusi su jednostavno stajali u prikrajku skrštenih ruku i gledali kako mi za njih obavljamo posao. Tek kad smo počeli pokazivati da želimo ukočiti njihove poteze (na primjer kada smo nastavili priznavati kralja Petra i Mihailovića, ili kada smo u novije vrijeme, zauzeli oštar stav prema EAM-u ...), izašli su Rusi na otvoren prostor i pokazali što su njihovi pravi interesi...«

Gledana danas, trideset godina kasnije, dugoročna težnja Foreign Officea doima se prilično razumno, ali je nešto posve drugo je li bila razumna politika koja se sastojala u tome da su se tako dugo pokušavali za to koristiti Mihailovićem ili kraljem Petrom.

¹ Studija Foreign Officea »Sovjetska politika na Balkanu« klasificirana u najvišoj kategoriji povjerljivosti (*Top Secret*). Podnijeta 7. 6.1944.

3. Novi pogledi na britansku politiku u Jugoslaviji 1942-1943.

Elisabeth Barker

Zbunjenost i kontradikcije britanske politike prema ranodopskom otporu u Jugoslaviji ostaju zagonetni. Zašto su Britanci, kojima je bilo silno i očajnički stalo do toga da zadaju Nijemcima teškoće i neprilike u jugoistočnoj Evropi, odgađali tako dugo prebacivanje svoje podrške sa srpskog rojalističkog vođe Draže Mihailovića, u čiju su djelotvornost kao oruđa britanske vojne politike imali mnogo razloga da sumnjaju, na Titove partizane, čiji je vojni potencijal bio jasno uočljiv i čak potpuno dokazan još prije kraja 1942. godine?

Svatko tko pokuša razriješiti tu zagonetku dolazi lako u iskušenje da je nastoji objasniti ovakvom ili onakvom tezom o postojanju zavjere. Prema jednoj od tih teorija stanoviti ljudi u Upravi za specijalne operacije (*Special Operations Executive* - SOE), organizaciji odgovornoj za održavanje veza s pokretom otpora, namjerno su prikrivali ili uništavali podatke o postignućima partizana s namjerom da odgode ili osujete odluku da se partizanima pruža podrška. Prema drugoj teoriji, konkurentne službe, tj. Tajna obavještajna služba (*Secret Intelligence Service*) ili *Foreign Office*, tajile su podatke o partizanima od SOE, želeći vjerojatno da SOE ispadne glup i da izgubi ugled i moć. Postoji također teorija da su kriptokomunisti u britanskim službama namjerno prikrivali podatke o uspjesima Mihailovića i klevetali ga neosnovanim ili napuhanim optužbama o suradnji s neprijateljem.

Iako nema nikakve sumnje o tome da su se u sudarima između raznih britanskih službi zbivah neki čudni i neskrupulozni čini, dokumenti kojima danas raspoložemo ne potkrepljuju ni jednu od tih teorija. Prije bi se moglo reći kako daju na znanje da su zbunjenost, smušenost i kontradiktorni postupci Britanaca bili u prvome redu posljedica nepostojanja bilo kakvog efikasnog mehanizma ili aparata koji bi donosio odluke i koji bi zatim pazio da se one doista izvršavaju; u drugom redu dobiva se dojam da se to događalo zbog nepostojanja bilo kakvog centralnog tijela za prikupljanje i analizu svih podataka o Jugoslaviji do kojih se moglo doći i za njihovo

¹ Svrha je ovog članka da čitaocu dade nove poglede na britansko donošenje odluka od jeseni 1942. do lipnja 1943. u svjetlosti materijala koje je autor proučio nakon što je dao svoj prilog ediciji *British Policy towards 'Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, koja je 1975. objavljena u Londonu u redakciji Phyllis Auty i Richarda Clogga.

distribuiranje svima onima kojima bi takvi podaci i takve analize bili potrebni (Zajednička potkomisija za obavještajnu službu - *Joint Intelligence Sub-Committee* - koja je bila kandidat za taj posao, nije kako izgleda, pokušala izraditi sveobuhvatnu analizu situacije u Jugoslaviji sve do 14. srpnja 1943.)

I

Očito je važno da saznamo tko je znao što i kada. Na sektoru političkih i vojnih obavještenja materijal je iz svih izvora stizao, kako se čini, u *Foreign Office*, ali su *Foreign Officeu* nedostajali i ljudi i mehanizam za koordiniranje i procjenu tih materijala. Konkretno govoreći, sve do sredine 1943. godine (što ne iznenađuje) *Foreign Office* nije znao ništa ni o jugoslavenskoj Komunističkoj partiji ni o Titu. I tako, premda je *Foreign Office* znao još od druge polovice 1941. godine da grupe pod vodstvom komunista pružaju aktivan otpor Nijemcima i Talijanima, on nije znao kako da procijeni tu činjenicu. Osim toga, Mihailović - jedini vođa na teritoriju Jugoslavije s kojim su Britanci u to vrijeme bili u kontaktu - stalno je slao izvještaje u kojima je pretskazivao skori slom »komunista« ili ih napadao optužbama o tobožnjim zvjerstvima. Sovjeti su uporno odbijali da dadu bilo kakvu konkretnu procjenu borbene vrijednosti partizana; tome su pretpostavljali negativnu taktiku koja se sastojala u optuživanju Mihailovića zbog suradnje s neprijateljem. Zato je bilo neizbježno da je *Foreign Office* imao mutne i nesigurne predodžbe o situaciji u Jugoslaviji sve do sredine 1943. godine i čak poslije toga.

Sudeći po dugom izvještaju što ga je major Michael Maclagan poslao u svibnju 1943, Ministarstvo rata bilo je dobro obavještavano o partizanskim vojnim operacijama počev od 1941. godine, i to zahvaljujući dijelom interceptima neprijateljskih brzozavki. Međutim, Ministarstvo rata nije u to vrijeme bilo sigurno u kojoj mjeri treba odbacivati Mihailovićeve tvrdnje o vođenju operacija protiv osovinskih sila. Ministarstvo rata prosljedilo je Maclaganov izvještaj *Foreign Officeu*, gdje je neki činovnik Južnog odjela tri mjeseca kasnije sastavio njegov »koristan rezime«. Nije jasno je li taj izvještaj ikada došao u ruke SOE.

Bilo je prirodno da je SOE bio sklon tome da se najviše oslanja na izvještaje vlastitih oficira koji su bili u Jugoslaviji. Pa ipak, kada je u jesen 1942. major (kasnije pukovnik) D. T. »Bill« Hudson, koji je bio došao u Mihailovićev štab godinu dana prije toga, poslao izvještaje iz kojih se dobivao dojam da su točne sovjetske optužbe o Mihailovićevoj suradnji s neprijateljem, kairski SOE nije htio u njih vjerovati i pitao se nije li Hudson pod nekakvom prisilom ili je jednostavno šenuo. Upravo je to bio jedan od glavnih razloga za odluku da se u Mihailovićev štab pošalje jedan od viših oficira SOE, pukovnik W. S. »Bili« Bailey - sa zadatkom da provjeri točnost Hudsonovih tvrdnji. Kada je Bailey potkraj 1942. godine stigao u četnički štab, brzo je potvrdio vjerodostojnost Hudsonovih izvještaja.

Međutim, ni Baileyjevi izvještaji koji su stigli u prva četiri mjeseca 1942. godine nisu mnogo razjasnili situaciju u pogledu Mihailovića. Bailey je potvrdio da se Mihailovićeви ljudi doista bore protiv partizana i da barem neki od njih surađuju s Talijanima. No odnosi Baileyja s Mihailovićem po-

stali su već za kratko vrijeme zategnuti i teški, pa mu je zato ponekad bio uskraćivan pristup podacima te se morao oslanjati na podatke iz treće ruke i na nagađanja. Zato se u Baileyjevim izvještajima iznose veoma različite i čak kontradiktorne ocjene o Mihailovićevim namjerama i potezima u razdoblju od siječnja do svibnja 1943.

Za to vrijeme, zapravo otprilike u vrijeme Baileyjeva dolaska u Jugoslaviju, dogodile su se neke novosti na polju informacija. Možda slučajno, kairski SOE počeo je tada dobivati intercepte njemačkih operativnih brzojavki, koji prije toga nisu bili davani, a govorili su o dimenzijama otpora na područjima koja sasvim sigurno *nisu* bila pod kontrolom Mihailovića. Ni danas nije razjašnjeno iz kakvog je izvora i u kakvu obliku (to jest jesu li to bili kompletni intercepti ili samo njihovi rezimeji) kairski SOE dobivao te intercepte. Ljudi u odjelu britanske obavještajne službe koji je odgovarao za distribuiranje intercepata (a oni su bili držani u izvanredno strogoj tajnosti) očito su sumnjali u efikasnost službe sigurnosti SOE.

Ti intercepti, zajedno s prvim Baileyjevim porukama, poslužili su kao obavještajna baza važnog memoranduma što ga je brigadir C. M. Keble, načelnik štaba kairskog SOE, predao Churchillu potkraj siječnja 1943. U tom je memorandumu stajalo: »Postoje obilati dokazi, iz neprijateljskih, ruskih i internih izvora, da se u Sloveniji i Hrvatskoj vodi organizirana borba protiv okupacijskih snaga.«

O Mihailoviću se u Kebleovu memorandumu tvrdilo da »bez sumnje predstavlja organizirane grupe koje pružaju otpor u Srbiji« i da »može biti u stanju da ratuje protiv Osovine u Srbiji« uz uvjet da je za to dovoljno opremljen. U memorandumu se nije tvrdilo da se Mihailović faktički odupire Osovini, i priznato je da njegovi zapovjednici u Crnoj Gori imaju »lokalne aranžmane« s Talijanima u koje je »uključena suradnja u borbi protiv partizanskih elemenata«.

Međutim, Kebleove tvrdnje o navodnim Mihailovićevim odnosima s Nijemcima bile su kategorične. On je nedvosmisleno napisao: »Nije bilo i nema nikakvog dokaza da je on sklopio bilo kakav kompromis s Nijemcima.« Možda bi se moglo prigovoriti da je SOE, koji je sada dobivao intercepte njemačkih brzojavki, ipak morao znati da postoje dokazi o Mihailovićevim kontaktima - ili kontaktima njegovih lokalnih zapovjednika - s njemačkim *Abwehrom*. Međutim, da je SOE doista znao za takve dokaze, malo je vjerojatno da bi ih pokušao zatajiti, jer bi mu moralo biti jasno da za njih znaju i druge britanske službe; zato se Keble sigurno ne bi upustio u rizik da dađe tako odlučnu i čvrstu izjavu da je kojim slučajem znao da je ona pogrešna. U studenom 1942. Hudson je bio poslao poruku u kojoj je tvrdio da će se Mihailović doduše boriti kad jednom bude siguran u savezničku pobjedu, ali da će do toga časa nastojati nagoditi se ili s Talijanima ili s Nijemcima. No, ni Hudson ni Bailey nisu u narednih šest mjeseci dali nikakve stvarne dokaze o Mihailovićevoj suradnji s Nijemcima, a iz dokumenata koji su dosad stavljeni na uvid javnosti stječe se dojam da Britanci nisu dobili dokaz za to prije ljeta 1943. godine (kada su ga poslali britanski oficiri za vezu s Titovim partizanima) i kada su ga, kasnije tog ljeta, dobili i iz njemačkih intercepata.

Jedan činilac koji je povećao zbrku na polju informacija bila je činjenica da je lord Selborne, ministar zadužen za SOE, punih nekoliko mjeseci nakon što su njegovi oficiri na terenu prestali prihvaćati kao vjerodostojne

Mihailovićeve tvrdnje o njegovoj tobožnjoj protuosovinskoj aktivnosti,¹ i dalje u njih vjerovao. Selborne je 30. ožujka 1943. poslao dopis sir Ormeu Sargentu u *Foreign Office*, u kojemu je naveo dvadeset i šest Mihailovićevih poruka o navodnim aktima sabotaže izvršenim poslije 1. listopada 1942, i dodao je: »Razumije se da većinu Mihailovićevih tvrdnji ne možemo provjeriti, ali je naše mišljenje da sve u svemu nema razloga za pretpostavku da on mnogo pretjeruje.«² Sargent mu je odgovorio (a nije jasno da li ironično) da »ti izvještaji svakako više ohrabruju nego što sam dosad mislio«.

Sve u svemu, *Foreign Office* je u to vrijeme postao veoma skeptičan prema Mihailovićevim porukama, pa tako i prema njegovim optužbama protiv »komunista«. Kada je potkraj ožujka Mihailović poslao svojoj vladi izvještaj u kojemu je porekao bilo kakav kontakt s Nijemcima i Talijanima (što je barem u pogledu Talijana bila očita laž), ali je zato optužio »komuniste« da održavaju sastanke s »agentima Gestapoa« (tvrdnja koja je kasnije donekle potkrijepljena njemačkim dokumentima iz tog razdoblja),³ Južni odjel *Foreign Officea* napomenuo je u zabilješci o tome: »Veoma neuvjerljivo.«

Od ožujka 1943. obavještajnu su sliku zamagljivale prognoze iz SOE-ovskih izvora o skorom uništenju partizana u Bosni. Vjerojatno se one nisu temeljile samo na Mihailovićevim priželjkivanjima, nego i na interceptima njemačkih brzojavki o ratnim operacijama. George Taylor, koji je tada bio viši funkcionar SOE, napisao je, nakon povratka u London poslije nekoliko mjeseci provedenih u Kairu, izvještaj o situaciji na području koje je nazvao »srpski krajevi«⁴ ili »Srpstvo«,⁵ a u koje je uključio i Bosnu: »Čini se da je jasno da se partizanski pokret ispucao... i da nema izgleda da se efikasno obnovi.« Ako se uzme u obzir situacija koja je tada vladala na tom području, ta procjena nije bila tako pogrešna kao što nam danas izgleda, pogotovo ako se ima na umu da je Taylor govorio samo o »Srpstvu«, a ne o Hrvatskoj i Sloveniji, gdje je anticipirao skoro stvaranje veza između SOE i pokreta otpora.

Na žalost, čini se da Taylorovi šefovi u SOE u Londonu nisu uočili oštru distinkciju između »srpskih krajeva« (Srbija, Crna Gora, Bosna, Hercegovina) s jedne strane, i Hrvatske i Slovenije s druge strane, distinkciju koja se potpuno uvriježila među vrhovima SOE u Kairu, a vjerojatno ju je smatrao irelevantnom lord Selborne, koji je gajio u sebi nepokolebljivu vjeru u Mihailovića kao budućeg vođu cijele Jugoslavije. Ako se uzme u obzir Selborneov stav prema Mihailoviću i njegova duboko anti-

¹ Vidi Baileyjeve veoma pesimistične izvještaje od 17. ožujka do sredine travnja i izvještaje pisane s novim optimizmom od 23. travnja dalje.

² Na primjer, Hudsonova poruka sadržana u analizi SOE izrađenoj u studenom 1942.

³ FO 371/37582, Selborneov dopis Sargentu, 30. 3. 1943. Veoma je nezgodno da su svi važni dokumenti koji se odnose na Selborneov rad u SOE za vrijeme rata izuzeti iz zbirke Selborneovih dokumenata koja se sada nalazi u Bodleian Library, pa su u posjedu države i ne mogu se pročitati. Zbog toga je nemoguće dati potpuniji i možda objektivniji prikaz stavova lorda Selbornea.

⁴ Walter R. Roberts, *Žito, Mihailović and the Allies 1941/45*, New Brunswick,

⁵ *Taylor Papers, A. D. to C. D.*, - I 1. 3.1943 - Izvještaj o posjetu misiji u Kairu. Ti su dokumenti danas u posjedu autora.

komunistička uvjerenja, od njega se nije moglo očekivati da će prolići mnogo suza nad uništenjem Mihailovićevih ogorčenih protivnika, partizana koje vode komunisti, ma gdje u Jugoslaviji. Još 18. lipnja 1943 - nekoliko tjedana pošto je SOE uspio uhvatiti kontakt s partizanima i sa samim Titom - Selborne je pisao Churchillu tražeći od njega da poveća pomoć Mihailoviću:

»Moje su simpatije odlučno na strani Mihailovića koji nosi barjak borbe još od 1941 ... Vjerujem da partizani reprezentiraju spontanu nacionalnu eksploziju protiv Osovine, ali njih vode komunisti (uglavnom stjecajem okolnosti) i zato mislim da je poželjno da podržavamo Mihailovića koliko možemo ... Upravo sam saznao da je osovinska ofenziva koja je u toku razbila u paramčarčad Titov štab na prostoru između Kalinovika i Zabljaka ... Možda će akcija Osovine potpuno izmijeniti situaciju.«

Selborenova u visokom stupnju lična i previše pojednostavnjena analiza jugoslavenske situacije morala je utjecati na njegove pretpostavljene u Londonu, na primjer na sira Charlesa Hambroa, koji je u proljeće 1943. pisao *Foreign Officeu* u prilično sličnom smislu.

Opću je zabunu samo još više povećalo postojanje stanovite razlike u procjenama jugoslavenske situacije u kairskom SOE. Oštra geografsko-operativna podjela Jugoslavije na »srpske krajeve« i Hrvatsku-Sloveniju, zacrtana na vrhu i koju je Londonu podnio Taylor, nosila je u sebi implikaciju da partizani nisu centralno rukovođena organizacija za cijelu Jugoslaviju i da se partizani u »srpskim krajevima«, protiv kojih se bori Mihailović, po nečem razlikuju i da su oni na neki način odvojeni od snaga otpora u Hrvatskoj i Sloveniji, koje čak možda imaju drukčiju političku orijentaciju. S druge strane, politička sekcija kairskog SOE, koja je bila nadležna za Jugoslaviju, imala je prilično jasnu predodžbu o jedinstvu partizanskog pokreta, iako je uzimala u obzir podatke koji su kazivali da su stanovite partizanske grupe u Hrvatskoj lojalne Hrvatskoj seljačkoj stranci Vlatka Mačeka, a ne Komunističkoj partiji.

Unatoč činjenici da je ono što je znao bilo maglovito i nepotpuno, *Foreign Office* je bio sklon tome da na partizane gleda kao na više-manje jedinstvenu snagu pod vodstvom komunista. Kada se u zimi 1942-1943. u *Foreign Officeu* razmatrala mogućnost da se uhvati kontakt i s drugim snagama otpora, a ne samo s Mihailovićem, mislilo se tada zapravo na hvatanje kontakta s partizanima. Izlažući potkraj siječnja 1943. jugoslavensku situaciju Turcima, sam Churchill je sasvim jednostavno spomenuo »izvanredno perspektivan otpor što ga pružaju i general Mihailović u Srbiji i partizani u Hrvatskoj i Sloveniji«.¹ Churchill je to rekao premda u Kebleovu memorandumu *nije* bila upotrijebljena riječ »partizani« u vezi s Hrvatskom i Slovenijom.

U svim tim tako različitim i konfliktnim pokušajima da se procijeni situacija u Jugoslaviji dolazi do izražaja ne samo pomanjkanje jasnih i čvrstih podataka i bilo kakve centralne autoritativne analize, nego i zbrka u terminologiji i unakažavanje termina, što je bila posljedica priželjkivanja kojekakvih grupa koje su se time bavile. Međutim, nema čvrstih dokaza o postojanju bilo kakve zavjere da se s bilo koje strane zabašuruju podaci.

¹ Churchill, *Second World War*, IV.

II

Jedan od krupnih činilaca kreiranja politike prema Jugoslaviji, bila je nagonska težnja SOE da za sebe zadrži odlučivanje o svemu što bi se moglo nazvati »operativnim« i da ne dopusti da se u to bilo tko upleće, pogotovo ne *Foreign Office*. Ta nagonska težnja SOE imala je ravnopravnog pandana u gotovo jednako snažnoj težnji *Foreign Officea* da drži čvrsto u rukama sve odluke koje se mogu smatrati »političkim«, a razumije se da ije gotovo sva aktivnost SOE na Balkanu neizbježno imala političke implikacije. Nikakav viši autoritet nije uspio riješiti taj spor.

Taj je sukob imao duboke korijene. Još od vremena kada je Anthony Eden postao, krajem 1940. godine, ministar vanjskih poslova, vladala je zla krv između njega i Huga Daltona, koji je u to vrijeme, kao ministar za ekonomsko ratovanje, bio nadležan za SOE. Sam Dalton otkriva u svom dnevniku da je toga postao veoma svjestan početkom ljeta 1941.¹ Uskoro nakon toga sklopljen je savez između Edena i Brendana Brackena, koji je upravo tada bio postao ministar informacija (a obojica su bili Churchillovi osobni prijatelji); savez je sklopljen da bi se potkresala Daltonova krila i smanjila njegova moć.

Prvi je potez bio da se otkine dio Daltonova carstva. SOE se u to vrijeme dijelio na SO-i (bio je zadužen za propagandu namijenjenu neprijatelju i zemljama pod neprijateljskom okupacijom, imao je sjedište u dvorcu Woburn Abbey, i njime je rukovodio viši funkcionar *Foreign Officea* Reginald Leeper² i na SO-2 (koji je bio zadužen za organiziranje fizičkog otpora osovinskim silama u okupiranim zemljama). Eden i Bracken uspjeli su izmanevirati reorganizaciju, na temelju koje je SO-i pretvoren u Egzekutivu za političko ratovanje (*Political Warfare Executive - PWE*), nad kojom su imali gazdovati zajedno s Daltonom, ali je u praksi politiku te službe kontrolirao *Foreign Office*.

Istovremeno kad je došlo do te velike promjene, i posve slučajnim stjecajem okolnosti, SO-z je protiv sebe ozbiljno antagonizirao SO-i, odnosno novostvoreni PWE, a pogotovo Leepera. Mutne glasine o nekakvim skandalima u kairskom SOE potaknule su Daltona da pošalje u Kairu malu ekipu oficira sa zadatkom da naprave red, izvrše čistku i vrate ugled SOE. Međutim, i to po Daltonovim osobnim uputama, čistka je teže pogodila relativno bezazleni SO-i u Kairu nego SO-z. Leeper, s kojim se Dalton prethodno nije o tome konzultirao, bio je bijesan, to više što je kairskom SO-z/SOE uspjelo zadržati kontrolu nad propagandnom aktivnošću na Srednjem istoku namijenjenom Balkanu, pa je u tom smislu čak preuzeo poslove kojima se prije bavio SO-i. Leeper je, međutim, u tom času bio nemoćan da išta poduzme, ali slijedeće godine, pošto je Daltona smijenio Selborne i nakon što je sir Robert Bruce-Lockhart (koji je bio Edenov prijatelj) postao šef PWE, postavljen je za šefa misije PWE u Kairu Paul Vellacott, otresit, mudar i okretan *don* iz Cambridgea, a jedan je od njegovih glavnih zadataka bio da SOE otme propagandnu aktivnost. On je to ostvario, u operaciji od dvije etape, ali se tome dakako suprotstavio Kair-

¹ *Dalton Papers*. Vidi zapis za 9. 7.1941. i druge. *Dalton Papers* čuvaju se danas u knjižnici London School of Economics and Political Science.

² Kasnije sir Reginald Leeper, ambasador pri grčkoj izbjegličkoj vladi u Londonu, a od 1944. godine ambasador u Ateni.

ski SOE, kojega je to naljutilo jer je smatrao da je PWE oruđe pomoću kojega *Foreign Office* nastoji zadobiti vlast nad SOE.

Ta pozadina, što je sačinjavaju borbe između raznih službi, djelomično nam objašnjava zašto se tako velik dio »natezanja« između *Foreign Office* i SOE vodio 1942. i 1943. godine oko propagande, i to naročito propagande namijenjene Jugoslaviji, a ne oko bazičnih problema politike. Postojao je za to još jedan razlog. Budući da u to vrijeme nije bilo aviona potrebnih za transport ratne pomoći Jugoslaviji, smatralo se da je propaganda jedino raspoloživo oružje za pružanje pomoći tamošnjim elementima otpora i za utjecanje na njih. U jesen 1942. kairski je SOE došao samostalno do zaključka kako treba pritisnuti Mihailovića da se popravi, i o tom je zaključku obaviješten London. Uskoro poslije toga složio se londonski SOE s *Foreign Officeom* da BBC treba spominjati uspjehe partizana; smatralo se da je takav postupak u skladu sa željama kairskog SOE, jer se radi o obliku vršenja pritiska na Mihailovića, a osim toga činilo se da taj potez odobrava i Hudson, koji se tada nalazio u Mihailovićevu štabu. Kairski SOE pokušao je tada objasniti Londonu da je mislio na *tajni* pritisak na Mihailovića, a ne na *javni* pritisak preko BBC-a. Po njihovu mišljenju nije imalo smisla hvaliti partizane, s kojima u to vrijeme još nisu imali nikakav kontakt; kairski je SOE ujedno upozorio na štetu koja bi iz toga mogla proizaći, jer će to razbjesniti Mihailovića, kojemu su upravo tada imali poslati jednog višeg oficira (Baileyja) sa zadatkom da zadobije efikasniji utjecaj nad njim; osim toga, ako se uzme u obzir da pošiljke britanskog oružja ionako ne odlaze u Jugoslaviju, *prijetnja* (ali ne *akcija*) oduzimanja propagandne podrške jedino je oružje stjecanja kontrole nad Mihailovićem. U prepisci koja se o tome vodila između kairskog i londonskog SOE bilo je prilično mnogo žučljivosti, jer je Kairo optuživao London da je sluga *Foreign Officea* i kako ne može shvatiti da u operativnim poslovima vodstvo treba pripadati Kairu (a emisije BBC-a smatrale su se operativnim poslovima).

Ta interna natezanja između kairskog i londonskog SOE uvelike je raščistila duga »nota« Georgea Taylora od 14. prosinca 1942. Ta je nota preobratala London i potaknula ga da prihvati kairsko gledište. London je to jako zagrizao i pohitao je spriječiti svako spominjanje partizana na BBC-u. Potrajalo je to sve do travnja 1943. bez obzira na okolnost da je još od veljače *Foreign Office* gurao SOE da uhvati kontakt s partizanima. To je ujedno izazvalo sukobe između SOE i PWE i natjeralo *Foreign Office* da zaključi (potpuno opravdano, barem u pogledu Selbornea) kako se SOE zapravo zalaže za politiku potpune i isključive podrške Mihailoviću i kako je protiv ideje da se uhvati veza s partizanima, bilo u Hrvatskoj/Sloveniji ili drugdje.

Sve je to značilo da unatoč Taylorovoj noti od prosinca 1942. londonski i kairski SOE opet nisu radili sinkronizirano. Kairski SOE, koji je već odavno smatrao da londonski SOE previše lako popušta pred diktatima *Foreign Officea*, iznosio je tezu da bi kairski SOE trebao biti nadležan za sve operativne odluke, dakako u skladu s višim političkim direktivama Londona, a jednom je čak iznio tezu da bi sekcije za pojedine balkanske zemlje u londonskoj centrali trebale biti podređene odgovarajućim sekcijama u Kairu. Londonski SOE bio je spreman da donekle izađe u susret Kairu, ali mu nije bilo ni na kraj pameti da prihvati sve njegove zahtjeve.

Tada se kairski SOE pokušao slistiti s Vrhovnom komandom za Srednji istok, smatrajući da će na taj način postati nezavisan od Londona. Vrhovni komandant za Srednji istok nije imao ništa protiv toga, ali je otišao predaleko, pa je, na primjer, u kolovozu 1943, pokušao čak potpuno uzeti pod svoje kairski SOE, što nije bila želja kairskog SOE.

Politika propagande nije bila jedini predmet zbog kojega su izbijali sukobi mišljenja kako u samoj SOE, tako i između SOE i *Foreign Officea*. Izvještaji o Mihailovićevoj suradnji s Talijanima, koji su na veliko stizali od sredine 1942. godine, nisu pobudili iste moralne stavove u svih zainteresiranih grupa. Eden (mnogo više nego funkcionari *Foreign Officea*) bio je osjetljiv na sovjetske napade na Mihailovića i na sve veću opasnost da će u štampi i u parlamentu biti neugodno kritiziran zbog svoje politike prema Jugoslaviji. Laburistički narodni poslanik Tom Driberg postavio je u veljači 1943. u Donjem domu pitanje vladi o sovjetskim tvrdnjama da Mihailović surađuje s Osovinom; Eden se izvukao na taj način da je »predao loptu« jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi.¹ Nema, međutim, dokaza da je *Foreign Office* - kako je to smatrao SOE - popustio pred sovjetskim pritiskom kada je, u jesen 1942, pristao na to da BBC uradi ono što je tražio PWE, tj. da pozitivno spominje partizane. Iako su Rusi rado bockali Edena i jugoslavensku izbjegličku vladu u vezi s Mihailovićem, bili su zapravo previše bojažljivi i oprezni da bi se angažirali toliko da zatraže propagandnu podršku za Tita.

A SOE je, barem u višim ešalonima, bio sklon tome da prihvaća Mihailovićevu kolaboraciju s neprijateljem kao životni fakat i da za nju nalazi ispriku iznoseći tezu da je bilo posve prirodno, ako se uzme u obzir da mu Britanci nisu mogli slati spomena vrijedne količine ratnog materijala, što je zatražio oružje od Talijana, znajući da će se u pravom trenutku ionako okrenuti protiv njih i napasti ih. Greška te teze bila je u tome da nije uzimala u obzir što je Mihailović radio s oružjem koje je dobivao od Talijana - a bilo je dovoljno jasno i poznato da ga je upotrebljavao za borbu protiv partizana, a ne da se pripremi za borbu protiv Nijemaca. No SOE je na to gledao kao na praktični problem, a ne onako kako je na to trebalo gledati - kao na politički dinamit; SOE je smatrao da se taj problem može riješiti praktičkim postupcima: tako da se Mihailović, čim se bude raspolagalo potrebnim avionima, odvuče od Talijana slanjem mu adekvatnih pošiljki ratnog materijala, a do tog trenutka da se to nastoji postići iskorištavanjem okolnosti da on ovisi o podršci koju mu daje britanska propaganda.

Čini se da se Churchill još potkraj ožujka 1943. slagao donekle s tolerantim stavom SOE prema Mihailovićevoj suradnji s Talijanima. U jednoj zabilješci od 18. ožujka govorio je o njemu sa simpatijama nazvavši ga »ervom ispod drljače«.

III

Uspješno započinjanje sjevernoafričke operacije *Torch* u studenom 1942. moralo je usmjeriti Churchillove misli na problem dalje eksploatacije stratejskih mogućnosti na Sredozemlju. Međutim, sudeći po poda-

¹ Howardova zabilješka od 23.2.1943, Edenov odgovor u Donjem domu 24. 2. 1943.

cima kojima raspolazemo, nije ta okolnost privukla Churchillovu pažnju na problem četnici-partizani, nego ručak što ga je u prosincu imao s kraljem Petrom i njegovom majkom. Kralj se na tom ručku žalostno potužio na činjenicu da BBC hvali partizane. Churchill je o toj pritužbi obavijestio Edena i savjetovao mu da se sastane s Petrom. Sedamnaestog prosinca Eden je poslao Churchillu poruku s kratkom izjavom o Mihailovićevoj navodnoj kolaboraciji i njegovoj navodnoj neaktivnosti i dodao da je, u sporazumu sa SOE, ovlastio BBC da spominje partizanske akcije; u isti mah preispituje se politika prema Mihailoviću. Osamnaestog prosinca Churchill je odgovorio: »Dobro. Slažem se.«

No Churchill nije stao na tome. Prilikom boravka u Kairu potkraj siječnja 1943. zatražio je od Vrhovne komande za Srednji istok da sastavi izvještaj o Jugoslaviji; istovremeno je dobio već spomenuti Kebleov memorandum, datiran 30. siječnja. U tom se memorandumu predlagala dvokraka politika. U prvom redu, priznajući da Mihailović lokalno surađuje s Talijanima, Keble je isticao nužnost da se Mihailoviću pruža pomoć »kako bi se pojačao i proširio otpor na području koje ima životno važno strateškijsko značenje za balkanske komunikacije«. Kao drugo, predlagalo se poduzimanje zasebnog programa pomoći »drugim elementima što pružaju otpor« ili »organiziranim grupama« (koje *nisu spomenute kao »partizani«*) u Hrvatskoj i Sloveniji; ako se to ne uradi, Rusi i Amerikanci će se »praktički zainteresirati«, što bi neizbježno oslabilo čitavu britansku poziciju u Jugoslaviji.

U svom memorandumu Keble nije razmatrao problem s kojim će se suočiti Britanci pokušaju li provoditi dva paralelna programa pomaganja dviju suparničkih organizacija za koje se znalo da su jedna prema drugoj ogorčeno neprijateljske i da su se na nekim područjima i u nekim razdobljima aktivno borile jedna protiv druge. Jedino što je Keble savjetovao, budu li pokušali »pomiriti generala Mihailovića s partizanima« (valjda se mislilo na partizane u »srpskim krajevima«) da na objema stranama moraju biti britanski oficiri, pod kontrolom jedne organizacije i »u stanju da vrše pritisak na obje strane uskraćujući pošiljke ratnog materijala«.

Kasnije se vidjelo da je Kebleova politika povlačenja oštre crte između »srpskih krajeva« i Hrvatske/Slovenije bila nerealistična, ali se u vrijeme kada ju je on iznio činilo kao da za nju postoje valjani operativni argumenti. Kratko vrijeme nakon dolaska u Mihailovićev štab Bailey je iznio plan da se partizani povuku u Hrvatsku prepustivši Bosnu Mihailoviću, pa će se možda poslije toga moći nagovoriti Mihailovića da se bori protiv Nijemaca. Tom se planu, međutim, suprotstavio *Foreign Office* sa stajališta dalekoročnih političkih interesa. Zalažući se za istovremenu politiku povezivanja s partizanima i nastavljanja podrške Mihailoviću, koju je vodio počev od veljače 1943, *Foreign Office* je kao krajnji cilj te politike naznačio ujedinjenje partizana i četnika: »Naš cilj treba da bude ujedinjenje svih jugoslavenskih elemenata otpora Osovini.«¹ Bailey je brzo uvidio da je ujedinjenje partizana i četnika neostvarivo, ali je *Foreign Office* još gotovo godinu dana poslije toga tvrdoglavo odbijao da prizna tu neugodnu činjenicu. I Selborne je nastavio vjerovati u stvaranje jedinstva, ali je pod tim podrazumijevao jedinstvo pod Mihailovićem. Devetog travnja pisao je sir

¹ Uputa *Foreign Officea* Edenu za njegovu posjetu Washingtonu, 8. 3.1943.

Ormeu Sargentu: »Mislim da ne bismo smjeli pokušati da podržavamo i Mihailovića i partizane ako se naši resursi ne povećaju mnogo iznad svega što se danas razmatra. Uspije li nam da kako treba sredimo svoje odnose s Mihailovićem i upotrijebimo li onda sve svoje resurse da bismo njega pomagali, vjerujem da će mnoge grupe u Sloveniji i Hrvatskoj prijeći na njegovu stranu, pa će se partizani svesti na relativno malen broj istinskih komunista koji neće uživati nikakvu stvarnu podršku među svojim sunarodnjacima i zato neće ni za nas imati nikakvu naročitu vrijednost.«

Ako je riječ o politikama za rješenje jugoslavenskog problema što su ih svaki sa svoje strane predlagali Keble i Bailey, *Foreign Office* i Selborne, može se slobodno reći da je svima trima nedostajala realnost, ali da je Selborneova politika bila najudaljenija od realnosti. Međutim, Churchilla nije u to vrijeme zanimala dalekoročna politika; on je imao pred očima mnogo praktičniji cilj - da dođe do osam *liberatora* i tako pojača SOE-ovu flotu aviona za rad u Jugoslaviji. Poslužio se upravo tim argumentom kada je u veljači pokušao u Alžiru nagovoriti Eisenhowera da mu pribavi te avione.

Taj cilj nije postignut odmah. U siječnju 1943. britanski načelnici štabova (Zajednički štab načelnika štabova) pokazali su velik interes za »raspirivanje žeravice pobune na Balkanu« i preporučili da se šalje veća pomoć »ustanicima u Jugoslaviji«. Međutim, kada je potkraj veljače kairski SOE ponovo zatražio osam *liberatora* potrebnih »da bi se adekvatno pomagao Mihailović da bi se izvršila penetracija u Hrvatsku i Sloveniju«, načelnici štabova su odgovorili da ne mogu preporučiti odvajanje ni jednog jedinog daljeg *liberatora* za Jugoslaviju, ali da će dati četiri dodatna *halifaxa*; dodali su da bi u takvim okolnostima po njihovu mišljenju »bilo pogrešno prihvatiti politiku pomagaja obiju strana, tj. i Mihailovića i partizana« — što je naravno bila voda na Selborneov mlin.

Međutim, kairski SOE i dalje se zalagao za Kebleovu politiku geografskog razdvajanja - politiku pomaganja Mihailovića u »srpskim krajevima« i pripremanja povezivanja s grupama u Hrvatskoj i Sloveniji. Ta je politika prilično detaljno iznijeta u izvještaju Georgea Taylora od 11. ožujka 1943. Iako se taj izvještaj uglavnom bavio problemom zadobivanja kontrole nad Mihailovićem, polazio je od postavke da je politika SOE »uspostaviti vlastite i direktne kontakte s hrvatskim i slovenskim snagama otpora«. Izvještaj je također polazio od pretpostavke da je utjecaj Mihailovića ograničen na »srpske krajeve«, a osim toga su se u njemu priznavale mnoge Mihailovićeve greške, pa tako i njegova suradnja s Talijanima i ratovanje protiv partizana. U izvještaju je odano visoko priznanje partizanima u »srpskim krajevima« — barem u prvim mjesecima otpora: »Čini se jasnim, pa ma kakvi bili motivi prvobitnih komunističkih vođa partizanskog otpora, da je činjenica što su oni bili prvi, najpoznatiji i najenergičniji protagonisti otvorenog oružanog otpora osovinskoj okupaciji i potpuni i nesebični protivnici svakog kolaboracionizma ... dovela do toga da su se oko njih okupili neki najbolji elementi u Srbiji.« U izvještaju je prihvaćena kao točna Hudsonova ocjena da je »prvobitni partizanski pokret« bio bolji od Mihailovića i njegove okoline.

Međutim, napisavši to, Taylor je iznio tezu da su zbog pogrešne taktike partizani izgubili podršku masa u »srpskim krajevima« i pretrpjeli niz vojnih »neuspjeha«, a onda je zaključio: »Onih nekoliko tisuća partizana

što su koncentrirani u svom posljednjem pribježištu u Bosni čini se da predstavljaju manje-više fanatičnu jezgru koja je ostala od prvobitnog pokreta ... a ona je nesposobna da obavlja zadatke za koje želimo upotrijebiti grupe otpora ...» Iz toga je Taylor izvukao tezu da je jedina politika koju treba primijeniti u srpskim krajevima (ne u Hrvatskoj i Sloveniji) pružanje podrške Mihailoviću povezane s pritiskom na njega da izvršava britanske zahtjeve u pogledu pružanja otpora Osovini; da treba priznati kako nema nade o izmirenju Mihailovića i partizana, ali treba »činiti sve što možemo da bismo ga odvratili od toga da vodi vojne operacije protiv njih, osim u samoobrani«.

Taylor je upravo u tome kontekstu upotrijebio jednu izvanredno neugodnu frazu: »Mi smo sasvim pomireni s činjenicom da će Osovina likvidirati partizane, jer sa stajališta konkretnog pružanja otpora oni nas više ne zanimaju. Zapravo, njihova likvidacija ima neke dobre strane« - jer će privući na sebe snage Osovine, dati Mihailoviću veću slobodu da nastavi pripreme za kratkoročne operacije i za kasniji ustanak, i možda će ujediniti snage otpora u srpskim krajevima, jer će među nekomunističkim elementima u redovima partizana u Bosni stvoriti tendenciju da priđu Mihailoviću.

Iz tog izvještaja, ako ga gledamo u cjelini, jasno proizlazi kako se Taylor nije *nadao* (u smislu želje) da će partizani biti likvidirani. Ne obazirući se na vlastita, osobna, uvjerenja ili predrasude, on je svoje stavove podvrgnuo onom što je smatrao operativnim interesima SOE; kao drugi visoki funkcionari i oficiri SOE, bio je spreman da se zakači s vlastitim ministrom, i s *Foreign Officeom*, braneći pravo SOE da radi i surađuje s komunistima u Grčkoj, a ponekad je i ulazio u takve sukobe.¹ No Taylor je vjerovao - u to vrijeme ne baš nerazborito - da je likvidacija partizana u Bosni neizbježna, zato je smatrao da će na taj način biti uklonjena najveća operativna zapreka uspješnoj suradnji između Britanaca i Mihailovića na polju aktivnog otpora Osovini. Ako se Taylorov izvještaj pročita *fair*, objektivno, ne pronalazi se u njemu nikakva podrška teoriji da su SOE ili bilo koja druga britanska organizacija ili služba radili na uništenju partizana.

Kako bilo da bilo, već se za nekoliko tjedana situacija izmijenila. Partizani su preživjeli osovinsku ofenzivu u Bosni i odmah poslije toga suprotstavili se novoj ofenzivi u Crnoj Gori. Početkom travnja promijenili su načelnici štabova ploču i zatražili »uštímanje gerilskog rata na Balkanu«, pa su s tim u vezi postavili zahtjev da budu obaviješteni »na koje se domorodačke snage otpora može računati ako dođe do (tih) operacija«. To je izazvalo, kako je to nazvao *Foreign Office*, »iznenadnu i neočekivanu promjenu politike SOE« — što je možda vrijedilo samo za londonski SOE. Zapravo se dogodilo to da se počela provoditi Kebleova politika predložena 30. siječnja. Krajem travnja SOE je uspio padobranima baciti tri Kanađanina jugoslavenskog porijekla u partizanski štab u Hrvatskoj, gdje su bili dočekani s primjedbom: »Mislímo da ste o čitavoj situaciji loše informirani.« Poslije toga poslana su, sredinom svibnja, dva britanska oficira u Hrvatsku, a onda je, na poziv Titova Vrhovnog štaba, koji se tada

¹ Izjava Taylora autoru u kolovozu 1975.

nalazio u Crnoj Gori, poslan potkrajem svibnja Titu major (kasnije pukovnik) F. W. D. Deakin.

Tek tada je SOE i službeno »došao do zaključka da na partizanski pokret treba gledati u cjelini, kao na cjelovit pokret«, pa ako ih, kao što činimo sada, pomažemo u Hrvatskoj, ne možemo im uskratiti podršku dolje na jugu«.

To je bio prvi značajan i krupan korak dalje i u stranu od Kebleove politike u obliku u kojemu je ona bila formulirana u siječnju 1943. Pretkraj travnja i početkom svibnja 1943. Britanci su učinili ključni potez koji će ih nezaustavljivo, iako polagano i s mnogo muka, dovesti do drugog koraka - raskida s Mihailovićem. Ima argumenata za tvrdnju da je taj prvi potez bio učinjen čim je (s britanskog stajališta) postao nužan i praktički ostvariv – čim ga je zahtijevala šira strategija na Sredozemlju i čim se došlo do dodatnih aviona. Može se isto tako tvrditi da je prethodni krivudav proces rata među službama i unutar službi bio nevažan i irelevantan, i da je u jednoj fazi bio čak koristan. Keble je u svom memorandumu od 30. siječnja čak dva puta uzastopce naglasio potrebu da politika prema Mihailoviću i prema partizanima bude pod kontrolom *iste organizacije*. Iz konteksta tog memoranduma ne stječe se dojam da se na taj način htjela osujetiti intervencija kakve američke ili sovjetske organizacije, nego da je Taylor to zahtijevao zato što se plašio fantoma intervencije kakve suparničke *britanske organizacije*, na primjer *Secret Intelligence Servicea*. U svjetlu te hipoteze Taylorov strah od takvog prodora na teritorij nadležnosti SOE mogao je stimulirati njegovu želju da uhvati vezu s grupama otpora u Hrvatskoj i Sloveniji. No, to su samo nagađanja.

Lako je zamisliti efikasnije metode donošenja odluka nego što je bila metoda »povuci-potegni« koja je vladala u ključnim mjesecima 1942. i 1943. godine. Međutim, ako uzmemo u obzir dokumente i svjedočanstva koji su danas dostupni - lutanja, promjene i kontradikcije britanske politike mogu se uvjerljivije objasniti kao posljedica najobičnije zbrke i po-manjkanja centralne kontrole, nego kao plod nekakve urote.

4. Britanska politika prema Draži Mihailoviću

5. W. Bailey

Mnogo je napisano i objavljeno o aktivnosti jugoslavenskih partizana od lipnja 1941. do početka 1945. godine. Međutim, malo je napisano - barem na ovoj strani Atlantika - o aktivnosti generala Dragoljuba (Draže) Mihailovića. Ako čitalac želi shvatiti britansku politiku prema Jugoslaviji - a ta se politika svodila zapravo na politiku prema Mihailoviću - za njega je od bitne važnosti da barem donekle pozna predratnu povijest jugoslavenskih naroda i historijat događaja što su uslijedili poslije njemačkog napada na Jugoslaviju, do kojega je došlo 6. travnja 1941.¹

Prva tri mjeseca nakon uspješne njemačke invazije na Jugoslaviju (koja je kapitulirala 17. travnja) i nakon raspada jugoslavenske države, na Zapad je stizalo samo malo neposrednih, vjerodostojnih i detaljnih informacija o situaciji na bivšim područjima Jugoslavije. Međutim, iz izvještaja koje je objavljivao osovinski i neutralni tisak postalo je uskoro očito da okupatorskim snagama u Jugoslaviji pružaju otpor brojne skupine naruženih ljudi koje operiraju u praktički svim planinskim područjima. Ali, bilo je isto tako očito da su te skupine izolirane, da djeluju nezavisno jedna od druge, i da su njihovi napori potpuno nekoordinirani.

Ti su novinski izvještaji dobili kasnije potvrdu, i to zbog svježijih i aktualnijih, a i neposrednijih svjedočanstava, prokrijumčarenih na različite načine iz zemlje, a potvrdila su ih i osobna svjedočanstva nekih Jugoslavena koji su uspjeli pobjeći iz zemlje, često u sumnjivim okolnostima. Bez obzira na to što je vrijednost tih svjedočanstava bila sumnjiva, ipak je

¹ Autor želi objasniti da ovaj referat nije dokumentiran s bilješkama kako bi on to želio. Za to postoje dva razloga - prvi, kada se on pripremao da koncem 1942 ide u Jugoslaviju - autor je bio potpuno ograničen da koristi bilo kakvu vrstu dokumenata, od kojih mnogi, zbog različitih razloga, nisu više na raspolaganju; on je također usmeno dobio najpovjerljivije obavijesti koje nikad nisu stavljene na papir i ne mogu se objaviti. Kada je Mihailović konačno bio uhvaćen u ljeti 1946. autor je bio prvi sekretar (trgovinski) kod britanske ambasade u Ankari. Kada je na procesu protiv Mihailovića u Beogradu autor bio povezan sa optužbom protiv Mihailovića, turska vlada je smatrala da bi bilo bolje, da on bude premješten negdje drugdje. Tako je on premješten u London i zamoljen da pripremi Bijelu Knjigu koja će odbaciti u Beogradu iznesene optužbe protiv vlade Njegovog Veličanstva. Kasnije je napuštena Bijela Knjiga zbog brojnih delikatnih diplomatskih razloga. Štoviše mnogi dokumenti koje je autor vidio i koji još uvijek postoje, nisu dostupni javnosti ili ozbiljnim znanstvenicima.

postalo očito da otpor o kojem javlja osovinski i neutralni tisak ima mnogo veće razmjere nego što se prije pretpostavljalo.

Sredinom kolovoza 1941. počela je prislušna stanica ratne mornarice u Portsheadu hvatati slabe i sporadične signale što ih je emitirao nekakav neidentificirani bežični odašiljač, za koji se pretpostavilo da radi negdje na jugoslavenskom teritoriju. Taj se kontakt brižno održavao, pa je već prije kraja kolovoza utvrđeno izvan svake sumnje da tu radio-stanicu upotrebljavaju jedinice jugoslavenske kraljevske vojske, koje i dalje pružaju žestok i dobro organiziran vojnički otpor neprijatelju na brdima zapadne Srbije. Također je ustanovljeno da se štab tih snaga nalazi na Ravnoj Gori, otprilike 20 milja sjeverno od Čačaka, i da su one pod komandom pukovnika Draže Mihailovića, po činu najvišeg oficira na tom području.

Slijedeći događaj poslije uspostavljanja te radio-veze bio je dolazak u Carigrad stanovitog dra Miloša Sekulića, koji je stigao tamo krajem kolovoza i predstavio se kao emisar srpske Zemljoradničke stranke. Sekulić je iz Carigrada otputovao u London, gdje se javio i britanskoj i jugoslavenskoj vladi. Tvrdio je da je u ličnoj vezi s Mihailovićem i da ga je on zamolio neka se u njegovo ime poveže s vanjskim svijetom.

Izvještaji o otporu u drugim dijelovima Jugoslavije stizali su i dalje, dolazeći iz mnogih izvora. Zato su britanske vojne vlasti u Kairu odlučile poslati u Jugoslaviju jednu istraživačku misiju. Za britanskog člana te emisije izabran je kapetan (kasnije pukovnik) D. T. Hudson, po svojoj prilici za taj zadatak najbolje kvalificirani oficir između svih oficira što su se tada nalazili na Srednjem istoku, čovjek koji je u potrebnoj mjeri poznao i Jugoslaviju i srpskohrvatski jezik.

No, zbog obećanja što su bila dana jugoslavenskoj kraljevskoj izbjegličkoj vladi, koja se u to vrijeme nalazila u Londonu, nije dolazilo u obzir da se jugoslavenske jedinice stave pod neposrednu komandu britanskih oficira. Kontakt između jugoslavenske vlade i njezine vojske u domovini morao se održavati preko jugoslavenskih oficira, i taj se aranžman pokazao kao velika smetnja u toku cijelog razdoblja naše suradnje s Mihailovićem. U skladu s tim aranžmanom dodijeljena su misiji dva jugoslavenska oficira (majori Ostojić i Lalatović). Okolnost da su ta dvojica, koja su kasnije postala Mihailovićevi glavni pomoćnici za vojna pitanja, bili zrakoplovni oficiri s malo razumijevanja za gerilski rat i uopće za kopneno ratovanje, imala je po mom mišljenju krajnje teške reperkusije na britansko-jugoslavenske odnose od 1941. do 1944. godine.

Premda britanske vlasti nisu imale nikakav nadzor nad direktivama koje je jugoslavenska vlada bila dala jugoslavenskim članovima te misije, ti su ljudi ipak dobili od Britanaca neke potpuno jasne i nedvosmislene upute o tome što se od nje očekuje, odnosno što je njen zadatak. Bilo im je jasno rečeno da će se svakako morati – uz to što će prikupljati tehničke vojne obavještajne podatke o rasporedu, snazi i naoružanju osovinskih snaga i o svemu što je u vezi s tim - povezati sa svim elementima koji pružaju neprijatelju otpor, ispitati njihovu djelatnost i o tome onda izvještavati, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost i političko opredjeljenje tih elemenata. Nije se sačuvao, barem ne u britanskim rukama, ni jedan jedini primjerak teksta tih uputa, jer su svi dokumenti koji su se na to odnosili bili spaljeni kada su, u srpnju 1942, osovinske snage zaprijetile Kairu, ali je lako moguće da taj dokument posjeduje današnja jugoslavenska vlada. Naime, u skladu s općom direktivom da se uspostavlja što više

dodira, radio-telegrafist misije bio je ostavljen zajedno s jednim odašiljačem kod crnogorskih »rodoljuba«, a ti su kasnije pristupili Titovoj narodnooslobodilačkoj vojsci.

Sàm Hudson, s kojim je išao Ostojić, s tim da su obojicu vodili i služili im kao osiguranje »rodoljubi« (zapravo partizani), otišao je u Srbiju, gdje je najzad, pretkraj mjeseca listopada, na Ravnoj gori, pronašao Mihailovića. Hudson je u svojim prvim izvještajima potvrdio da su snage pod Mihailovićevom komandom doista u brojčanom pogledu jake i da zadaju prilično velike neprilike osovinskim snagama. U jednom od tih izvještaja Hudson je zatražio da mu se što hitnije pošalju novac, malokalibarska oružja, eksplozivi i odjeća da bi se otpor mogao proširiti u opći ustanak. Međutim, zbog operativnih razloga - i to uglavnom zbog pomanjkanja aviona koji bi imali prikladan domet i nosivost (ti su avioni bili prije svega potrebni za vođenje vitalno važnog rata protiv podmornica) - nismo mogli pružiti Mihailoviću znatniju vojnu pomoć. Kad se ispitivao i razmatrao taj problem, došla je prvi put do izražaja britanska *operativna*, politika prema Mihailovićevu pokretu, a ta se politika rukovodila načelom kako je doduše poželjno da se otpor osovinskim silama održava na životu, ali kako se ne smije ići za tim da on zadobije takve razmjere da izazove okrutne i bezobzirne protumjere s njemačke strane.

Međutim, bez obzira na to Nijemci su ipak odlučili uništiti ustanak već u samom zametku. Tijekom listopada i studenog 1941. oni su poduzeli dva napada velikih razmjera ne samo protiv Mihailovićevih četnika, nego i protiv Titovih snaga, koje su se, govorim sada o Titovim snagama, bile nakon njemačkog napada na Rusiju odmetnule u brda s namjerom da na temeljima što su bili stvoreni predratnom tajnom organizacijom jugoslavenske komunističke partije izgrade i razviju drugi pokret otpora. Na žalost pojava toga suparničkog pokreta na poprištu dovela je do oružanih sukoba između dvaju pokreta otpora već prije nego što je počela njemačka ofenziva. U tim je sukobima bilo posijano sjeme uzajamne averzije i nesnošljivosti, koje je pothranjivala atavistička tradicija krvne osvete, tradicija koja postoji kod svih balkanskih naroda. Iz tog je sjemena uskoro sazorila krvava žetva građanskog rata.

Pa ipak, tijekom listopada i studenog 1941. održana su unatoč tome najmanje dva sastanka između Tita i Mihailovića u zapadnoj Sumadiji. Obje strane iskreno su se na tim sastancima trudile da između njih dođe do nagodbe. Da su u tome uspjele, njihova nagodba ne bi doduše dovela do ujedinjenja borbe pod jedinstvenom - ili barem zajedničkom - komandom, ali bi, ako ništa drugo, njezina posljedica bila - adekvatna suradnja u zajedničkim naporima protiv okupatorskih snaga. Dok se održavao jedan od tih sastanaka, kapetan Hudson bio je u susjednoj sobi, iako nije aktivno sudjelovao u pregovorima, a poslije toga proveo je neko vrijeme s partizanskim snagama i o njima stekao povoljno mišljenje.

Unatoč pokušajima da se iznađe i prihvati zajednički modus operandi et vivendi, sukob između dviju skupina, zaoštren političkim komplikacijama, dobio je sredinom studenog ozbiljne razmjere. Trinaestog studenog predsjednik jugoslavenske vlade izvijestio je Anthonyja Edena da je obavijestio sovjetsku vladu (s kojom je 5. travnja 1941. Jugoslavija sklopila pakt o prijateljstvu i nenapadanju) kako jugoslavenska vlada smatra Mihailovića nacionalnim vođom otpora u Jugoslaviji, pa će zato biti zahvalna

Moskvi ako ona zatraži od Tita ne samo da ne napada Mihailovićeve snage, nego i da s njim surađuje u borbi protiv Nijemaca.

Vlada Njegova Veličanstva odobrila je tu akciju. Potaknut osim toga izjavom koju je 22. listopada dobio od sovjetskog ambasadora u Londonu Ivana Majskog (koji je izjavio kako se nada da će se svim ustanicima u Jugoslaviji pružati pomoć), Eden je poslao britanskom ambasadoru u Moskvi uputu da podrži tu akciju. Istovremeno je britanska vlada zatražila od jugoslavenske vlade da Mihailoviću pošalje direktivu neka se za to oduži na taj način da se suzdrži od odmazde ako ga napadnu partizanske snage i neka obnovi pokušaje da se s njima nagodi. Britanska vlada dala je jasno i obilato na znanje da britanska politika teži za tim da se stvori što veća sloga među svim elementima otpora u Jugoslaviji.

Ishod cijele te diplomatske aktivnosti bio je taj da je Mihailović 22. studenog izvijestio kako se uspio nagoditi s Titom. Međutim, premda je Foreign Office tražio da se ustanak u Jugoslaviji pojača učestalijim pošiljkama ratnog materijala i pojačanom propagandom namijenjenom objema stranama, prevladali su vojni obziri, zato je potvrđena politika ograničavanja pomoći na minimum koji je nužan da bi se otpor održao na životu. U isti mah sugerirano je Majskom kako bi zgodno bilo da njegova vlada čestita Titu što se nagodio s Mihailovićem i zatraži od njega da poradi na tome da se održi ujedinjena fronta stvorena tom pogodbom.

Dok se vršila ta diplomatska razmjena mišljenja, Nijemci su uspjeli izbaciti Titove snage iz zapadne Srbije, i te su se snage prebacile u sjeverozapadnu Bosnu. Nijemcima je isto tako pošlo za rukom da privremeno razbiju Mihailovićev pokret. Većina njegovih pripadnika, pokorivši se Mihailovićevoj izričitoj zapovijedi, vratila se svojim normalnim zanimanjima ili su se na razne druge načine sklonili pred napredovanjem njemačkih snaga. Sam Mihailović također je napustio Srbiju i otišao u Crnu Goru s malom skupinom štabnih oficira i političkih savjetnika i u pratnji jake tjelesne straže i komore.

Jedan od načina kojima su se Mihailovićeve pristaše i sljedbenici služili da prikriju svoju pravu prirodu sastojao se u tome da su stupali ili u jedinice srpskog kvislinga generala Nedića, predsjednika marionetske vlade u Beogradu, ili u odrede Dimitrija Ljotića, zloglasnog srpskog fašista. Mihailović je tvrdio da to lukavstvo predstavlja dopustiv postupak jer će te njegove pristaše ionako prijeći na njegovu stranu čim im on naredi, a tada će, u najmanju ruku, donijeti sa sobom i svoje oružje i opremu, možda i dovesti svoje drugove. Međutim, u očima drugih promatrača ta je praksa bila manje opravdana. Kako bilo da bilo, jedno je sigurno. Mihailović se tim potezom prvi put izložio optužbi da surađuje s neprijateljem, da se upustio u kolaboraciju, koja ga je na kraju upropastila.

U tim se tako protuslovnim i različnim reagiranjima na njemačku ofenzivu iskristalizirala prvi put nepomirljiva oprečnost između politika koje su svakako još prije toga bili usvojili, s jedne strane, Mihailović i njegove pristaše, a, s druge strane, partizani i njihovo vodstvo. Dok se Tito zalagao za politiku neprekidnog uznemiravanja okupatorskih snaga i za politiku pružanja neprestanog otpora okupatoru (i to bez obzira na cijenu koju će za to platiti njegove vlastite snage ili civilno pučanstvo), Mihailovićeva je politika bila, relativno gledajući, politika pasivne rezistencije. Mihailović se nadao da će takvom politikom ne samo očuvati seljake

od teških neprijateljskih represalija, nego da će njome u isti mah dobiti na vremenu i postići za sebe relativan mir, pa će tako moći dovršiti organiziranje regularne vojske u svim dijelovima otadžbine. Ta regularna vojska neće biti upotrijebljena prije nego što bude sigurno da Nijemci više ne mogu držati Balkan. Tada će ona najprije pospješiti izbacivanje okupatorskih snaga iz Jugoslavije, operirajući sinkrono sa savezničkim operacijama izvana, a onda će u zemlji osiguravati red i mir do povratka kralja i izbjegličke vlade.

Autor ove studije vjeruje da se može dati povijesno objašnjenje za postojanje tih tako dijametralno oprečnih stavova. Srpska gerilska taktika, u obliku u kojem su je prihvatili ostaci jugoslavenske kraljevske vojske, velikim se dijelom zasnivala na »četničkim« tradicijama što su se bile postupno razvijale za 550 godina turske okupacije, i to manje-više na isti način kao i tradicije bugarskih »komita«. No, u Srbiji se ta tradicija izrodila u neku vrstu sporta ili igre, i to naročito na kraju osamnaestog i u početku devetnaestog stoljeća. Postajala je svake godine neka vrsta lovestaja, razdoblja u kojima su se turski vojnici i srpski četnici bratimili po seoskim mehanama, ali čim bi u proljeće šume prolistale i snijeg okopnio (po tradiciji na Đurđevdan), gerilci bi se ponovno odmetnuli u šumu i goru. Krvožedna borba opet bi započela i potrajala sve do Mitrovdana (31. listopada po pravoslavnom kalendaru, a 13. studenog po katoličkom kalendaru), kada bi dvije okolnosti - nestanak lišća s drveća i prvi snjegovi povećale za hajduke opasnost da ih neprijatelj pronađe; operacije protiv Turaka tada bi se opet obustavile do idućeg proljeća. Razumije se, da su takve navike morale iskvariti četnike, i u biti isti proces iskvarivanja zahvatio je kasnije, u drugom svjetskom ratu, i golemu većinu Mihailovićevih četnika. Situacija s partizanima bila je drukčija. Mnogi vođe partizanskih snaga bili su se kratko vrijeme prije toga vratili iz španjolskog građanskog rata, u kojem su stekli upravo neizmjereno vrijedno i golemo vojničko iskustvo, a ideologija koju su gajili omogućila im je da to iskustvo iskoriste do krajnje mjere djelotvorno u neprestanim napadima na neprijatelja. Nema mjesta ni za najmanju sumnju o tome da se u okolnostima i uvjetima što su tada vladali u Jugoslaviji partizanska politika isplatila neusporedivo bolje negoli četnička.

Dok se zbivalo ono o čemu smo malo prije govorili, britanske spoznaje o stvarnom stanju i situaciji u Jugoslaviji postale su opet nesigurne i neizvjesne.¹ Hudson, koji se i dalje trudio da doslovno ostvaruje direktivu što ju je bio dobio prije polaska, uputio se da ponovo posjeti Tita, nadajući se da još uvijek možda postoji mogućnost da se nekako uredi kako bi se Tito i Mihailović nagodili. Međutim, uletio je u njemačku ofenzivu i našao se odsječen od obiju strana. Kad mu je najzad pošlo za rukom da se ponovo nađe s Mihailovićem, pokazalo se da je proigrao njegovo povjerenje time što je kratko vrijeme boravio s partizanima. Mihailović je vjerovao da je Hudson krivac za obustavljanje avionskih pošiljki ratnog materijala, premda on s tim nije imao nikakve veze jer je do toga došlo zbog pomanjkanja prikladnih aviona. Hudson je otprilike pet mjeseci poslije toga živio kao pravi pravcati izopćenik, bez ikakve veze ne samo s vanj-

¹ Neki visoki oficiri i službenici Foreign Officea su znali i imali su podatke o pravom stanju otpora u mnogim dijelovima Jugoslavije (Srbija, Crna Gora, Bosna-Hercegovina posebno).

skim svijetom, nego i s Mihailovićem. U toj fazi rata nalazio se još uvijek samo na eksperimentalnom stupnju razvoj visokospecijalizirane radiotehničke opreme koja se stvarala za tajne i neregularne vojne operacije, a osim toga Hudson u tom razdoblju nije posjedovao dovoljno sigurne šifre. Slaba je također bila pouzdanost i vjerodostojnost izvještaja koji su u Englesku dolazili ne samo iz Srbije, nego i iz drugih dijelova zemlje, pogotovo iz Hrvatske i Slovenije - a neizvjesnost što je iz toga proizlazila mogla je samo činiti još većom okolnost da su, uzeti skupno, svi ti izvještaji stvarali sliku koja se potpuno razlikovala od one što ju je prikazivao Mihailović u brzojavkama koje je slao izravno izbjegličkoj vladi u Londonu i koje su u to vrijeme bile za većinu ljudi jedini stalni i redovni izvor obavještenja iz Jugoslavije.

Zato je odlučeno da se poduzmu dalji pokušaji ubacivanja naših ljudi u zemlju i da se prije svega pojačaju naši dodiri s Mihailovićem. Jedan od prvih plodova te odluke bilo je odašiljanje zlosretne Athertonove misije.¹ Činjenica da nismo uspjeli održati kontinuitet operacija snabdijevanja Mihailovića kao i gubitak kontakta s njim koji je iz toga kasnije proizašao samo su još više povećali naše neznanje o tome što se zapravo događa u Jugoslaviji. To je, u ožujku 1942, potaknulo britansku vladu da preko ambasadora Majskog zamoli sovjetsku vladu neka ona pomogne da se ti kontakti uspostave, ali je Majski nakon stanovitog vremena odgovorio da njegova vlada nema nikakav dodir s Jugoslavijom.

No, još prije nego što je došao ruski odgovor opet su uspostavljene veze između Kaira i Mihailovića. Mihailović je u siječnju promaknut u čin generala i postavljen za ministra narodne obrane u vladi Slobodana Jovanovića, koji je 12. siječnja 1942. naslijedio Simovića na dužnosti predsjednika izbjegličke vlade. Iz jedne od prvih poruka koje smo primili od Mihailovića saznali smo da je opet došlo do ozbiljnog sukoba između njegovih i partizanskih snaga. U toj se poruci on potužio da partizani neprestano ometaju njegovu aktivnost, optužio ih je čak da dobivaju pomoć od okupatorskih snaga kojima je naravno u interesu da obje strane budu potpuno zaokupljene međusobnom borbom.

Britanska vlada, koju je ta vijest veoma uznemirila, odlučila je tada da se ponovno obrati sovjetskoj vladi. Posredstvom ambasadora Majskog sugerirano je sovjetskoj vladi da bi možda kakva dovoljno autoritativna poruka, emitirana preko radija iz Moskve, navela »komuniste« na to da prestanu ometati Mihailovićevu aktivnost. Međutim, bio je to jalov i uzaludan pokušaj, jer su Rusi odbili da interveniraju. Okolnost da je takav njihov stav bio zapravo odraz i posljedica promjene koja se dogodila u njihovoj politici, došla je još jasnije do izražaja u razgovoru što se u to vrijeme vodio između sovjetskog ambasadora kod jugoslavenske vlade i njegova britanskog kolege. U tom je razgovoru sovjetski ambasador rekao da se sovjetska vlada ne namjerava upletati u jugoslavenske svađe i sukobe i da se po njezinu sudu veoma pretjeruje u procjenama važnosti Mihailovićeve aktivnosti. Neka druga obavještenja do kojih je u to vrijeme došla britanska vlada potvrdila su kao ispravne njezine bojazni da sovjetska vlada više nema namjere pomoći da dođe do stvaranja jedinstvene fronte u Jugoslaviji okupljanjem svih pokreta otpora i da ona po svoj prilici održava izravnu vezu s partizanima.

² Pukovnik Deakin je to odlično opisao u svojoj knjizi, *The Embattled Mountain*.

No britanska je vlada, ne obazirući se na sve to, i dalje slijedila i provodila svoju već prije deklariranu politiku pomaganja organiziranog otpora u Jugoslaviji. U tome je i dalje polazila od postavki da taj organizirani otpor vodi Mihailović i da komunisti svojom politikom oslabljuju taj otpor. Zato je razmatrana ideja da se britanska vlada opet obrati sovjetskoj vladi sa zahtjevom da ona poradi na tome kako bi došlo do suradnje partizana s Mihailovićem. Međutim, prije nego što su Britanci stigli da ostvare tu zamisao, Foreign Office je obaviješten kako Rusi imaju jake razloge da vjeruju da se Mihailović povezao s Nedićem i da mu se zbog toga ne može vjerovati.¹ Britanci su se uzalud suprotstavili toj tvrdnji kao neistinitoj i netočnoj. Kratko vrijeme poslije toga Foreign Office je obaviješten o noti koja je u Kujbiševu bila predana jugoslavenskom ambasadoru i u kojoj su bile iznijete optužbe protiv Mihailovićevih lokalnih komandanata da se udružuje s Talijanima u napadima što se vrše na partizane u jugozapadnim dijelovima Jugoslavije.

Ti su podaci pojačali britanske sumnje u Mihailovićevu djelotvornost i pouzdanost kao saveznika. Hudsonu je poslana instrukcija da dalje pružanje pomoći Mihailoviću ovisi o tome hoće li se on nagoditi s partizanima; osim toga Britanci su počeli ispitivati mogućnost da uhvate izravnu vezu s partizanima, a Rusima je saopćeno kako britanska vlada čvrsto vjeruje da su optužbe protiv Mihailovića oruđe komunističke propagande kojom se služe partizani i koju onda prenose ruske publikacije na engleskom jeziku što se distribuiraju po Britanskom otočju i službeni tisak u samoj Rusiji. Britanci su ujedno saopćili da ne vjeruju u podatke koje emitira radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, za koju se dobro zna da je smještena nedaleko od Kujbiševa. Rusi nisu odgovorili na taj demarš. No, kako bilo da bilo, jedna je stvar u svakom slučaju bila sigurna: povjerenje britanske vlade u Mihailovića bilo je uzdrmano. Zato je u rujnu 1942. spušten padobranom u Mihailovićev štab još jedan promatrač, kapetan Charles Robertson (brodski radio-telegrafist jugoslavenske narodnosti).

U svojim nastojanjima da potakne Mihailovića na pozitivnu akciju, vrhovni zapovjednik za Bliski istok izvršio je još jedan, posljednji, pokušaj. U rujnu 1942. poslao je Mihailoviću preko Hudsona brzojavku sa zahtjevom neka poduzme sve što može da bi napadao na osovinske komunikacije. Wilson je svoj zahtjev obrazložio tvrdnjom da bi neprestani i uporni napadi na te linije znatno oslabili neprijateljev ratni napor na Balkanu. U studenom je taj zahtjev potkrijepljen brzojavkom koju je Mihailoviću poslao predsjednik jugoslavenske vlade, ali ni jedna od tih brzojavki nije izazvala nikakav vidljiv učinak.

Otprilike u ono vrijeme kad je u Jugoslaviju ubačen Robertson, poslana je Hudsonu jedna potpuno opremljena i kompletna jedinica službe veze, pa je tako napokon stvorena zadovoljavajuća svakodnevna obosmjerna bežična veza između Kaira i bojišta. Zahvaljujući tome, britanska vlada je do kraja te godine dobila jasnu i točniju predodžbu ne samo o situaciji u Mihailovićevu štabu i drugdje, nego i o Mihailovićevim postupcima i o njegovim intencijama. Ta obavještenja potvrdila su kao točno ono što se do tog časa samo pretpostavljalo: činjenicu da je Mihailovićeve politika i dalje ostala politika zaziranja od bilo kakve ozbiljne akcije

¹ Foreign Office je imao svoje vlastite nezavisne izvore informacija o Mihailovićem sporazumu s Nedićevom organizacijom.

protiv okupatorskih snaga, da on tu politiku vodi dobrim dijelom potaknut strahom da bi zbog neprijateljskih represalija nad civilnim stanovništvom, koje bi iz toga proizašle, izgubio podršku seljaka, ali da je vodi i zbog druga dva razloga: jer želi stvoriti povoljne uvjete za učvršćenje svoje političke moći na područjima pod svojom kontrolom i jer želi doći do vremena potrebnog da tu vlast i kontrolu proširi na cijelu zemlju.

Britanski oficiri za vezu još su nešto potvrdili: da su se stanoviti Mihailovićeви komandanti u Crnoj Gori nagodili s Talijanima, da na temelju te pogodbe dobivaju od njih hranu, oružje i odjeću i da su zauzvrat preuzeli obavezu da će na području pod svojom kontrolom održavati u razumnom stupnju red i mir. U razdoblju kada je to Hudson izvijestio (to jest od listopada do prosinca 1942.) situacija u Crnoj Gori bila je razmjerno mirna. Neki članovi SOE za Srednji istok odlučili su da će zažmiriti nad tim i takvim pogodbama kadgod budu sklopljene u dobroj namjeri, tj. kad god budu takve da će im biti krajnji cilj da se iskoristi neprijatelj kako bi se preko njega došlo do oružja i municije, koji će biti upotrijebljeni protiv tih istih Talijana kada to jednom naredi saveznička vrhovna komanda. Postojao je još jedan razlog za takav stav: količina ratnog materijala koju su u tom razdoblju Britanci mogli slati izravno Mihailoviću bila je još uvijek veoma mala. Majoru Hudsonu poslana su instrukcije u tom smislu, ali zajedno s njima poslano mu je i upozorenje da dobro otvori oči i uši i da budno prati razvoj događaja.

Čitavo to vrijeme razna druga britanska nadleštva - naročito Politički obavještajni odjel Foreign Officea, Ministarstvo informacija i obavještajne službe kopnene vojske, ratne mornarice i ratnog zrakoplovstva - neprestano su prikupljala i nagomilavala obavještenja o situaciji u Jugoslaviji iz brojnih i različitih javnih izvora, a neprestano je, iz dana u dan, rasla i količina obavještenja iz raznih tajnih izvora. Konačna slika situacije, koju su dala sva ta obavještenja, izgledala je ovako: dok se u užoj Srbiji i na drugim područjima južnog i istočnog dijela Jugoslavije događaju sabotažni akti sitnih razmjera i sitne čarke (koji doduše nemaju naročito veliku vojničku vrijednost, ali se zato mogu opravdano pripisati u zasluge Mihailovićevim snagama), kud i kamo krupnije i značajnije ratne operacije vrše se u sjevernom i zapadnom dijelu zemlje (i to naročito u Hrvatskoj i Sloveniji), a te operacije sigurno nisu djelo Mihailovićevih četnika, iako doduše ostaje još uvijek otvoreno pitanje komu se zapravo mogu pripisati u zaslugu. Bitna i od životne, presudne, važnosti je okolnost da se stječe dojam kako je ta aktivnost veći doprinos savezničkom ratnom naporu nego ono što čine Mihailovićevi četnici. Ta aktivnost u stanovitoj mjeri podsjeća na aktivnost republikanskih neregularnih jedinica u španjolskom građanskom ratu.

Čim su jednom te međusobno konfliktne činjenice bile bolje shvaćene, jednostavno se nametnulo pitanje o eventualnoj reviziji britanske deklarirane politike i stava prema otporu u Jugoslaviji. Pošto se o tome temeljito konzultirao sa svim zainteresiranim službama i nadleštvima, Foreign Office je ipak zaključio da ne može preporučiti Ratnom kabinetu nikakvu korjenitu promjenu britanskog stava.

No, spoznalo se i uvidjelo da se u onim dijelovima Jugoslavije nad kojima Mihailović, nema stvarne kontrole izdižu drugi pokreti otpora, zato su ubrzane pripreme za ostvarivanje prije stvorenih planova o povezivanju s tim pokretima, s tim da je glavni, konačni i krajnji cilj svih tih

planova bilo ujedinjavanje svih elemenata otpora u jedan i jedinstven pokret pod vodstvom Mihailovića. Britanci nisu ni u jednom trenutku savjetovali ni jednoj strani da eliminiira svoje suparnike. Upravo naprotiv, neprestano se isticalo da će Britanci slati oružje samo uz uvjet da se ono, osim u opravdanoj i nužnoj samoobrani, ne upotrebljava protiv drugih Jugoslavena koji se bore protiv osovinskih snaga. Taj je problem stavio na tapetu državni tužilac na suđenju Mihailoviću u Beogradu, i to je dovelo britansku vladu u nezgodnu situaciju.

Treba napomenuti još nešto. U razdoblju o kojem govorimo postalo je jasno da je Mihailović odlučio nastaviti svoju taktiku čekanja. Zato je BBC (koji je sve do tog časa pripisivao sve operacije otpora u Jugoslaviji Mihailovićevim snagama) dobio krajem listopada 1942. ovlaštenje da zajedno s Mihailovićevim akcijama spominje i partizanske akcije, jer se vjerovalo da će možda to pokrenuti Mihailovića u akciju. Međutim, dogodilo se ono što se moglo očekivati. I jugoslavenska vlada u Londonu i Mihailović u zemlji uvrijedili su se i spustili nos, ali je na temelju objavljivanja koja je Hudson slao u svojim brzojavkama odlučeno da se njihovi prosvjedi jednostavno ignoriraju i da se ustraje u novoj propagandnoj liniji.

Postojao je još jedan razlog za odluku da se u toj fazi ne pristupi nikakvoj radikalnoj promjeni politike. U ljeto 1942. godine odlučeno je da se u Jugoslaviju pošalje kakav viši britanski oficir da smijeni Hudsona, koji je, smatralo se, dobro zaslužio da bude najzad smijenjen. Zbog raznih poteškoća operativne prirode odlazak tog oficira (a to sam bio ja) odgađao se punih nekoliko mjeseci. Najzad, na sam Božić 1942. godine, bačen sam ipak padobranom u blizini Mihailovićeve štaba. Spustio sam se na unaprijed dogovoreno mjesto na crnogorskoj planini Sinjajevini, otprilike deset milja sjeverno od Kolašina. Kao preporuku nosio sam pisma ministra vanjskih poslova i vrhovnog zapovjednika za Srednji istok, u kojima je Mihailović upozoren na činjenicu da je u njegovu vlastitom interesu da što prije dađe najveći mogući doprinos ratnom naporu. Unatoč svim pokušajima nije mi pošlo za rukom da slične preporuke dobijem i od kralja Petra i od jugoslavenske vlade, ali sam zato nosio neslužbene preporuke koje su mi dali neki Mihailovićevi osobni prijatelji i kolege oficiri koji su u to vrijeme boravili u Kairu.

Mihailovića sam našao udobno smještenog u njegovu štabu na jednoj maloj uzvisini iznad sela Gornjeg Lipova, otprilike, dvanaest kilometara sjeveroistočno od Kolašina, ispod samih obronaka Sinjajevine, planine na koju sam se bio spustio. Kad sam Mihailovića prvi put posjetio, na drugi dan Božića, da mu predam svoje nazovi akreditive, dočekao me je okružen svojim štabom u malenoj sobi, koju su potpuno ispunili razni niži oficiri, tjelohranitelji, posilni i druge prišipetlje. Tako mi se prvi put pružila prilika da se suočim s nekim što će biti velika nevolja u čitavoj mojoj vezi s generalom Mihailovićem. Stvar je u tome da je s tim čovjekom bilo jednostavno nemoguće razgovarati nasamo, u četiri oka. U nekoliko navrata, kada sam energično zahtijevao da se sastanemo sami, ipak nismo mogli razgovarati u četiri oka, jer je svim tim razgovorima prisustvovao i Lalatović, pa tako meni nije preostalo ništa drugo nego da na sve sastanke s Mihailovićem vodim i Hudsona.

Mihailović je bio čovjek srednjeg rasta, u biti melankolična izražaja i crta lica. Stvarao je dojam, čudan za vojnika od zanata, prije da je intro-

vertiran negoli ekstrovertiran tip čovjeka. Njegova krhka građa i prilično povučena narav činili su ga više nego sklonim da se prepusti svjetskim vrtlozima, a kada to kažem, upravo samo ponavljam dramatičnu frazu kojom se on poslužio u završnoj riječi na svom suđenju. Prilikom našeg prvog sastanka bio je dobro raspoložen, ali to zapravo nije bilo nimalo čudno ako se uzme u obzir da je moj dolazak, možda naivno, shvatio kao nagovještaj da će biti riješeni svi njegovi problemi - problem snabdijevanja, problem propagande i politički problemi.

Od svih prisutnih na tom sastanku na mene je najveći dojam ostavio Lalatović (Ostojić je bio na terenu u nekom drugom dijelu Crne Gore). Zapanjio me bujnom kestenjastom bradom, koja mu je narasla otkako smo se posljednji put vidjeli, i upravo sablasnom sličnošću s muškim članovima obitelji Romanov. Lalatović je zapravo izgledao kao kombinacija između posljednjih ruskih careva i britanskog kralja Đure V. No, moram odmah napomenuti da je taj tako upadljiv i snažan dojam pobuđivao samo njegov fizički izgled - i ništa drugo. Svi prisutni nosili su i dužu kosu i duže brade nego današnja poletna omladina, a to je bilo povezano s crkvenom tradicijom. U pravoslavnoj crkvi nekad je vladao običaj da se muški članovi obitelji u kojoj netko umre ne šišaju i ne briju punih četrdeset dana od smrti pokojnika, tj. sve dok se ne održe posljednji parastosi, a Mihailović i njegovi ljudi odlučili su da u tome odu korak dalje, pa su se, pošavši od pretpostavke da je cijela zemlja u koroti zbog sramotnog poraza što ga je pretrpjela u ratu protiv sila Osovine, svi do posljednjeg zakleli (ne znam je li to naredio Mihailović) da se neće ni šišati ni brijati sve dok njihova domovina ne bude opet slobodna. Opazio sam, također, da se većina prisutnih odrekla i službene vojničke uniforme, pa nosi seljačke kapute i seljačke hlače, a umjesto vojničkih cokula ili čizama imaju na nogama tradicionalne srpske opanke. Jedino što su zadržali od uniforme bile su kokarde na šubarama i epolete s oznakama činova. To nije uradio samo Mihailović, koji je, poput nekih od njega čuvenijih suvremenika, pokazivao i isticao svoje prvenstvo - anonimnošću svog izgleda.

To neortodoksno ponašanje kao da je zarazilo i članove britanske vojne misije što su se otprije nalazili u Mihailovićevu štabu. Lica su im ukrašavale kojekakve divne dlakave izrasline, a nosili su svakakvu opremu koja se ne spominje u vojnim propisima o odijevanju. Odmah sam učinio samoga sebe nepopularnim naredivši da se u tom pogledu mora svatko strogo pridržavati odredbi vojnih propisa. Otrprve sam shvatio da britanska vojna misija, koja je sada već bila kako-tako bročajno jaka, jednostavno mora, ako želi išta postići, sačuvati identitet *britanske* vojne formacije.

U neposrednoj blizini Mihailovićeve štaba nalazili su se njegova radio-stanica i administrativne službe. Odatle je on održavao vezu s lokalnim komandantima u svim dijelovima zemlje, slao im svoje zapovijedi i primao njihove obavještajne izvještaje. Budući da je u jednom razdoblju neposredno prije rata bio kratko vrijeme šef jugoslavenske vojne obavještajne službe, Mihailović je pridavao veliku važnost tim aktivnostima i one su bile efikasno vođene, koliko sam to barem mogao razabrati iz svoje statičke perspektive. Foreign Office je ovako parafrazirao (z. veljače 1943) nekoliko mojih prvih brzojavki: »Govoreći općenito, pukovnik Bailey potvrđuje postojanje mreže Mihailovićevih organizacija u Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini... U svom štabu (Mihailović) drži samo najnužnije osoblje

i tjelesnu stražu, koja ga je prošle godine bila ovamo dopratila s Ravne gore... Članovi njegova štaba potpuno su zaokupljeni i zauzeti detaljima o planiranju i održavanju komunikacija, a tjelesna straža svojim stražarskim dužnostima. Na ovom području general Mihailović ne raspolaže nikakvim borbenim, operativnim, jedinicama; on je ovdje zapravo gost Pavia Đurišića, pa tako o Đurišićevoj lojalnosti ovisi njegova sigurnost. Obavještajna služba generala Mihailovića doima se slabo... njegova interna sigurnost daleko je od toga da bi bila dobra... komuniciranje s (britanskim) podmisijama veoma je sporo, bežične komunikacije sporadične.« Sto se tiče interne bežične službe veze, u to se vrijeme još nije znalo kako je Nijemcima pošlo za rukom da odgonetnu Mihailovićeve prilično nekvalitetne vojne šifre, zato su mogli hvatati i onda dešifrirati brzoglavke pomoću kojih je on komunicirao s potčinjenim komandantima. Međutim, kako su se tim brzoglavkama javljale uglavnom tako rutinske stvari kao promaknuća i prekomande, lako je moguće da je neprijatelju jednostavno dosadilo da dešifrira baš svaku četničku brzoglavku. Ta opsjednutost administrativnim vojnim poslovima bila je možda najveća Mihailovićeva greška na praktičnom polju. Administrativna procedura, koju je primjenjivao Mihailović, zasnivala se na srpskom modelu koji je bio stvoren još prije 1914. godine, prije prvoga svjetskog rata, i teško je zamisliti da je (takva procedura) poticala efikasnost. Konačni rezultat (takvog načina rada) bilo je silno rasipanje vremena i energije, kako u centru tako i na periferiji, a sve to vrijeme i sva ta energija bili bi mnogo korisnije upotrijebljeni da su bili usmjereni na borbu protiv Nijemaca i Talijana. 15. veljače 1943. poslao sam brzoglavku s ovom porukom:

»... Nema sumnje da su Mihailovićeve jedinice iz Kalinovika aktivne u centralnoj Bosni, tobože protiv ustaša, ali zapravo u stanovitoj mjeri protiv hrvatskih seljaka i možda protiv partizana. No, ja ipak ne vjerujem da je on u sukobu s družinama Hrvatske seljačke stranke.

U posljednjem trenutku, vjerojatno na zahtjev Nijemaca, otkazane su nedavne pogodbe između četnika i Talijana da Talijani transportiraju četnike iz Nikšića i Kolašina u Bosnu kako bi se oni tamo borili protiv partizana. Vjerojatno je da su Nijemci tako postupili zato što ne žele da dođe do stvaranja bilo kakvih koncentracija u Bosni, i to zbog toga što je njihova očita namjera da očiste to područje sve do Splita.

Zbog ruskih vojnih uspjeha i donekle zbog argumenata koje sam mu iznio, Mihailović mijenja svoju politiku prema partizanima. Kazao mi je, a ja sam sklon da mu vjerujem, kako je naredio svojim komandantima da se infiltriraju na područje (partizanske) »Nezavisne republike« i da ga okupiraju ako Nijemci odanle istjeraju partizane. Međutim, ja sumnjam da on može nametnuti valjano provođenje tih zapovijedi.«

Kao vrhovni komandant i ministar narodne obrane (govorim o razdoblju neposredno nakon mog dolaska u Jugoslaviju), Mihailović je teorijski imao vlast nad životom i smrću svojih lokalnih komandanata i njihovih vojnika. Međutim, jedno je bila ta vlast kao takva, a drugo je bilo njezino provođenje, i to najviše zbog krhkosti Mihailovićevih komunikacija, pogotovo kad bi ih obavljali kuriri, a, zbog velikih udaljenosti, bila je u najmanju ruku problematična primjena melodramatičnih postupaka, kao što je na primjer odašiljanje specijalnih grupa koje bi dobile zadatak

da likvidiraju neposlušne komandante. Možda ću stvarnu situaciju najbolje opisati ako položaj svakog tko bi Mihailoviću pao u nemilost usporedim s položajem u kojem se nađe britanski narodni poslanik koji ostane bez zaštite Whipa (tj. člana vodstva stranke koji se u Donjem domu brine za disciplinu narodnih poslanika - članova stranke. Nap. prev.). Zbog izolacije u kojoj bi se tako našao, svaki bi četnički komandant postao veoma ranjiv na pokušaje onih koji bi u tome vidjeli priliku da s njim izravnavaju stare račune. Nekoliko Mihailovićevih komandanata jednostavno je prešlo partizanima.

U uputama za rad koje sam primio prije polaska u Jugoslaviju jedan je od prvih zadataka bio da ispitam prirodu Mihailovićevih odnosa s Nijemcima, s Talijanima i s partizanima. Ni mjesec dana nakon dolaska u Jugoslaviju napisao sam u jednom izvještaju da se sukob između partizana i jugoslavenske vojske toliko produbio i zaoštrio te postao tako ogorčen, barem na četničkoj strani, da ne postoje nikakve nade ili izgledi da bismo dvije strane nagovorili da se ujedine na *istom* teritoriju. Isto tako sam potvrdio da doista postoji radni sporazum između nekih Mihailovićevih lokalnih (crnogorskih) komandanata i Talijana, o kojemu je još prije toga bio izvijestio Hudson, ali da nisam našao nikakvih dokaza da postoji izravna suradnja između samog Mihailovića i Nijemaca ili Talijana. Ujedno sam istakao statičko obilježje i prirodu Mihailovićeve politike i organizacije. Napisao sam:

»Došlo je vrijeme da se prema Mihailoviću postavimo energično. Mi ga moramo natjerati na to da već jednom shvati kako ga možemo uzdignuti ili uništiti. Ako želi da ga uzdignemo, on mora s nama iskreno i čestito surađivati. Slijepa podrška bez pitanja kakvu je dosad uživao navodi ga na to da vjeruje . . . kako je tobože jedini zadatak ove vojne misije da samo prenosi njegove zahtjeve britanskim vlastima i da se brine da se ti njegovi zahtjevi izoršavaju što brže i što glade - upravo se zato razbjesnio kada smo osporili fakte koje nam je iznio . . . Ako želimo da naš rad bude uspješan ... moramo sada (Mihailovića) ... natjerati da shvati da mi više nećemo podnositi laž i himbu . . .«

U našoj želji u okviru nastojanja da spriječimo štete koje je ta situacija nanosila zajedničkom ratnom naporu, Hudson i ja zajedno smo sastavili i podnijeli Kairu plan o tome kako da se riješi taj problem i zatražili smo od Kaira da ga raspravi s Londonom. Suštinska svrha tog plana bila je da se osovinskim silama oduzmu, odnosno uskrate koristi koje im je donosila međusobna borba između Mihailovićevih i Titovih snaga; po našem planu to se imalo postići na taj način da se stvore i onda razgraniče dvije operativne zone, pa da se jedna dodijeli Mihailoviću, a druga partizanima. Demarkaciona linija imala je, grubo rečeno, voditi od jugoslaven-sko-bugarske granice (što je čini Dunav) na sjeveroistoku do crnogorsko-albanske granice na jugozapadu. Oba pokreta, četnički i partizanski, uživali bi punu britansku podršku i primali vojnu pomoć svaki na svom teritoriju, ali samo uz uvjet da se klone od svakog kontakta s okupatorskim snagama i da se uzdržavaju da izvrše bilo kakav prodor na područje druge strane. Međutim, političke potrebe su spriječile da se iskuša taj plan za koji su, uostalom, i sami njegovi autori uviđali da zapravo više-manje predstavlja savjet stvoren očajem.

Potkraj veljače 1943. predložio sam da se izvrši odlučni pokušaj kako bi se Mihailović natjerao da ili otpusti odnosno smijeni one crnogorske komandante koji su u neposrednom i prijateljskom kontaktu s Talijanima (Đukanovića, Stanišića i Ljašića) ili da im naredi da izađu iz skloništa što im ga pružaju gradovi s talijanskim garnizonima i da se odmetnu u brda. Ti su oficiri imali uskoro posjetiti Mihailovićev štab, zato sam zatražio dozvolu i dobio je da u tom smislu razgovaram s njima i sa samim Mihailovićem. Međutim, taj je sastanak bio potpuno jalov. Mihailović je ostao na svom stavu da je njegova taktika opravdan i dopustiv način iskorištavanja neprijatelja i uvlačenja u njegove organizacije. Sto se pak tiče Mihailovićevih komandanata, pokazalo se da su u isti mah i previše glupi i previše licemjerni da bi se na njih moglo djelovati bilo kakvim uvjeravanjem, razumom ili prijetnjom.

A u vezi sa stavom i držanjem majora Pavia Đurišića, Mihailovićeva komandanta za istočnu Bosnu i Sandžak, čiji se štab nalazio u Kolašinu britanski su oficiri za vezu zaključili, posjetivši taj grad u veljači 1943, kako bi mu trebalo dopustiti da i dalje održava vezu s Talijanima, koji su priznavali njegove jedinice pod nazivom »Limsko-sandžački četnički odredi«. Naime, britanski oficiri za vezu vjerovali su kako će oružje, municija, oprema i odjeća, koje je Đurišić primao od Talijana, biti doista jednom korisno upotrijebljeni protiv njih, i da teret prehrane Đurišićevih četnika može samo povećati talijanske teškoće sa civilnim stanovništvom ako oni zbog toga moraju na licu mjesta od stanovništva rekvirirati hranu ili će ih, ako to ne urade, primoravati da dopremaju hranu s drugih teritorija pod talijanskom okupacijom ili možda čak iz same Italije. Vodilo se računa o još jednoj okolnosti. Činjenica da su Đurišićevi četnici održavali red u tom dijelu Crne Gore stvarala je izgleda da će se olakšati doprema pošiljki ratnog materijala iz Egipta, i to ne samo zrakom, nego i morem. Mi smo se naime nadali da će Đurišić, kad jednom dobije od Talijana dovoljno oružja, biti u stanju da stvori koridor do obale i da čak štiti istovar pošiljki iz brodova. To su bile naše nade, ali je krajnji ishod bio taj da je sav taj ratni materijal pao u ruke partizana, kada su neposredno poslije talijanske kapitulacije dovukli na prilaze Beranima mnogo veću vojsku nego Mihailović.

Upravo u to vrijeme dobio sam iz Kaira, s uputom da ih prenesem Mihailoviću, stanovit broj poruka nekih drugih vođa otpora, među kojima i grčkog generala Napoleona Zervasa. Njegovu poruku za Mihailovića poslao je starješina britanskih oficira za vezu kod grčke nacionalne oslobodilačke armije. Tekst svih tih poruka bio je bodrilačkog karaktera i pun komplimenata, ali po svom stvarnom sadržaju zapravo bezazlen. Zervasova poruka nije bila uperena ni protiv jedne druge skupine otpora i svakako nije zavrijedila onu važnost i zlonamjernost koju joj je pridao tužilac na Mihailovićevu procesu.

Nekako u to vrijeme zapao sam u teškoće u svom odnosu s Mihailovićem, koji je, ne baš nerazumno, bio shvatio moj dolazak ne samo kao znak da će se materijalna pomoć što ju je od nas primao znatno povećati, nego i kao znak da će BBC obustaviti, po njegovu mišljenju čudovišnu, propagandu za partizane i njihovu aktivnost. Međutim, stalna i neprestana potreba da se avioni s dalekim dometom šalju umjesto na sredozemno bojište na Atlantik, radi borbe protiv podmornica, ili da se šalju na bojište u Libiji, radi pružanja pomoći suhozemnim operacijama, koje

su se tamo vodile, sprečavala je i onemogućavala svako, pa i najmanje, povećanje broja borbenih letova nad Jugoslavijom ili nad drugim dijelovima Balkana. Među ono malo tona ratnog materijala koje su bile poslane Mihailoviću našlo se i trideset milijuna talijanskih okupacijskih lira s jarko crveno otisnutim natpisom »Etiopija«, kao i nekoliko stotina kutija tropskog seruma protiv zmijskog otrova. Moram priznati da se nisam razbjesnio ništa manje nego Mihailović kad sam iz Kaira dobio naredbu da sve te lire sam prebrojim, da to onda provjere Hudson i drugi oficiri naše misije, i da onda pošaljem u Kairo potvrdu da sam preuzeo taj novac. Bio je to jedan od budalastih zahtjeva na koje sam se jednostavno oglušio.

Mihajlovićevo razočaranje, izazvano činjenicom da mu ne šaljemo dovoljno veliku pomoć, njegova spoznaja da će svijet saznati za njegovu relativnu neaktivnost i biti obaviješten o tome da se njegovi crnogorski komandanti bratime s Talijanima, okolnost da je BBC i dalje spominjao partizane - sve se to nakupljalo u njemu i na kraju ga je u takvoj mjeri izazvalo da je izgubio razum i izvršio javni ispad, 28. veljače 1943. Dogodilo se to na proslavi krštenja najmlađeg djeteta seoskog starješine Gornjeg Lipova, mjesta u kojem se nalazio Mihailovićev štab. Ali moramo biti poštenu i zato priznati da su prije nego što je Mihailović izgubio vlast nad sobom i on i svi drugi koji su tome prisustvovali, osim novorođenčeta, popili dobru količinu rakije. Mihailović je ustao i održao zdravicu u kojoj je ogorčeno napao politiku Saveznika prema njegovoj zemlji i njegovu pokretu, a onda je odmah dao apsolutno jasno i izričito na znanje kako smatra da mu vojni razlozi neodoljivo nalažu da sva svoja nastojanja ustredotoči u prvom redu na to da likvidira svoje domaće neprijatelje, koje je nazvao - ovim redom - partizanima, Hrvatima, Muslimanima i ustašama, i da se tek poslije toga, kad jednom obavi taj posao, posveti borbi protiv osovinskih sila. Na kraju je dodao kako ga nikakav saveznički čin ili prijetnja neće odvratiti ni od njegove čvrste namjere da istrijebi partizane, niti će ga navesti da promijeni svoje držanje prema Talijanima (koje je nazvao »moj jedini izvor snabdijevanja«), i kako mu ne treba nikakav dalji kontakt sa zapadnim demokracijama.

Kada sam o toj Mihailovićevoj tiradi obavijestio Kairo i London, britanska vlada je zaključila da preko tog ispada ne smije mirno prijeći. 29. ožujka - otprilike četiri tjedna nakon tog incidenta - sam Churchill je poslao notu jugoslavenskom predsjedniku vlade, upozorio ga u njoj na Mihailovićeve izjave i naznačio kako on, tj. Churchill, i britanska vlada ne vjeruju da su te izjave odraz stavova jugoslavenske izbjegličke vlade. No, budući da je Mihailović jugoslavenski ministar narodne obrane, britanska vlada smatra da on mora biti potpuno i ispravno upoznat sa stavovima svoje vlade i da mu treba narediti da svoju liniju bolje uskladi sa zajedničkom politikom jugoslavenske i britanske vlade. Churchill je svoju notu završio riječima kako bi se lako moglo dogoditi da britanska vlada - ne izmijeni li Mihailović svoju politiku ne samo prema Talijanima neprijatelju - revidira svoju sadašnju politiku koja favorizira Mihailovića na račun drugih vođa otpora u Jugoslaviji.

Jugoslavenska vlada pristala je da pošalje Mihailoviću poruku u tom smislu, a nakon nekog vremena došao je njegov prilično neuvjerljiv odgovor, u kojemu je on opet istakao potrebu da se odstrane oni što stoje na putu njegovoj borbi protiv Nijemaca i Talijana, koje on oduvijek smatra svojim glavnim neprijateljima.

Taj prvi nagovještaj da britanska vlada nije voljna u beskraj tolerirati Mihailovićevu politiku neaktivnosti, odugovlačenja i razračunavanja na domaćem tlu bijaše dijelom posljedica brzog nagomilavanja dokaza da su partizanske snage ozbiljan trn u oku i smetnja kako za Nijemce tako i za Talijane.

Otprilike u to vrijeme počela je britanska misija u Mihailovićevu štabu javljati o glasinama da se na granicama Bosne i Hercegovine vode teške borbe. Početkom ožujka mogla se u Mihailovićevu štabu čuti snažna i neprestana tutnjava topova sa sjeverozapada. Bijaše očito da su i lokalne Mihailovićeve snage stavljene u pokret, i to je postalo očito iako su četnici poduzimali sve da to prikriju i zataje pred Britancima. Kasnije je postalo jasno da u toj borbi sudjeluju velike partizanske snage, ali britanskim oficirima za vezu nije nikako polazilo za rukom da točno utvrde koji dio Mihailovićevih snaga, tj. četnika, sudjeluje u tim borbama.

Dok smo to pokušavali saznati, javio sam u Kairo da je Mihailović - s kojim nisam imao nikakav kontakt još od onoga neugodnog sastanka na krštenju djeteta 28. veljače - krišom otišao iz svog štaba u meni nepoznatom smjeru. Tobožnje je objašnjenje njegova odlaska, koje su mi dali članovi njegova štaba, da je Mihailović otišao u Hercegovinu na konferenciju s nekim svojim komandantima iz Dalmacije. 16. ožujka 1943. brzojavio sam: »Mihailović je prilično tajanstveno otišao iz svog štaba danas u 16 sati... Možda je otišao da lično preuzme komandu nad operacijama što se vode protiv partizana, a možda je otišao da posjeti Kalinovik. U posljednje vrijeme Nijemci, Talijani i Ljotić pokušavaju ugovoriti sastanak s generalom Mihailovićem. Premda njegovi ljudi tvrde da to nije istina, ja ne smatram nevjerojatnim da je Mihailović otišao na takav jedan sastanak... Ali, možda je otišao samo zato da izabere mjesto gdje će preko ljeta smjestiti svoj štab...« U brzojavci koju sam poslao 23. ožujka 1943. dodao sam ovo: »Potvrđujem da se sadašnje borbe u Bosni i Hercegovini razvijaju nepovoljno za četnike. Nije nemoguće da će general Mihailović i njegova družina podbrusiti pete i pobjeći glavom bez obzira ne brinući se za sudbinu ove misije, kao što su to lani uradili majoru Hudsonu!« Međutim, posavjetovavši se prije toga s Hudsonom, iznio sam mišljenje da je Mihailović zapravo otišao iz svog štaba zato da bi preuzeo zapovjedništvo nad onim svojim jedinicama koje su pokušavale spriječiti partizane (za koje smo sada utvrdili da ih Nijemci i Hrvati tjeraju iz Bosne prema jugu) da ne uđu u Crnu Goru.

Početkom travnja nisam još uvijek dobio nikakve vijesti o Mihailoviću, zato sam zatražio da britanska vlada nagovori jugoslavensku vladu neka ona naredi Mihailoviću da se odmah vrati u svoj štab, jer moramo s njim raspraviti mnoga hitna pitanja koja su od prvostepene važnosti za ostvarenje nekih savezničkih planova. Mihailoviću je doista poslana takva direktiva, i on ju je odmah poslušao ali čini mi se da ga na to nije potaknula sama ta naredba, nego prije svega činjenica da je partizanima pošlo za rukom da privremeno skrše otpor Mihailovićevih snaga njihovu prodiranju. Zato je 15. travnja, da bi se maknuo partizanima s puta, Mihailović digao sidro, i otišao najprije u jedno mjesto iznad Berana, u Crnoj Gori, a onda se prebacio u Srbiju, kamo je stigao 30. svibnja 1943.

Za to je vrijeme britanska vlada razmatrala Mihailovićev odgovor na poruku koju mu je poslao predsjednik jugoslavenske vlade Jovanović. Sedmoga svibnja zatražio je ministar vanjskih poslova od Jovanovića da

prenese još jednu britansku poruku Mihailoviću. Ta je poruka bila zapravo po smislu direktiva. Započinjala je izjavom kako se britanska vlada doduše nada da će uskoro biti u mogućnosti da Mihailoviću šalje materijalnu pomoć u povećanom opsegu, ali da, prije nego što stavi u pokret radnje koje su za to potrebne, mora doći do uvjerenja da postoji sporazum o nekoliko važnih točaka. Te su točke: a) glavni cilj Mihailovićeve pokreta - i to cilj od kojega ga ne smiju odvrćati unutrašnja neslaganja u zemlji - mora biti pružanje aktivnog otpora okupatorskim snagama; b) mora postojati najuža i što je moguće stalnija suradnja između njega i vrhovnoga komandanta te mora poduzimati posebne napore da surađuje s gerilcima Srednjeg istoka; c) mora prestati svaka suradnja s Talijanima i s Nedićem, osim u specifičnim slučajevima, ali i tada samo s izričitim prethodnim odobrenjem jugoslavenske i britanske vlade; d) moraju se poduzimati posebni naponi da dođe do suradnje s gerilcima, koji su aktivni u Hrvatskoj i Sloveniji; e) mora se poduzeti svaki napor da dođe do mirovljive nagodbe s partizanima, protiv kojih se ne smiju vršiti nikakve operacije ni u kom slučaju, osim u samoobrani. U privatnom pismu, što ga je istog dana poslao jugoslavenskom predsjedniku vlade, Eden je dao jasno na znanje kako bi se moglo lako dogoditi da britanska vlada, ne prihvati li Mihailović te uvjete, zaključi kako s vojničkog stajališta nije opravdano da mu pruža pomoć, koju bi mu zapravo tako rado pružala. Ta je direktiva poslana Mihailoviću 10. svibnja 1943.

Još prije nego što je Mihailović mogao sročiti odgovor na taj kvaziultimatum, situaciju je zamrzila brzopletka Zapovjedništva za Srednji istok, poslana 26. svibnja. U toj mi je brzopletci naređeno da od Mihailovića zatražim: 1) da povuče sve svoje snage preko rijeke Ibra u istočnu Srbiju. Ti su zahtjevi obrazloženi tvrdnjom da je rat na Sredozemlju ušao u fazu u kojoj se može smatrati da su savezničke ofenzive eminentne, i da ta okolnost Mihailoviću imperativno nameće obavezu da izvrši svoje obećanje da će brezrezervno surađivati s britanskom visokom komandom na tom području. Međutim, Mihailović je odlučno odbacio te instrukcije pozvavši se na to da kao vrhovni komandant jugoslavenske vojske ne može prihvatiti nikakvo teritorijalno ograničenje svoje komande na temelju bilo kakvog jednostranog akta savezničke komande u Egiptu. Ta je poruka kasnije poništena, a Mihailoviću je rečeno da će, čim on prihvati britansku direktivu, postati poželjno da se izvrši razmjena gledišta o operativnim mogućnostima između njega i vrhovnog zapovjednika za Srednji istok.

Dok je ta trostrana razmjena poruka između Mihailovića, britanske vlade u Londonu i Vrhovnog zapovjedništva za Srednji istok bila još u toku, postignut je značajan napredak u ostvarivanju britanske odluke, donijete još 1942. godine, da se dođe do izravnih obavještenja o djelatnosti partizana, bez obzira na nesklonost i nespremnost Sovjetskog Saveza da u tome pomogne. U Crnu Goru, Bosnu i Sloveniju spuštene su padobranima istraživačke grupe miješanog britanskog i jugoslavenskog sastava, slične onima što su 1941. i 1942. godine bile poslana Mihailoviću. Najvažnija je od tih ekspedicija bila ona kojom će kasnije zapovijedati kapetan (kasnije pukovnik) F. W. D. Deakin. Ta misija stigla je u Titov štab, koji se tada nalazio na granici Crne Gore i Hercegovine, u noći između 27. i 28. svibnja 1943.

U uputama što su ih te misije bile dobile prije polaska u Jugoslaviju vodilo se strogo računa o tome da im se čvrsto usadi spoznaja kako nikakvim znakom ne smiju navesti svoje domaćine na to da pomisle da je britanska vlada odlučila prenijeti svoju podršku s Mihailovića na Tita. Britanskim oficirima je naređeno da stavljaju jasno do znanja, i to tako jasno da ni u kom slučaju ne može doći do nesporazuma, da je britanska politika - politika pomaganja svih Jugoslavena, bez obzira na njihovu političku orijentaciju, koji su spremni da se s oružjem bore protiv sila Osovine, i da će ti elementi otpora dobivati britanske pošiljke ratnog materijala samo ako ne budu, osim u samoobrani, napadali na druge jugoslavenske gerilce.

Ubacivanje tih misija u Jugoslaviju imalo je za posljedicu ne samo golemo povećanje volumena obavještenja o aktivnostima partizana nego, indirektno, i o aktivnostima Mihailovićevih četnika i Mihailovićevih komandanata u Dalmaciji, Sloveniji, Hrvatskoj i zapadnoj Bosni. Britanska vlada je tako prvi put od početka rata došla do neposrednih svjedočanstava nužnih za stvaranje cjelovite i sveobuhvatne predodžbe o situaciji u najvećem dijelu Jugoslavije, pa je mogla, u svjetlosti tih spoznaja, preispitati svoju politiku.

Ti dodatni izvori obavještenja zapravo su samo potvrdili već prije toga dobivene dokaze da su se Mihailovićevi komandanti (i to ne samo oni u Crnoj Gori nego i svi njegovi komandanti na područjima s kojih su tek počela pristizati obavještenja) upetljali s neprijateljem u veze koje su mnogo dublje nego što su mnogi promatrači dotad pretpostavljali. To se naročito odnosilo na zabačenija područja sjeverne Dalmacije i zapadne Bosne, odakle su, zbog nepristupačnosti tih područja, stizala dotad samo posve štura obavještenja.

Ti neoborivi dokazi stvarnosti i vrijednosti partizanskih aktivnosti protiv sila Osovine nagnali su britansku vladu da zaključi kako ne može i ne smije ustrajati u svojoj politici isključivog podržavanja Mihailovića. Zato je ta politika modificirana da bi se omogućilo slanje ratnog materijala i Titovim snagama, dakako uz već uobičajene uvjete s obzirom na njegovu upotrebu.

Nego da se vratimo na razvoj situacije u Srbiji i Makedoniji, gdje nije bilo sumnje da Mihailović potpuno kontrolira događaje. Pošlo mi je za rukom (prije nego što su se naši odnosi zategnuli) da od njega ishodim pristanak da se na nekoliko mjesta uvedu britanske podmisije. Glavno mjerilo za odabiranje tih mjesta bila je njihova blizina životno važnim vojnim i privrednim ciljevima, koje smo namjeravali napadati. Tako j? u travnju i početkom svibnja 1943. došlo do ubacivanja naših podmisija u sjeveroistočnu Srbiju (Homolje), tj. u blizini Dunava i rudnika bakra u Boru, zatim na Kopaonik, nedaleko od Raške, te na brda južno od Prištine, na Kosovu. Nadali smo se da ćemo iz posljednje dvije zone moći vršiti napade na rudnik olova i cinka u Trepči, na metalurgijsko postrojenje u Kosovskoj Mitrovici, na rudnike kroma u području Šar-planine i na željezničke pruge Skopje-Niš i Skopje-Kraljevo. Kasnije, u toku ljeta, spušteno je padobranima još nekoliko misija, od kojih su neke bile samostalne, a druge su bile potčinjene drugim podmisijama. Isto tako kao što je prije toga uvođenje misija kod partizana pokazalo kako postoje velike i ozbiljne praznine u našem poznavanju situacije u zapadnoj Jugoslaviji, tako je sada uvođenje tih submisija u četničke komande bacilo

jarku i neugodnu svjetlost na golemo područje što su ga sačinjavali četnički teritoriji. Prvi kontakti bijahu svagdje odlični i svagdje su, u početku, stvorili nadu da će stimulirati četnike i da će ih potaknuti na korisnu aktivnost protiv osovinskih snaga. Sve su podmisije primile prije polaska direktivu da prikupljaju obavještajne podatke o rasporedu neprijateljskih snaga i da potiču i organiziraju otpor neprijatelju i diverzantske akcije, prije svega protiv ciljeva koje smo spomenuli. Bilo im je rečeno da po svaku cijenu zaziru od bilo kakve veze s politikom, a osim toga im je bilo izričito naređeno da, dođe li negdje do oružanih sukoba između jedinica s kojima će boraviti i drugih elemenata otpora, ne smiju ni u kom slučaju sami sudjelovati u takvim sukobima, nego moraju poduzeti sve što mogu da bi obuzdali te bratoubilačke sukobe i neprestano moraju raditi na tome da se stvore prijateljske veze među svim grupama otpora. Te direktive bile su potpuno na mjestu, premda je bilo jasno da o njihovu ostvarivanju ne može biti ni govora. Međutim, već kratko vrijeme nakon dolaska tih misija u četničke jedinice počeli su njihovi izvještaji potvrđivati ispravnost sumnje, već prije čvrsto dokumentirane, da je zapravo politika odugovlačenja i politika prave pravcate neaktivnosti zajedničko obilježje svih Mihailovićevih snaga.

Naredni važan događaj zbio se u drugoj polovici kolovoza, kada je u Londonu najzad dobiven odgovor na onu britansku direktivu koja je bila poslana još krajem svibnja. Iz Mihailovićeve odgovora dobivao se dojam da je on prihvatio uvjete postavljene u toj britanskoj direktivi, ali je njegovo operativno ponašanje ostalo i dalje obilježeno neaktivnošću. Premda su četnici u nekim područjima (na primjer između Užica i Ivanjice) poduzeli operacije protiv Nijemaca, i to uglavnom na ličnu inicijativu i odgovornost lokalnih komandanata, drugdje je sav rad britanskih podmisija ostao uzaludan jer se Mihailović nije nikako mogao nagovoriti da izda zapovijedi kojima bi odobrio poduzimanje lokalnih operacija.

Uobičajen tok zbivanja u takvim slučajevima izgledao je manje-više ovako:

Britanski oficir za vezu predložio bi lokalnom komandantu da se poduzme stanovita akcija protiv neprijatelja. Lokalni komandant kazao bi da se s tim slaže, ah odmah zatim rekao bi da mora, prije nego što bilo šta poduzme, dobiti od Mihailovića dozvolu za to. Tada bi britanski oficir za vezu zatražio od mene da od Mihailovića ishodim takvu dozvolu. Obratio bih se Mihailoviću, i on bi mi rekao da je to uradio. No, kada bi poslije toga britanski oficir za vezu zatražio od lokalnog komandanta da poduzme željenu akciju, ovaj bi se ili izmotavao, dajući mu nekakve mutne i nejasne odgovore, ili bi mu jasno i glasno odgovorio da od Mihailovića nije primio nikakvu zapovijed ili direktivu u tom smislu. U svakom slučaju konačni bi ishod bio isti, to jest moralo bi se odustati od planirane operacije.

Uporno produžavanje te iritantne i nepoželjne situacije potaknulo me da u kolovozu 1943. predam Mihailoviću ultimatum i da to uradim na vlastitu inicijativu, ne pitajući Kairo za dozvolu da to uradim. Opet sam dobio odgovor, koji nije urodio nikakvim konkretnim rezultatom, premda je naizgled bio pomirljiv i mada je u njemu obećano poboljšanje naših odnosa.

U međuvremenu je ohrabrujući tok vojnih operacija na sredozemnom ratištu veoma povećao važnost otpora u Jugoslaviji, zato je u srpnju

1943- donijeta odluka da se pošalju prave pravcate vojne i političke misije i Mihailoviću i Titu. Za šefa vojne misije kod Mihailovića postavljen je brigadni general C. D. Armstrong, aktivni oficir s dvadeset i pet godina službe, koji je stakao veliko vojničko iskustvo kod Dunkerquea i u borbama u sjevernoj Africi, a ja sam ostao s njim kao njegov politički savjetnik. Brigadni general Fitzroy Maclean postavljen je na odgovarajuće mjesto kod partizanskih snaga.¹

General Armstrong spustio se padobranom u Mihailovićev štab 25. rujna 1943. Sa sobom je donio, kao preporuku, pismo generala sira Henryja Maitlanda Wilsona, vrhovnog zapovjednika za Srednji istok, i brzopletnu poruku kralja Petra II Mihailoviću. Original kraljeve poruke s njegovim potpisom kanili smo poslati naknadno, ali do kralja nismo mogli doći, pa je tako Armstrongu bila uskraćena podrška koju bi mu zacijelo bila donijela okolnost da je Mihailoviću mogao predati originalne poruke.

Mihailović je odgovorio Wilsonu na svoj već uobičajeni način, u kojemu se obećavanje suradnje miješalo s najobičnijim izmotavanjem. Operativna kampanja koja je bila veoma uspješno provedena protiv Nijemaca u Sandžaku i istočnoj Bosni nakon talijanske kapitulacije 8. rujna potrajala je otprilike šest tjedana nakon Armstrongova dolaska, i u njoj su u tih šest tjedana postignuti novi lokalni uspjesi. General Armstrong i štabni oficiri koje je on doveo odigrali su važnu ulogu u planiranju i realizaciji tih operacija, pa je osvojeno i nekoliko gradova, među kojima i Višegrad. Međutim, pokazalo se na žalost da je nemoguće obuzdati partizanske snage iz zapadne Bosne i Hercegovine da ne upadnu na područja koja su četnici (i to uglavnom u dolini rijeke Lima) bili oteli Talijanima i Nijemcima, premda je na Armstrongov zahtjev (potaknut traino važećim direktivama dobivenim od zapovjednika za Srednji istok) Mihailović povukao svoje snage pred napredovanjem partizana da izbjegne sukob s njima. To je iskustvo veoma djelovalo na Mihailovića i on se odmah poslije toga vratio svojoj staroj politici opstrukcije i neaktivnosti.

Za to vrijeme izvještaji koje su slali Maclean i drugi britanski oficiri za vezu što su boravili kod partizana pokazivali su jasno i djelotvorno da u svim dijelovima Jugoslavije (osim u užoj Srbiji, istočnoj Bosni, Sandžaku i južnoj Srbiji) Titove snage predstavljaju ratni stroj koji je mnogo efikasniji od Mihailovićevih snaga. Osim toga i dalje su se gomilali nepobitni dokazi da s Talijanima surađuju mnogi lokalni četnički komandanti koji za sebe tvrde da pripadaju četničkom pokretu i koje kao takve priznaje i sam Mihailović. Treba, najzad, napomenuti još i to, da su, i to u ozbiljnim razmjerima, opet uskrsnule one iste poteškoće i nepravilike s kojima su se i prije sukobljavali britanski oficiri za vezu u Mihailovićevu štabu kad god ga je trebalo nagovoriti da svojim lokalnim komandantima pošalje dozvolu da se upuste u ratne operacije protiv Nijemaca.

Zbog svega toga britanska je vlada morala pretkraj studenog 1943. ponovno razmotriti i preispitati svoju politiku prema Jugoslaviji uopće, a posebno prema Mihailoviću. Situacija s kojom se u to vrijeme suočavala britanska vlada može se najsažetije opisati ovim riječima: dok su na

¹ Brigadir Fitzroy Maclean se padobranom spustio u vrhovni štab Tita 17. rujna 1943. da postane komandant Savezničke misije kod partizanskih snaga i svi britanski oficiri za vezu koji su bili s partizanskim snagama na jugoslavenskom teritoriju bili su pod njegovom kontrolom.

teritoriju uže Srbije četnici bili i dalje jedini djelotvorni pokret otpora, sam Mihailović je i dalje uporno i tvrdoglavo provodio svoju dvostruku politiku - da prije nego što napadne na Nijemce pokuša likvidirati svoje unutrašnje protivnike, i da štedi i čuva srpsku krv, ne obazirući se u provođenju te politike ni na što drugo. Cini se da je Mihailović bio u takvoj mjeri opsjednut onim što je sam nazivao komunističkom prijetnjom njegovoj zemlji i narodu, da je, ne pokazujući ni najmanje stida, govorio kako mu je draža zaštita što je daje kvislinška srpska vlada u Beogradu (možda čak i Nijemci), nego bilo kakva suradnja s partizanima. Dokle god je ustrajao u tom stavu i držanju (a svi znaci su govorili da će on u tome postajati sve tvrdoglaviji), ne samo da njegov pokret nije imao nikakvu vojničku vrijednost za Saveznike, nego je i on sam bio stalna smetnja i zapreka na putu koji bi mogao dovesti do ujedinjavanja jugoslavenskog otpora.

S druge su strane izvještaji koji su dolazili iz protivničkog tabora davali jasno na znanje da je doduše mišljenje što ga partizani imaju o Mihailoviću potpuno beskompromisno, ali da u njihovu stavu i držanju nema ničeg što navodi na zaključak da oni ne bi pristali na pregovore s drugim četničkim vođama, koji bi u takvim pregovorima predstavljali snage pod Mihailovićevom nominalnom komandom. Takvu je predodžbu upotpunjavala i zaokruživala okolnost da je britanska vlada imala Mihailovićev odgovor na njen posljednji apel, poslan s podrškom i s odobrenjem Božidara Purića, koji je u srpnju 1943. sastavio novu jugoslavensku vladu. U tom se apelu zahtijevalo od Mihailovića da odbaci kolaboracionističke četničke komandante u Dalmaciji i Crnoj Gori, ali je njegov odgovor nedvosmisleno pokazao da se s njim ne može sklopiti nikakva pogodba koja se ne bi temeljila na uvjetima što bi ih on sam odredio.

Imajući sve to na umu i uzevši ujedno u obzir mišljenje britanskih oficira u Srbiji da ne dijele baš svi Mihailovićeve sljedbenici njegov ekstremni stav da se ni u kom slučaju ne smije surađivati s partizanima - Britanci su jednostavno, htjeli to ili ne, morali zaključiti da se, u općem interesu jugoslavenskog otpora i u interesu ujedinjenja njegovih glavnih elemenata, mora naprosto razmotriti mogućnost da se Mihailović smijeni i da se na njegovo mjesto dovede čovjek s razumnijim stavovima i gledištima. Taj su zaključak potkrijepili Mihailovićeve odgovori na nekoliko pisama koja mu je s terena poslao Armstrong, i to kao svoj posljednji, osobni i neposredni pokušaj da ga nagovori neka ipak odustane od građanskog rata i svoju aktivnost usredotoči na borbu protiv osovinskih sila.

Britanska vlada obavijestila je o svom zaključku i jugoslavensku vladu i britansku vojnu misiju u Mihailovićevu štabu. Rečeno je kako već i same vojne potrebe iziskuju i nalažu da se savezničkim snagama, koje se bore da bi istjerale Nijemce iz srednje i sjeverne Italije, pruže kao podrška valjano organizirane i valjano koordinirane operacije ujedinjenog jugoslavenskog pokreta otpora.

Ako je nakon toga bilo potrebno bilo kakvo dalje opravdanje za potpunu reviziju britanske politike, dao ga je sam Mihailović time što uopće nije reagirao na jedan apel koji mu je u prosincu 1943. uputio general Wilson. Wilson je, naime, zatražio od Mihailovića da najkasnije do 29. prosinca poduzme napade na dva za Nijemce životno važna željeznička mosta preko Morave i Ibra, što su se nalazili duboko u unutrašnjo-

sti Srbije, za koje je Mihailović tvrdio da nad njima ima potpuno kontrolu. Presijecanje tih neprijateljskih komunikacija bilo je nužno zato da bi se na taj način poremetila njemačka organizacija u Makedoniji i Grčkoj i da bi se, zahvaljujući tome, pojačala gerilska aktivnost u tim područjima u takvoj mjeri da bi to prisililo njemačku komandu za Balkan da počne ozbiljno pomišljati na povlačenje svojih okupacijskih snaga s Balkana.

Prva Mihailovićeva reakcija stvorila je povoljan dojam. On je dao već uobičajeno obećanje da će lokalni komandanti dobiti od njega ovlaštenje da poduzmu te operacije, i čak je s generalom Armstrongom razmotrio operativne planove tih operacija uključujući i plan operacije dopreme ratnog materijala koji će za to biti potreban. No, to je bilo sve, jer je ubrzo digla opet glavu stara neman odugovlačenja. Mihailoviću je tada doduše opet produžen rok do kojega je morao poduzeti te operacije, ali već sredinom siječnja 1944. postalo je potpuno jasno da do tih operacija neće nikad doći iako su u međuvremenu bile poduzete opsežne pripreme za njih, pa čak i četnička mobilizacija velikih razmjera.

U to vrijeme, to jest dok su se još vodili pregovori o operacijama koje je bio zatražio Wilson, Mihailović je konačno saopćio Armstrongu želju da dokrajči građanski rat i s tim u vezi zatražio pomoć britanske vlade, i to ne samo da ona organizira sastanak između njega i Titovih predstavnika, nego i da bude jamac poštivanja svakog sporazuma ili pogodbe do kojih bi moglo doći na tim pregovorima. O Mihailovićevoj ponudi obaviješten je London, ali je britanska vlada odbila da nastupi kao posrednik u vezi s tim očito zakašnjelim prijedlogom, koji je ionako previše vonjao na posljednje pokajanje u smrtnoj postelji, i to je odmah javljeno Mihailoviću. U dogovoru i u suglasnosti s Komitetom za obranu Srednjeg istoka i s Vrhovnim savezničkim zapovjedništvom za Sredozemlje, Foreign Office je preporučio da se smjesta obustavi slanje pomoći Mihailoviću, i to ne samo zbog toga što je očito da on ne napada Nijemce, nego i zato što prešutno, a možda čak i izričito, dozvoljava da neki njegovi komandanti surađuju s neprijateljem.

O toj odluci obaviješteni su britanski oficiri za vezu s četničkim jedinicama u raznim dijelovima zemlje početkom siječnja 1944, ali zbog šakaljive situacije u kojoj bi se našla većina britanskih misija i podmisija da su za to saznali četnici nije ta odluka saopćena jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, koja se bila preselila u Kairo kada je Purić postao njen predsjednik. Zbog istog razloga o tome nije obaviješten ni Mihailović. Nekim podmisijama poslana je instrukcija da slobodno prijeđu najbližoj partizanskoj jedinici ako misle da je to izvedivo.

Kad se napokon došlo do toga (jer ta je odluka faktički značila izglasavanje nepovjerenja Mihailoviću), jedini slijedeći logični korak bilo je i formalno, službeno, opozivanje podrške Mihailoviću. Odluka o tome ostala je zabilježena u jednoj zabilješki koju je 17. veljače 1944. Churchill poslao Edenu kao ministru vanjskih poslova. Britansku odluku saopćio je jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi britanski ambasador kod nje, a odmah poslije toga saopćio ju je i Mihailoviću potpukovnik Howard (koji je u to vrijeme bio najviši britanski oficir u Mihailovićevu štabu, jer je general Armstrong bio otišao iz štaba da rukovodi planiranom operacijom rušenja onih mostova). Howard je tako postupio na temelju direktive koju mu je poslao general sir Bernard Paget, vrhovni zapovjednik za Srednji istok. Churchill je kompletirao taj postupak ubacivši jedan pasus posvećen Ju-

goslaviji u izjavu o vanjskoj politici, koju je u Donjem domu dao 23. veljače.

U svojoj poruci Mihailoviću general Paget je od njega zatražio da pomogne u operaciji evakuiranja sveg britanskog osoblja, koje se u to vrijeme nalazilo kod četničkih jedinica (još prije toga okupilo se to osoblje u njegovu štabu), i da ujedno pomogne evakuiranje iz Jugoslavije savezničkih vojnika, koji su, pobjegavši iz zarobljeničkih logora, našli utočište kod četnika i imali njihovu garanciju da im se neće ništa dogoditi. Mihailović je bez rezerve prihvatio tu obavezu i kasnije je zajedno sa svojim štabom potpuno i lojalno surađivao u svim pripremama za izvršenje te operacije i u njezinu provođenju. Zahvaljujući tome, sve savezničko ljudstvo s uspjehom je evakuirano avionima koji su uzlijetali s improviziranog aerodroma u središnjoj Srbiji, što su ga osiguravale četničke jedinice. Čitava ta operacija izvršena je u tri uzastopne noći - 29, 30. i 31. svibnja 1944.

Još prije toga bio sam otišao iz Jugoslavije i stigao u London 3. ožujka. Tamo sam podnio potpun izvještaj, i to najvećim dijelom usmeno, ali je vlada Njegova Veličanstva zauzela stajalište da dopunska obavještenja koja je od mene dobila nisu takva da bi zbog njih trebala izmijeniti svoju odluku.

Vlade Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza bile su potpuno i neprestano obavještavane o svim fazama konzultacija, koje su dovele do konačnog raskida odnosa s Mihailovićem. Ta su obavještanja navela američku vladu na zaključak da bi bilo i uputno i poželjno da opozove i povuče pukovnika Alberta Seitza, jedinog američkog oficira u savezničkim misijama kod Mihailovića, ali se kasnije predomislila i odlučila da pošalje među četnike jednu svoju obavještajnu misiju pod zapovjedništvom potpukovnika R. H. McDowella. Sovjetskom Savezu nije bilo potrebno da poduzme bilo kakvu akciju u tom smislu jednostavno zbog toga što nikad nije ni poslao jednog svog oficira Mihailoviću, iako smo to mi bili zatražili od sovjetske vlade u vrijeme kada je jedna ruska misija bila poslana u Titov štab.

Iz svega što smo dosad iznijeli jasno proizlazi da je sve veće i sve teže pogoršavanje odnosa između britanske vlade i Mihailovića bilo jednostavno neizbježno. Danas nitko ne može iznijeti nikakav stvaran i valjan argument ili prigovor protiv naše konačne odluke da od Mihailovića dignemo ruke i da ga prepustimo njegovoj sudbini. No, to što sam iznio ne bi se smjelo shvatiti kao osuda *per se* politike za koju je Mihailović smatrao da je naprosto mora voditi, jer mnogi su njeni aspekti razumljivi i moraju pobuditi i sućut i respekt. Bez obzira na to je li Mihailović imao pravo ili nije, ostaje činjenica da je on već veoma rano dao jasno na znanje kako ne želi nikakvom akcijom, koja bi po njegovu vlastitu sudu bila preuranjena, izložiti svoju organizaciju pogibelji da bude uništena. Jasno je dao na znanje da ide i da će i dalje ići za tim da tu svoju organizaciju održi na životu sve do onog trenutka kada zaključi da je sazrela situacija da udari po neprijatelju. Nema nikakve sumnje o tome da bi, po Mihailovićevim mjerilima, jedini uvjet za to bilo savezničko otvaranje treće fronte, Balkanske fronte. Mihailović je, nema sumnje, bio opsjednut i opčinjen vlastitim uspomjenama i sjećanjima na saveznički proboj iz Soluna 1918. godine, u kojemu je on sudjelovao kao niži oficir.

Vjerujem da bi se možda čak i ta i takva politika - koja bi u svakoj fazi prije »velikog finala« donosila neznatne i beznačajne vojničke rezultate - bila mogla uklopiti u opći saveznički plan da se samo Mihailović nije tako fanatički suprotstavljao, čak i upotrebom sile gdje je trebalo, drugim elementima otpora u Jugoslaviji, koji su, za razliku od njega, vršili operacije protiv jedinog pravog neprijatelja - to jest protiv okupatorskih snaga. Mihailovićovo tvrdoglavo odbijanje da odustane od tog cilja, odbijanje koje su još više podjarivali njegov snažni slavenski misticizam, i njegovi žestoki antikomunistički osjećaji, njegovo tvrdoglavo opiranje i suprotstavljavanje dugotrajnim i strpljivim nastojanjima britanske vlade (koja nije baš uvijek i u svakoj prilici dobivala od jugoslavenske izbjegličke vlade takvu podršku kakvu su zaslužile njezine intencije) da ga barem donekle urazumi - sve je to dovelo najzad do toga da je Mihailović na kraju postao smetnja i zapreka na željenom putu ujedinjavanja aktivnog otpora osovinskim silama u Jugoslaviji. Međutim, u vrijeme kada su se na čitavoj evropskoj periferiji, na svim njezinim prilazima, vodile velike i intenzivne vojne operacije protiv osovinskih sila, sudjelovanje u aktivnim operacijama bilo je i moralo je biti jedino mjerilo vrijednosti bilo koje skupine otpora.

Tako je zapravo sam Mihailović doveo britansku vladu u situaciju da ga ona jednostavno nije mogla smatrati centralnom ličnošću jugoslavenskog otpora i centralnom ličnošću budućeg jedinstva zemlje, a upravo je takva predodžba o njemu bila glavni razlog zbog kojega je on dobivao pomoć i podršku od ljeta 1941. godine. Mihailović je osim toga shvatio da politiku, koju je sebi postavio, ne može ostvarivati bez stanovitih kontakata i pogodbi, aranžmana s okupatorskim snagama, ako ne baš putem direktnih veza, a ono svakako preko potčinjenih komandanata, koje uporno i tvrdoglavo jednostavno nije htio smijeniti ili ih se odreći. Cim se jednom britanska vlada o tome nedvosmisleno uvjerila, nije joj preostalo ništa drugo nego da Mihailoviću oduzme svoju podršku i da ga prestane priznavati; naime, da nije tako postupila našla bi se u neodrživom položaju prema svojim saveznicima.

Ostaje, međutim, otvoreno pitanje bi li se ta katastrofa (jer tu se dosta radilo o katastrofi) mogla izbjeći ili spriječiti da je kojim slučajem Sovjetski Savez pokazao veću spremnost za suradnju kada mu se 1942. godine britanska vlada obratila s molbom da pomogne u nastojanjima da se otklone nesloga i sukob između Mihailovića i Tita. Danas se može slobodno kazati da u tom kritičnom razdoblju ni antagonizam između dvaju pokreta, ni dvoličnost Mihailovića i njegovih komandanata, koja je dolazila do izražaja u održavanju veze s neprijateljem, nisu još uvijek bili prešli točku poslije koje je izmirenje između ta dva pokreta i izmirenje s velikim saveznicima postalo nemoguće i neostvarivo.

Postoje neke mutne i nejasne stvari koje bi jednom trebalo istražiti. Riječ je, na primjer, o mehanizmu i o sigurnosti, pouzdanosti Mihailovićevih komunikacija, i internih i eksternih; radi se, isto tako, o vezama, vjerojatno tajnim, između Mihailovića i izbjegličke vlade o kojima nemamo neposrednih podataka; još su uvijek, također, tajanstvena i nerazsvjetljena mnoga obilježja one čudne četverostrane i čak peterostrane i peterostruke veze koja je postojala između Britanaca, »londonskih« Jugoslavena, »kairskih« Jugoslavena i Mihailovićeva štaba u zemlji. Trebalo bi također odmjeriti krivnju i odgovornost za postupno gubljenje i kona-

čan nestanak uzajamnog povjerenja među sudionicima ove priče, jer, na primjer, nema sumnje da nekoliko britanskih misija i podmisija nisu u tome bile potpuno nedužne i lišene svake krivnje. Trebalo bi također ispitati pomanjkanje suradnje, pa čak i otvoreno suparništvo između londonskog i kairskog SOE.

Premda u vezi s Mihailovićem ima još uvijek mnogo neriješenih pitanja, ostaje ipak od bitne važnosti zadatak da pokušamo identificirati uzroke zbog kojih su doživjeli slom britanski odnosi s njim. Među uzrocima koji su postojali na britanskoj strani treba svakako spomenuti činjenicu da Britanci jednostavno nisu mogli snabdijevati četnike ni izdaleka tako velikim količinama ratnog materijala da ih to samo po sebi potakne da prijeđu u akciju. Nadalje, treba napomenuti da su Britanci pokazali nesposobnost da razumiju ili shvate i Mihailovićevu opću strategiju i njegovo oštro protivljenje svakoj politici koja bi izazivala neprijateljeve represalije nad civilnim stanovništvom. (Problem represalija uvijek se »gurao pod čilim« i nikada se nije htjelo pogledati ravno u oči ni jednom njegovu vidu - moralnom, političkom, etničkom, socijalnom, vojnom - ali se tako nije postupalo samo u vezi s Mihailovićem, nego i u vezi sa svim evropskim pokretima otpora.) Svakako treba spomenuti i česte i neprilične znakove koji su pokazivali da među raznim britanskim ministarstvima i službama ne postoji koordiniranje ciljeva i težnji, a to je vrijedilo i za razne druge institucije, na primjer za BBC.

Ako želimo govoriti o Mihailovićevoj krivnji, treba svakako spomenuti neke njegove osobne značajke i osobine koje su radile protiv suradnje između njega i Saveznika. Njegov urođeni i duboko usađeni slavenski misticizam, spojen s njegovom profesionalnom vjernošću kralju i otadžbini, diktirao mu je izbor krajnjeg cilja, a taj je bio da Jugoslaviju vrati kralju geografski i konstitucionalno netaknutu; njegov slavenski fatalizam činio ga je indiferentnim prema konsekvencijama vlastitih čina i akcija; osim toga, Mihailović je osjećao fanatičnu mržnju, duboko i čvrsto usađenu još u vojnoj akademiji, prema svemu što je, kao na primjer komunizam, bilo po njegovim uskogrudnim shvaćanjima i mjerilima suprotno interesima monarhije (u biti srpske) i, u manjoj mjeri, interesima crkve (u biti pravoslavne); treba na kraju spomenuti i Mihailovićevu nesposobnost da shvati i spozna da se vojna, politička i društvena struktura Evrope nepovratno izmijenila od sretnog i blaženog razdoblja borbi u prvom svjetskom ratu, solunske fronte i restauracije gotovo apsolutističkih monarhija u doslovno svim zemljama jugoistočne Evrope: Mihailović, drugim riječima, nije shvatio da se kazaljke sata historije ne mogu gurnuti natrag.

U stanovitom pogledu nije zapravo nikada postojala britanska politika prema Mihailoviću u pravom smislu te riječi - to jest nije postojala kao određeni kurs akcije izabran između postojećih alternativa u svjetlosti utvrđenih činjenica, a sa željom da se time postignu određeni rezultati. Takva valjano i razumno smišljena politika niti je mogla postojati, niti se mogla zahtijevati u prve tri godine rata dok se Velika Britanija i sama nalazila u očajničkom položaju, dok se borila ne samo za vlastiti goli opstanak, nego i za opstanak svih okupiranih zemalja Evrope, odlučna u svojoj nakani da ispunjava svoje ugovorne i moralne obaveze prema tim zemljama, premda je i sama, osim hrabrosti, jedva imala najnužnije vojne i civilne resurse za vođenje rata. U pogledu Jugoslavije spomenutu je situ-

aciju još više otežavala okolnost što jednostavno nije bilo vremena da se razradi bilo kakva politika koja bi polazila od temeljite analize prilika u toj zemlji. Zbog toga se može slobodno kazati da je na kraju krajeva Velika Britanija definirala svoju politiku prema Jugoslaviji odlukom da prestane podržavati i pomagati četnike i Mihailovića i da umjesto njih podržava Tita i njegovu narodnooslobodilačku vojsku. Prirodno je da se mnogo pisalo i da se još uvijek mnogo piše o strani koja je izašla kao pobjednica iz borbe za vlast u poslijeratnoj Jugoslaviji, ali ja smatram da treba nešto reći i o strani koja je u toj borbi bila poražena. Nadam se da je ovaj referat pridonio barem nešto objašnjenju njezina poraza.

Bilješka uz prikaz što ga je dao pukovnik D. T. Hudson o svojoj misiji u Jugoslaviji 1941-1944.

Pukovnik D. T. Hudson nije mogao prisustvovati konferenciji koja je dala građu za ovu knjigu. Međutim, on je kasnije (8. srpnja 1974) dao jednom od urednika ove knjige, gđi Phyllis Auty, osobni prikaz svoje misije. Kada je SOE sredinom rujna 1941. odlučio da ga pošalje u Jugoslaviju kao prvog britanskog oficira poslanog u tu zemlju, Hudson je dobio komad papira na kojem su bile napisane upute, instrukcije, o njegovoj misiji. Pisalo je tu kako je njegov zadatak da »koordinira snage otpora protiv neprijatelja«. Došavši u Jugoslaviju, Hudson je pokazao taj dokument najprije Titu, a onda Mihailoviću, s kojima se sastao uskoro nakon dolaska u Jugoslaviju. Hudsona je iskrcala jedna britanska podmornica s Malte na obalu Crne Gore nedaleko od Petrovca u noći od 17. na 18. rujna 1941. Uskoro poslije toga Hudson se sastao s partizanima, među kojima su se nalazili Milovan Đilas, Mitar Bakić i Arso Jovanović. Partizanima je, govoreći općenito, bilo drago što se jedan britanski oficir vratio u Jugoslaviju tako brzo nakon početka otpora, ali njihove vođe nisu u to vrijeme bili mnogo zainteresirani za sklapanje službenih pogodbi sa zapadnim Saveznicima, jer su bili sugurni da će dobivati pomoć od Sovjetskog Saveza. »Držite na pameti da sunce ne izlazi na zapadu!« bile su riječi kojima je Đilas ukorio partizane, koje je previše oduševio Hudsonov dolazak. Po Titovoj direktivi partizani su pružili Hudsonu svu pomoć koju su mu mogli pružiti na njegovu putu u Srbiju, gdje se imao povezati s Mihailovićem i njegovim četnicima.

Upute koje je dobio od SOE Hudson je shvatio kao direktivu da radi izvršenja svog zadatka koordiniranja snaga otpora, putuje svagdje po Jugoslaviji i sastaje se sa svakim. Veoma ga je razočarao način kako ga je primio Mihailović kada je 26. listopada stigao na Ravnu goru. Mihailović je još prije toga bio uspio uhvatiti, i to preko Malte, radio-vezu s Britancima i s jugoslavenskom izbjegličkom vladom. Zato je bio siguran da će dobivati britansku pomoć, pa nije htio sklopiti nikakvu pogodbu s partizanima koje su vodili komunisti. Hudsona je primio hladno i rezervirano. Odbio je Hudsonov zahtjev da i on prisustvuje njegovu, Mihailovićevu, sastanku s Titom, 27. listopada, rekavši da su razgovori između dvojice vođa otpora nešto što se tiče isključivo jugoslavenske unutrašnje politike. (Tito je bio spreman pristati da Hudson prisustvuje tim razgovorima.) U studenom je Hudson otišao iz Mihailovićeva štaba da izvidi kakva je situacija na teritoriju koji drže partizani. Tamo se ponovo sastao s Titom

i nekoliko puta s njim nasamo razgovarao. Bili su zajedno i u času kada je njemački protunapad stigao do Užica i zajedno su odatle umakli. U to je vrijeme bilo već došlo do raskida odnosa između partizana i četnika, pa su izgledi da dođe do »koordinacije« postali veoma slabi. No Hudson je ipak odbio poziv partizana da ostane s njima i vratio se na četnički teritorij da tamo ipak pokuša ostvariti svoj glavni zadatak.

Hudson je došao do važnih obavještenja o aktivnosti četnika i partizana, ali je u to vrijeme mogao poslati britanskim vlastima (tj. kairskom SOE) samo posve malen dio toga, jer je imao velike neprilike sa svojom radio-opremom. Od dva odašiljača, koje je bio dobio za svoju misiju, jedan je bio na baterijski pogon, a Hudson je istrošio baterije šaljući svoje prve izvještaje neposredno nakon iskrcavanja na tlo Jugoslavije. Uspio je poslati kairskom SOE izvještaj o svojim prvim sastancima s partizanskim odredima u Crnoj Gori i naznačiti da se vođa partizana zove Tito. (Te je izvještaje poslao u listopadu 1941.) Drugi Hudsonov odašiljač bio je težak 30 kilograma, a pogon mu je mogla davati isključivo struja od 220 volta kojom se napajao iz mreže. Hudson je odašiljač ostavio kod crnogorskih partizana (koji ga nisu mogli upotrebljavati). Tako je postupio zato da bi se mogao brže i lakše kretati na svom putu do Mihailovića. Premda je kasnije došao do tog odašiljača, morao ga je opet napustiti i više ga nikad nije upotrijebio. Od trenutka kad se priključio Mihailoviću Hudson je potpuno ovisio o njegovoj, Mihailovićevoj, radio-vezi. Imao je doduše vlastitu šifru, ali je odašiljanje njegovih poruka Kairu ovisilo o Mihailoviću. Kada se u zimi 1941-1942. godine Mihailović morao i sam povlačiti, prekinula se i izgubila njegova veza s Kairom, a kada je u proljeće 1942. godine ponovo uspostavljena, Hudsonu nije omogućeno da pošalje i jednu jedinu poruku. Bilo je to razdoblje u kojem se Hudson vodio kod Engleza kao »nestao i po svoj prilici mrtav«.

Otprilike početkom ljeta 1942. godine Mihailović je, odgovorivši na direktna britanska pitanja o sudbini Hudsona, obavijestio Kairo da je Hudson živ. Tada je Hudsonu poslan novi radio-telegrafist s potrebnom opremom, pa je Hudson tako mogao poslati vlastiti izvještaj o situaciji u pogledu pružanja otpora neprijatelju i o suradnji četnika s neprijateljskim okupacijskim snagama (kako je on tu suradnju vidio u toku 1941. i 1942. godine). Kasnije (1943), te su poruke proširene u seriju poznatu pod nazivom »Plozove brzojavke«. U vrijeme dok je Hudson proživljavao tegobe i opasnosti što su ih donijeli zima i proljeće 1941. i 1942. godine izmijenila se britanska politika, i to u tom smislu što je sada pružala isključivu podršku Mihailoviću, koji je u to vrijeme postao ministar narodne obrane u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Zato je bila napuštena ideja o koordiniranju aktivnosti otpora partizana i četnika, ostvarenje koje bio je prvobitni cilj Hudsonove misije. Premda je Hudson vrlo dobro znao kako je ta promjena politike djelovala na Mihailovića, a znao je i to da je, s druge strane, pojačala protučetničko raspoloženje u zemlji i dovela do jačanja i povećavanja partizanske organizacije, on ipak nije primio ni jednu jedinu direktivu kojom bi mu bila naređena izmjena njegovog osnovnog zadatka. Za Hudsona je ta situacija potrajala sve do časa kada je, 25. prosinca 1942, dolazak pukovnika Baileya pokazao da se ta politika izmijenila i da su zato njegove, Hudsonove, direktive prestale vrijediti. Pukovnik Hudson napustio je Jugoslaviju u ožujku 1944.

5. Mit o savezničkom iskrcavanju na Balkanu u drugom svjetskom ratu (s posebnim osvrtom na Jugoslaviju)

F. W. D. Deakin

A. Poslijeratna kontroverzija

U seriji publikacija što su se pojavile u vrijeme hladnog rata, uglavnom u Sjedinjenim Američkim Državama, ali izlaze i danas, iznosi se jedna strategijska teorija koju će pokušati ispitati ovaj referat u svjetlosti britanskih dokumenata što su danas dostupni javnosti.

U najsazetijem obliku u toj se teoriji tvrdi da su Britanci - nakon što je, zahvaljujući operaciji Torch, otvoreno sredozemno ratište kao krupno poprište operacija anglo-američkih snaga - izradili koherentni koncept strategije na Sredozemlju, koji je došao u oštar sukob s američkim »velikim planom« isključivog iskrcavanja u sjevernoj Francuskoj (operacija Overlord); u toj se teoriji također tvrdi da je integralni i centralni element spomenutog britanskog plana imalo biti iskrcavanje na Balkanu. Po toj teoriji ta je koncepcija bila navodno u skladu s povijesnim tradicijama britanskog ratovanja na evropskom kontinentu: u skladu s »ekscentričnim« operacijama koje su bile vođene u napoleonskim ratovima, u skladu s operacijom zauzimanja Dardanela i s otvaranjem solunske fronte u prvom svjetskom ratu, u skladu s poukama dobivenim na zapadnoj fronti također u prvom svjetskom ratu, u skladu s morom koju je navadno u glavama britanskih vojskovođa izazvala pomisao na još jedan frontalni napad koji bi mogao završiti katastrofom, u skladu s nastojanjem da se štite i čuvaju britanski ekskluzivni imperijalni interesi na Sredozemlju. Navodno je, prema toj teoriji, spomenuta britanska operacija bila planirana i zamišljena kao alternativa Overlordu, a imala je u suštini dalekoročan politički cilj da se prije Rusa stigne u srednju Evropu, da se spriječi i ograniči sovjetsko prodiranje na zapad i širenje komunističkih režima, da se, drugim riječima, stvore uvjeti za ponovno stvaranje istog onakvog »santarnog kordona« kakav je bio dvadesetih godina.

Protagonisti ove teorije bijahu poklonici i pristaše njezinih implikacija i ideološki kritičari Rooseveltovi zbog toga što se on, navodno, suprotstavljao tom britanskom »planu«. Kao graditelj toga plana Churchill je (po tim teoretičarima) imao pravo, a Roosevelt je bio u zabludi - i dalje po toj teoriji.

Vodeći eksponenti teorije o navodnom postojanju planova balkanske operacije jesu Hanson Baldwin, najistaknutiji američki novinski stručnjak za vojna pitanja (koji je tu teoriju izložio u zbirci eseja *Great Mistakes of the War*, što je izašla 1950. godine) i Trumbull Higgins (koji ju je izložio u knjizi *Soft Underbelly*, objavljenoj 1968. godine).

I Baldwin i Higgins pozivali su se, svaki u drugoj mjeri, na izjave nekih američkih vođa (na primjer generala Marka Clarka) i nekih članova američkog Zajedničkog štaba načelnika štabova, kao i na teze (često citirane izvan konteksta) iznijete u dnevniku feldmaršala Alanbrookea (načelnika britanskog Imperijalnog generalštaba), u memoarima lorda Morana (Churchillova osobnog liječnika) i u knjizi pokojnog Chestera Wilmeta (*The Struggle for Europe, koja je z'zašla 1952.. godine*). Do Baldwinove i Higginsove teorije »drži se u američkim službenim i neslužbenim historijatima (drugog svjetskog) rata tako mnogo da se ona prihvaća doslovce kao istina koja samu sebe potvrđuje«.¹

Britanski službeni povjesničari John Ehrman i Michael stvarno su srušili tu legendu u njezinim općim crtama.² Cilj je referata koji ćete sada čuti da preispita njihove tvrdnje u svjetlosti britanskih dokumenata koji su danas postali dostupni javnosti, i da pokuša utvrditi, definirati kakvi su danas zapravo bili britanski stavovi i pogledi na Balkan kao eventualno ratište.

Zato ću razmotriti redom: a) neostvarene planove u vezi s otvaranjem balkanske fronte, što su ih Francuzi predlagali svom britanskom savezniku 1939. i 1940. godine (ovdje je to važno naročito zbog toga što dokumenti o tome dosad nisu objavljeni); b) koncepciju britanskih »neregularnih« operacija nakon sloma Francuske i s obzirom na stav prema prvoj »pobuni« u Jugoslaviji, i s obzirom na kratkotrajnu ulogu što ju je imao SOE kao nadomjestak za regularne vojne operacije i uloge njegovih operacija kao eksperimentalne i pripremne faze za buduće velike akcije; c) događaje koji su se zbivali 1943. godine i »pravu« anglo-američku kontroverziju u vezi s Balkanom.

B. Britanija, Francuska i Istočna fronta (od rujna 1939. do lipnja 1940)

Nakon izbijanja rata u rujnu 1939. Francuzi su bili ti koji su zahtijevali da što prije dođe do stvaranja savezničke istočne fronte. Argumente za to iznio je Daladier na sjednici Savezničkog vrhovnog ratnog vijeća, održanoj 22. rujna. Daladier je smatrao da su anglo-francuski saveznici suočeni s tri bezodvlačna problema od ključne važnosti: s problemom fronte u Francuskoj, s problemom suradnje u proizvodnji oružja i s problemom otvaranja istočne fronte.

U vezi s posljednjim problemom »Daladier je smatrao bitnim stvaranje posebnih anglo-američkih snaga koje bi bile spremne spriječiti njemačko napredovanje prema Sredozemlju i Dardanelskom tjesnacu«. Premda je propala prvobitna koncepcija po kojoj je istočna fronta imala biti u Poljskoj, mora se, tvrdio je Daladier, svakako spriječiti »dislokacija blakanskih država« - a pogotovo treba Nijemcima uskratiti rumunjski petrolej. »Francuska vlada smatra zbog toga važnim zadatkom stvaranje (takve) vojne snage ili u Solunu, ako bi se to moglo uraditi bez opasnosti da to dovede u pitanje neutralnost Italije, ili u Carigradu, ako bi se dobio pristanak turske vlade.« Chamberlain je izrazio skepsu. »Odgovorio je da se

¹ Morton, World War II. A. Survey of Recent Writings American Historical Review, LXV, 1970.

² Vidi: Zaključak.

pita kako bi takva snaga, pa ma gdje se formirala, bila sposobna da spriječi njemački napad na Balkan ili dislokaciju balkanskih država.«

Daladier je tada podrobnije obrazložio svoj prijedlog. »Jedino što on ima na umu jest to da se pošalje simbolička snaga kako bi se na taj način pojačala spremnost balkanskih država da se odupru njemačkom pritisku.« No, rekavši to, Daladier je istakao ključno značenje opasnosti koja se tu pojavljuje. »Ako Njemačkoj dozvolimo da stekne dominaciju nad Balkanom, imalo bi to katastrofalne posljedice, jer bi ona došla do sirovina koje su bitne za vođenje dugoga rata.«

Pritisak da se otvori ratna fronta na jugoistoku bio je uglavnom djelo francuskih generala Gamelina i Weyganda. Neposredne implikacije takvog poteza (tvrdilo se) morale bi biti stvaranje balkanskog savezničkog bloka (i francuska i britanska vlada bile su dale jednostrane garancije Grčkoj i Rumunjskoj u isto vrijeme kada su, u travnju 1939, dale slična obećanja Poljskoj) i pokretanje tajnih pregovora s balkanskim generalštabovima (to su predlagali Francuzi).

Britanske vođe zasnivali su svoje prijedloge i postavke na potrebi da se svakako, pod svaku cijenu, sačuva neutralnost Italije, a bili su sigurni da to mogu postići upravo oni, a ne Francuzi. Neko su vrijeme Britanci pomišljali na stvaranje neutraliziranog balkanskog bloka koji bi bio stvoren na inicijativu Turske. Vjerovali su da bi stvaranje takvog bloka odvratilo Nijemce od vojnih akcija južno od Dunava i da bi (a to se smatralo najvažnijim) otklonilo svaku opasnost da će Mussolini pasti u napast da prodre u ta područja.

Halifax, britanski ministar vanjskih poslova, ovako je to objasnio u memorandumu Ratnom kabinetu 12. rujna 1939:

U današnjim uvjetima naša intervencija na Balkanu, na primjer slanje ekspedicionog korpusa u Solun, tj. prihvaćanje ideje s kojom se, kako izgleda, bavi general Weygand, imala bi gotovo sigurno kao posljedicu kršenje grčke, a možda i turske, neutralnosti... Jednom riječju, mi ne možemo voditi u isti mah politiku kojoj je cilj održanje talijanske neutralnosti i politiku mobiliziranja balkanskih država protiv Njemačke ... Neutralna i a fortiori prijateljska Italija doima se za nas mnogo vrednije nego Balkan koji bismo utjerali u rat.

Francuski strateški prijedlozi u vezi s Balkanom bili su ponovno razmatrani na sjednici Kabineta, održanoj 7. prosinca. Kao osnova debate poslužio je memorandum »Politika na Balkanu i na Srednjem istoku«, što ga je Kabinetu bio podnio Zajednički štab načelnika štabova. U tom se memorandumu tvrdilo da su »Francuzi skloni vođenju odlučne politike na Balkanu. Oni očekuju da će razvoj događaja možda učiniti nužnom nazočnost jedne savezničke ekspedicione vojske na Balkanu već početkom idućeg proljeća. Zato se oni zalažu za hitno i neodložno pokretanje pregovora, koje bi trebalo zaključiti već do kraja ove godine ili u prvim danima 1940. godine«. U memorandumu je izraženo mišljenje da Francuzi ostavljaju dojam da »ne vode računa ni o političkim opasnostima s kojima bi to bilo povezano, ni o stratežijskom riziku u koji bi se upustila svaka saveznička vojna snaga ako bi bila brzopleto poslana na Balkan«.

No, britanski je kabinet uvidio kako postoji opasnost da Njemačka uzvrši u jugoistočnoj Evropi napad »na širokoj fronti«; osim toga je Zajednički štab načelnika štabova ionako još prije toga naznačio kao glavni strategijski cilj Britanaca nastojanje da »Dardanelski tjesnac ostane pod svaku cijenu u rukama anglo-francusko-turske koalicije (sic)« i nastojanje da se, »ako je ikako moguće, neprijatelju spriječi pristup na Egejsko more«. Kabinet je zauzeo stajalište da se svakako mogu iznositi argumenti u prilog tezi kako bi trebalo i kako bi se mogao stvoriti i držati mostobran kod Soluna, »ali mi nemamo snaga koje bi bile dovoljno jake da obrane Solun od odlučnog (neprijateljskog) napada. Svaki (naš) pokušaj u tom smislu mogao bi za nas lako završiti katastrofom.«

Britanski i francuski načelnici štabova sastali su se u Parizu 11. prosinca i suglasili su se s dva prijedloga generala Gamelina: s prijedlogom da Francuzi izvrše oprezan pristup (u spomenutom smislu) vladama u Ateni, Beogradu i Bukureštu, »ali samo u uvjet da se to može uraditi tako da se ne povrijedi osjetljivost Talijana«, i s prijedlogom da dva generalštaba »ispitaju problem intervencije na Balkanu u proljeće 1940. godine«.

Britanski Ratni kabinet prihvatio je te prijedloge 14. prosinca kao »dominantni motiv, koji odsad mora voditi glavnu riječ u svim savezničkim akcijama na Balkanu«.

Pretkraj godine taj je opći stav modificiran, jer su se pojavili znakovi da »Rusi gaje agresivne imperijalističke ambicije na Balkanu«, kao i zbog mogućnosti da dođe do zajedničke njemačko-ruske akcije na koju bi Italija reagirala »izvršivši napad prema Solunu iz svojih baza u Albaniji s namjerom da se domogne što više plijena«. (Memorandum ministra vanjskih poslova »Situacija na Balkanu« od 16. prosinca 1939.)

U toku čitavog proljeća 1940. godine širile su se glasine da neposredno predstoji talijanski napad na Jugoslaviju, prije svega zauzimanje luka u Dalmaciji (glasina koja se proširila u travnju); a proširile su se i glasine da predstoji talijanska invazija na otok Krk. Zajednički štab načelnika štabova predložio je da se Italiji navijesti rat ako ona napadne bilo Jugoslaviju bilo Grčku. Halifax je prihvatio taj prijedlog (tj. prijedlog da se Italiji navijesti rat ako ona napadne Grčku), a Ratni kabinet je odobrio zahtjev da se na Kretu pošalju britanske trupe ako Italija izvrši invaziju u Grčku. Međutim, taj stav bio je brže-bolje modificiran. Zajednički štab načelnika štabova izvijestio je 8. lipnja da je nakon temeljitog razmatranja zaključio kako »ne može biti ni govora o stvaranju bilo kakve diverzije na Balkanu ako Italija prethodno ne intervenira protiv nas ili ne izvrši napad na neku balkansku silu.

Zapravo se britanska politika u jugoistočnoj Evropi i u istočnom Sredozemlju zasnivala na dvjema alternativnim premisama: ili će Italija ostati i dalje neutralna u (savezničkom) sukobu s Njemačkom, ili će nastupiti jednu ili više balkanskih sila; u tom bi slučaju Britanci morali, na temelju službeno preuzetih obaveza, priskočiti u pomoć Grčkoj, Rumunjskoj i Turskoj - a to bi morali uraditi i u slučaju da ove postanu žrtve njemačke agresije. Međutim, do kritičnog ljeta 1940. godine nije izrađen nikakav zajednički anglo-francuski plan vojne akcije za takvu eventualnost. Samo dva dana nakon što je Zajednički štab načelnika štabova izradio spomenuti memorandum, Italija je objavila rat Velikoj Britaniji i Francuskoj.

Jedan dan nakon talijanske objave rata britanski Zajednički štab načelnika štabova izradio je memorandum »Balkanska politika u novoj situaciji«. Britanija je danas suočena (tvrdilo se u memorandumu) ne samo s neprijateljstvom Italije, nego i s kritičnom situacijom u Francuskoj. »Osim toga, tvrdi se da će se Njemačka, ako joj u bliskoj budućnosti ne uspije popraviti svoju ekonomsku situaciju, naći 1941. godine u opasnosti da pretrpi slom.« Drugim riječima, Nijemci se jednostavno moraju domognuti, i to brzo, u bliskoj budućnosti, balkanskih prirodnih bogatstava i sirovina. Zbog toga se preporuča da se »direktno i otvoreno obratimo Turskoj sa zahtjevom da ona zajedno s Grčkom i Jugoslavijom stvori zajedničku balkansku frontu na našoj strani«; to treba uraditi »s minimumom odlaganja« i u dogovoru s Francuskom. Kabinet je prihvatio tu preporuku, ali je odlučio da se njezino izvršenje odgodi »sve dok se potpuno ne razotkrije politika Turske« - i tako nije poduzeta nikakva konkretna akcija. Manje od tjedan dana poslije toga Francuska je zatražila i dobila primirje s Njemačkom.

Dalji britanski potezi nakon pada Francuske, kojima je bio cilj da se održi i sačuva postojanje nezavisnog i neutralnog balkanskog bloka nalaze se izvan okvira teme koja se obraduje u ovom referatu. Sjenka osovinске aveti nadvila se nad cijelo to područje, a materijalni resursi izolirane Britanije nisu bili dovoljni ni za nju samu, stoga se razumije što nisu dozvoljavali da se demoraliziranim balkanskim zemljama šalju ikakve pošiljke ratnog materijala, jer bi to bio preduvjet za preuzimanje bilo kakvih uzajamnih i konkretnih obaveza.

Tako se, na primjer, u izvještaju Zajedničkog štaba načelnika štabova od 25. studenog 1940. kaže o tome ovo: »Najbolji i najdjelotvorniji način pružanja pomoći Jugoslaviji je nastavljnje nesmiljenog rata protiv Nijemaca i Talijana.« Izravna oružana pomoć dolazi u obzir u samo posve ograničenim razmjerima.

C. Od pada Francuske do iskrčavanja u Sjevernoj Africi. Priprema uloge SOE

Kapitulacija Francuske značila je naravno kraj debate o zajedničkoj balkanskoj operaciji; dokrajčila je ne samo argumente u njezinu korist, nego i argumente koji su se iznosili protiv nje. U toku preostalih mjeseci 1940. godine talijanski napad na Grčku (u listopadu), ulazak njemačke vojske u Rumunjsku i proosovinska »neutralnost« Bugarske dovršili su proces kojim je neprijatelj zadobio kontrolu nad jugoistočnim prilazima kontinentalnoj Evropi. Ostala je, ali samo kratko vrijeme, jedna iznimka: neopredijeljena Jugoslavija.

Britanija je morala svoja nastojanja ograničiti na obranu vlastitog otočja, na obranu svog placdarma u Egiptu i na Sueskom kanalu i na obranu svojih pomorskih baza u Gibraltaru i na Malti. Konceptcija »dugog rata« postala je tako mračna stvarnost. Churchill je to ovako prikazao: »Naš je jedini plan da ustrajemo!« Da ustrajemo i da, pod štitom pomorske i zračne sile, pripremamo odlučni povratak na evropski kontinent.

Zajednički štab načelnika štabova razmatrao je već u svibnju 1940. moguću slom Njemačke: »Njemačka vojska, paralizirana zbog pomanjka-

nja benzina i zbog ustanaka rodoljuba... možda će izgubiti sposobnost da se bori, pa će se tada britanska vojska vratiti na kontinent... primiti kapitulaciju Njemačke i uspostaviti red.«¹ Oružani ustanak u Evropi izazvat će se vještim subverzijama (studija Zajedničkog štaba načelnika štabova, izrađena u svibnju 1940); iz životno važnih uporišta u Egiptu i Palestini mogli bi se nanositi neposredni, iako ograničeni, udarci južnim rubovima osovinske evropske tvrđave. Kada je ljeti 1940. godine osnovan SOE, priznata mu je centralna uloga u izvršenju tog strategijskog zadatka, u kojemu je imao sudjelovati kao pomoćni »četvrti rod« (oružja). »Subverzija je po vrijednosti na istom rangu kao bombardiranje i blokada; ona je jedan od tri rodova oružja kojima danas raspolaže Britanija.« Taj obrazac je stvoren, prilično euforičnom terminologijom, u jednoj studiji, koju je u lipnju 1941. izradila Zajednička služba planiranja. Prije ili kasnije, podjarmljeni narodi Evrope dići će se na ustanak. »Takvi ustanci mogu se dogoditi samo jednom. Zato do njih ne smije doći prije nego što bude za to pripremljena pozornica ...« Tada će biti poslana invazijska snaga od najviše deset divizija, uglavnom tenkovskih, kojima će pružati podršku naša pomoć u zraku i na moru. »Manje snage mogle bi biti poslana sa Srednjeg istoka na Balkan.«

»Moramo biti sposobni da preko noći stvorimo anarhiju kakva je zavlada u Irskoj 1920. godine ili u Palestini 1936. godine... Bit će upotrijebljene jake zračne snage da presijecaju njemačke komunikacije i ometaju pokrete njihovih trupa. Ako se bude radilo o zemlji kojoj se može prići morem, bit će iskrpane oklopne formacije sa zadatkom da se brzo i duboko probiju u napadnuto područje.«²

Prema tome cilj (u obliku u kojem je naznačen u toj studiji) nije bio da se potiče stvaranje ekstenzivnog gerilskog pokreta kao takvog u okupiranoj Evropi; išlo se za izazivanje točno određenog i jednog jedinog velikog ustanka u danom trenutku, i to bez bilo kakve generalne probe. Taj koncept razderala je kasnije i bacila u koš stvarnost izoliranih i spontanijeh eksplozija.

No, taj prvi koncept evropskog ustanka ipak je i dalje igrao ulogu; s druge pak strane, razvoj događaja prisilio je britanske planere da mu daju nove i drukčije definicije. Projekt koji je bio stvoren sredinom 1941. godine obrazložio je Churchill na Washingtonskoj konferenciji u prosincu prilično skeptičnim američkim slušaocima. »Ako upad naoružanih formacija uspije, ustanak lokalnog stanovništva, za koje ćemo morati ponijeti oružje, dat će nam ljudstvo potrebno za ofenzivu koja će dovesti do slobode.«

Taj masovni ustanak poduprijet će i »podzemne« armije. Tako je, eto, izgledala jedna od naoko privlačnih ranih teorija kojima je bilo suđeno da uskoro budu napuštene. Čak i poslije drastičnog kresanja, kalkulacije su pokazivale da bi zračna podrška, potrebna takvoj jednoj vojsci od 45 000 ljudi koja bi sudjelovala u oslobađanju Francuske, Belgije i Nizozemske (i u kojoj bi jezgru sačinjavali vojnici tih savezničkih zemalja koji se nalaze u izgnanstvu), iziskivala više od 2000 letova (a to je u to vrijeme bilo ravno broju ofenzivnih letova Bombarderske komande u toku

¹ Michael Howard, *The Mediterranean Strategy in the Second World War* (London, 1968).

² J. M. A. Gwyer, *Grand Strategy* (London, 1964) III.

mjesec dana).¹ Međutim, premda je Zajednički štab načelnika štabova odbacio taj prvobitni plan, njegova politička podloga ostala je glavni cilj SOE.

No, prva je eksplozija ionako već bila prasnula, i nenajavljeno i spontano (kao što će nenajavljeno i spontano prasnuti i sve kasnije eksplozije). Vojni državni udar u Jugoslaviji u ožujku 1941. imao je kao jednu od posljedica i hitno traženje britanske pomoći. O tome da bi se pružila konvencionalna vojna pomoć nije naravno moglo biti ni govora. Odnosno, kako su načelnici štabova raportirali 10. travnja: »Tu nismo mogli poduzeti ništa u pogledu oružanog otpora.« Međutim, izazov pred kojim se našla Britanija, ticao se njenog ugleda u budućnosti. Zato je zaključeno da se, na ovaj ili onaj način, jednostavno mora poslati pobunjenim saveznicima oružje, hrana i oprema. Eden je to ovako objasnio na sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova (4. studenog 1941): »Druge zemlje pod neprijateljskom okupacijom bit će sklone da na to gledaju kao na ispit naših namjera.«

Kada je došlo do sloma jugoslavenske države, njemačka i talijanska vojska zauzele su cijelu Jugoslaviju i nad tom se zemljom spustila željezna zavjesa.² U kolovozu došli su u London prvi izvještaji o postojanju nekakvih gerilskih družina na planinama Srbije. Tako se organizacija SOE, tada još uvijek neiskušana, suočila sa svojom prvom kušnjom i svojim prvim ispitom kao oružje rata. U kolovozu 1941. poslao je predsjednik vlade Hughu Daltonu direktivu, kojom je ustanovljen prvi i ograničeni obrazac operacija SOE:

Jugoslaveni (tj. jugoslavenska izbjeglička kraljevska vlada), Ministarstvo rata i mi slažemo se svi u tome da bi se od gerilskih skupina, koje su danas aktivne u Jugoslaviji, moralo tražiti da vrše otpor koji će biti dovoljno aktivan da se nanose neprestane smetnje okupatorskim snagama i da se tako sprečava smanjivanje njihova broja. Međutim, te iste gerilske skupine moraju držati svoju glavnu organizaciju u tajnosti, u podzemlju, i moraju se suzdržati od svakog pokušaja da organiziraju ustanke velikih razmjera ili da vrše ambiciozne vojne operacije, jer bi to u sadašnjoj situaciji imalo samo jednu posljedicu: surovu represiju i gubitak ključnih ljudi. Danas treba od njih zahtijevati da urade sve kako bi stvorili široko rasprostranjenu podzemnu organizaciju, koja će biti spremna da žestoko udari kasnije, kad mi dademo signal za to.«³

Od jeseni 1941. do kraja naredne godine SOE je razradio politiku podržavanja jedinog vođe jugoslavenskog otpora koji je izronio u javnost, s veoma malo ratnog materijala (i s veoma malo aviona za slanje tog

¹ Prema jednoj procjeni SOE danoj u srpnju 1941.

² Njemački napad na Jugoslaviju proširio se i na Grčku, pa je tako bio ugrožen čitav britanski raspored u istočnom Sredozemlju. Ovaj referat ne obuhvaća operaciju u Grčkoj, koja je iz tog slijedila i na trenutak stvorila fata morgana fronte na Balkanu.

Međutim, pala je odluka - a polemika o opravdanosti tog poteza traje i dan-danas - da se na grčko kopno pošalje jedan ekspedicioni korpus kao vjesnik nečeg što će doći u budućnosti. Evo kako je to Churchill u to vrijeme objasnio u brzojavci australskom predsjedniku vlade: »Lustre (naziv operacije u Grčkoj) zapravo nije izoliran vojni čin, nego prvi potez jednog šireg plana.« Churchill, *The Second World War* (London, 1950), III.

³ John Ehrman, *Grand Strategy* (London, 1956), V.

materijala), a ujedno i sa samo slabašnim izvorima životno važnih obavještenja. Nije se mogla odvojiti ni jedna podmornica za prebacivanje britanskih oficira za vezu (postojale su doduše tri iznimke) i nije se moglo odvojiti više od dva »liberatora« s Malte. Bez obzira na ciljeve samog Mihailovića, jedina svrha podrške koju mu je pružio SOE bila je da se njegova slabo definirana snaga održi u opstanku. Zajednički štab načelnika štabova ustvrdio je u listopadu 1941: »S našeg stajališta pobuna je preuranjena.«

Pojava maglovite snage partizana, za koju se znalo da pruža jači otpor neprijatelju nego Mihailović i da je suparnica njemu i njegovim četnicima, nije popravila situaciju, barem ne u očima britanskih vojnih vođa. Načelnik Imperijalnog generalštaba raportirao je 2. lipnja 1942. predsjedniku vlade: »Iako će aktivnost tih divljih elemenata uvijek prisiljavati osovinske snage da u Jugoslaviji drže jake garnizone, cilj je Mihailovićeve politike sputavanje njihove aktivnosti (krasan eufemizam za građanski rat); on to čini zato da bi na taj način sačuvao svoje potencijalne snage za građanski rat i bio sposoban da dočeka pravi trenutak.

Već od samog svog početka operacije SOE morale su u ovom »problem slučaju« što ga je pružala Jugoslavija (ali kasnije i na svim područjima gdje su izbijali evropski ustanci) biti skopčane s političkim problemima, i nisu se mogle ograničiti na to da se pomoć pokretima otpora i održavanje veza s njima usklađuju isključivo sa stajališta pripremanja za konačnu vojnu operaciju, u kojoj bi SOE prešao s kontrole nad pokretom otpora na planiranje operacija regularnijeg tipa.

Već i po samoj svojoj prirodi operacije SOE bijahu operacije koje su išle za tim da se vežu neprijateljske snage; zato su predstavljale nadomjestak za iskrcavanja velikih savezničkih snaga koja su predviđena za kasnije. Međutim, bez obzira na to u kakvu su obliku imala biti izvršena ta iskrcavanja, jedno je bilo jasno: da će njihovo poduzimanje ovisiti o tome kakve će za nj mogućnosti stvoriti glavna ratna zbivanja. Takva jedna situacija (tj. situacija kojom je stvorena mogućnost za iskrcavanje) stvorena je tek nakon iskrcavanja Saveznika u sjevernoj Africi i kada je postalo moguće ubacivanje velikih savezničkih snaga u Sredozemlje.

U tom je času ostvarenje budućih poteza na Balkanu postalo nerazdvojni sastavni dio savezničkog planiranja, koje se vršilo sa ciljem da se Italija izbaci iz rata, kao i planiranja širokih poteza i zahvata savezničke operativne strategije na sredozemnom bojištu. Taj problem postao je predmetom krupne kontroverzije između britanskog Zajedničkog štaba načelnika štabova i američkog Zajedničkog štaba načelnika štabova; ta je kontroverzija dominirala u toku cijele 1943. godine nad cijelim vođenjem rata protiv Osovine.

Potrebno je da sada ispitamo i razmotrimo, vodeći pritom strogo računa o doista bitnim okolnostima, sav dokumentarni materijal, dostupan danas javnosti, koji govori o stvarnoj i potencijalnoj ulozi Balkana u diskusijama na vrhu što su se vodile u toku cijele te 1943. godine.

D. Od Casablanke do Teherana.

Na Konferenciji u Casablanci (13-18. siječnja 1943) pala je odluka da se zauzme Sicilija, s tim da konačan cilj toga pothvata bude izbacivanje

Italije iz rata. Učesnici konferencije nadali su se kako će ta operacija natjerati Tursku da postane njihova aktivna saveznica - a taj potez bio bi bitan preduvjet za poduzimanje bilo kakve krupnije i značajnije vojne akcije u jugoistočnoj Evropi.

U okviru priprema za konferenciju u Casablanci Zajednički britansko-američki štab načelnika štabova izradio je studiju »Američko-britanska strategija u 1943. godini«. U toj studiji preporučeno je povećanje pomoći »ustanicima u Jugoslaviji« i »vršenje sabotaža u Grčkoj, jer su u te dvije zemlje garnizoni najvećim dijelom talijanski«. Planeri su zasnivali svoje nade u vezi s budućim neredima na Balkanu na pretpostavci da će »Njemačka biti nesposobna da preuzme ta dva nova zadatka, tj. održavanje garnizonske službe i na Balkanu i u Italiji, koja će tada biti u stanju raspada«. Međutim, razvoj događaja je pokazao da je Njemačka bila zato i te kako sposobna.

U spomenutom izvještaju prikazano je, u grubim crtama, značenje što ga ima Balkansko ratište u općem savezničkom ratnom naporu. Iznijeti su mogući rezultati eventualne akcije na Balkanu. Tako se smatralo da bi se došlo do uporišta za poduzimanje napada na petrolejska polja u Rumunjskoj. Jedan od rezultata akcije bilo bi »podjarivanje već ionako razbuktale vatre pobune na Balkanu. Mogli bismo: 1. presjeći dunavski put snabdijevanja Njemačke, 2. ugroziti njemačke južne komunikacijske linije koje vode u južnu Rusiju, 3. presjeći osovinske pomorske veze između Sredozemnog mora i Crnog mora.« A što bi od svega bilo najvažnije - Njemačka bi bila lišena za nju životno važnog snabdijevanja bakrom i kromom (uz uvjet da Turska ude u rat).

U studiji koja je bila namijenjena američkom predsjedniku, ali je dana na čitanje Turcima na konferenciji u Adanu, Churchill je to ovako prikazao: »Slom Italije doveo bi do povezivanja sa zapadnim Balkanom i s izvanredno perspektivnim pokretima otpora (u Jugoslaviji), i to kako s otporom što ga general Mihailović pruža u Srbiji, tako i s partizanskim pokretom otpora u Hrvatskoj i Sloveniji.«

U posljednoj rečenici nalazimo prvo službeno spominjanje postojanja i drugih elemenata otpora u Jugoslaviji, a ne samo Mihailovića. Putujući iz sjeverne Afrike u Adanu, na sastanak s turskim vođama, Churchill je zatražio od Vrhovnog zapovjedništva za Srednji istok (kojemu se tada na čelu nalazio general Wilson) da ga obavijesti o općoj situaciji na Balkanu. Churchill je tada izričito pozvao na razgovor pukovnika Keblea, načelnika štaba SOE u Kairu. Keble mu je (30. siječnja 1943) predao memorandum, u kojem je doduše negirao da se Mihailović kompromitirao suradnjom s Nijemcima, ali je zato istakao važnost pružanja podrške ostalim grupama otpora u Hrvatskoj i Sloveniji koje djeluju nezavisno od Mihailovića, ali bi bilo netočno ako bismo ih nazvali komunističkim. U svom memorandumu Keble je napisao da će nas, ne budemo li brzo radili, preteći Rusi ili Amerikanci, a onda je predložio da se britanski oficiri za vezu pošalju objema stranama i dobiju odobrenje da kontroliraju razvoj događaja na taj način da prema lokalnoj situaciji zaustavljaju pošiljke ratnog materijala. U tom memorandumu Keble je podnio zahtjev da se poveća broj aviona koji su dani na raspolaganje SOE kako bi se SOE omogućilo da izvršava takve operacije.

Vrativši se u London, Churchill je naredio majoru Mortonu (12. veljače 1943): »Molim vas da lordu Selborneu pokažete izvještaj o Jugoslaviji

što sam ga dobio od kairske sekcije SOE. Općenito se slažem s tim izvještajem. Smatram da je uspostavljanje željenih užih kontakata s jugoslavenskim vođama zadatak od najpreče važnosti.« (Napomena: Ni u jednom od tih dokumenata nije spomenuto Titovo ime.)

Niti tjedan dana poslije toga taj je izvještaj podržao i Foreign Office. Cini se da ga je na to potaknula činjenica da je kratko vrijeme prije toga Sovjetski Savez priznao partizane. U referatu, koji nosi datum 20. veljače 1943, Foreign Office je sugerirao da bi britanska politika trebala ići za tim »da se na teritoriju što ga je prije zauzimala jugoslavenska država stvori jedna ili više nezavisnih jedinica, koje bi se mogle uključiti u bilo kakvu federalnu strukturu ili bi bile sposobne da pridonesu stvaranju stabilne situacije na Balkanu«. Foreign Office se ujedno složio sa stavom da pomoć treba slati objema stranama.

Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je taj prijedlog 4. ožujka. Preporučio je da se za potrebe SOE dodijele četiri aviona tipa »halifax«, ali ništa više od toga. Načelnici štabova ujedno su izjavili da su više skloni pružanju podrške Mihailoviću negoli partizanima.

U toku slijedeća dva mjeseca nije u Londonu poduzeta nikakva konkretna akcija u vezi s tim, ali je stav što su ga zauzeli i izrazili predsjednik vlade i Foreign Office omogućio kairskom SOE da započne planiranje i pripremanje specijalnih operacija kojima je bio cilj hvatanje veze s jugoslavenskim partizanima. Istovremeno se stalo na stajalište da svako eventualno proširenje britanske aktivnosti na Balkanu ovisi o rezultatima operacije Husky (zauzimanje Sicilije) i o držanju Turske.

Međutim, Churchillovu maštu već su uzbuđivale perspektive koje bi mogle uskoro nastati. Drugoga travnja poslao je Ismayu zabilješku, u kojoj je između ostalog stajalo:

»Moramo smatrati najvažnijim, ciljem stjecanje uporišta na obali Dalmacije, odakle bismo pomagali i poticali ustanke u Albaniji i Jugoslaviji oružjem i drugim ratnim materijalom, a po mogućnosti i slanjem komandosa.

Vjerujem da će Mihailović, unatoč svom sadašnjem prepređenom držanju, udariti svom snagom po Talijanima čim mu budemo mogli pružiti djelotvornu pomoć. Očito je da se na ovom ratištu otvaraju za nas velike mogućnosti.«

Porijeklo ovog prijedloga, tj. ideje da se na istočnoj obali Jadrana stvori uporište, bilo je u neposrednoj vezi s izučavanjem pitanja kako da se iskoriste očekivani slom Italije i situacija u kojoj će se zbog toga naći Nijemci, Strategijska debata o tom centralnom pitanju vodila se sredinom svibnja na konferenciji u Washingtonu

Saveznički Zajednički štab načelnika štabova predložio je 14. svibnja, u memorandumu koji je sastavljen nakon uspješnog završetka operacije Husky, da se stvori mostobran u Draču, odakle bi se slao »ratni materijal i grupe za duboke prodore« (na neprijateljski teritorij), koje bi oko sebe okupljale i pomagale gerilce. Također je predložena operacija zauzimanja Dodekaneza. »Moramo biti spremni da iskoristimo svako slabljenje njemačkih položaja na Balkanu.«

Sukob na vrhu, koji je postajao između Churchilla i Roosevelta i njihovih planera (a vodio se oko toga da li da se poduzme operacija Overlord

ili umjesto toga niz operacija na Sredozemlju) bio je u Casablanci zamaskiran, ali je u Washingtonu izbio na površinu i na vidjelo.

Međutim, bez obzira na to što naizgled proizlazi iz poslijeratne »legende« o tobožnjim britanskim intencijama, jedno je sigurno. U cijelom tom sukobu nije ni u jednom jedinom trenutku bilo predloženo da se Overlord zamijeni iskrcavanjem na Balkanu. Jedino za čim se išlo bilo je da se upotrijebe anglo-američke snage na Sredozemlju kako bi se, na elastičan i brz, kratkoročan način, iskoristio slom Italije.

Britanski planeri predlagali su u travnju i svibnju da se poduzmu dvije ograničene akcije kojima bi bio cilj osvajanje Drača i Dodekaneza. Te bi akcije bile po tom istom prijedlogu proširene ako bi se Nijemci počeli povlačiti (pretpostavka koja se nije ostvarila) i ako bi Turska stupila u rat. Te je prijedloge podupro saveznički Zajednički štab načelnika štabova (vidi gore), pa je zato britanski Zajednički štab načelnika štabova naredio generalu Wilsonu u Kairu da podnese prijedlog plana akcije kojoj bi bio cilj zauzimanje Dodekaneza. (Zauzimanje Dodekaneza imalo je biti poduzeto zato što se očekivala turska intervencija, ali i radi toga da Dodekanezi posluže kao baza iz koje bi se vršili bombarderski napadi na Ploesti u Rumunjskoj.) Wilsonu je ujedno naređeno da izradi plan invazije Krete i same Grčke. Na trenutak su se, eto, pojavile konture »velikog balkanskog plana«, ali ga je tada, i to definitivno, odbacio Washington.

Osmoga svibnja poslao je general Wilson načelniku Imperijalnog generalštaba brzojavku u kojoj je iznio mišljenje da bi se dodekaneška operacija (Accolade) trebala smatrati uvodom u

kasnije operacije krupnih razmjera iz Carigrada i Soluna sa ciljem da se izorši proboj do linije Dunava ... Takve operacije ne bi stvorile samo perspektivu o postizanju odlučnog poraza neprijatelja, nego bi nam nazočnost jakih britanskih snaga (zajedno s turskim snagama) u istočnoj Evropi dala u ruke jače karte prilikom stvaranja konačne pogodbe s Rusima.¹ Bez obzira na to da li ćemo takve dalekotetne operacije prihvatiti kao sastavni dio naše politike daljeg vođenja rata, Zapovjedništvo za Srednji istok mora biti spremno da otvori (za Saveznike) Egejsko područje i da pomogne Turskoj.

Taj prijedlog (kojemu nije bilo suđeno da ikada postane predmet bilo kakvog detaljnog planiranja) implicirao je: a) spremnost savezničkih komandanata u savezničkom vrhovnom štabu da odvoje vojnike i desantne brodove za takvu operaciju; b) stupanje Turske u rat; c) nesposobnost Nijemaca da istovremeno drže svoje položaje na Balkanu i u Italiji i, iznad svega, postojanje odobrenja od strane savezničkog Zajedničkog štaba načelnika štabova da se poduzme tako krupna i tako važna vojna operacija, zbog koje bi se odložio datum Overlorda. Međutim, ni jedan od tih preduvjeta nije bio ispunjen.

Washingtonska odluka bila je konačna, apsolutna i neopoziva. U svom konačnom izvještaju o tome, poslanom 18. svibnja, saveznički Zajednički štab načelnika štabova preporučio je ovo: »Poslije izvršene operacije Husky ratne operacije na Sredozemlju morale bi se svesti na vođenje zračne

¹ To je jedino spominjanje ove teze (1943) na koje smo naišli u britanskim dokumentima.

ofenzive, jer bi se u svakoj drugoj operaciji rasipali resursi koji su životno važni za operaciju Roundup, a ujedno bi se stvorila opasnost da dođe do bezgraničnog angažiranja resursa Ujedinjenih naroda u sredozemnom vakuumu, čime bi se izlišno produžio rat.«

Međutim, argumenti za poduzimanje operacija ograničenih razmjera ipak nisu bili odbačeni. Churchillovo poimanje dometa i prirode diverzija na Balkanu došlo je jasno do izražaja u okružnici koju je (pod naslovom »Bilješke o pozadini situacije«) razaslao pred završetak Washingtonske konferencije (31. svibnja 1943).

Zauzimanje južnih dijelova Italije... otvorit će nam pristup na Jadran i omogućiti nam da u jadranske luke odašaljemo čitave brodske tovare municije, ali i agente, možda čak i manje skupine komandosa. Međutim, mi ne bismo angažirali tamo snage koje će nam biti potrebne za poduzimanje bilo kakvih ozbiljnijih operacija. Stoga vlada Njegova Veličanstva ne namjerava poslati bilo kakvu organiziranu oružanu snagu na balkansko ratište ni ove godine ni u bilo kojem razdoblju kojim se sada bavimo} (Kurziv moj.)

Poslije uspješnog iskrcavanja na Siciliji uslijedio je pad Mussolinija. Zbog takvog razvoja događaja odmah je uskrsnuo problem kako da se to što se dogodilo u Italiji iskoristi na suprotnoj strani Jadrana; u isti mah to je u glavama grčkih i jugoslavenskih vođa probudilo nade u savezničku akciju na Balkanu, a strah u Hitlerovoj vrhovnoj komandi.²

Već se 12. srpnja britanski Zajednički štab za planiranje vratio na projekt stvaranja mostobrana u Draču:

(Njegovo) stvaranje... bi nam omogućilo da povećamo pomoć koju pružamo grupama otpora i ujedno bi povećalo njemačke teškoće u pogledu održavanja interne sigurnosti. Osim toga zaprijetili bismo Njemačkoj gubitkom za nju životno važnih sirovina. Posjedovanje aerodroma na Balkanu i u Turskoj omogućilo bi nam da pojačamo akcije ometanja njemačkog snabdijevanja, pogotovo opskrbe rumunjskim petrolejem.

Prebacivanje njemačkih divizija na Balkan, koje bi bilo nužno radi suprotstavljanja povećanoj opasnosti

na Balkanu, indirektno bi pridonijelo uspjehu Overlorda, ali uskraćivanje sirovina ne bi odmah pogodilo njemačku ratnu privredu. Isto tako mi se ne bismo mogli nadati da ćemo na Balkanu postići odlučnu pobjedu dovoljno brzo da bi to utjecalo na izvođenje invazije na kontinent preko La Manchea. Lako bi nam se moglo dogoditi da se upletemo u iscrpljujući rat s neizvjesnim trajanjem. U isti mah omogućit će nam pad Italije da balkanskim gerilcima šaljemo veću pomoć, čak ako i ne stvorimo mostobran u Draču.

Iz te svoje analize planeri su izvukli zaključak da bi, dođe li do sloma Italije, operacije na Balkanu morale ipak biti podređene operacijama protiv sjeverne Italije, »ali, koliko nam to god budu dozvoljavali resursi, mo-

¹ To i slična pozivanja na Churchillove izjave koje su bile dane u to vrijeme ne nalaze se u napisima protagonista teorije o »balkanskoj invaziji«.

² O savezničkim planovima zavaravanja neprijatelja i o tome kako su ti planovi uvjerili Hitlera u stvarnost savezničkih planova invazije na Balkan vidi knjigu Ewena Montaguea, *The Man Who Never Was* (London, 1953).

rat ćemo bez obzira na to povećati pomoć gerilcima u najvećoj mogućoj mjeri«. Činjenica da se svakog časa očekivao slom Italije stavila je na tapetu i u prvi plan čitav problem buduće anglo-američke strategije na Sredozemlju, i upravo je taj problem bio predmet razgovora na vrhu koji su održani u Quebecu i u Washingtonu početkom kolovoza.

U svojoj brzojavci od 14. kolovoza general Wilson vratio se na svoju stalnu temu, to jest na problem stratezijskog značenja Balkana, i iznio je svoje mišljenje o neposrednim mogućnostima da se iskoristi to ratište: »Na Srednjem istoku morali bismo raspolagati snagama koje bi bile sposobne da izvrše prodor uzduž osovine Rodos - Atena i da se kasnije probiju do Soluna ... Dodjela daljih snaga ovisila bi tada o tome da li bismo smatrali uputnim da nastavimo tu kampanju sa ciljem da ometamo neprijatelja i ubrzamo njegovo povlačenje, i to povezivanjem s jakim partizanskim i četničkim snagama u Jugoslaviji i njihovim reorganiziranjem ...«¹

Međutim, na spomenutim konferencijama na vrhu prevladao je stav Eisenhowera i Vrhovnog savezničkog zapovjedništva, koji su bili protiv toga da se bilo kakve snage i desantni brodovi prebacuju s talijanskog ratišta u istočno Sredozemlje. U studiji »Stratezijska koncepcija poraza osovinskih snaga u Evropi« (19. kolovoza 1943) predložen je koncept jasne direktive o tome, koji je odmah prihvaćen. »Operacije na području Balkana imaju se ograničiti na snabdijevanje balkanskih gerilaca zrakom i morem i na bombardiranje Ploestija i drugih stratezijskih ciljeva iz baza u Italiji. Zbog terenskih i komunikacijskih poteškoća i zapreka Balkan je neprikladan za poduzimanje ofenzivnih operacija velikih razmjera.«

Kao što smo već napomenuli, izvedivost bilo kakvih operacija iskrcaavanja u Grčkoj i na egejskim otocima (koji bi imali poslužiti kao baze za izvršenje invazije na kopno) ovisila je o držanju Turske.

U intenzivnim pregovorima s Turcima što su se u toku prethodnih pet mjeseci vodili u Ankari nije bilo nikakva rezultata. Ta okolnost, zajedno sa činjenicom da su Amerikanci odbili da pošalju životno važne desantne brodove s talijanskog ratišta drastično je smanjila i ograničila broj i lepezu poteza kojima je Wilson mogao raspolagati.

Pregovori o talijanskoj kapitulaciji, do koje je došlo 8. rujna, vođeni su bili u Vrhovnom savezničkom zapovjedništvu na takav način da je Wilsonu bila oduzeta svaka mogućnost da na području za koje je bilo nadležno Zapovjedništvo za Srednji istok poduzme za to vrijeme bilo kakve operacije koje bi bile inspirirane spoznajom o skoroj talijanskoj kapitulaciji. Zato se dogodilo da su Nijemci udarili prvi, i veoma brzo, po talijanskim garnizonima na cijelom Balkanu.

Britanske operacije protiv Rodosa i Dodekaneza završile su s katastrofom. Vojne britanske misije u Grčkoj i Jugoslaviji nisu dobile nikakvo prethodno upozorenje da će biti sklopljeno primirje s Italijom, što se vjerojatno dogodilo dijelom radi očuvanja konspiracije, i to je izazvalo veliku zlovolju među lokalnim gerilskim vođama. Propuštene su mnoge vrijedne šanse. Možda je u tom propustu odigrala stanovitu ulogu i činjenica da ni Churchill ni Zajednički štab načelnika štabova nisu u to vrijeme bili u Engleskoj nego u Washingtonu.

¹ Brzojavka generala Wilsona upućena COS-u 14. kolovoza 1943. Citira je Howard, op. cit, str. 491.

Churchill je ipak čak iz te udaljenosti jasno sagledao mogućnosti da se odmah iskoristi tako nastala situacije. U pismu Rooseveltu je napisao: »Obojica smo akutno svjesni velike važnosti koju ima balkanska situacija. Morali bismo poraditi na tome da Vrhovno zapovjedništvo za Sredozemlje, iako zaokupljeno bitkom koja se upravo vodi, ne zaboravi na potrebe tamošnjih patriotskih snaga ... morali bismo poduzeti krajnje napore da se organiziraju napadi na Nijemce na čitavom Balkanskom poluotoku i da se tamošnjim snagama pošalju agenti, oružje i valjane direktive.« Churchill je jedino obavijestio Roosevelta o svojoj namjeri da ispita s kakvim snagama upravo raspolažu na Srednjem istoku, i objasnio je kako će to »uraditi potaknut nadom da bi se možda mogle stvoriti improvizirane ekspedicione snage i garnizoni za obavljanje mnogih manjih pothvata«. No, jedina konkretna akcija do koje je došlo odmah (ali koja je imala pozitivne implikacije) bilo je odašiljanje misije visokog ranga pod komandom brigadnog generala Fitzroya Macleana u Titov štab. Maclean je otišao sa zadatkom da iznosi direktno predsjedniku vlade preporuke o tome kakvo je povećanje izravne pomoći jugoslavenskim partizanima potrebno ako se želi da to ima odlučujuće posljedice.

Zajednički štab načelnika štabova obavijestio je 14. listopada predsjednika vlade da ga smeta »osjećanje nelagodnosti... jer krutost koju odluke o Quadrantu nameću našem ratnom rasporedu i našim odlukama ometa valjano iskorištavanje naših uspjeha na Sredozemlju.« U skladu s tim predsjednik vlade zatražio je od njih 19. listopada da razmotre situaciju na tom ratištu vodeći posebno računa o otporu Njemačkoj koji raste na čitavom Balkanu. Istoga dana održao je predsjednik vlade sastanak sa svojim štabom, na kojem je razmatrana situacija. Svi učesnici sastanka složili su se u ocjeni kako bi se moglo lako dogoditi da dotad zamišljene operacije ne dovedu do vezanja dovoljno velikih njemačkih snaga na jugu prije početka operacije Overlord i u prva tri mjeseca njezina izvršavanja. Čak ako se to uspije postići u razdoblju prije početka Overlorda, opasnost neće prestati, jer ne postoji nikakav plan vezanja (neprijateljskih snaga) kojim bi se kasnije, u toku ljeta, spriječila koncentracija neprijateljskih snaga protiv (savezničkih) snaga što će se iskrcati u sjevernoj Francuskoj. Ako se te dvije opasnosti žele spriječiti, mora se preispitati problem povezanosti dviju vojni. Strategija na Sredozemlju mora biti elastičnija, a datum Overlorda ne bi se smio smatrati sankrosanktnim.

Na nesreću, mi nismo mogli donijeti nekakvu jednostranu odluku o budućoj strategiji savezničkih nacija. Za to bi bio potreban novi sastanak s Amerikancima .. }

¹ Ehrman, op. cit., 106-107 ^{str-} Rezimirajući odluke koje su bile donijete na tom sastanku, Churchill je predložio da se »dogovorimo da uđemo na Balkan«. Ta se primjedba mora tumačiti u kontekstu u kojem je bila dana. Ehrman upozorava da je ta fraza bila izrečena u vrijeme kada su se tek bile počele razmatrati i ispitivati buduće strategijske mogućnosti u istočnom Sredozemlju i prije nego što su bile detaljno razmotrene, a to znači ujedno i prije nego što je rat u Italiji zapao u slijepu ulicu. Formulacija »ulazak na Balkan« nije bila ni u kom pogledu točno definirana, ali je treba tumačiti u svijetlosti jačanja rata u Italiji »do balčaka«.

U međuvremenu je brigadni general Maclean podnio svoj prvi opširni izvještaj (6. studenog 1943) i u njemu preporučio da se znatno poveća pomoć jugoslavenskim partizanima i da se obustavi pružanje pomoći i podrške Mihailoviću.¹

Zajednički štab načelnika štabova izvijestio je 11. studenog: »Svi smo složni u ocjeni da su operacije gerilaca na Balkanu dobile tako goleme razmjere i da su rezultati njihove aktivnosti tako prisno povezani s našim vojnim operacijama u Italiji te je postalo bitno važnim da im što prije omogućimo kako bi prerasli u regularnu vojsku.«

Ta ocjena potaknula je Churchilla da energično zahtijeva što hitnije povećanje pomoći. U dokumentu koji nosi datum od 20. studenog Churchill je na prioritetnoj rang-listi operacija na sredozemnom ratištu na četvrto mjesto stavio

zauzimanje jedne ili više luka i stvaranje mostobrana na obali Dalmacije i neprestano odašiljanje zračnih pošiljki ratnog materijala partizanima. Upotrebljavajte britansku Prvu padobransku diviziju i sve komandoske jedinice na Sredozemlju zajedno s »Ploughom« (britanske jedinice specijalno opremljene i obučene za planinsko ratovanje) radi pomaganja i animiranja otpora u Jugoslaviji i Albaniji kao i radi zauzimanja otoka, kao što su Krf i Argostoli. Stvorite zračnu nadmoćnost na južnom Jadranu i održavajte već postojeću pomorsku nadmoć na tom području.

Churchill je tu svoju zabilješku napisao pošto je primio koncept direktive o strategiji na Sredozemlju, što ga je sastavio Zajednički štab načelnika štabova 11. studenog. Taj koncept sadržavao je i ovu rečenicu: »Ako se za to pokaže potreba, možda bismo mogli stvoriti ograničen mostobran negdje na obali Dalmacije ili Albanije.«

Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je Churchillovu zabilješku na sjednici od 23. studenog i obavijestio ga:

Mi smo protiv stvaranja mostobrana na obali Dalmacije jer bi nam takav pothvat angažirao previše resursa. Stvaranje tog mostobrana bijaše jedini od naših prijedloga u vezi sa Sredozemljem koji se nije dopao generalu Alexanderu. Smatramo da ćemo isto toliko postići, i u isti mah izbjeći da se neograničeno upletamo, budemo li krijumčarili ratni materijal preko mnogo točaka na obali i zraku. Uspješno vođenje operacija na Balkanu ovisi mnogo više o dobroj organizaciji...

Predsjednik vlade prepravio je poslije toga svoju zabilješku, ali ona nije više nikad upotrijebljena. Ta se zabilješka pojavljuje u V svesku njegovih memoara u tom izmijenjenom obliku, ali su izostavljeni »prijedlozi za akciju«.

Međutim, čak i ti operativni prijedlozi, premda ograničeni i jasnije definirani, ipak su još uvijek iziskivali američki pristanak. Prilika da se oni razmotre unutar općih okvira savezničke strategije pojavila se kada je do-

¹ Faze kroz koje su prolazili britanski stavovi prema Mihailoviću nisu tema ovog referata.

šio do sastanka Roosevelta, Churchilla i članova savezničkog Zajedničkog štaba načelnika štabova koji je održan u Kairu (Sextant) prije Teheranske konferencije s Rusima.

Churchillov memorandum, napisan za konferenciju u Kairu, bio je prava kronika propuštenih šansi na Sredozemlju poslije kapitulacije Italije.

Iznenadio nas je i u stanovitom smislu rijeci prestigao naš vlastiti uspjeh ... Mi nismo uspjeli pružiti nikakvu značajniju pomoć partizanima i rodoljubima u Jugoslaviji i Albaniji... Nijemci su pak uspjeli prebroditi teškoće u koje su upali zbog sloma Italije i zbog njezina dezerterstva ... Suočavamo se sada s perspektivom da će okolnost što je datum Overlorda čvrsto utvrđen i dalje ometati i slabiti našu sredozemnu vojnu, da će se naša situacija na Balkanu pogoršavati, i da će egejsko područje ostati čvrsto u njemačkim rukama.

Učesnici vojne konferencije u Kairu složili su se da »jugoslavenske partizane treba u krajnje mogućoj mjeri podržavati tako da im se šalju pošiljke ratnog materijala i opreme, kao i da im se pomaže operacijama komandosa«. Ta je odluka označila kraj anglo-američke kontroverzije o strategiji na Sredozemlju u 1943. godini, a ujedno je definirala, za neposrednu budućnost, razmjere savezničkih operacija na Balkanu. Teheranska konferencija prihvatila je tu stilizaciju bez ikakve izmjene, pa su tako trojica Saveznika službeno odobrili da se Titovim jugoslavenskim partizanima šalje vojna pomoć u skladu s tim direktivama. Operativne mjere koje su iz toga proizlazile poduzimale su se, u okvirima te direktive, u toku 1944. godine.¹

Svrha tih operacija ostala je ipak predmetom živahne debate između američkih i britanskih vođa. Do jedne takve razmjene mišljenja došlo je već u Teheranu. Roosevelt je, što je predstavljalo prilično veliko iznenađenje, predložio u jednom razgovoru s Churchillom prodor »od Jadrana do Dunava« kao alternativu planiranom iskrcavanju u južnoj Francuskoj (Dragon).

Churchill je iznio taj prijedlog na jednoj od službenih sjednica da vidi kako će na nj reagirati Staljin. Rekao je da bi se otprilike dvadeset i dvije divizije, koje će postati slobodne nakon završetka talijanske vojne, »mogle upotrijebiti ili za operaciju protiv južne Francuske ili za prodor od vrha Jadrana prema Dunavu. Obje operacije bile bi sinkronizirane s Overlordom.« Međutim, Staljinov komentar nije ostao sačuvan.

Taj prijedlog, koji nije nikad došao čak ni do faze planiranja, privlačio je Churchilla sve do završetka neprijateljstva u Evropi. On je u Teheranu rekao Rooseveltu kako ga veoma privlači ideja o »prodoru desnim krilom u Istru i Trst, s tim da konačni cilj bude prodor do Beča kroz ljubljanski prolaz«. Međutim sâm je uz to primijetio: »Sve je to najmanje pet ili šest mjeseci pred nama.«

¹ Balkanska zrakoplovna snaga (Balkan Air Force) formirana je u lipnju 1944. pod zapovjedništvom podmaršala zrakoplovstva sira Williama Elliota, koji je dobio zadatak da služi kao koordinator operacija preko Jadrana s tzv. Jadranskim suhozemnim snagama (Land Forces Adriatic) - četiri odreda komandosa - i s pomorskim snagama koje su bile pod njegovom komandom. Organiziranje snabdijevanja preuzeo je SOE.

Zaključak

U vrijeme kada je pisao svoj prikaz drugoga svjetskog rata, sam Churchill bio je svjestan historijske kontroverzije, koja me je, eto, potaknula da napišem ovaj referat. »U Americi se proširila legenda da sam ja bio pokušao spriječiti operaciju prebacivanja preko La Manchea nazvanu Overlord i da sam uzalud pokušavao namaniti Saveznike u nekakvu masovnu invaziju na Balkan ili u nekakvu vojnu velikih razmjera u istočnom Sredozemlju, što bi, jedno i drugo, praktički onemogućilo ostvarenje Overlorda.« Vodeći britanski historičari, koji su izučili ta zbivanja, oborili su, srušili u prah i pepeo, tu balkansku teoriju, a izučavanje dokumenata koji su sada postali dostupni javnosti potkrepljuje njihov zaključak.

Howard je jasno pokazao da u britanskim strategijskim razmišljanjima nije nikad bilo mjesta za takvu operaciju. Britanski Zajednički štab načelnika štabova nije nikad popustio u odlučnosti svojih zahtjeva da se maksimalna podrška daje talijanskoj fronti. Svaki napad preko Jadrana smatrao se »nastavljanjem bitke iscrpljivanjem u Italiji«.

Howard također osporava točnost tvrdnji generala Marka Clarka (to jest glavnog citata kojim se često služe protagonisti teorije o postojanju ideje da se stvori fronta na Balkanu): »Slabljenje naše vojne u Italiji radi invazije u južnu Francusku bijaše jedna od istaknutih političkih grešaka drugoga svjetskog rata.«

Ehrman ovako rezimira situaciju:

Cesto se tvrdi - a izgleda da se, unatoč jasnim suprotnim dokazima, još uvijek na veliko vjeruje - da su Britanci u drugoj polovici 1943. godine, i to ili pod Churchillovim utjecajem ili upotrebljavajući Churchilla kao svoga glasnogovornika, željeli da se u drugoj polovici 1943. organizira vojna na Balkanu, u sjevernom smjeru, pa makar to bilo na štetu Overlorda, i da su se u tome zahtjevu pozivali na strategijske razloge, ili na političke razloge, ili na kombinaciju jednog i drugog. Bez obzira na sve ono što bi se možda moglo kazati o kasnijim događajima, u to vrijeme to jednostavno nije bio slučaj. Treba napomenuti da ponajprije nije postojala nikakva stvarna razlika između gledišta predsjednika vlade i Zajedničkog štaba načelnika štabova o tome što treba da se radi. Politika koju je Churchill vodio 1943. godine nije bila kakvu je 1916. vodio Lloyd George. Bez obzira na njegove snove i maštanja - a toga je kod njega bilo - Churchill je, suočivši se sa stvarnošću, jasno uvidio neostvarivost ideje balkanskog rata u kojem bi sudjelovale krupne britanske ili američke snage; a premda se mnogo više nego Zajednički štab načelnika štabova i njegovi planeri oduševljavao politikom u egejskom području koju su svi smatrali nužnom, on ipak nije morao i nije dolazio u priliku da im nameće kurs koji su oni ionako bez ikakvog oklijevanja bili odmah prihvatili. Problem koji se u jesen i zimu 1943. godine postavlja u istočnom Sredozemlju nije bio taj da li da se Saveznici iskrcaju s jakim snagama na jugoistočno evropsko kopno ili ne, nego mogu li i treba li da uvuku Tursku u rat. Strategija je jednako kao i politika, umjetnost postizanja mogućeg, ostvarivog. Planovi Britanaca bili su koncentrirani na egejsko područje, jer su oni smatrali da bi se upravo na tom području mogli, i to upotrebom ogra-

ničenih snaga, postići najveći rezultati u pomaganju glavnog strateškog napora; Britanci su mislili da bi se ti rezultati mogli postići tako, a ne pokretanjem operacija na kopnu, operacija za koje nije postojao ni jedan nužan preduvjet. Zbog toga, kad govorimo o 1943. godini, možemo slobodno reći da je teza o nekakvoj balkanskoj vojni s velikim savezničkim snagama običan mit.

Cini se da je Churchill već 1944. godine intuitivno pogodio da će doći do stvaranja upravo takve legende. Na konferenciji predsjednika vlada britanskih domioniona napomenuo je kako

mora priznati (kako misli) da bi tok rata, da su njega slušali, bio drukčiji. On bi bio sklon tome da se Evropa osvaja s jugoistoka sve do sastanka s Rusima, ali se pokazalo da je nemoguće pridobiti Amerikance za to gledište. U svakoj fazi oni su odlučno zahtijevali invaziju u sjeverozapadnu Evropu ... On sam se 1942. i 1943. godine suprotstavljao pokretanju te vojne, ali je sada za nju, a u tome se s njim slažu svi njegovi vojni savjetnici. Osim toga i ruski je pritisak (u tom smislu) bio uvijek veoma jak. Sto se tiče Italije, tamo moramo neprestano udarati po neprijatelju da mu ne dozvolimo da odatle izvlači svoje snage ...

Odgovarajući kasnije na tom sastanku na jedno pitanje, Churchill je rekao da

nikada nije bilo, a nema ni danas govora o poduzimanju bilo kakve veće akcije na Balkanu. Jedino što se želi jest pružanje pomoći pomoću komandosa i pomoću zračnih akcija. U korištenju resursa treba poštivati ugovorene prioritete. Amerikanci već od samog početka neprestano govore da ih u Sredozemlju vučemo za nos, da ih vodimo po vrtu. Njegov (Churchillov) odgovor jest da im u tom vrtu dajemo hranjivo povrće i osvježavajuće voće. No, oni ostaju i dalje sumnjičavi i misle da je njegova namjera da ih uvuče na Balkan, a on to nije nikad namjeravao. Jedino za čim ide je nada da će moći pružati adekvatnu pomoć Titu. Na čitav problem Sredozemlja on gleda isključivo s vojnog stajališta.

Nema sumnje da je uporno i neprestano ponavljano inzistiranje Britanaca na poduzimanju diverzijskih napada na Balkan (na čemu su oni počeli jašiti u početku 1943. godine) budilo razne atavističke sumnje, i to ne samo strogo vojničke prirode, u glavama američkih i vojnih vođa, i da u tim sumnjama trebamo tražiti izvor i porijeklo poslijeratne legende. Po svemu se čini da je već i sama riječ »Balkan« imala u američkim glavama snažno emotivno značenje ili prizvuk. Američki stratezi gledali su na područje istočno od Jadrana s takvim osjećajem koji je nalikovao na onu praznovjernu stravu s kojom su srednjovjekovni mornari gledali nekad nepoznata područja Zapadnog oceana (Atlantika), za koja se u to vrijeme vjerovalo da su nastanjena kojekakvim strašnim nemanima.¹

No, unatoč tim sumnjama, koje su bile silno rasprostranjene na visokim mjestima u "Washingtonu, Churchillova balkanska »politika«, koju

¹ Richard M. Leighton, *Overlord Revisited* (American Historical Review, LXVIII) (1963).

su uglavnom odobrivali članovi Zajedničkog štaba načelnika štabova, nije zapravo bila ništa drugo nego običan strategijski oportunistički i nešto više od toga, i u njoj nije bilo nikakve svjesne političke pobude.

No, možda pravo značenje kontroverzije koju smo ovdje ukratko opisali ne treba tražiti toliko u racionalnoj analizi dokumenata koji su nam danas postali dostupni (i koji obaraju tu teoriju), koliko u nakanama što su ih 1943. godine pripisivali Britancima Hitler i njemački generalštab, a u podjednakoj mjeri i maršal Tito.

Hitler i njemački generalštab čvrsto su vjerovali da Britanci namjeravaju poduzeti krupno iskrcavanje u jugoistočnoj Evropi poslije sloma fronte u Italiji. To njemačko uvjerenje bijaše plod Hitlerove opsesivne analize Churchillove ličnosti, tragove koje je, po Hitlerovu mišljenju, ostavio u Churchilltovoj psihički debakl što ga je on bio doživio na Darđanelima u prvom svjetskom ratu, i izučavanja pouka savezničke solunske strategije u prvom svjetskom ratu. Kada su se Nijemci u lipnju 1940. domogli arhive dokumenata francuskog generalštaba, ti su dokumenti postali u Hitlerovim očima potvrda ispravnosti takve historijske interpretacije britanskih namjera. Planovi zavaravanja protivnika, ostvareni u travnju i svibnju 1943 (operacija Mincemeat), stvorili su u njemačkim glavama dojam da se radi o odlučnoj potvrdi ispravnosti takvog gledanja.

6. Ljeto 1943: Kritični mjeseci.

G. C. M. Woodhouse

I

U šest mjeseci od ožujka do listopada 1943. britanska je vlada učinila *dva gotovo uzastopna i dijametralno suprotna preokreta u svojoj politici* prema grčkom pokretu otpora. Konačni rezultat bio je taj da je na kraju toga kritičnog razdoblja orijentacija britanske politike bila manje-viša ista kao prije tog razdoblja, ali je u međuvremenu bilo došlo do ozbiljne krize, od čijih se posljedica nismo nikad sasvim oporavili. Objašnjena najjednostavnijim riječima, britanska je politika bila u ožujku 1943. naklonjena Zervasu (EDES-u¹), a neprijateljski orijentirana prema ELAS-u; pretkraj lipnja našla se u brižno smišljenoj i odmjerenoj ravnoteži, pa je bila podjednako naklonjena Zervasu i ELAS-u; međutim, do kraja rujna vratila se na pozicije na kojima je bila u ožujku, - znači da je opet postala naklonjena Zervasu, a neprijateljska prema ELAS-u,² ali sada još ekstremnije nego u ožujku.

U istom razdoblju došlo je i do duboke promjene u britanskoj politici prema Jugoslaviji, s tom razlikom, što je ta promjena bila potpuno upravljena u jednom smjeru. Dok je naša politika bila prije toga naklonjena Mihailoviću, a negativna prema Titu, sada je bila potpuno obratna. Ishod tih dvaju preobrata britanske politike u Grčkoj i samo jednog preobrata britanske politike u Jugoslaviji bio je upravo onakav kakav se mogao očekivati. Dok je na početku toga kritičnog razdoblja orijentacija britanske politike u te dvije zemlje bila približno jednaka, na kraju toga razdoblja postojale su dvije orijentacije koje su bile potpuno različite. Koliko je meni poznato, nitko u to vrijeme nije razmislio o dalekoročnim konzekvencijama kreiranja i vođenja dviju dijametralno suprotnih politika u Grčkoj i Jugoslaviji. Churchill je u svibnju 1944. prkosno prikazao postojanje te suprotnosti kao nešto što je pozitivno kada je u Donjem domu izjavio: »U jednoj zemlji podržavamo kralja, u drugoj komunista. Mi nikom ne pokušavamo nametnuti bilo kakvu ideologiju.«³ Jasno da je odluka koja se ticala Jugoslavije, u vrijeme kada je bila donijeta, zasnovana bila na jednostavnoj računici vojne efikasnosti: Tito se bori protiv Nijemaca, a Mihailović se ne bori. Iako su u Jugoslaviji odigrali odlučnu ulogu vojne

¹ Etnikos Dimokratikos Ellinikos Syndesmos: Grčka nacionalna demokratska liga. (Nap. autora.)

² Etnikos Laikos Apelefterotikos Stratos: Narodno-oslobodilačka armija. (Nap. autora.)

³ Zapisnici sjednica Donjeg doma, 5. serija (*His Majesty's Stationary Office*, London). Zapisnik od 14. svibnja 1944, str. 778.

pobude i interesi, i tek kasnije su im se pridružile političke pobude. U Grčkoj se vojne i političke pobude nisu nikad djelotvorno izmirile; također nije ni jedna od tih pobuda odlučno i definitivno prevladala. Prvi preokret politike (u lipnju 1943) bio je prije svega uvjetovan vojnim pobudama; drugi preokret (u rujnu 1943) bio je isključivo potaknut političkim pobudama. Samo u jednom sasvim kratkom razdoblju u međuvremenu između ta dva obrata izgledalo je kao da se te dvije pobude mogu pomiriti i uskladiti.

Pobude za stav koji je zauzet u ožujku 1943. lako je shvatiti i dokučiti. S jedne strane britanska politika jedva da je mogla biti protiv Zervasa. On je bio jedini veći balkanski vođa koji je dohvatio oružje na izričit zahtjev Britanaca; bio je pobjednik u operaciji koja je nekoliko mjeseci prije toga dovela do razaranja vijadukta kod Gorgopotamosa (»Operacija Harling«); bio je privlačna avanturistička ličnost i čovjek s urođenim talentom za gerilske operacije, a osim toga je s nama bezrezervno surađivao. U ožujku 1943. Zervas je tu svoju volju za suradnjom doveo dotle da je javno i otvoreno pristao uz britansku politiku prema monarhiji. Bijaše to kontroverzan korak prema kriterijima njegove na riječima republikanske organizacije (EDES-a), ali i korak koji ga je naravno učinio još prihvatljivijim u očima britanskog rukovodstva. S druge strane, ponašanje i postupci EAM-a i ELAS-a postajali su iz dana u dan sve neprihvatljiviji za nas i sve neprijateljskiji prema nama. Danas se zna, ali se u to vrijeme nije znalo, da je grčka komunistička partija (KKE) održala u prosincu 1942. u Tesaliji svoju Panhelensku (svegrčku) konferenciju, na kojoj se (kako se to kasnije tvrdilo, »čitav rad Partije sasvim preorijentirao na stvaranje gerilskog pokreta«.¹ Dogodilo se to samo nekoliko tjedana pošto je Aris Velukiotis, glavni vođa ELAS-a na terenu, sudjelovao sa Zervasom i Britancima u operaciji rušenja vijadukta kod Gorgopotamusa. Gotovo je sigurno da je on to učinio na vlastitu inicijativu, protiv savjeta i možda čak protiv izričite direktive rukovodstva EAM-a. Neposredno nakon Svegrčke konferencije, u prosincu 1942, Aris je učinio svoj prvi potez protiv Zervasa s kojim se bio zajedno borio samo nekoliko tjedana prije toga, i izbijanje oružanog sukoba među njima spriječeno je tada samo za dlaku.

Poslije toga učestali su agresivni akti ELAS-a, i postalo je jasno da je njihov cilj monopoliziranje pokreta otpora. Dvojica aktivnih oficira s manje-više visokim činom kao Napoleon Zervas - Stefanos Sarafis i Dimitrios Psaros - pokušali su tada, s britanskom podrškom i u suradnji sa Zervasom, formirati vlastite oružane formacije. Političke organizacije koje su stajale iza njih zvale su se AAA² i EKKA.³ Jedan od te dvojice - Sarafis - zapravo je bio prvobitni tvorac plana stvaranja nacionalne mreže oružanih formacija, koje su dobile naziv »nacionalne čete«, a imale su služiti kao neka vrsta izazova ELAS-u da se ili uskladi s njihovim obrascem ili da propadne zbog pomanjkanja podrške. No razvoj je događaja pokazao da je to bilo obično priželjkivanje, računica bez krčmara. ELAS je napao i Sarafisa (početkom ožujka) i Psarosa (u svibnju), u oba slučaja s uspje-

¹ Andreas Zimas, *Pos kai potè o Stefanos Sarafis proskborise ston ELAS*, objavljeno u časopisu *Pyrros*, br. 6, 1967; D. G. Kousoulas *Revolution and Defeat. The Story of the Greek Communist Party* (London, 1965).

² Apelefterosis Agon Arkigia - Vodstvo oslobodilačke borbe.

³ Etniki kai Koinoniki Apelefterosis - Nacionalno i socijalno oslobođenje.

hom. ELAS je razjurio i druge potencijalne »nacionalne čete« u mnogim dijelovima Grčke - pogotovo na Peloponezu, u Makedoniji i u Tesaliji, pa je tako na poprištu ostao gotovo jedini Zervas. On je tvrdio kako bi, da su mu Britanci dali dovoljno podršku i pomoć, bio ne samo ostao na poprištu, nego bi čak i uništio ELAS. Međutim, po Myrsovu i mom mišljenju njemu to sigurno ne bi bilo uspjelo.

Kako bilo da bilo, postojao je još jedan razlog zbog kojega britanske vlasti ne bi bile podržale takav pokušaj da je do njega došlo. Ni *Foreign Office*, pa čak ni SOE, nisu smatrali Zervasa čovjekom koji zaslužuje da mu se daje bezrezervna i bezuvjetna podrška. Njegova predratna reputacija, najblaže rečeno, nije zadovoljavala, a okolnosti u kojima smo ga na jedvite jade nagovorili da se odmetne i dohvati oružje graničile su s ucjenom. U prvim danima poslije operacije kod Gorgopotamosa postojala je očita sumnja da smo i ja i Myers pali bezrazložno pod njegov utjecaj. Zato je prvom našem oficiru, koji je bačen u Grčku poslije operacije kod Gorgopotamosa, novozelandskom majoru Williamu Jordanu, dano, bez našega znanja, nekoliko kodnih fraza pomoću kojih je on imao javiti vodstvu SOE drži li doista Zervas mene i Myersa pod pritiskom i ima li nas u svojim šakama. Čak i kada je Jordan podnio izvještaj u našu korist, bili su u razne druge dijelove Grčke bačeni drugi oficiri sa zadatkom da podnesu izvještaje o aktivnosti ELAS-a; bilo je to urađeno unatoč izričitoj obećanju SOE da bez konzultacije s nama koji smo bili u Grčkoj neće u Grčku biti poslani nikakve nove misije. Ti pothvati nisu mnogo raščistili situaciju jer su se izvještaji što su iz njih proizašli veoma razlikovali jedan od drugog. Pukovnik Rufus Sheppard, koji je bio poslan u Tesaliju, reportirao je da je ELAS doslovno lišen svake mane, čist kao sunce; pukovnik N. G. L. Hammond, koji je otišao u Makedoniju, poslao je mnogo realističniji izvještaj; britanska misija pod vodstvom pukovnika Johna Stevensa, upućena nešto kasnije na Peloponez, izmučila se da dokaže nešto što je bilo posve suprotno od onog što je tvrdio Sheppard. Te razlike u ocjenama otežavale su stvaranje opće ocjene dane izvana, i treba o njima voditi računa kad se kritiziraju lutanja britanske politike u Grčkoj.

Kada se sve uzme u obzir, dolazi se do zaključka da je početkom ljeta 1943. bilo s britanskog stajališta jedva moguće zauzeti prema ponašanju i postupcima ELAS-a i EAM-a bilo kakav drukčiji stav osim krajnje kritičkog i negativnog. Njihovi su kratkoročni i dalekoročni ciljevi i ambicije bili u očitoj suprotnosti i sukobu s našim ciljevima. Nije moglo biti nikakve sumnje o tome da je njihov dalekoročni cilj osvajanje političke kontrole nad Grčkom na kraju završetka rata; njihova je kratkoročna intencija bila da se bore protiv okupatora samo na svoj način, onako kako to sami žele, bez obzira je li to u skladu s načinom kako se *mi* želimo boriti. Zbog toga se postavlja pitanje zašto je početkom ljeta 1943. britanska politika skrenula s kursa energičnog odupiranja tim namjerama na kurs koji se doimao kao da se posve približio kursu prihvaćanja tih namjera i tih ciljeva. Čini se da odgovor na to pitanje treba tražiti dijelom u vojnim pobudama, dijelom u političkim pobudama, a dijelom u ličnostima sudionika. Različiti historičari mogu pripisati različito značenje i ulogu tim činionicima, ali ja mislim da neću pogriješiti ako rekнем da samo oni koji su u to vrijeme bili na samom poprištu mogu potpuno sagledati i procijeniti značenje uloge koju su u tome odigrali pobjednici. Razumije se da nema nikakve sumnje

o tome da je najodlučniji činilac u svemu tome bila međuigra vojnih i političkih prioriteta, ali na tu je međuigru povremeno utjecala i međuigra utjecaja pojedinaca, ličnosti.

II

Sve do sredine srpnja 1943, kada su počela iskrcavanja na Siciliju i kada je postalo očito da se odvijaju dobro, prevladavale su vojne pobude. Početkom te godine pretpostavljalo se da ćemo prije ili kasnije morati izvršiti nasilno iskrcavanje, oružani desant u Grčkoj i da će nam u tom slučaju dobro doći pomoć gerilaca. Zato su, nakon uspjeha operacije kod Gorgopotamosa, u studenom 1942, izmijenjeni planovi SOE. Prije toga postojala je namjera da se najveći dio britanske grupe od dvanaest članova, koja je bila bačena padobranima radi sudjelovanja u toj operaciji, evakuira s tim da u Grčkoj ostanu samo dva oficira i dva radiotelegrafista radi održavanja kontakta. Međutim, sada je odlučeno da se ne evakuira nitko i da se brigadiru E. C. W. Myersu povjeri britanska vojna misija koja će organizirati gerilske snage u Grčkoj, u čemu će joj pomagati britanski oficiri za vezu raspoređeni po čitavoj zemlji.

Te su se odluke smatrale isključivo, čisto operativnim odlukama. Zato *Foreign Office* nije bio obaviješten ni o ubacivanju Myersove grupe u Grčku, ni o kasnijoj promjeni njezina zadatka, ali ima jasnih dokaza o time da su visi funkcionari *Foreign Officea* znali još prije napada na vijadukt kod Gorgopotamusa da je u Grčku ubačena jedna britanska grupa. Proizlazi to iz brzojavki što su ih sredinom studenog razmijenili britanski državni ministar u Kairu i sir Alexander Cadogan u *Foreign Officeu*. No, iako *Foreign Office* nije ni u jednom trenutku osporio SOE pravo da operativne odluke i poteze drži i tajnosti, ipak mu je kasnije oštro prigovarao i predbacivao kad god ga obavijestio o takvim odlukama za koje je bilo jasno da moraju imati političke konzekvencije.

Za odlukom da se u Grčkoj osnuje britanska vojna misija uslijedio je niz vojnih direktiva Myersu koje su mu bile poslane u prvih pet mjeseci 1943. godine. Detaljne podatke o njima možete naći u Myersovoj knjizi *Greek Entanglement*. On je te direktive primio 2. siječnja, 2. veljače, 21. veljače i 30. svibnja.¹ Iako su sve te direktive bile realistične, samo je posljednja (od 30. svibnja) polazila od ispravne pretpostavke da u toku 1943. godine neće doći do velikog savezničkog iskrcavanja u Grčkoj. U svim tim direktivama pretpostavljalo se da će biti potrebne brojčano jake i aktivne gerilske snage, iako se doduše isto tako pretpostavljalo da će njihovo lociranje, razmještaj, i efikasna britanska kontrola nad njima zapravo biti važniji nego njihova brojčana snaga. U skladu s tim direktivama Myers je izradio svoje prve planove u siječnju, a kasnije ih je prekrajao u skladu s novim direktivama. U to sam vrijeme otišao u Atenu da se povežem s vodstvom EAM-a i drugih tajnih organizacija i da vidim u kojoj ćemo se mjeri moći pouzdati u njihovu suradnju i osloniti na nju. Moj posjet Ateni omogućio nam je da prvi put otklonimo svaku sumnju o tome da je EAM pod faktičkom kontrolom Komunističke partije Grčke (KKE). Tada

¹ E. C. W. Myers, *Greek Entanglement* (London, 1955).

sam se ujedno prvi put sastao s nekim njezinim vođama: Georgiosom Siantosom, Andreasom Zimasom, Joannisom Joannidisom i Petrosom Russosom.

U to vrijeme bio je naš glavni cilj da potaknemo vođe EAM-a da odu iz Atene i odmetnu se u planine: smatrali smo da se tamo, na planinama, mora nalaziti vodstvo gerilskog rata. Tek mnogo kasnije saznao sam za dvije zanimljive činjenice u vezi s tim razdobljem. Prva je bila da je takav isti savjet bio dao i Aris Velukiotis, koji je također posjetio Atenu u veljači i s kojim sam se sreo dok sam odlazio iz Atene. Zimas će kasnije napisati da je Aris citirao Centralnom komitetu glasovit Dantonov savjet: »*De l'audace, et encore de l'audace, et toujours de l'audace!*« - što je protumačio kao »upozoravanje na potrebu da kompletno rukovodstvo Partije ode u planine«. (Očito je da se i Zimas o tome slagao s Velukiotisom). Druga zanimljiva činjenica koju sam tek kasnije saznao bila je da se vodstvo Partije oštro podijelilo u stavu prema tom prijedlogu. Neke komunističke vođe, među njima i Siantos (tada vršilac dužnosti generalnog sekretara partije) gledali su na planine kao na relativno beznačajno borilište u borbi za vlast: smatrali su da će borba za vlast biti izvojevana u gradovima. Postojanje te podjele izbilo je na vidjelo nakon završetka okupacije, kada je jugoslavenski partizanski vođa Svetožar Vukmanović (Tempo) kazao jednom britanskom novinaru da se 1943. godine sastao sa Siantosom »na jednoj pograničnoj čuki« i da mu je tom prilikom Siantos rekao: »Mi doduše držimo vlast na selu, ali je ključ za osvajanje potpune vlasti u velikim središtima stanovništva: tko vlada Atenom, vlada Grčkom. Radnici Atene organizirat će se u vojne formacije da bi u času oslobođenja zemlje primili vlast nad gradom.«¹ Tempo je spomenuo razgovor (napomenuvši da je u njemu osim Siantosa sudjelovao i Joannidis) i u oštrom napadu na politiku KKE što ga je napisao 1949. godine, a koji je na engleskom jeziku objavljen pod naslovom *How and Why the People's Liberation Struggle of Greece Met With Defeat*. Izgleda da su se i Zimas i Velukiotis slagali s Tempovim gledištem da je pogrešan Siantosov sud o relativnoj važnosti grada i sela.

U to vrijeme mi nismo znali za to neslaganje u rukovodstvu KKE. Međutim, kada se uzme u obzir da je ta podjela postojala, nije nimalo čudno što smo osjećali veću naklonost prema Zimasu i Velukiotisu nego prema Siantosu i ostalim članovima Centralnog komiteta. Naime, mi smo imali direktivu da organiziramo pripreme za vojne operacije nacionalnih razmjera, operacije u cijeloj zemlji, a EAM je u proljeću 1943. uspio silom stvoriti takvu situaciju u kojoj se taj vojni zadatak ne bi bio mogao izvršiti bez suradnje ELAS-a. Zato je pred nama bio zadatak da smislimo kako ćemo upregnuti ELAS u saveznički vojni napor, a da mu ipak ne dopustimo da u cijelosti ostvari svoju ambiciju da zadobije potpunu kontrolu nad pokretom otpora, jer bi tako zadobio i potpunu kontrolu nad Grčkom nakon rata. Postupak koji smo smislili da to postignemo bilo je stvaranje mreže samostalnih »nacionalnih četa« po čitavoj zemlji, stvaranje temelj-

¹ Kenneth Matthews, *Memoires of a Mountain War-Greece 1944-1949* (London, 1972); Svetožar Vukmanović-Tempo, *How and Why the People's Liberation Struggle of Greece Met with Defeat* (London, 1950).

nih pravila o njihovoj međusobnoj suradnji, njihovo međusobno povezivanje preko britanskih oficira za vezu i inzistiranje na zahtjevu da ELAS prihvati taj obrazac ako hoće da ga pomažemo u ratnom materijalu. To je, u sažetom obliku, bio plan što ga je Sarafis savjetovao Myersu u veljači, ali je početkom ožujka njegova, Sarafisova, embrionalna snaga bila razjarena, a njega je zarobio ELAS. Zato je prvi nacrt »Sporazuma o nacionalnim četama«, što smo ga Myers i ja sastavili 14. ožujka, imao kao usputni cilj i Sarafisovo puštanje na slobodu i njegovo vraćanje na položaj koji je prije imao.

Evo kako je Myers rezimirao deset kratkih točaka toga sporazuma:

... potpisnici se jednostavno obavezuju da će dopuštati svojim oružanim formacijama, bez obzira na to kojoj političkoj organizaciji pripadaju, da djeluju neometano od njih i da nesmetano vrše operacije protiv neprijatelja, u skladu s instrukcijama Komande za Srednji istok, koje će im prenositi ja ili ma koji od mojih oficira. Zauzvrat će ih Saveznici, u granicama svojih mogućnosti, snabdijevati oružjem, municijom i drugim bitnim potrepštinama za rat.¹

Mi nismo ni najmanje sumnjali u to da će takav sporazum biti prihvatljiv za Zervasa (koji ga je doista odmah potpisao), kao i za ostale nacionalističke oficire koji su se uspjeli održati, na primjer za Psarosa (EKKA). Međutim, nama je bilo jasno da ćemo mnogo teže nagovoriti EAM da ga prihvati. Iako nam je doduše svaki pripadnik hijerarhije ELAS-a kojemu smo pokazali tekst sporazuma rekao da ga osobno smatra prihvatljivim i premda smo na takvo reagiranje nailazili na svakoj sve višoj razini ELAS-ove hijerarhije, ipak nas je svaki od tih rukovodilaca upozorio da će konačnu odluku o tome donijeti viši forum, a to je dakako značilo da ona u krajnjem pripada Centralnom komitetu u Ateni. Tu je okolnost učinio još težom jedan neočekivani događaj koji se zbio početkom travnja. ELAS je naime pustio Sarafisa na slobodu, a onda mu je odmah predložio da postane njegov, ELAS-ov, vrhovni komandant. Sarafis je obavijestio Myersa (koji je bio pohitao da ga izvuče iz opasnosti u kojoj smo pretpostavljali da se našao kada je bio zarobljen) da će prihvatiti tu ponudu ako se s njom slože odnosno ako je potvrde centralni komitet EAM-a i njegovi (Sarafisovi) ortaci u Ateni. Dodao je da ga zato više ne zanima njegov vlastiti plan stvaranja nacionalnih četa. Psaros je odbacio Sarafisov savjet da također tako postupi, pa je nakon nekog vremena njegova formacija ponovno formirana.

III

Poslije Sarafisova pristupanja ELAS-u započeli su dugotrajni, mučni i krivudavi pregovori, koji su na kraju krajeva doveli do potpisivanja veoma preinačenog teksta »Sporazuma o nacionalnim četama«. Sporazum je, što

¹ Meyers, op. cit., str. 130-131. Tekst prvog i tekst konačnog koncepta objavio je C. M. Woodhouse u knjizi *Apple of Discord. A Survey of Greek Politics in their International Setting* (London, 1948).

je bilo ispravnije, prekršten u Vojni sporazum, jer se EAM suprotstavio upotrebi termina »nacionalne čete«. EAM i ELAS potpisali su taj sporazum 5. srpnja, iako su doduše nekoliko tjedana prije toga bili pristali da ga poštuju i provode kao da je već potpisan. Zervas ga je potpisao nekoliko dana kasnije, i to sa stanovitim ustručavanjem zbog izmjena koje su bile unijete u njegov nacrt, a Psaros ga je potpisao 31. srpnja. Među izmjenama teksta za koje se EAM uporno, i na kraju uspješno, zalagao, bile su u biti najvažnije dvije. Donijeta je odluka da se formira zajednička vrhovna komanda, izravno podređena vrhovnom komandantu za Srednji istok u Kairu, i, drugo, odlučeno je da se funkcija britanskih oficira za vezu ograniči na održavanje veze s tim da oni nemaju više ovlaštenje izdavati bilo kakve zapovijedi. Komunisti su potpuno ispravno došli do zaključka da se britanske namjere u vezi s gerilskim pokretom sasvim razlikuju od njihovih. Zimas je to kasnije, donekle pretjeravajući, ovako prikazao: »(Naši britanski saveznici) nipošto nisu željeli da u Grčkoj dođe do stvaranja masovnog patriotskog pokreta ... Željeli su da gerilski pokret nema više od nekoliko stotina boraca u cijeloj zemlji i da tim borcima rukovode barem grčki oficiri na koje se mogu osloniti kad ih već ne mogu voditi britanski oficiri.«¹ Sarafis je prikazao spor u suštini na isti način. Oko te fundamentalne odredbe sporazuma vodila se »borba iscrpljivanja« između Britanske vojne misije (BMM) i vođa EAM-a. Predmet spora bilo je pitanje hoće li se grčki otpor sastojati od malih gerilskih skupina, koje će u suštini biti pod britanskom kontrolom, ili će ga činiti masovna, narodna vojska, koju će kontrolirati EAM.

U toj su borbi grčki komunisti imali nekoliko aduta. Jedan je adut u njihovim rukama bila okolnost da su u pogledu opskrbe ratnim materijalom ovisili o nama manje nego što smo tada pretpostavljali. Jedan će dobro obaviješteni izvor kasnije čak tvrditi da se u lipnju 1943. ELAS domogao »većeg dijela zalihe lakog oružja koje grčka vojska (nakon kapitulacije) nije predala Nijemcima i Talijanima, nego ga je sakrila u unutrašnjosti zemlje«.² Još jedan krupni adut u rukama ELAS-a bio je prijelaz Sarafisa na njegovu stranu. Sarafisovo preobraćenje bilo je po svoj prilici iskreno i stvarno, i nije bilo, kako smo tada mislili, izazvano nikakvom prisilom. Sarafisov vlastiti prikaz o tome, koji u mnogim točkama potvrđuju Zimasovi navodi, zvuči sve u svemu uvjerljivo. Njegove su pobude bile dijelom patriotske (jer on nije htio da grčki pokret otpora padne pod kontrolu stranaca, pa ma kako oni bili prijateljski raspoloženi), a dijelom su bile sebične (jer je želio obnoviti svoju uništenu vojničku karijeru na taj način da postane vrhovni komandant jedne regularne armije, a ne kao plaćenički banditski vođa - što je, u njegovim očima, bio Zervas). Zato je Sarafis ne samo oduševljeno sudjelovao u nastojanjima da se učvrsti položaj ELAS-a, nego je, isto tako oduševljeno, podržavao Zimasa u njegovim pregovorima s Myersom.

Treći krupni adut za EAM bila je činjenica da su se povećale *naše* potrebe za planski organiziranim vojnim operacijama u Grčkoj. Početkom ljeta postali su malo vjerojatni izgledi da će se Saveznici pokušati nasilno

¹ Zimas u časopisu *Pyrsos*, br. 1, 1967, str. 18; usporedi Stephanos Saraphis, *Greek Resistance Army* (London, 1951).

² Komninos Pyromaglu, *O Dureios Ippos* (Atena, 1958).

iskrcati u Grčkoj, a 30. svibnja Myers je obaviješten da će prvi saveznički cilj poslije sjeverne Afrike biti Sicilija. To je značilo da će operacije u Grčkoj biti potrebne uglavnom samo zato da bi se odvratila pažnja neprijatelja od pravog cilja savezničke strategije i da bi se stvorio dojam da je tobože slijedeći saveznički cilj južni Balkan. Myers je tada izradio plan jedne operacije, koja je dobila kodni naziv *Animals*. Ovdje nas ne zanimaju detalji te operacije. Bit će dovoljno napomenuti da je započela u cijeloj Grčkoj zi. lipnja i da je trajala sve do 14. srpnja, kada su iskrcavanja na Siciliji već bila izvršena i mostobrani učvršćeni. Plan obmanjivanja neprijatelja, u kojemu je operacija *Animals* predstavljala samo malen dio, postigao je, sudeći po njemačkim dokumentima, potpuni uspjeh.

Jedna procjena vojne situacije, koju je 19. lipnja dao neki njemački štabni oficir u Grčkoj, završavala je ovim riječima: »Gerilci se pripremaju za očekivano savezničko iskrcavanje. Jaka koncentracija gerilskih bandi na prostoru Arta-Pindus upozorava na to da na tom prostoru treba tražiti točku koja će poslužiti kao odskočna daska za davanje podrške operaciji iskrcavanja.«¹ U drugoj njemačkoj procjeni situacije, datiranoj 3. srpnja, rezimiraju se »indikacije iz kojih proizlazi kako je moguće da na zapadnoj obali Grčke neposredno predstoji jedna (saveznička) operacija iskrcavanja (koja će biti izvršena) uz podršku gerilaca«. Nijemci su čak i poslije savezničkog iskrcavanja na Siciliji očekivali njihova iskrcavanja u Grčkoj. To naročito jasno pokazuje Hitlerova Ratna direktiva br. 48 od 26. srpnja. U njoj se kaže:

Mjere koje poduzima neprijatelj u istočnom Sredozemlju u vezi s napadom na Siciliju upozoravaju na to da će on uskoro poduzeti operacije iskrcavanja uperene protiv naše utvrđene linije u egejskom bazenu (Peloponez-Kreta-Rodos) kao i protiv zapadne obale Grčke i priobalnih jonskih otoka. Ako se neprijateljske operacije prošire sa Sicilije na južnu Italiju, zahvativši na taj način talijansko kopno, mi ćemo morati računati i s napadom na istočnu obalu Jadrana, sjeverno od Otrantskog tjesnaca. Vojne operacije neprijatelja zasnivaju se i na banditskom pokretu što ga neprijatelj sve više organizira u unutrašnjosti Jugoistoka.²

U toj istoj direktivi napominje se kako je najvažniji zadatak njemačkog komandanta za jugoistočnu Evropu da »izvrši pripreme koje su potrebne za obranu obala Grčke, i to i na kopnu i na otocima«, i da je »bitno važan preduvjet za to - uništenje banditskih skupina u Grčkoj, Srbiji i Hrvatskoj, kako bi se na taj način otvorile (naše) linije snabdijevanja, naročito glavne željezničke linije, što je potrebno da se našim snagama osigura nužna sloboda pokreta u pozadinskim zonama«.

Okolnost da je Hitler bio tako osjetljiv na željezničke linije može se objasniti činjenicom da je u toku prethodnih osam mjeseci željeznička pruga koja je povezivala Grčku s Njemačkom bila dva puta izbačena iz akcije krupnim operacijama dizanja u zrak i da je zbog toga bila neupotrebjiva

¹ P. K. Enepekidis, *1 Elliniki Antistasis, 1941-1944* (Atena, 1964).

² Walter Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, 1939-1945* (Frankfurt, 1962); engleski prijevod u redakciji H. R. Trevora-Ropera (London, 1964).

ukupno najmanje tri mjeseca. Međutim, Hitlerovo je reagiranje bilo veoma pretjerano s obzirom na stvarnu opasnost koja je Nijemcima tamo prijela. Hitler je poslao u Grčku Rommela da reorganizira njezinu obranu, ali ga je poslije nekoliko tjedana pozvao da se vrati, kada je u Italiji pao Mussolini. Naumio je također prebaciti s Istočne fronte šest njemačkih divizija sa zadatkom da pojačaju zaštitu željezničke linije Beograd-Larisa, ali čini se da ta snaga nije nikad stigla na poprište. Dosad također nisam vidio nikakvih stvarnih dokaza za Churchillovu tvrdnju da su u Grčku tada bile poslone dvije divizije sa Sicilije.¹ Međutim, u *Official History* tvrdi se da je od svibnja do kolovoza 1943. ukupan broj njemačkih divizija na Balkanu povećan sa osam na otprilike šestnaest, i da je to povećanje bilo posljedica obmanjivačke operacije *Mincemeat*. Jasno je samo po sebi da je aktivnost gerilaca svakako povećala uvjerljivost te obmane.

Iako (kako nam to pokazuje i F. W. D. Deakin u 5. poglavlju ove knjige) plan invazije na Balkan nije nikad postojao, strah Nijemaca da će Saveznici ipak pokušati izvršiti takvu invaziju potrajao je sve do slijedeće godine. Pretpostavka da postoji takav plan izgledala je Nijemcima kao jedino logično objašnjenje za činjenicu da su Saveznici i poslije iskrcavanja u Italiju pružali pomoć pokretima otpora na Balkanu. Hermann Neubacher, koji je u to vrijeme bio specijalni opunomoćenik njemačkog ministarstva vanjskih poslova za jugoistočnu Evropu, piše da je 1944. godine smatrao kako je razlog zbog kojega Britanci i dalje podržavaju Zervasa u Epiru i Basa Kupija u Albaniji (toleriraju čak i njihovo najnovije ponašanje i postupke) taj što žele biti u mogućnosti da kontroliraju Otrantski tjesnac.² Značajan je i opseg protupartizanskih operacija, koje su u to vrijeme izvodili Nijemci: od listopada 1943. do kolovoza 1944. oni su, osim čisto kaznenih pohoda u znak represalija, izvršili devet operacija koje su po opsegu bile dovoljno krupne i značajne da dobiju kodne nazive, a sve su te operacije bile izvršene u sjevernoj Grčkoj.⁸

Osim posljednje (u kolovozu 1944) sve su te operacije izvršene u vrijeme kada su gerilci imali direktivu da *ne* poduzimaju nikakve ofenzivne operacije protiv Nijemaca, što znači da su te njemačke operacije bile u stanovitom smislu riječi bezrazložne. Uglavnom su bile uperene protiv ELAS-a, jer se komunisti nisu obazirali na direktivu komande za Srednji istok da ne poduzimaju ofenzivne operacije, dok je Zervas iskoristio tu direktivu da sklopi privremeno i ni od koga dozvoljeno primirje s neprijateljem.⁴ Međutim, unatoč tome što se Zervas, po njemačkim riječima, »držao lojalno«, analiza obrasca razaranja grčkih sela u tim i drugim operacijama za vrijeme okupacije jasno pokazuje da su razaranja bila najviše koncentrirana na teritorij pod kontrolom Zervasa, to jest na primorsku zonu Epira sjeverno od Preveze - jer su Nijemci pretpostavljali da će Saveznici upravo

¹ Michael Howard, *Grand Strategy, IV*. (London, 1972); W. S. Churchill, *The Second World War*. V (London, 1952).

² Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost, 1940-1945* (Göttingen, 1957).

³ D. M. Condit, *Case Study in Guerilla War-Greece during World War, II* (Washington, 1961); Hugh Gardner, *Guerilla and Counterguerilla Warfare in Greece, 1941-1945* (Washington, 1962).

⁴ André Kédros, *La Résistance Greque, 1940-1944* (Pariz, 1966), Heinz Richter, *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution* (Frankfurt, 1973).

tamo pokušati da izvrše desante iz baza u Italiji. Hitlerove ratne zapovijedi pokazuju nam da je strah od savezničkih iskrcavanja na Balkanu postojao još u rujnu 1944. Cini se da je to bio razlog zašto su Nijemci držali Kretu čak i poslije toga.

Jasno je da se sredinom 1943. godine nisu mogle predvidjeti strategijske konzekvencije plana obmane kojemu je operacija *Animals* bila jedan od sastavnih dijelova. No, te su posljedice bile svakako takve da sve u svemu pokazuju kako je bio ispravan sud vojnih planera da su te i takve operacije nužne. A upravo je njihova nužnost bila jedan od aduta koji su imali EAM-ovi pregovarači u svojim pregovorima i prepirkama s Myersom. S druge strane, oni su bili sputani stanovitim prisilama zbog kojih je bila ograničena njihova mogućnost da za sebe uspješno pregovaraju. U tom je pogledu imala glavnu ulogu činjenica da je i samo vodstvo komunista bilo podijeljeno u gledanju na problem treba li uopće surađivati s Britancima. Zato se možda može reći da su EAM-ovi pregovarači bili jednako kao Britanci sputavani nejasnim i suprotnim direktivama, iako, razumljivo, tada ni jedna strana nije znala za drugu da je u istoj situaciji. Britanci nisu znali da je EAM na udaru dvaju faktora koji sputavaju njegovu slobodu akcije. Jedan je faktor duboko usađena i snažna težnja KKE da stekne respektabilnost postigavši da ELAS bude priznat kao saveznička snaga koju kao takvu priznaje komanda za Srednji istok. Drugi je faktor bio pritisak jugoslavenskih partizana na ELAS da svoju politiku usklađuje s njihovom.

U vezi s tim treba napomenuti da je taj pritisak dolazio jedino od Jugoslavena, a ne i od Bugara. Te dvije slavenske komunističke partije, jugoslavenska i bugarska, bile su već tada u sukobu, a razlog je tog sukoba bila Makedonija. Međutim, u to vrijeme Bugari nisu igrali nikakvu značajnu ulogu u odnosu na KKE. Možda je jedini stvarni indicij postojanja kontakta bilo ono što je u svibnju 1943. vidio Hammond u grčkoj Makedoniji. On je tamo vidio gerilce koji su na rukavu nosili znak VMRO, makedonske revolucionarne organizacije. S druge strane potpuno je izmišljena priča da je Joanidis potpisao s Bugarima 12. srpnja 1943. u selu Petriču tajni sporazum o stvaranju »balkanske federacije«.¹ Grčka komunistička partija nije imala nikakvu pobudu da sklapa bilo kakve pogodbe s Bugarima.

IV

U vezi s drugom okolnošću koja je sputavala ELAS-ove pregovarače u njihovim zahtjevima (riječ je o potrebi ELAS-a da dobije službeno priznanje) mogu reći da smo još prije toga zapazili da vođe ELAS-a neprestano i uporno zahtijevaju od britanskih oficira za vezu da uredi kako bi njihove operacije dobile publicitet. Predstavnici ELAS-a upozoravali su na to da se Zervasovim snagama daje često poimenični publicitet, dok se ELAS nikad ne spominje. Čak su tvrdili da je BBC pripisao operaciju kod Gorgo-

¹ Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia* (Solun, 1964); također Elisabeth Barker, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics* (London, 1950). Tekst sporazuma Sklopljenog u Petriču objavljen je u knjizi Stylianosa Kutasa *I Ethniki Antistasis ton Ellinon, 1941-1945* (Atena, 1961); Costa de Loverdo, *Les maquis rouges des Balkans* (Pariz, 1967).

potamosa isključivo Zervasu ne spomenuvši ni Arisa ni ELAS, što je bilo točno, ali s tim u vezi treba napomenuti da BBC nije nikad dobio nikakve podatke o tome. Sarafis je neprestano zahtijevao od Myersa neka uredi da general Wilson, vrhovni britanski komandant u Kairu, dade kakvu javnu izjavu u kojoj će pohvaliti ELAS, i Wilson je to najzad uradio zz. lipnja.¹ Sarafis i Zimas uviđali su da većina grčkoga javnog mnijenja ima zagrižljivo neprijateljski i negativan stav prema ELAS-u i smatrali su da se imperativno nameće potreba da se tome stane na kraj. Koliko su tada bili izloženi pritisku od svoga vlastitog Centralnog komiteta postalo je očito tek mnogo kasnije (1967. godine) kada je Zimas napisao:

... naši ljudi u Ateni zahtijevali su da što prije potpišem sporazum, jer nam je to potrebno. Potpisivanje sporazuma bilo je za nas velika politička nužda u gradovima, jer bi se na taj način neutralizirala kampanja koju su (protiv nas) vodili reakcionarni buržoaski krugovi i kolaboracionisti i u kojoj se tvrdilo da naš gerilski pokret ne pruža saveznicima nikakvu spomena vrijednu vojnu podršku, nego samo navlači na leđa (civilnog) stanovništva patnje i represalije što ih donosi okupacija.

Posebnu okolnost predstavljala je činjenica da je ELAS-u bilo jasno kako će se samo ako stekne respektabilnost (koju bi mu dalo britansko službeno priznanje) moći nadati da u svoje redove privuče onaj veliki broj oficira koji su bili potrebni Sarafisu da svoje gerilske družine pretvori u regularnu vojsku. Možda mi taj adut nismo iskoristili onako kako smo ga bili mogli iskoristiti.

Druga krupna prisila, koja je sputavala pregovarače EAM-a, bio je pritisak od strane jugoslavenskih partizana. Na taj pritisak bio je naročito osjetljiv Zimas, jedini krupni vođa KKE koji je tečno govorio srpskohrvatski i makedonski i osim toga gajio velike simpatije za Tita. Ne zna se sigurno kada je došlo do prvih kontakata između KKE i jugoslavenskih partizana, ali se ne smije smetnuti s uma činjenice da je Tito, kad se 1940. godine vraćao u Jugoslaviju, prošao kroz Solun. Početkom 1943. Tito je poslao Crnogorca Svetozara Vukmanovića-Tempa da preuzme komandu nad partizanima u Makedoniji, na području za koje su Jugoslaveni smatrali da ne završava na jugoslavensko-grčkoj granici. Bez obzira na to kakvi su bili potezi koji su doveli do povezivanja grčke i jugoslavenske komunističke partije, jedno je sigurno: da je ta veza prvi put izbila na vidjelo na jednoj konferenciji koja je u lipnju 1943. održana u Zotiliju u grčkoj Makedoniji. Toj su važnoj konferenciji prisustvovali Tempo, Zimas, Myers i jedan predstavnik albanske komunističke partije, ali izgleda da na njoj nije bio ni jedan bugarski predstavnik. Tjedan dana poslije toga održan je sličan skup u Kastaniji u Tesaliji, kojemu su, osim spomenutih, prisustvovali još i Sarafis i Aris Velukiotis. Izgleda da se i Siantos tada nalazio negdje u neposrednoj blizini Kastanije, ali se nije javio Myersu, koji je svoje izvještaje o toj konferenciji sastavio na temelju onoga što su mu rekli Tempo i Zimas. U tim Myersovim izvještajima nalaze se neke od svakako prvih jasnih indikacija da jugoslavenskim partizanima već u to vri-

¹ Dominique Eudes *Les Kapetanos* (Pariz, 1970). Engleski prijevod, London, 1972, str. 22.

jeme nije bilo ni na kraj pameti da se poslije rata poslušno potčinjavaju Sovjetskom Savezu. Myers je u zaključnom dijelu svog izvještaja iznio da je kod jugoslavenskih partizana kao i kod EAM-a zapazio znakove »čvrste odlučnosti da poslije rata stvore nezavisne režime koji neće dozvoliti da ih zauzda bilo koja (ponavljam: bilo koja) velesila.«

U toku tih konferencija (doduše samo na jednom neformalnom sastanku) Tempo je iznio prijedlog da se formira zajednički Balkanski generalštab svih gerilskih snaga koje se bore pod vodstvom komunista. ELAS je taj prijedlog odbio s obrazloženjem da je već u načelu pristao da se stavi pod komandu savezničke Vrhovne komande za Srednji istok. U to je vrijeme doista neposredno predstojalo potpisivanje Vojnog sporazuma, a operacija *Animals* (kamuflažna operacija u vezi s neposredno predstojećom invazijom na Siciliju) već je bila u toku. Teza grčkih vođa duboko je šokirala Tempa, koji će kasnije objaviti oštru kritiku njihove politike. Međutim, vjerojatno je da Tempa nije sasvim iznenadio stav Grka. Naime, kada se na sve to gleda danas, postaje jasno (a u to su možda tada sumnjali i predstavnici KKE) da je Tempov krajnji cilj bilo stvaranje povoljnih uvjeta za eventualno pripajanje grčke Makedonije jugoslavenskoj federaciji.¹ Tempo je tada postigao samo jedan uspjeh. Uspio je nagovoriti KKE da dopusti Slavenima, koji su imali vlastitu Narodnooslobodilačku frontu (SNOF), da formiraju zasebne jedinice unutar ELAS-a. Bio je to ustupak zbog kojega su se Grci kasnije gorko pokajali.

Britanci su sa svoje strane u to vrijeme imali razloga za vjerovanje da je njihova taktika uspješna i da donosi plodove. Činjenica da je ELAS odbio Tempov prijedlog o stvaranju Balkanskog generalštaba obradovala je Britance jednako kao što je naljutila Tempa. Jedan prikaz Myersova reagiranja na tu vijest završava s primjedbom da je on kao »dobar Oxonian«² mogao potpuno uživati u »aromi komunističke dijalektike«. Čini se da je sam Zimas bio naklonjen ideji osnivanja zajedničkog Balkanskog generalštaba, ali budući da je ta ideja bila u nepomirljivom sukobu s planom podvrgavanja ELAS-a savezničkoj Vrhovnoj komandi za Srednji istok, prevladao je stav Siantosa i Ioanidisa. Za Tempa je taj ishod zapravo bio u krajnjoj liniji povoljan, jer su kasnije u toku te iste godine i Tito i Staljin izrazili protivljenje tom planu. Kako bilo da bilo, poslijeratni napadi i Zaharijadisa i Tempa na tadašnju politiku KKE upozoravaju na to da je linija britanske politike bila manje-više ispravna i da je njome postignut krupan uspjeh.³ No, nema nikakvih znakova po kojima bismo mogli zaključiti da su ili Kairo ili London obratili bilo kakvu ozbiljniju pažnju Myersovim izvještajima o konferencijama u Zotiliju i Kastaniji.

V

Ostalo je da kažemo nekoliko riječi o utjecaju pojedinaca na tok događaja. EAM je i u tom pogledu svakako stekao psihološku prednost kada je

¹ Stephen E. Palmer i Robert R. King *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* (Hamden, sav. drž. Connecticut, SAD, 1971).

² Nadimak studenata i diplomanata sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu, dvaju najstarijih i najuglednijih britanskih sveučilišta. Nap. prev.

³ Nikos Zakariadis *Deka khronia pališ* (Nikozijska, 1950).

kao pregovarača poslao Andreasa Zimasa (poznatog i pod konspirativnim imenima »Eumajis« i »Vasilis Samariniotis«), koji je nadvisio sve druge EAM-ove pregovarače. Aris Velukiotis bio je blistav, ali i nepredvidiv individualist; Sarifis je bio sposoban štabni oficir, ali je bio lišen samoinicijativnosti; Zervasa je hendikepirala okolnost da su svi smatrali kako će prihvatiti svaki britanski zahtjev. Za razliku od svih njih Zimas je po- buđivao dojam da je podjednako i inteligentan, i elastičan i pouzdan; s njim smo mogli sklapati pogodbe sigurni da će biti poštivane, barem sve dok se vanjske okolnosti ne promijene u drastičnim razmjerima. Samo je Zimas stvarao dojam da ima potpuno zapadnjački mentalitet.

Razumije se da je on imao i mana. Bio je sposoban da vara i da laže, ali je to uvijek radio s privlačnim podrugljivim smiješkom. Jednako kao Sarafis, i on je činio greške u rasuđivanju, ali zbog drugih razloga. Obojica su vjerovali da mogu manipulirati Myersa, ali dok je Sarafis tako mislio zato što je Myers bio kao i on profesionalni vojnik od glave do pete, pa je zato pripadao višoj kategoriji nego Zervas ili ja, Zimas je začudo tako mislio zbog toga što je saznao da je Myers Židov, to jest kao i on, Zimas (koji je porijeklom bio Slaven), pripadnik jedne potlačene manjine. No unatoč svim tim i nekim drugim pogrešnim gledištima, Zimas je bio čovjek sa snažnom ličnošću, sposoban da djeluje na druge i da ih pridobiva za svoja gledišta i stavove, a nema sumnje da je ta okolnost odigrala stanovitu ulogu u našim pregovorima. Zimas je bio jedini grčki komunistički vođa s kojima je bio intelektualni užitak debatirati ili prepirati se. No kad sve to govorim o njemu, ja sam potpuno svjestan činjenice da zapravo ne mogu objektivno suditi o čovjeku koji me spasio od Gestapoa.¹

Zimasov pretpostavljeni u Partiji, Georgios Siantos, bio je za nas, u ti- jeku pregovora što su se vukli mjesecima, mutna ličnost u maglovitoj po- zadini, iza kulisa. Upoznao sam se s njim u Ateni 1943. godine, ali su se Myers i on prvi put sastali tek početkom kolovoza. Nema nikakve sumnje o tome, da je Siantos iz pozadine obuzdavao Zimasa. Pišući 1967. godine, Zimas je između redaka dao na znanje da nisu bili u dobrim odnosima. Zanimljivo je da Zimas navodi kao »najveću grešku počinjenu u tom raz- doblju« to što ELAS nije uspio na vrijeme izvesti iz Atene dovoljno oficira za svoje potrebe, a zanimljivo je da je upravo to greška koju je Zaharija- dis predbacio Siantosu poslije završetka »treće runde« (1946-1949). Nema sumnje da je Zimas bio hendikepiran činjenicom da Siantos nije imao po- vjerenja u planine kao poprište glavnih akcija komunista, ali je isto tako jasno da se Zimasov ugled povećao upravo zbog toga što je stvoren dojam da on zna izlaziti nakraj s Britancima, iako je postojala i bojazan da bi on mogao otići predaleko u toj suradnji. Kada su se kasnije u toku 1943. go- dine pokvarili odnosi s Britancima, Zimas je brzo izgubio povjerenje i Sian- tos ga je potpuno bacio u sjenu. Međutim, kasnije je i samog Siantosa dis- kreditirao debakl politike suradnje s Britancima za koju je Zimasu dao dozvolu. Zaharijadis i drugi vodeći komunisti tada su ga bez okolišanja proglasili izdajicom i »britanskim špijunom«.²

¹ To se dogodilo 2. veljače 1943. Zimas je toga dana imao pune ruke posla, jer je osim toga organizirao moj sastanak s drugim članovima Centralnog komiteta EAM-a i oženio se.

² Dimitrios Vlandas, neobjavljeni rukopis knjige *Exartitis kai andidimokratiko- tis* (1972), i njegov članak u časopisu *Akropolis*, 1. travnja 1973.

Zaharijadis, koji je ponovo primio dužnost generalnog sekretara KKE kada se nakon rata vratio iz njemačkog koncentracionog logora, napisao je 1950. godine da za vrijeme okupacije KKE nije pružila ispravno vodstvo EAM-u i da se zato ELAS faktički podredio britanskoj politici. Zaharijadis nastavlja: »Vodstvo KKE ustvari je gledalo na zajedničku savezničku borbu protiv hitlerovskog fašizma kao na bezrezervnu podršku ne zajedničkoj savezničkoj stvari, nego britanskoj politici i britanskim imperijalističkim ciljevima na Sredozemlju i u jugoistočnoj Evropi.« Zaharijadis navodi pet najvećih grešaka koje je KKE počinila za vrijeme okupacije, od kojih je jedna (kronološki prva) bilo »podređivanje ELAS-a Vrhovnoj komandi za Srednji istok.« Zaharijadis je u tom članku proglasio izdajicama mnoge ličnosti (među njima Siantosa i Arisa Velukiotisa), ali začudo nije poimence naveo ni Zimasa ni Sarafisa.

Tempo se u biti složio s tom kritikom KKE. Godine 1949 napisao je da je ELAS bio »pomoćna armija angloameričkih saveznika« i da je vojni sporazum sklopljen 1943. godine s britanskom vojnom misijom donio koristi samo Britancima i »Zervasovim kvislinškim snagama«. Šira tema Tempove kritike bila je postavka da KKE zapravo nije bila prava komunistička partija, nego je više bila nalik na gomilu socijaldemokrata. Tempo se ljutio na grčke komuniste što su ljeti 1943. odbili uskladiti svoju politiku s politikom jugoslavenskih partizana. Čini se da iz svega toga možemo zaključiti da je britanska politika bila zapravo uspješnija nego što se u to vrijeme mislilo. Osim uspješnog ostvarenja operacije *Animals* došlo je i do stvaranja potpuno nove i izmijenjene političke situacije. Ti rezultati nisu doduše bili spektakularni ako ih usporedimo s onima koji su postignuti u Jugoslaviji, ali ih ja ipak spominjem jer se danas vidi da su vojni i politički rezultati što smo ih tada postigli bili veći nego što se prvobitno mislilo.

VI

Može se tvrditi da je suradnja EAM-a bila zapravo površna, privremena i oportunistička. Možda je to točno, ali iz toga ne proizlazi nužno da je ta suradnja bila nerealna, jer je i sam EAM imao pobuda i razloga da je nastavlja, provodi i podržava. Od ožujka do srpnja EAM je ostvario većinu svojih ambicija, ali ne sve. Etablirao je ELAS kao konvencionalno organiziranu vojsku, koja više nije bila labavo organiziran skup gerilskih odreda; postigao je da bude priznat kao saveznička snaga pod nominalnom komandom generala Wilsona u Kairu. (ELAS je dao velik publicitet brzojavkama generala Wilsona, u kojima je ovaj obavijestio o tom priznanju i kasnije mu na tome čestitao, zz. lipnja i 18. srpnja.¹) Na temelju tog priznanja ELAS je stekao pravo da dobiva dvije zlatne funte mjesečno *per caput*²: jednu za svakog svog gerilca i jednu za njegovu obitelj, a tome nije bio postavljen nikakav plafon. ELAS je također postigao da bude osnovan Zajednički generalštab, u kojemu je njegova, ELAS-ova, kompo-

¹ E. A. M. *White Book, May 1944-March 1945* (Trikkala, 1945), prijevod na engleski (New York, 1945). Dokumenti br. 34. i 37.

² Per caput = po glavi.

nenta bila ravna svim ostalim komponentama uzetim zajedno, a također je uspio da britanskim oficirima za vezu oduzme svako formalno ovlaštenje da vrše komandu ili izdaju zapovijedi (iako su doduše u praksi te dvije promjene bile manje značajne nego što su se doimale na papiru). Međutim, ostvarivanje planova ELAS-a bilo je poremećeno u najmanje dva važna pogleda. U prvom redu ELAS nije uspio eliminirati sve svoje nacionalističke suparnike, a pogotovo ne Zervasa i Psarosa, i formiranje Zajedničkog generalštaba faktički je značilo priznanje tog neuspjeha. U drugom redu ELAS je krenuo posve drugačijim kursom nego njegovi drugovi u Jugoslaviji, koji su ga u razvoju svojih snaga pretekli za godinu dana i koji Britancima nisu ništa dugovali.

Zato su glavna obilježja situacije u srpnju 1943. bila slijedeća: postojala je tjeskobna ravnoteža suparničkih snaga; uspostavljeni su bolji odnosi nego dotad između ELAS-a i Britanaca; zavladao je čudna i neobjašnjiva, zagonetna, hladnoća u odnosima između ELAS-a i jugoslavenskih partizana; u redovima partizanskih vođa i dalje je vladalo snažno protubritansko raspoloženje. U samo nekoliko tjedana sve su se te okolnosti drastično izmijenile. Dolazak Deakina u Jugoslaviju, krajem svibnja, poslije kojeg je, potkraj rujna, uslijedio dolazak Fitzroya Macleana, doveo je do potpunog preokreta britanske politike prema jugoslavenskim partizanima. Posjeta Myersa i delegacije grčkog pokreta otpora Kairu u kolovozu dovela je do oštrog sukoba između grčke i britanske vlade s jedne strane i grčkog pokreta otpora (i to ne samo komunista) s druge strane. Zapravo u ovo predavanje spada tematski samo drugi od ta dva događaja, ali smatram ipak da je nužna usputna napomena jer po svemu sudeći dosad nije nitko dublje razmislio o implikacijama opisane sprege događaja u Jugoslaviji i Grčkoj. S tim u vezi mogu reći samo to da čak ni godinu dana poslije tih događaja nisam znao da Deakin ili Maclean uopće postoje.

VII

U Grčkoj je pak promjena nastupila nakon svršetka operacije *Animals*, koja je završila 14. srpnja. Od toga trenutka nastupa preokret u omjeru britanskih vojnih i britanskih političkih pobuda. Razumije se da politički pritisci nisu nikad bili potpuno odsutni, čak ni u vrijeme kada su imali sporednu ulogu. Posredstvom *Foreign Officea* bili smo redovno obavješćivani o neprilikama i neugodnostima s kojima su se sukobljavali zahtjevi i nastojanja grčkog kralja Đure II da se vrati na prijestolje, i dakako da su ta obavješćenja utjecala na direktive koje su odlazile na teren, u Grčku. Međutim, *Foreign Office* je tek u ožujku 1943. uvidio političko značenje i implikacije onoga što se u Grčkoj događalo pod okriljem SOE. Cim je to *Foreign Office* shvatio, odmah je počeo Ijutito prigovarati da smo ga bili ostavili u mraku.

Ovdje treba razlikovati dvije kategorije prigovora. Jedan je prigovor bio da se SOE nije prethodno konzultirao s *Foreign Officeom* i da ga nije obavijestio ni o ubacivanju Myersove grupe u Grčku u rujnu 1942 (Operacija *Harling*), niti o izmjeni Myersova zadatka u siječnju 1943. Taj je prigovor bio točan, ali treba opet upozoriti na ono što sam već napomenuo, to jest da je sredinom studenog državni ministar u Kairu obavijestio

Foreign Office da se u Grčkoj nalazi jedna britanska ekipa, a to je bilo prije nego što je izvršen napad na vijadukt kod Gorgopotamosa. Drugi prigovor *Foreign Officea* bio je da mu SOE nije dao neka važna politička obavještenja koja je primio s terena. Taj je prigovor iznijet oštro prvi put u ožujku 1943. i ponovljen u kolovozu. Naročito oštro iznio ga je Reginald Leeper, tadašnji britanski ambasador kod grčke izbjegličke vlade u Kairu. Koliko je taj prigovor bio umjestan, može se prosuditi ako se analiziraju datumi i okolnosti u kojima je iznijet.

Prije siječnja 1943. nisu se mogli slati nikakvi opsežniji izvještaji s terena. Za to su postojala dva razloga: radio-veze bile su krajnje loše, i Myersova se grupa nalazila stalno u pokretu. Myers je prvi put dobio adekvatni radio-kontakt istom u prvom tjednu siječnja, a čak i tada je svaki pojedini kontakt morao zbog operativnih razloga biti sasvim kratak, pa su i brzojavke koje su se mogle poslati smjele imati samo sasvim kratak, sažet i jezgrovit tekst. Zato se razumije samo po sebi da su prvi donekle opširniji izvještaji govorili retrospektivno o operaciji kod Gorgopotamosa. Prvi situacijski izvještaj od kakvog takvog političkog označenja poslan je 13. siječnja. U Kairu je primljen i dešifriran 20. siječnja i narednih dana, a londonskoj centrali SOE poslan je 24. siječnja.¹ Poslije toga uslijedila je razmjena pitanja i odgovora između Kaira i Myersa jer je trebalo raščistiti neke detalje. To se odužilo zbog nekih okolnosti koje SOE nije objasnio *Foreign Officeu* niti ga je o njima obavijestio: zato što se Myers tada ozbiljno razbolio, zato što je bila u toku bitka s Talijanima i zato što je bilo mnogo *operativnih* brzojavki. U međuvremenu su stigli i neki drugi obavještajni materijali, među kojima i prvi izvještaji Rufusa Shepparda iz Tesalije i moj izvještaj o posjetu Ateni. Ti materijali unijeli su zbrku u opću sliku situacije. Naime, iako su moji izvještaji predstavljali potvrdu onoga što je izvještavao Myers, Sheppardovi su izvještaji davali posve drukčiju sliku o EAM-u i ELAS-u, i sliku koja im je bila mnogo više naklonjena

Kako bilo da bilo, početkom ožujka dostavljena je *Foreign Officeu* cjelovita procjena situacije u Grčkoj pod naslovom *Political Aspects of the Greek Resistance Movement* ("»Politički aspekti grčkog pokreta otpora«), a nekoliko dana poslije toga poslana je jedna studija EAM-a, datirana 12. ožujka. Sastavljači tih dvaju izvještaja pokušali su izmiriti dva suparnička gledišta, ali je to dakako bilo nemoguće. Međutim, ako ništa drugo ti su izvještaji bili barem u razumnoj mjeri aktualni, a osim toga pisani tako da se nikako ne bi moglo reći kako pobuđuju dojam da je SOE odugovlačio. Najstariji materijali u tim izvještajima imali su manje od osam tjedana, a najnoviji manje od dva tjedna. Međutim, *Foreign Office* je ipak smatrao da od SOE ne bi bio dobio nikakve podatke da ih nije tako energično i tako uporno zahtijevao.

Pierson Dixon, prvi funkcionar *Foreign Officea* koji je proučio prvi SOE-ov izvještaj o »Političkim aspektima«, zaključio je da je taj izvještaj »sasvim zanimljiv«, ali je u isti mah teško svladavao bijes koji ga je hvatao dok ga je čitao. Osim činjenice da je taj materijal, po mišljenju *Foreign Officea*, došao tako kasno, postojala su za taj bijes još dva razloga. Iz iz-

¹ 5. O. E. Records, brzojavka Kaira Londonu, 24. siječnja 1943.

vještaja je prije svega proizlazilo da je Zervas pristaša i sljedbenik Plastirasa, još prijeratnog revolucionarnog republikanskog generala, koji je živio u progonstvu u Grčkoj, i za kojega je SOE već bio tražio od *Foreign Officea* da ga lansira, što *Foreign Officeu* nije bilo ni na kraj pameti da uradi. Drugi je razlog, koji nije bio bez veze s prvim, činjenica da je u svim izvještajima na temelju kojih je sastavljena SOE-ova procjena jasno dolazio do izražaja negativan stav i neprijateljstvo prema kralju i monarhiji.

Zato je Dixon napisao ovu napomenu uz taj izvještaj:

»... nedopustivo je da se pukovnik Myers (za kojega se izričito kaže da ne posjeduje nikakvo specijalističko poznavanje grčke politike) upušta u pregovore kojima je cilj da se udruže različite grupacije na osnovi političkog programa, za koji je očito da ga je on sam izmislio. Upadljivo je obilježje tog programa zahtjev da se poslije završetka rata (u Grčkoj) održi referendum. Evo odakle potječe ideja održavanja referenduma koju nam žele uvaliti SOE i ured državnog ministra (u Kairu) kao jedini efikasni lijek za ozdravljenje grčke unutrašnje situacije.«

Točno dva tjedna poslije toga, u dopisu što ga je potpisao Dixon, *Foreign Office* je poslao londonskoj centrali SOE seriju ovih pitanja: je li Myers prvi britanski oficir koji je poslan u Grčku u sabotažnoj misiji; kakve je instrukcije dobio o tome kako treba postupati s gerilskim vođama i kakve pogodbe smije s njima sklapati; ima li u Grčkoj i drugih britanskih oficira; ako ih ima, pod čijom su krajnjom komandom? Istom poslije prilično dugog natezanja, u kojemu je SOE pokazao veliku tvrdoglavost, *Foreign Office* je dobio odgovore na svoja pitanja.

Konačni ishod svega toga bilo je uporno nastojanje *Foreign Officea* da ponovo stekne kontrolu nad politikom prema grčkom pokretu otpora. Teškoće s kojima se *Foreign Office* u tome sukobljavao otežavala je još više potreba da se o svemu konzultiraju načelnici štabova i Vrhovna komanda u Kairu, a oni su (pogotovo general Wilson) bili skloni tome da podržavaju Myersa i da, potaknuti operativnim pobudama, žele imati dobre odnose s ELAS-om. Osamnaestog ožujka brzojavili su načelnici štabova u Londonu Komitetu za obranu Srednjeg istoka¹ da je »sa SOE upravo postignut dogovor o politici.«

Međutim, svađa je ipak potrajala još nekoliko tjedana. Direktiva načelnika SOE o njegovoj djelatnosti u 1943. godini poslana je 23. ožujka, a sadrži i ovu rečenicu: »Osim što mora održavati dobar kontakt s vrhovnim komandantom za Srednji istok, SOE se mora strogo pridržavati uputa *Foreign Officea*, jer bi se inače mogao upetljati s međusobno suprotnim političkim grupacijama i mogla bi mu zaprijetiti opasnost da se upušta u akcije koje bi mogle biti u suprotnosti s politikom vlade njegova veličanstva te bi mogle dovesti do sukoba sa Sovjetskim Savezom.«² Združeni operativni štab vrhovnih komandanata (rodova oružja) u Kairu kritički je reagirao na tu formulaciju i u travnju ju je ovako prokomentirao: »Iako

¹ SOE. Records, Cairo to London 24.1.1943.

² Za te i slijedeće citate vidi *S. O. E. Operations in Greece and the Aegean Sea* (neobjavljen manuskript, Kairo, 1945). Dodatak II (A).

shvaćamo da SOE mora dobivati političke upute i da se ne smije dopustiti da uradi bilo šta što bi bilo u sukobu s politikom vlade njegova veličanstva u bilo kojoj zemlji, smatramo da danas moraju imati najveću važnost operativni, a ne politički faktori, i da bi naš glavni zadatak morao biti da organiziramo maksimalno moguć otpor Osovini.« U prilog toj tezi Združeni operativni štab pozvao se na direktivu samog premijera (Churchilla), koja je bila dana kratko vrijeme prije toga, 18. travnja. Ključna rečenica te direktive se glasila:

»Imajući na umu operativnu važnost, koja se pridaje subverzivnoj aktivnosti u Grčkoj, smatramo da ne smije biti ni govora o tome da SOE odbije vezu s bilo kojom grupom (otpora) samo zato što su politički osjećaji njezinih pripadnika upereni protiv kralja i protiv (izbjegličke) vlade. Ali SOE mora, neprestano imajući na umu operativne potrebe, uvijek nastojati da se orijentira na one grupe koje podržavaju kralja i vladu, i svim grupama koje su protiv monarhije mora jasno dati na znanje da kralj i vlada imaju punu podršku vlade njegova veličanstva.«

Drugim riječima je očito da je spor zapravo bio rezultat sukoba između kratkoročnih pobuda, uglavnom vojnih, i dalekoročnih pobuda, uglavnom političkih, od kojih su i jedne i druge bile zapravo opravdane. Zato je bilo neizbježno da se to pretvori u isti mah i u sukob između *Foreign Officea* i štaba vrhovnog komandanta za Srednji istok, s tim da je SOE palo u zadatak da u praksi pomiruje ta dva stava. A taj njegov zadatak, koji je samo po sebi bio težak, otežavala je činjenica da je Churchill zapravo u isti mah podržavao obje strane. On je želio maksimalni vojni napor protiv Nijemaca (pa je dao prvom ministru zaduženom za SOE direktivu da »zapali Evropu«), ali je u isti mah svakako htio sačuvati britanski utjecaj u Grčkoj i vratiti kralja Duru na njegovo prijestolje.¹

U svom konačnom obliku, prva vojno-politička direktiva Myersu, koju je on primio u posljednjem tjednu travnja, bijaše plod kompromisa. U njoj je stajalo da treba ići za održavanjem kraljeva položaja, ali i da se moraju podržavati sve one snage koje se žele boriti protiv Osovine. Dodano je, i to u prilično desperatnom tonu, da se u takvim okolnostima gotovo ne može izbjeći izbijanje građanskog rata u Grčkoj nakon njezina oslobođenja. SOE je taj sud izrazio još u rujnu 1942., čak prije nego što je ubacio Myersovu misiju u Grčku. U oba navrata *Foreign Office* je zauzeo manje pesimistično gledište, jer se u svojim procjenama oslanjao na snagu britanskog oružja i na britanski prestiž. Myersovo je reagiranje također bilo manje pesimistično od reagiranja SOE, ali zbog drukčijih razloga. On je iznio tezu da građanski rat neće biti neizbježan uspije li Britancima nagovoriti kralja da javno izjavi kako se u Grčku neće vratiti prije nego što bude održan referendum o njegovu povratku, jer bi tako njegova izjava »izbila dno EAM-ovoj propagandističkoj košari«.

¹ Hugh Dalton *The Fateful Years* (London, 1957). Usporedi Arhiva Foreign Officea 371/37203, dokument 5552 (Churchillova zabilješka od 15. lipnja o brzojavci državnog ministra od 26. svibnja), i Churchillovu zabilješku Edenu od 11. lipnja 1943: »Zašto da u ovoj fazi bude njegova kraljevska vlast dovedena u pitanje? On se mora vratiti u zemlju onako kao što je iz nje otišao: kao kralj i vojskovođa.«

Foreign Office je negativno reagirao na svaku sugestiju da se kraljev status dovede u pitanje; osim toga on je ionako sumnjao u praktičnu vrijednost grčkog pokreta otpora. Sir Orme Sargent, koji je naslijedio Cado-gana na položaju stalnog podsekretara *Foreign Officea*, iznio je početkom 1944. godine tezu da je aktivnost grčkih gerilaca plod SOE-ove uobrazilje. Iako ljeti 1943. nitko nije imao tako ekstremno gledanje na situaciju u Grčkoj, Dixon je 21. lipnja zapisao: »Nikada nije moglo biti nikakve sumnje o tome da bi našim dalekoročnim političkim ciljevima bolje odgovarala neaktivna sabotažna politika.« Unatoč tim i sličnim ogradama *Foreign Office* je ipak izričito odobrio potpisivanje vojnog sporazuma s ELAS-om, a Eden je osobno odobrio poduzimanje operacije *Animals*. Međutim, u oba slučaja taj je pristanak bio dan nerado i protiv volje i na takav način da se dalo na znanje kako je *Foreign Office* bio protiv svoje volje satjeran u takav položaj da zapravo nije mogao donijeti nikakvu drukčiju odluku.

Nema sumnje da je to bio jedan od razloga zbog kojih je Eden odlučio poslati u Grčku emisara *Foreign Officea*, majora Davida Wallacea, sa zadatkom da osobno njemu, Edenu, podnese izvještaj o situaciji na grčkim planinama. Wallace je stigao u Grčku krajem lipnja, ali se prvi put sastao s Myersom tek sredinom srpnja. Vrijedi napomenuti da je u toku onih istih tjedana u kojima je Wallace prikupljao dojmove o grčkom pokretu otpora (a ti su bili apsolutno nepovoljni za ELAS) Deakin prikupljao svoje dojmove o jugoslavenskom pokretu otpora (a ti su bili apsolutno povoljni za partizane). Ta je koincidencija pomogla da se poveća jaz između britanske politike u Jugoslaviji i britanske politike u Grčkoj. U oba slučaja na SOE se sručila kuka i motika da je pogrešno prikazao činjenično stanje ili da ga je zataškavao, s tim da je to u jednom slučaju uradio u korist partizana, a u drugom slučaju na njihovu štetu.

VIII

Uzajamno nepovjerenje koje je postojalo između *Foreign Officea* i SOE dostiglo je klimaks u kolovozu 1943. kada je Myers iskoristio zatišje u operacijama, koje je nastupilo nakon iskrcavanja na Siciliji, pa predložio, da Kairo posjete on, Wallace i tri predstavnika grčkog pokreta otpora (po jedan predstavnik ELAS-a, EDES-a i EKKA, to jest potpisnika vojnog sporazuma). Boravak te delegacije u Kairu (od 9. kolovoza do 16. rujna), ponašanje njezinih članova i postupak s njom predstavljaju elemente složene, i zakučaste priče, o kojoj ovdje ne želim detaljno govoriti.¹ Iznijet ću i prokomentirati samo neke *činjenične* elemente, i to prije svega tri obilježja delegacije pokreta otpora koja su u Kairu izazvala pravu konsternaciju: njezinu veličinu, njezin politički karakter i okolnost da Kairo nije o tome bio unaprijed i prikladno obaviješten. Za sve te tri okolnosti optužen je kao glavni krivac SOE, pogotovo od Reginalda Leepera, britanskog ambasadora pri grčkoj izbjegličkoj vladi.

Neočekivane dimenzije delegacije bijahu rezultat manevra KKE. Kada sam u siječnju boravio u Ateni, bilo mi je predloženo da jedan emisar

¹ Vidi 7. poglavlje.

EAM-a ode u Kairo, ali su pripreme za to bile izvršene tek nakon dovršenja uzletišta u Tesaliji, u srpnju. Tada je Myers, s odobrenjem SOE, pozvao Zimasa da ode s njim u Kairo. Malo kasnije, i u skladu s tim, što je bilo prirodno, stavljeni su na listu putnika u Kairo i Komninos Pyromaglu iz EDES-a i Georgios Kartalis iz EKKA. Međutim, osmog kolovoza, u samo predvečerje odlaska u Kairo, stigao je na aerodrom Siantos s još tri člana EAM-a sa zahtjevom da i oni otputuju u Kairo. Ta trojica bila su K. Despotopoulos, Petros Rusos i Ilias Zirimokos. Prva dvojica bijahu komunisti, a Zirimokos nije bio. Siantos je tvrdio da je u Ateni primio preko Kaira telegram iz Myersove komande (to jest od mene kao Myersova zamjenika), u kojem se tvrdi, »da će u avionu biti mjesta za onoliko predstavnika koliko ih Centralni komitet odluči poslati«. Siantos je Myersu pokazao grčki tekst toga telegrama. Kada ga je Myers dao prevesti na engleski, zaključio je da bi se moglo pretpostaviti da se u njemu doista kaže ono što tvrdi Siantos. Myers je veoma nerado popustio pred Siantosovim zahtjevom, i uradio je to na kraju krajeva samo zato što mu je bilo sasvim jasno da Siantos u protivnom slučaju neće pustiti u Kairo čak ni Zimasa. Tako se dogodilo da su se u delegaciji nalazila *četiri* predstavnika EAM-a, ELAS-a i KKE, a ne samo jedan. Kasnije je čak i Leeper priznao: »Razumije se da Meyrs ne bi bio mogao, čak i da je htio, odbiti da povede te Grke, jer bi to sigurno izazvalo sumnje i zlovolju. Mene to doduše nije iznenadilo, ali o tome da je Myers postupio ispravno, nema sumnje.«

Budući da se sačuvao original brzojavke na koju se pozvao Siantos, vrijedi je citirati u cijelosti:

»Od Eumaiosa Centralnom komitetu EAM preko Chrisa. Osigurana sredstva za posjet Kairu. Imperativna potreba da predstavnici EAM-a stignu u KARDIZU ponavljam KARDIZU što prije. Ako moguće pošaljite mi kurira s instrukcijama. Do mog putovanja u Kairo će doći. KRAJ. Molim dostavite ovo EAM-u svakako ponavljam svakako. KRAJ.«¹

Ovaj tekst mogu protumačiti samo tako da on *nije* podržavao Siantosovu tvrdnju, da je i sam Zimas, šaljući tu brzojavku preko moje radio-veze, pretpostavljao da u Kairo putuje samo on, kao jedini predstavnik EAM-a, i da je od svojih drugova tražio da dođu na planine samo zato da bi mu dali instrukcije. Ako je moje tumačenje točno, onda iz njega proizlazi zaključak da Siantos nije imao povjerenje u Zimasa da sam zastupa liniju Partije u pregovorima u Kairu, i da mu nije vjerovao zato što je bio pokazao preveliku sklonost da surađuje s Britancima. Stoga je zahtijevao da osim Zimasa na pregovore odu još tri predstavnika- među kojima daljnja dva člana KKE.

To tumačenje vrijedi i za drugi uzrok konsternacije u Kairu, to jest za politički karakter delegacije. U njoj su bila tri komunisti (Zimas, Despotopoulos i Petros Russos) i tri republikanac-nekomunisti (Kartalis iz EKKA, Pyromaglu iz EDES-a i Zirimokos iz EAM-a), a konsternaciju je zapravo izazvala činjenica što su svi oni bili ljudi s političkom »težinom«, a ne

¹ S. O. E. Records, Lemon Kairu 24. srpnja 1943; Eumaios = Zimas, Chris = Woodhouse.

obični i jednostavni *kapetanioi*, puni strahopoštovanja, kao što se očekivalo; osim toga, što je bilo još gore, svi su složno i u jedan glas zahtijevali da se drastično raščisti položaj kralja. Jedna okolnost u vezi s tim tako je iznenađivala da je tada naprosto nismo »skopčali«.

Nekomunistički republikanci u delegaciji (Kartalis, Pyromaglu i Ziri-mokos) bili su uporniji od komunista u zahtjevu da se kralj ne vrati u Grčku prije nego što se održi referendum o njegovu povratku. U prvim prikazima pregovora, pogotovo u mojem i Leeperovu, išlo se od pretpostavke da je Zimas prvi postavio zahtjev da kralj dade takvu izjavu, ali Pyromaglu izričito ispravlja tu grešku i pripisuje vodeću ulogu u tome sebi i Kartalisu, dodajući da su komunisti bili spremniji od njih da prihvate kompromis.¹ Pobuda zbog koje su nekomunistički republikanci pokazali u tome veću nepopustljivost nego komunisti po svoj je prilici bila ona ista što ju je Myers bio sugerirao još u travnju: skidanje s dnevnog reda to konstitucionalno pitanje dovelo bi do eliminiranja glavnog oslonca komunističke propagande. Međutim, kralj (kojega su u tome podržali Churchill, Smuts i Roosevelt) nije htio popustiti ni za dlaku. Kratko vrijeme prije toga, 4. srpnja, on je bio preuzeo obavezu da će se najkasnije šest mjeseci poslije oslobođenja održati izbori za ustavotvornu skupštinu, a sada je odbio da ide dalje od toga, iako je i njegova vlastita vlada podržala *demarche* delegacije pokreta otpora.

Razmišljanje o tome zašto je sve to izazvalo takav šok i konsternaciju dovodi nas do trećeg prigovora *Foreign Officea* na račun SOE - prigovora da o tome nije bio dovoljno i pravovremeno obavještavan. Ključna točka u ocjeni toga su Wallaceovi izvještaji s terena, iz Grčke, koji u to vrijeme još nisu bili stigli ni u *Foreign Office* ni Leeperu u Kairo, a nisu stigli čak ni pošto se Wallace već vratio iz Grčke zajedno s Myersom i delegacijom pokreta otpora. Leeper je bio siguran da je SOE namjerno zadržao Wallaceove brzojavke, i to je tvrdio u razgovoru sa mnom čak godinu dana kasnije. Ako se ispita dosje s Wallaceovim brzojawkama, koji je ostao sačuvan u arhivi *Foreign Officea*, dolazi se do zaključka da su vremenske razlike između odašiljanja i primanja tih brzojavki iznosile od šest do šesnaest dana, s tim da su bile najveće u početku te serije. Datum odašiljanja brzojavki (treba uzeti u obzir vrijeme potrebno za njihovo šifriranje u planinama) kreću se od 23. srpnja do 8. kolovoza, a datumi njihova primanja (s tim da su brzojavke morale biti prije toga dešifrirane, po svoj prilici u Kairu) od 3. do 10. kolovoza. Prve dvije ili tri brzojavke našle su se u rukama funkcionara *Foreign Officea* prije 10. kolovoza, ali čini se da ih je najviše stiglo tek krajem mjeseca. Leeper tvrdi da ni jednu brzojavku nije primio u Kairu prije 22. kolovoza. U jednoj zabilješci *Foreign Officea* od 31. kolovoza primjećuje se: »Upravo je nevjerojatno da kairski SOE nije poslao sve te brzojavke g. Leeperu«, i to se doista dogodilo. Jedini je problem da li je to bilo učinjeno namjerno ili se dogodilo slučajno. Rekao bih da se to dogodilo zbog silne nemarnosti i konfuzije. Možda je netko u kairskom SOE pomislio: budući da je Wallace ionako stigao u Kairo još 10. kolovoza, pa zato može o svemu tome sam govoriti, njegove brzo-

¹ Pyromaglu, str. 160, ispravljajući navode Reginalda Leepera u knjizi *When Greek Meets Greek* (London, 1950), i Woodhousea. Vidi također E. Zuderos *Ellikes Anomaliessti Mesi Anatoli* (Atena, 1945).

javke s planina nisu više važne. Vjerojatnija je takva glupost nego zla namjera. Sigurno je da SOE nije mogao zadržati brzojavke prije nego što su one bile dešifrirane, jer se prije toga nije moglo znati koje su Wallaceove, a koje nisu. Zadržati te brzojavke poslije njihova dešifriranja bila bi prava ludost, koja bi bila prije ili kasnije otkrivena, a osim toga takav postupak ne bi imao nikakva smisla, jer Wallace u svojim brzojawkama ionako nije iznio ništa novo.

Zapravo je upravo to najvažnija poenta u vezi s tim brzojawkama. U svojim memoarima Myers piše da je ih sve vidio prije nego što su bile odaslane i dodaje: »Ono što se u njima iznosilo bilo je točno i ja sam se sve u svemu potpuno slagao s gledištima koja su se u njima iznosila.« U njima nije bilo u biti rečeno ništa što Myers ili ja nismo bili rekli u toku prethodnih šest mjeseci. To pogotovo vrijedi za dvije Wallaceove postavke: za njegovu postavku o pravom karakteru EAM-a i za njegovu postavku da je nužno raščistiti položaj kralja. I Edena i Leepera impresionirali su Wallaceovi izvještaji, pogotovo ono što se u njima iznosilo u vezi s kraljem, ali je Churchill ostao nepokolebljiv u svojoj podršci kralju. Međutim, iako su Wallaceovi izvještaji bili lijepo primljeni i zaključilo se da su pisani uvjerljivo i sa smislom za mjeru, ipak se Myersu, koji je sve to govorio još od siječnja, nije ni tada priznalo da je imao pravo. Optužba da je doslovno izmislio kampanju za održavanje referenduma o povratku kralja nije ni sada ni poslije toga povučena. Osim toga (a to je bilo još ozbiljnije) *Foreign Office* je i dalje vjerovao da Myers ima gledišta o EAM-u koja su zapravo potpuno drukčija od onih što ih iznosi. Uglavnom zbog tih razloga, ali i zbog osobne antipatije koju su prema njemu osjećali kralj i Leeper, Myersu nije dopušteno da se vrati u Grčku. Treba napomenuti da ta odluka ipak nije bila stvorena lako, jer su protiv nje bili general Wilson i čak neki funkcionari *Foreign Officea*. Meni je ta odluka bila saopćena tek sredinom studenog.¹

U međuvremenu su se ona šestorica Grka vratila u zemlju neobavljena posla i bijesni kao risovi. Vratili su se 16. rujna, a ni mjesec dana poslije toga u Grčkoj je izbio građanski rat - »prva runda« oružane borbe. »Druga runda« bio je ustanak u Ateni u prosincu 1944, a »treća runda« (1946-1949) bijaše repriza gerilskog rata u planinama. U Londonu je tada izvršeno mučno preispitivanje britanske politike. Njegova dva najznačajnija rezultata bijahu uvođenje još strožih mjera da se SOE stavi pod kontrolu, i promjena službenog stava prema EAM-u i ELAS-u, u smislu povratka na prvobitnu poziciju krajnjeg neprijateljstva. No, treba napomenuti to neprijateljstvo nisu osjećali svi. Mnogi visoki oficiri, među njima i general Wilson, čak i neki visoki funkcionari *Foreign Officea*, pitali su se ima li smisla konačno i potpuno raskinuti s EAM-om i ELAS-om samo zato da bi se grčkom kralju spasilo prijestolje.

IX

Pomutnja koja je nastala u vezi s dolaskom i boravkom delegacije grčkog pokreta otpora u Kairu u rujnu 1973. zahtijeva dublju analizu

¹ Feldmaršal lord Wilson *Eight Years Overseas* (London, 1948).

od one koju mogu dati. Ne želim o tome dalje pričati, ali moram ipak kazati da suosjećam s Leeperovom žalopojkom Sargentu: »Kao što znate, meni je uvijek smetalo što vlada njegova veličanstva vodi jednu politiku u Grčkoj, a drugu u Kairu.« Mogao je slobodno dodati: »I još dvije politike u Londonu.« Mislim da se jednostavno ne može utvrditi tko je zapravo bio odgovoran za te nesumnjive kontradikcije, ali je sigurno da se dio krivnje za to može u širem smislu riječi pripisati i neuspjesima i propustima na polju komuniciranja, i u fizičkom, tehničkom, i u osobnom pogledu. Sigurno je da u tome SOE nije bio bez krivnje. Dok je *Foreign Office* bio pretjerano osjetljiv i pretjerano kratkovidan, SOE je bio suviše arogantan i više konspirativan. Treba spomenuti i to da su SOE krasile sve vrline i da su ga nagrdivale sve mane koje je donosio njegov amaterski status. Njegova administracija u Kairu nije bila dorasla kritičnim situacijama, a njegovo je rasuđivanje često bilo pogrešno i nerazborito. Tako je na primjer stvorio samom sebi sasvim suvišne i nepotrebne poteškoće kada je 1943. godine pokušao stvoriti po cijeloj Grčkoj vlastite misije, ne posavjetovavši se prethodno o tome s Myersom, a i na taj način što je za šefa prve od tih misija postavio jednog prilično naivnog oficira, koji jedva da je natučao grčki. No SOE je bio suočen i s nekim hendikepima, koji su, kako se čini, bili naprosto nesavladivi. Svakako je najveća od svih tih poteškoća bila okolnost da je *Foreign Office* bio sklon vjerovati samo onim podacima do kojih bi došao iz kakvog vlastitog izvora i da nije htio prihvaćati ni jedan savjet koji se nije podudarao s njegovim predrasudama i unaprijed stvorenim sudovima. Treba, međutim, napomenuti da se Eden u tom pogledu ponašao bolje nego ma koji njegov funkcionar.

Mislim da se ne može osporiti točnost teze da je epizoda s delegacijom grčkog pokreta otpora učinila građanski rat neizbježnim. Ne mogu također tvrditi da građanski rat ne bi bio i bez toga izbio, da do njega ne bi došlo u svakom slučaju. Jednostavno smatram da se on zapravo mogao izbjeći ili samo tako da se bez borbe priznala pobjeda KKE ili da se na kakav način izmijenio revolucionarni karakter grškoga komunizma. Teza u koju vjeruju mnogi Grci i većina pripadnika *Foreign Officea*, da bi možda bilo najbolje da nikakva britanska misija nije otišla u Grčku za vrijeme okupacije, zapravo nije ništa drugo nego na drugi način iznijeta tvrdnja kako bi bilo najbolje da se pobjeda prepustila bez borbe KKE. Možda se može i tvrditi da se druga alternativa, tj. mijenjanje revolucionarnoga karaktera grčkog komunizma, mogla moguće postići da smo kojim slučajem u proljeće 1943. uspjeli prisiliti grčkoga kralja da već tada učini one ustupke koje je na kraju morao učiniti krajem 1944. godine. Ja bih pak u to vrijeme, a i kasnije, bio tvrdio da je takva promjena karaktera grčkoga komunizma nešto što se jednostavno ne može ni zamisliti. Međutim, prije nekoliko godina saznao sam nešto što me zaprepastilo: da su se u ono vrijeme i Tempo i Zahariadis bojali da se to - već dogodilo.

7. Delegacija andarta u Kairu: kolovoz 1943

Brigadni general E. C. \V. Myers

Početak ožujka 1943. dobio sam od kairskog SOE direktivu da »obavim pripreme za dvije eventualnosti; prvo, da će se, ne prije lipnja, postaviti možda pred nas zahtjev da (u Grčkoj) presijecamo komunikacije, i to ili da spriječimo prebacivanje njemačkih pojačanja na jug kroz Grčku ili da djelujemo u vezi s kakvim savezničkim napadom drugdje u Sredozemlju; i, drugo, da će se, ne prije kolovoza, postaviti možda pred nas zahtjev da, u vezi s invazijom na grčko kopno, presiječemo sve (neprijateljske) komunikacije, neutraliziramo sve aerodrome, napadamo važne nervne centre i organiziramo i kontroliramo civilni ustanak u cijeloj Grčkoj«.

Na dan 30. svibnja dobio sam direktivu da dovršim pripreme za demoliranja velikih razmjera i opsega u posljednjem tjednu lipnja i u prvom tjednu srpnja, a u vezi sa savezničkom invazijom na Siciliju. Na pitanje, koje sam odmah postavio, postoje li izgledi za oslobođenje Grčke, odgovoreno mi je da će do njega doći »najmanje tri mjeseca poslije osvajanja Sicilije, ali će neprijatelja, pomoću raznih obmanjivačkih operacija, za to vrijeme neprestano držati u strahu od invazije«.

Na dan 31. lipnja zatražio sam dalja objašnjenja. Ujedno sam javio: »Ako postoje izgledi da će Grci morati izdržati još jednu zimu, recite mi to odmah.« U istoj sam brzojavci upozorio na opasnost da bi u planinama mogla zavladati ozbiljna oskudica žita, a onda sam upozorio: »Ako se u Grčkoj proširi mišljenje da se odugovlači njezino oslobođenje, da se to radi zato, da bi se odgodilo rješavanje njezinih unutrašnjih političkih problema ili ako se zbog ma kojeg drugog razloga izgubi povjerenje u planove Vrhovne komande za Srednji istok, moglo bi to onemogućiti dalje kontrolirane napore andarta. Zahtijevam da mi što brže pošaljete direktivu za razdoblje do oslobođenja.« Taj sam zahtjev urgentno ponovio 30. lipnja. Nekoliko dana poslije toga obaviješten sam da ćemo se nakon velikih i rasprostranjenih demoliranja u vezi s invazijom na Siciliju morati pritajiti i usredsrediti glavnu pažnju na obučavanje i naoružavanje andartea. Tako ćemo postupati sve do invazije na samu Grčku, do koje možda neće doći prije kraja 1943. ili početka 1944. godine.

Odmah sam upozorio SOE u Kairu kako imam dojam da smo ratni napor andarta doveli prerano do kulminacije i da ćemo se suočiti s velikim poteškoćama budemo li morali čak do početka 1944. godine održavati na visini moral stanovništva i ujedno sprečavati da se suparnički pokreti andarta potuku jedan s drugim. Izrazio sam želju da dođem u Kairo, da tamo osobno podnesem izvještaj o brojnim problemima s kojima se suočavam u Grčkoj, i da, koliko je god moguće, uskladim naše planove s planovima Vrhovne komande za Srednji istok. Odgovorili su mi da bi me

više nego rado vidjeli u Kairu, ali da smatraju kako bi bilo previše opasno da tamo odem prebacivši se najprije trabakulom u Tursku, što je tada bila naša uobičajena metoda putovanja. Umjesto toga oni će po mene poslati avion čim dovršimo improvizirani poljski aerodrom na lokaciji koju sam već izabrao blizu Neraide.

Desetog srpnja obavijestio sam Andreasa Zimasa, predstavnika EAM-a i ELAS-a u mom štabu na planinama, kako postoje izgledi da ću pretkraj mjeseca otputovati u Kairo. On me je zapitao bi li mogao poći sa mnom. Obavijestio sam o tome Kairo, koji je na to spremno pristao. Na dan 24. srpnja, nekoliko dana nakon što je Komninos Pyromaglu stigao u moj štab da tamo ostane kao Zervasov službeni predstavnik, obavijestio sam ga o svom putovanju i on je odmah zatražio da pođe s nama, uz uvjet da mu to dozvoli Zervas. I Zervas i kairski SOE spremno su se s tim suglasili. Na dan 30. srpnja stigao je u moj štab komandant EKKA pukovnik Psaros. S njim je stigao i Georgios Kartalis, koji je imao ostati u štabu kao njegov predstavnik. Saznavši za planirano putovanje, Psaros je zapitao bi li i Kartalis mogao poći s nama. Kairo je i na to načelno pristao, ali je napomenuo da će Kartalis moći poći s nama samo ako za njega bude mjesta u avionu, čiji je let planiran za noć od 8. kolovoza. Sa mnom je imao odletjeti u Kairo i David Wallace, moj politički savjetnik, koji je bio stigao u Grčku mjesec dana prije toga. Smatrao sam da je na taj način spisak putnika za Kairo zaključen.

Uvečer 7. kolovoza svi smo se okupili u Neraidi. Nije stigao samo Zimas jer je otišao na sastanak s nekim predstavnikom Centralnog komiteta EAM-a, koji je na njegov, Zimasov, zahtjev došao bio iz Atene donijevši instrukcije za njegov, Zimasov, posjet Kairu. Kasno uvečer 8. kolovoza, nakon što je zbog Zimasova zakašnjenja let odgođen za dvadeset i četiri sata, 011 je najzad stigao u Neraidu. S njim su došli Georgios Siantos, tadašnji vršilac dužnosti generalnog sekretara Komunističke partije Grčke, Ilias Zirimokos, vođa male predratne Socijaldemokratske stranke, i još dvojica komunista, Petros Russos i K. Despotopoulos, koji su svi bili članovi Centralnog komiteta EAM-a. Svi osim Siantosa došli su zato što su bili sigurni da sa mnom putuju u Kairo. Moguće je da je do te zabune i nesporazuma došlo zbog pogrešnog tumačenja Zimasove brzojavke koja je bila poslana u Atenu našom radio-vezom preko Kaira.¹ Kad smo se počeli objašnjavati, Siantos je odbio da pusti Zimasa da sam ode u Kairo. Na kraju krajeva pristao sam da povedem svu četvoricu predstavnika ELAS-a i EAM-a uz uvjet da se s tim složi pilot aviona, a ne budu li mogli odletjeti sada, ja ću uraditi sve što budem mogao da u Kairu uredim da se po njih pošalje drugi avion. O tome sam samo obavijestio Kairo, jer nije bilo vremena da se čeka njihov odgovor.

U sitne sate 10. kolovoza čitava je delegacija sretno doletjela u Kairo. Nisam imao nikakvih iluzija o težini i ozbiljnosti problema koji nas čekaju. U brzojavci koju sam poslao u Kairo 28. srpnja nalazile su se i ove riječi: »Imajte na umu da o predstojećem posjetu ovisi možda čitava budućnost Grčke. No, ja smatram da mi možemo spriječiti građanski rat.«

Prije odlaska iz svog štaba u Grčkoj imao sam mnogo dugih razgovora s Woodhouseom i Wallaceom o preporukama koje bi trebalo dati

¹ Vidi 6. poglavlje.

kairskom SOE želimo li postići da se pokret *andarta* nastavi bez izbijanja građanskog rata.

Zaključili smo da bi se taj problem najefikasnije riješio tako kad bismo postigli da andarti imaju pune ruke posla boreći se s neprijateljem. Međutim, Vrhovna komanda za Srednji istok zahtijevala je da andarte držimo u stanju relativne neaktivnosti kako bi, kad započne invazija u Grčku, mogli opet poduzeti iznenadne i rasprostranjene sabotažne operacije. Woodhouse, Wallace i ja došli smo do zaključka da će se to postići jedino ako se andartima ne pruži samo moralna nego i materijalna pomoć, pa smo u tom smislu odlučili predložiti da naša buduća politika ima tri osnovna elementa. Prije svega potrebno je slijedeće: da grčka (izbjeglička) vlada prizna formacije andarta kao sastavni dio oružanih snaga Grčke, da andarte snabdijemo lakom artiljerijom i drugim oružjem za podržavanje pješadije i da se od grčkog generalštaba zatraži da pošalje svoje oficire za vezu u njihove formacije. Tako će se i status i kvaliteta andartske vojske poboljšati, a da se ne poveća njezina brojčana snaga, i stvorio bi se čak poticaj za primanje obuke. Zatim, poželjno je da se uporedo s podizanjem statusa andartske vojske sve više skida s moga štaba u planinama odgovornost za razne civilne i administrativne poslove i da se u tu svrhu štab podijeli na zasebnu civilnu i vojnu komponentu. Woodhouse, Wallace i ja složili smo se da ja predložim Vrhovnoj komandi u Kairu neka prihvati plan da se u Grčku pošalju britanski *civilni* oficiri za vezu, koji bi našoj vojnoj misiji služili kao savjetnici u vezi s problemima i potrebama civilnog stanovništva. I na kraju, uzimajući u obzir *nereprezentativan* karakter grčke izbjegličke vlade i okolnost da je izgubila zapravo vezu s onim što se događa u zemlji i ne uživa povjerenje »Slobodne Grčke«, složili smo se da u Kairu preporučim da se barem jedan ili dva predstavnika ili funkcionara grčke izbjegličke vlade prebace na grčke planine čim to bude moguće. Oni bi izgledili put za povratak vlade stvarivši stanovit kontinuitet građanskog poretka i omogućivši da se postojeća civilna vlast »Slobodne Grčke« postepeno uključi u nacionalnu strukturu.

Ujutro 9. kolovoza imao sam zadovoljavajući razgovor o tim prijedlozima sa Siantosom. Održan u Neraidi, taj razgovor bio je nastavak niza uspješnih razgovora koje sam nekoliko dana prije toga održao s Pyromagluom i Kartalisom. Poslije toga organizirao sam zajednički skupni sastanak sa svim delegatima. Oni su prihvatili moje prijedloge bez ikakve veće ispravke ili prerade.

Kad sam stigao u Kairo, otkrio sam da tamo nije stvoren nikakav plan o našem stavu prema delegaciji koju sam doveo. Lord Glenconner, šef kairskog SOE, potpuno se složio s mojim planom. Prvog dana boravka u Kairu sastao sam se s Reginaldom Leeperom, britanskim ambasadorom pri grčkoj vladi. Imali smo dug, iskren i prijateljski razgovor o antimonarhističkom zaokretu javnoga mnijenja u Grčkoj, do kojega je došlo nakon kraja Metaksasova režima. Leeper mi je rekao da dolazak republikanski orijentiranih predstavnika andarta u Kairo, dolazi kao naručen, će to sigurno potaknuti grčku izbjegličku vladu da se malko zamisli. U to vrijeme antimonarhistički neredi u grčkoj vojsci na Srednjem istoku, zajedno s fakičkim krahom svih pokušaja da se sastav vlade učini reprezentativnijim, stvorili su ozbiljnu opasnost da nekoliko članova izbjegličke vlade jednostavno demisionira. Leeper je pomogao da se brzo upriliči sa-

stanak između delegacije i tadašnjeg predsjednika vlade Zuderosa, a s delegaciju se neslužbeno sastao i kralj Duro.

Jedanaestog kolovoza, drugoga dana moga boravka u Kairu, odveo me Leeper na sastanak s kraljem. Dok smo odlazili na sastanak, savjetovao mi je da govorim iskreno i otvoreno o antimonarhističkom raspoloženju u Grčkoj. Kratko vrijeme poslije tog sastanka zapisao sam: »U toku jedno-satnog sastanka objasnio sam kralju da će EAM, ako se on vrati u Grčku na čelu vojske, istupiti iz krhke Nacionalne grupe andarta, koju sam uspio formirati, i da će se otvoreno deklarirati protiv njega. Zervas će se u tom slučaju svrstati uz njega, ali je vjerojatno da će odmah poslije toga izbiti građanski rat i kraljev će život biti u opasnosti ako ga ne budu štatile jake britanske snage. Ako se pak dogodi da se on vrati u Grčku pod neposrednom zaštitom britanske vojske, EAM će to smatrati upletanjem u grčke unutrašnje stvari, pa će i to izazvati otvorenu pobunu.«

Trinaestog kolovoza, poslije večere u kući lorda Moynea, zamjenika državnog ministra, imao sam još jedan, dvosatni, razgovor s kraljem, i to nasamo, u četiri oka. Kasnije sam o tome zabilježio: »Zapitao sam kralja bi li pristao da ode u kratak posjet andartima u planinama i tako ponovo zadobije izgubljeno povjerenje naroda. Odgovorio mi je da se smatra previše starim za takav pothvat, ali da zato drži svojom dužnošću da se vrati u Grčku na čelu svoje vojske. Kad sam mu na to rekao kako bi možda bilo zgodnije da ostane izvan Grčke, kao njezin ambasador, sve dok se u zemlji ne održi referendum o njegovoj budućnosti, odgovorio je: »Kako vam može pasti na pamet da bih otišao u London, a da se prije toga ne vratim u Grčku?! Znam da tamo ima mnogo ljudi koji bi me proglasili kukavicom da to uradim, a ja im ne bih mogao više nikad pogledati u oči.«

Dva dana nakon njezina dolaska u Kairo delegaciju je primila grčka izbjeglička vlada, koja da je taj sastanak jedva dočekala. Na tom sastanku delegacija je odložila prijedloge o kojima smo se bili dogovorili i stavila na tapetu one političke probleme koji su je najviše tištali. Članovi delegacije zatražili su neka kralj dade izjavu da se neće vratiti u Grčku prije nego što se tamo održi referendum o njegovu povratku u zemlju i samo ako referendum ispadne u njegovu korist. U roku od samo četiri dana, uz punu podršku Georgiosa Eksindarisa, koji je stigao samostalno iz Atene kao predstavnik starih venizelističkih liberala, delegacija je ne samo pridobila za svoj stav čitavu vladu (osim Zuderosa), nego je postigla i njezinu aktivnu podršku. To je delegaciju ohrabrilo da ode još dalje i zatraži da se andartima dadu tri resora u vladi.

Leeper se tome nije odupirao. Poslije jednog od naših svakodnevnih sastanaka s lordom Glenconnerom zapisao sam: »Gospodin Leeper nam je kazao kako jednostavno ne može savjetovati kralju da nepokolebljivo ustraje u svom zahtjevu da se vrati u Grčku. Dodao je da kralj mora sam odlučiti što je za njega najispravnije.« Ja zapravo vjerujem da su tada i kairski SOE i britanska ambasada pri grčkoj vladi smatrali da će, ako samo kralj dade prikladnu izjavu, biti odmah stvoreni izgledi da se vlada proširi i da ojača postavši na taj način reprezentativniji predstavnik tadašnjeg javnog mnijenja u samoj Grčkoj.

Kasnije sam saznao da je kralj upravo u to vrijeme, u toj fazi, zatražio od Roosevelta i Churchilla savjet o svojim budućim akcijama. Također imam dojam da je 17. kolovoza ili neposredno prije ili poslije toga Leeper

dobio čvrste i stroge instrukcije od *Foreign Officea* da podrži kraljev stav i da ni u kom slučaju ne pristane na zahtjev delegacije da se andartima dadu tri resora u vladi.

Od toga dana Leeperov se stav prema kairskom SOE i prema meni osobno potpuno izmijenio. Dok je prije toga bio sav u znaku prijateljske i tople suradnje, sada je odjednom postao sumnjičav i pun kojekakvih neopravdanih optužbi. Leeper je sada optužio mene da sam doveo delegaciju andarta bez ikakvog prethodnog upozorenja da dolazim, i da se miješam u političke probleme koje ne razumijem. Optužio je SOE da vodi vlastitu politiku prema Grčkoj, politiku koja nije usklađena s politikom *Foreign Officea*, i da je hotimično zataškao, sakrio, Wallaceove i moje brzojavke. Kasnije me optužio i Zuderos, tvrdeći da sam bodrio njegove ministre da stanu na stranu delegacije i da sam na taj način stvorio opasnost da vlada podnese ostavku. Na svu sreću pratili su me ili Wallace ili koji od Leeperovih ljudi na sve sastanke koje sam, na zahtjev samog Leepera, održao s raznim članovima grčke vlade, pa su oni mogli pobiti tu optužbu kao neosnovanu.

U samo nekoliko dana potpuno se izmijenila i grčka politička situacija u Kairu. Kralj je sada imao osobnu podršku Roosevelta i Churchilla, pa je odlučio da ostane čvrsto na onom što je rekao u svojim prijašnjim deklaracijama. Zuderos, kojega je u tome podržala rojalistička jezgra u vladi, odbacio je sada i druge političke zahtjeve delegacije, a Leeper je zatražio od kairskog SOE da što prije otpremi delegaciju natrag u grčke planine.

Prije dolaska u Kairo mislio sam da ćemo u Kairu moći dovršiti razgovore o prijedlozima o kojima smo se bili složili i da ćemo u roku od najviše četrnaest dana uspjeti uskladiti naše buduće vojne planove. Međutim, izgledi da ću (eto) morati poslati delegaciju natrag u Grčku u tako razočaranom raspoloženju stvorili su u meni strah hoću li uspjeti da i u budućnosti zadržim njihovu spremnost za suradnju. Osim toga, kada sam 19. kolovoza ručao s delegatima, oni su mi rekli da zbog toga što su politički razgovori zapali u slijepu ulicu, nisu ni s kim raspravili ni jedan od onih prijedloga o kojima smo se bili složili, i da se, budući da je njihova misija sve prije nego dovršena, ne žele vratiti u Grčku. (U to vrijeme bilo je planirano da krenu na put za tri dana.)

Održao sam nekoliko dugih i prijateljskih sastanaka s državnim ministrom R. G. Caseyjem, s direktorom vojnih operacija brigadnim generalom Georgeom Daveyjem i s vrhovnim komandantom generalom sirom Henryjem Maitlandom Wilsonom. Svi su pokazali razumijevanje, ali od toga nije bilo nikakve koristi. Premda sam mu se obratio osobno i pokušao na njega djelovati, Leeper je na tim sastancima i dalje uporno zahtijevao da se delegacija vrati u Grčku. Glenconner je izjavio da ne može narediti delegaciji da ode. Vrhovni komandant mi je tada naredio da uradim sve što mogu kako bih doveo delegate u takvo raspoloženje da odu bez buke, i to za vrijeme vikenda. Međutim, ni od koga nisam primio nikakvu izričitu zapovijed koju bih mogao prenijeti delegatima.

Dvadeset i prvog kolovoza Glenconner je uredio da se delegati sastanu s Caseyjem, jer se nadao da ćemo tako postići da oni odu iz Kaira malo bolje raspoloženi. Prisustvovao sam tom sastanku s Caseyjem i Leeperom. Kasnije sam zabilježio: »Ni nakon jednog i pol sata ni jedan od šestorice delegata nije rekao što ga najviše muči, to jest nije prigovorio što se dele-

gacija mora vratiti u Grčku nakon što su tako grubo odbačena njezina politička stajališta i odbijeni svi njezini prijedlozi o rekonstrukciji vlade. Trebalo je da krenu kući narednog dana poslije podne. Nitko im nije rekao da odu; nitko im nije rekao da bi možda mogli ostati. Casey se jednostavno digao, rukovao s njima i rekao im zbogom.«

I dok smo tako stajali bez riječi, uradio sam nešto na što me je natjerala puka desperacija. Zapitao sam Caseyja mogu li kazati što uime vrhovnog komandanta. Casey je na to spremno pristao. Ono što sam tada rekao Caseyju, rekao sam mu u prisustvu delegata. Kazao sam kako mi je prije tri dana vrhovni komandant naredio da rekнем delegatima da bi se, ostanu li u Kairu, moglo lako dogoditi da izazovu ostavku vlade. U tom bi se slučaju moglo lako dogoditi da Zuderos ne bude sposoban formirati novu vladu i da će onda biti formirana čisto vojna vlada. Vrhovni komandant želi da se grčka delegacija privremeno vrati u Grčku i da tamo pričekava što će kralj odlučiti u vezi s njihovim preporukama koje se tiču njebove dalje politike i u vezi s njihovim idejama da se grčka vlada proširi uključivanjem republikanskih elemenata iz gerilskog pokreta.

Moja je izjava dala delegatima priliku da reknu sve što im je na srcu. Da budem pošten prema njima, moram napomenuti da sam ih prije sastanka opomenuo neka paze da ne odu predaleko. Slijedećih dvadeset minuta, dok smo svi stajali spremni za odlazak, oni su iznosili razloge zbog kojih žele ostati u Kairu sve dok se ne budu mogli vratiti u zemlju s odlukama o njihovim političkim preporukama. Naglasili su da su odgodili sve druge razgovore do trenutka kada budu donijete odluke o tim preporukama i da je vlada zamolila da ne zahtijevaju hitan odgovor. Casey ih je saslušao s razumijevanjem, ali nije bio u mogućnosti da im dade bilo kakav koristan savjet. »Dakle, gospodo«, zaključio je, »čuli ste želje vrhovnog komandanta. Savjetujem vam da postupite prema njima i ujedno vam zahvaljujem na izvanredno zanimljivu razgovoru.« Delegati su bez riječi počeli izlaziti iz sobe.

Dok su još Leeper i lord Glenconner bili s nama, ja sam brže-bolje objasnio Leeperu kakve će katastrofalne posljedice imati povratak delegata u tako razočaranom i pokislom raspoloženju na budući vojni doprinos andarta savezničkom ratnom naporu. Lord Glenconner je rekao da se potpuno slaže s mojim bojaznima, ali je Leeper izjavio da političke faktore smatra važnijim. Casey je kazao kako smatra da nema izlaza iz te situacije, pa smo se rastali.

Odmah poslije toga zapitao sam lorda Glenconnera da li mi dozvoljava da pokušam organizirati za sutra prije podne još jedan, posljednji, sastanak delegata s vrhovnim komandantom u nadi da će on, potaknut vojnim pobudama, poništiti donijetu odluku. Naime, nekoliko dana prije toga bilo je sugerirano da delegacija, dok čeka na političke odluke, posjeti kakvo bojište. Glenconner mi je dao dozvolu da to pokušam izvesti. Organizirao sam taj sastanak telefonirajući iz Leeperova stana poslije večere na koju nas je pozvao, a onda sam do duboko u noć pripremao za vrhovnog komandanta kratak uputnik u kojemu sam sažeto prikazao argumente delegata i opasnosti koje prijete s obzirom na dalji razvoj situacije.

Na tom sastanku, kojemu su prisustvovali i Leeper i Glenconner, delegati su opet uvjerljivo iznijeli razloge zbog kojih žele ostati u Kairu. Poslije tog sastanka ja sam zabilježio:

Na kraju su upozorili vrhovnog komandanta na činjenicu da im nitko iz njihove vlastite vlade nije ni na kakav način izrazio želju da se tako prijevremeno vrate u Grčku. Vjeruju zapravo da većina ministara želi da ostanu u Kairu. Grčki su podanici i od njih se ne može tražiti da izađu pred oči svojim vođama u Grčkoj s neobavljenim zadatkom. U jednom trenutku taktično su aludirali i na britansko upletanje u grčku politiku. Vrate li se sada, to bi moglo imati posljedicu da andarti izgube povjerenje i u njih i u Britance. U jednom sam času čak pomislio da će vrhovni komandant odgoditi njihov odlazak, ali su na kraju krajeva ipak prevladala gledišta g. Leepera, i ja tu nisam mogao više ništa uraditi. Zajedno s Glenconnerom, koji je od londonskog SOE dobio direktivu da odmah otputuje u London, oprostio sam se s delegatima i zaželio im sretan povratak.

Mislim da je posljednje što su zatražili od Glenconnera bilo da im rekne bi li bilo zgodno da se na putu prema aerodromu sastanu sa Zuderom. Glenconner im je odgovorio da oni kao grčki podanici ne mogu biti spriječeni da to urade, ali da im SOE ne može dati nikakav savjet u vezi s tim. Sastali su se sa Zuderom. Ja nisam nikad saznao pojedinosti o tom sastanku, ali je njegov ishod bio taj da je Zuder telefonirao Leeperu i rekao mu kako sada više ne želi da delegati odu. Leeperu nije preostalo ništa drugo nego da se s tim pomiri i da pozove delegate neka se vrate s aerodroma.

U toku narednog tjedna održao sam mnogo sastanaka s delegatima i sa specijalistima iz SOE i Vrhovne komande. Razgovarali smo o posve vojnim pitanjima koja su bila u vezi s budućom obukom i budućim operacijama andarta. Do kraja tjedna obradili smo sve te probleme i u drugom tjednu rujna delegacija se vratila u Grčku.

Sedmog rujna doputovao sam u London s Glenconnerom i s brigadrom Daveyjem. Nosili smo planove reorganizacije kairskog SOE pod kontrolom vrhovnog komandanta. Svrha je mog posjeta Londonu bila da osobno podnesem izvještaj o situaciji u Grčkoj. Nadao sam se da će to možda dovesti do toga da će vojne i političke direktive postati još više ostvarljive i međusobno uskladive.

Šesnaestog rujna zapisao sam:

Imao sam nekoliko sastanaka s predstavnicima svih onih odjeljenja Ministarstva rata (do razine Direktorijata vojne obavještajne službe i Direktorijata vojnih operacija) koji se bave operacijama na Balkanu. Međutim, nije ni bio organiziran ni jedan sastanak s predstavnicima Foreign Officea. Tek danas sam imao prvi razgovor s g. Howardom, načelnikom Južnog odjela, što ga je na moj zahtjev uredio Wallace, koji je, po osobnoj direktivi Edena, stigao bio u London tri dana prije mene. Howardova učtiva izvinjenja što me nije prije primio zvučala su veoma prozirno i neuvjerljivo. Umjesto da 5 njim sve do kraja raspravim, kako sam se bio nadao, razgovarali smo samo pet minuta, a onda me je on odveo siru Ormeu Sargentu. U toku iskrenog i otvorenog razgovora, koji je trajao pedeset minuta, Sargent mi je rekao kako su u Foreign Officeu mislili da sam ja dao delegatima ideju da zatraže fotelje u grčkoj vladi. Mislim da sam uspio uvjeriti Sargenta da su i ta i mnoge druge tvrdnje Foreign Of-

ficea o SOE i meni lično neosnovane. Na kraju krajeva složili smo se da bi možda bilo korisno da se, za potrebe mojih oficira u Grčkoj, pripremi opis kraljeve vjerne podrške saveznicima, i da bi bilo isto tako uputno da ja ponesem u Grčku jasnu političku direktivu o njihovoj djelatnosti.

Dva dana poslije toga sastao sam se s načelnikom Imperijalnog generalštaba, ali smo razgovarali samo o vojnim pitanjima. Dobio sam dojam da je zadovoljan našim naporima u Grčkoj i čak mi je u vezi s tim čestitao.

Dvadeset i sedmog rujna održao sam u kinematografu »Curzon« predavanje za velik i šaren skup pripadnika *Whitehalla*.¹ Tvorili su ga ljudi zaposleni u tri vojna ministarstva, u *Foreign Officeu* i u predsjedništvu vlade. Prije toga nisam dobio nikakve izričite ili specifične upute o tome što treba da kažem. Pomno sam pripremio ne samo uzbudljiv prikaz svoga jedanaestomjesečnog boravka u Grčkoj, nego i prikaz moga sve većeg i neizbježnog upletanja ne samo u vojne nego i u političke probleme, a na kraju sam im protumačio aktualnu političku situaciju. Jedno veče prije dana kada je održano predavanje pročitao sam čitavo to dugo predavanje, od početka do kraja, majoru Eddieju Boxshallu i pukovniku Pearsonu, dvojici oficira londonskog SOE, koji su se bavili Balkanom. Obojica su dali povoljno mišljenje o njegovu tekstu, ali mi je general Gubbins ipak kasnije rekao: »Vaše predavanje nije donijelo ništa dobro SOE!« U to vrijeme čitava je naša organizacija bila pod žestokom vatrom *Foreign Officea* zbog upletanja u grčku politiku, i meni je bilo rečeno kako bi bilo mnogo bolje da sam se u svom predavanju zadovoljio samo prikazom naših uspješnih operacija protiv neprijatelja. Mislim da je velika šteta što me nitko na to nije prije upozorio.

Dvadeset i osmog rujna pozvan sam u Buckinghamsku palaču. Kasnije sam zapisao:

Mislio sam da će me primiti kralj. U dvor sam se odvezao automobilom kojim je upravljala žena-vozač u uniformi MTC-a. Na glavnim vratima palače nitko nije zatražio da pokažem propusnicu i čak me nitko nije zapitao kako se zovem. Prošli smo kroz glavna vrata i odvezli se preko dvorišta palače do ulaza u njezino istočno krilo. Stražar koji je stajao pred ulazom nije na nas obratio nikakvu pažnju. Na vratima nije bilo zvona i u blizini nije bilo nikog da me uvede. Jednostavno sam otvorio vrata i ušao. Našao sam se u hodniku u kojemu nije bilo ni žive duše. Pokucao sam na prva vrata na desnoj strani hodnika. Unutra je sjedio nekakav činovnik koji nije imao pojma da dolazim. Digao se i odveo me u radnu sobu sira Alana Lascellesa.

Već poslije prvih pet minuta postalo mi je jasno da se ipak neću sastati s kraljem. Umjesto toga imao sam zanimljiv jednosatni razgovor sa sirom Alanom i s još jednim čovjekom za kojega mislim da je bio sir Godfrey Thomas. Otkrio sam da je sir Alan izvanredno

¹ Naziv nekadašnje kraljevske palače u središtu Londona koja je kasnije pretvorena u urede. U prenesenom smislu riječi Whitehall je naziv britanske najviše administracije.

dobro obaviješten. Nепrestano mi je postavljao odlično poentirana pitanja da iz mene izvučе sve potrebne podatke. Objasnio sam mu situaciju u Grčkoj i izgledе grčkoga kralja, kako sam tada na njih gledao. Poslije toga razgovarali smo o posjetu delegacije andarta Kairu. Pošto sam izbjegao odgovor na nekoliko njegovih naročito oštro i pronicljivo postavljenih pitanja, sir Alan je rekao: Meni možete kazati sve što hoćete. Ja ne pripadam Foreign Officeu, i u ovoj sam stvari potpuno neutralan. Odgovarajući na njegova dalja oštra pitanja, na kraju krajeva sam priznao kako mislim da g. Leeper, kojemu inače sva čast, ne postupa ispravno sa situacijom.

Tjedan dana poslije tog sastanka saznao sam zaobilaznim putem da dvor smatra kako su izgledi grčkog kralja da se vrati u Grčku veoma mršavi.

Dvadeset i devetog rujna imao sam još jedan sastanak s Howardom u *Foreign Officeu*. Razgovarali smo o neostvarivosti kraljeve namjere da se vrati u Grčku. Još prije toga sam imao i nekoliko razgovora s predstavnicima Ministarstva za ekonomsko ratovanje (među kojima i s Dingleom Footom) o ozbiljnoj oskudici hrane koja će po svoj prilici nastupiti u toku predstojeće zime na grčkim planinama. U razgovorima s predstavnicima Ministarstva rata i s predstavnicima Zajedničkog štaba za planiranje operacija dobio sam dojam da po svoj prilici neće doslovno nikakve savezničke snage biti upotrijebljene da bi se pospješilo oslobađanje Grčke, nego će se ta zemlja osloboditi od neprijateljske okupacije tako što će se zbog savezničkog pritiska na drugim mjestima ili zbog toga što će mu zbog našeg napredovanja u Italiji biti ugrožen bok neprijatelj *sam* povući. »Ta okolnost«, zapisao sam tada, »čini još nevjerovatnijim kraljeve izgledе da se vrati u zemlju na čelu svoje vojske.«

U podne 30. rujna opet sam pozvan u Buckinghamsku palaču, ali ovaj put na sastanak s kraljem. S njim sam proveo pola sata u njegovoj radnoj sobi. Obojica smo udobno sjedili u naslonjačima ispred kamina. Pošto mi je desetak minuta postavljao pitanja o lokalnom koloritu i o općoj situaciji u Grčkoj, kralj je prešao na sasvim otvorena i nesputana pitanja o tome što ga je očito najviše zanimalo, tj. o izgledima njegovoga bratića, kralja Đure, da se vrati u Grčku. Iskreno sam iznio svoja gledišta o situaciji. Između ostalog objasnio sam da grčki narod ne gleda na svoga kralja onako kao što mi Britanci gledamo na njega, britanskog kralja. »U ovom trenutku samo malobrojna skupina rojalista, zapravo obična politička stranka, želi njegov povratak. Ti rojalisti gledaju na kralja više kao na vođu svoje stranke, kao na čovjeka pod kojim će se, pod zaštitom britanskih bajoneta, moći upustiti u intrige kojima će biti cilj da se oni vrate na vlast u Grčkoj, da se opet domognu vlasti koju su tamo imali prije rata. Ti ljudi ne gledaju na svog kralja onako kao što mi gledamo na vas: to jest kao na svog ustavnog monarha.« Kralj me je tada zapitao jesam li to rekao njegovu bratiću kad smo se sastali u Kairu. Odgovorio sam kako mi se čini da sam to uradio, ali da čak ako i nisam, grčki kralj i sam vjerovatno shvaća da je situacija upravo takva. »Čini se da je devedeset posto naroda u Grčkoj raspoloženo republikanski«, nastavio sam, »i ti se ljudi boje rojalističke spletke o kojoj sam vam upravo govorio. Oni su zato protiv toga da se kralj vrati u zemlju prije nego što narod slobodno iz-

razi svoju volju.« Objasnio sam u čemu je razlika između onoga što predlaže grčki kralj i onoga što želi golemu većina naroda. »Kralj zahtijeva da se vrati u zemlju na čelu svoje vojske. Na BBC-u je obećao narodu da će se u roku od šest mjeseci poslije njegova povratka održati u Grčkoj slobodni izbori. Međutim, republikanci se boje da će u tom razdoblju doći do sukoba između njih i rojalista pod zaštitom britanske vojske, i da će vodeći republikanci, pogotovo oni koji stoje malo više ulijevo, biti svi pozatvarani. Kralj je izjavio da će se na tim izborima izabrati ustavotvorna skupština, koja će onda odlučiti o njegovoj budućnosti. Međutim, narod ne vjeruje u to obećanje i smatra da će poslije hapšenja njegovih vođa izbori predstavljati običnu prijevaru i podvalu, da će biti namješteni. Zbog toga narod želi da se prije svega glasa o tome hoće li se kralj vratiti u zemlju ili ne, i da u tome svatko slobodno sudjeluje.« Kralj me je tada zapitao jesam li se sastao s njegovim ministrom vanjskih poslova. Odgovorio sam da nisam. On mi je na to kazao: »Jučer sam primio ministra vanjskih poslova i rekao mu da se s vama mora svakako sastati. Mislim da on mora dobiti takve informacije iz prve ruke, od ljudi koji su sve to vidjeli na vlastite oči. Dolaziti do tih podataka preko podređenih koji su s vama razgovarali nije dovoljno.« Kratko vrijeme prije mog odlaska kralj mi je rekao: »Pobrinite se da se sastanete s mojim ministrom vanjskih poslova.« Odgovorio sam: »Meni baš nije lako da ugovorim takav sastanak. Mislim da bi inicijativa za to morala doći s druge strane.« Kralj se s tim složio: »Da, mislim da ste u pravu!«

U svom zapisu o tom sastanku napomenuo sam da me je impresioniralo kraljevo duboko zanimanje za te probleme i njegova očita iskrenost. Također sam bio impresioniran opuštenom atmosferom u kojoj smo razgovarali nakon prvih nekoliko trenutaka.

Sutradan, i. listopada, pozvan sam na sastanak s Edenom, ali mi je bilo rečeno da on ima na raspolaganju samo dvadeset minuta za razgovor sa mnom. Kasnije sam zabilježio da Eden »očito ima malo vremena, ali me je primio s ljubeznim smiješkom i veoma prijazno i učtivo. Dobio sam dojam kako čvrsto vjeruje da je upravo savršeno dobro obaviješten, ali je meni očito da ga njegovi podređeni pogrešno obavještavaju.« Govorio mi je o grčkoj političkoj situaciji i rekao što želi da se s tim u vezi poduzme, ali mi nije objasnio kako bi se to moglo izvesti. U toku cijeloga tog razgovora jedva da sam otvorio usta.

Bio sam duboko zaprepašten i frustriran očitom pristranošću stavova *Foreign Officea* i njegovim upornim odbijanjem da se suoči s nekim za njega neprobavljivim činjenicama. Kasnije sam zabilježio:

Jedina iznimka je g. Dixon, ali on je na žalost previše zaokupljen Italijom da bi mogao posvetiti dovoljno vremena Balkanu, području koje dobro poznaje i razumije. Tek kada sam došao u Chequers,¹ sreću sam se najzad s jednim velikim čovjekom s kojim sam mogao ljudski razgovarati i koji je bio spreman da me sasluša.

U Chequers sam stigao i. listopada malo poslije 13 sati i 15 minuta. Otprilike u 13 sati i 30 minuta pridružila mi se gđa Churchill.

¹ Ladanjska rezidencija britanskih premijera. Nap. prev.

Churchillov lični pomoćnik, jedan oficir ratne mornarice u činu komandera, i Churchillov brat, zgodan stari ladanjski džentlmen, bijahu također s nama. Stari nam se priključio otprilike petnaest minuta kasnije, pošto je napokon ustao iz kreveta u kojem je radio cijelo prije podne. Došao je u pratnji svoga ličnog tajnika Pecka, odjeven u jednodijelni radnički kombinezon. Pozdravio se sa mnom, a onda se odmah upustio u prilično jednostranu konverzaciju, koju je nastavio i dok smo skupa išli u blagovaonicu. »Aha, da, da, sad sam se sjetio: vaša organizacija upleće se u stvari za koje je nadležan Foreign Office. Da nije bilo mene, vas bi lijepo raspustili, razjurili. Vi ne biste smjeli pokušavati da obavljate poslove na svoj način. Zato smo mi ovdje. Prepustite te stvari političarima.«

Za vrijeme ručka sjedio sam između gospodina i gospođe Churchill. Dok je sa mnom razgovarala o raznim društvenim temama, Churchill mi je, ponekad gotovo istovremeno, pričao u drugo uho o najpovjerljivijim političkim stvarima, ne obazirući se na poslugu. Zato sam na mahove morao pričati gđi Churchill o ATS-u, o sudjelovanju britanskih žena u ratnom naporu, o uređivanju vrtova, slušajući istovremeno što mi u drugo uho govori Churchill. Čim bismo se Churchill i ja upustili u razgovor o bilo kakvoj dubljoj temi, ona bi odmah pokušala skrenuti konverzaciju na kakvu društveno zanimljiviju temu. Dobioš dojam da Stari bez ikakvog ustručavanja govori pred poslugom čak o vrlo povjerljivim stvarima, uskoro sam samoga sebe uhvatio kako se koristim svakom prilikom da se ubacim u naš razgovor kakvom svojom primjedbom i izrazim svoje mišljenje. Kazao sam Churchillu da sam doduše potpuno siguran kako je naša politika prema Grčkoj ispravna, ali da smo na žalost svaku jačnu izjavu o tome potpuno prepustili na volju grčkom kralju i izbjegličkoj vladi, pa bi se zato lako moglo dogoditi da ljudi u samoj Grčkoj protumače našu šutnju kao znak da im želimo nametnuti povratak kralja, pogotovo sada kad se delegacija andarta morala vratiti u zemlju ne ostvarivši ništa od svojih želja. Ja doduše znam da taj dojam (o našoj politici) naravno nije točan, ali ljudi u Grčkoj to na žalost ne znaju, i zato mislim da bismo svakako morali objasniti našu politiku pomoću taktične i istinite propagande.

Poslije objeda ostali smo sjediti za stolom. Pušeci dobru cigaru koju sam dobio od Churchilla (a on me je doslovno natjerao da još jednu cigaru strpam u džep za kasnije), pokazao sam neke fotografije koje su upravo bile stigle iz Grčke i na kojima se vidio čin kapitulacije talijanskog generala Infantea i njegovih sedam tisuća vojnika. Pokazao sam Churchillu i dvije stereoskopske zračne snimke srušenog željezničkog vijadukta Asoposa, na dnu klanca u koju je pao kad smo ga digli u zrak kratko vrijeme prije početka velike kampanje demoliranja neprijateljskih vojnih objekata u vezi s invazijom na Siciliju. Churchill se oduševljeno smijao.

Poslije toga rekao sam mu da je zbog njegovog nedavnog govora u Quebecu, u kojemu je izjavio da se raduje skorom povratku grčkog kralja u zemlju, moj posao postao teži. »Dakako da se kraljeva sudbina tiče samo Grka«, rekao sam, »i da se mi u to ne možemo miješati.« Churchill me je zapitao što je zapravo izjavio u Quebecu,

i ja sam iz svoje torbe za spise izvukao izvadak iz njegova govora i pokazao mu ga. On ga je pročitao od početka do kraja i onda mirno rekao da se slaže sa svim što je tamo izjavio. Primio sam to bez riječi.

Poslije loga izvukao sam iz torbe koncept govora što sam ga imao održati na BBC-u prije odlaska iz Londona, za nekoliko dana. Taj je govor bio namijenjen andartima, a imao je sadržati i poruku: bodrenja od strane Churchilla, čiji je koncept bio također sastavljen. Tekst poruke zapravo je bio potpuno nepolitičan i već su ga bili odobrili i SOE i Foreign Office. Churchill ga je bez riječi pročitao od početka do kraja, a onda mi je rekao: »Mislim da je poruka u redu, da je potpuno bezazlena. Nego, hoćete li da je malo oživim, ha?« Odgovorio sam da bi to bilo veoma zgodno. On je izvukao tada iz džepa naliv-pero napunjeno crvenom tintom i počeo polaganom pisati. Kad je bilo gotovo, dao mi je tekst da ga pročitam i kažem što mislim o njemu. Churchill je dodao poruci čitav novi pasus, i to gotovo posve na liniji onog što sam mu govorio za vrijeme ručka, to jest objasnio je i ujedno opravdavao našu politiku prema Grčkoj. Ne sjećam se teksta od riječi do riječi, ali je iz njega proizlazilo da mi nemamo nikakve nakane da vratimo grčkog kralja na prijestolje protiv volje grčkog naroda, da ćemo respektirati svaki oblik vladavine koji grčki narod bude izabrao kada za to jednom dođe vrijeme, i da se nećemo upletati u grčku unutrašnju politiku.¹ Churchill je tada predao moj koncept i svoj dodatak svom tajniku da ga on dade pretipkati, a onda je otišao u svoju radnu sobu, dok sam se ja prošetao po vrtu s gđom Churchill.

Bilo je tada otprilike ij sati i 30 minuta. Pola sata poslije toga vratio sam se u kuću i otišao u Churchillovu radnu sobu. Malo kasnije donijeli su nam prepisani tekst moga govora na radiju i njegove dodatke. Churchill ih je opet pročitao od prvog do posljednjeg slova, a onda ih je počeo ispravljati. Prvo je unosio samo posve sitne izmjene, ali se onda narogušio i zatražio da mu donesu njegovu plavu olovku za ispravke. Tada je počeo precrtavati čitave rečenice vlastitog teksta. »Ne, tako se to nikako ne smije«, rekao je. »Takav bi tekst bio previše riskantan. Ne želim kazati ništa na pogrešan način.« Rekao sam da bi meni mnogo koristilo ako bi mi on dopustio da dadem u svom govoru na radiju kakvu izjavu koja bi bila tako sročena da umiri grčki narod i ulije mu vjeru da se mi ne namjeravamo upletati u njihove unutrašnje stvari. »Da, imate pravo«, odgovorio je, »ali ja ne volim da se takve stvari čine na takav način. Amerikanci su za to vrlo zainteresirani i ne bih htio izjaviti ništa u

¹ Churchillov rukom pisani dodatak konceptu moga govora na radiju nalazi se među njegovim operativnim dokumentima koji se čuvaju u Državnom arhivu i nedavno su dani na uvid javnosti. Tekst se nalazi u fasciklu s oznakom »Brigadni general Myers«. Tekst Churchillova dodatka glasi: »Grčki narod mora biti gospodar vlastite sudbine. Samo on može donijeti odluku o svom budućem državnom uređenju. Engleska, koja je oduvijek prijatelj grčkog naroda, neće se nikad upletati u grčku unutrašnju politiku i uvijek će biti zaštitnica suverenih prava grčkog naroda. Mi imamo časne obaveze prema kralju Đuri jer se on borio za savezničku stvar. Te obaveze moramo izvršiti. Međutim, one se ni u kom pogledu ne tiče slobode grčkog naroda da sam riješi svoje probleme kad u njegovoj zemlji opet zavladaju spokojstvo i red.« Nap. autora.

vezi s grčkim ustavnim problemima, a da se prije ne konzuliram sa svojim kolegama. Ne, meni se ne dopada ništa od onog što sam ovdje napisao. Sve je to previše riskantno.« Kazavši to, naprosto je svojom plavom olovkom precrtao čitav tekst, sve što je napisao. »Ja ću sve to izjaviti u Donjem domu onako, kako treba, a vi jednostavno izjavite ono što ste već napisali.«

Nisam se dalje s njim prepirao. Moj je tekst vraćen na prepisivanje. Bio je gotovo jednak prvobitnoj verziji, s tim što je Churchill tu i tamo dodao pokoju riječ, poboljšao jezik kojim je tekst bio napisan i izbacio sve superlative rekavši da oni oduzimaju snagu dobrom engleskom izražavanju. Bilo je očito da je zaboravio da će čitav tekst biti ionako preveden na grčki i da će biti pročitana njegova grčka verzija.

Jednu stvar jednostavno nisam mogao utviti Churchillu u glavu: da andarti nisu obični »banditi«, nego da reprezentiraju sve tipove Grka i da se u njihovim redovima nalaze mnoge republikanske vode. Sarafis je nekada bio grčki vojni ataše u Parizu. Zimas je prije rata bio komunistički narodni poslanik u parlamentu. Kartalis je bio ministar financija u nekoliko predratnih vlada. Pukovnik Psaros jedan je od najposobnijih oficira koje sam ikad upoznao. A takvih ljudi ima mnogo u redovima andarta. Oni nisu nikakvi »Tomi Wintringhami«, kako ih je Churchill nekoliko puta nazvao.¹ Također nisam nikako mogao uvjeriti Churchilla da u Grčkoj nisam u kontaktu samo s andartima i uglavnom siromašnim ljudima s planina, nego doslovno sa svim elementima u Grčkoj i sa svim ljudima koji misle, i to ne samo u unutrašnjosti zemlje, nego i u svim velikim gradovima.

Kada sam mu prije bio rekao da su otprilike osamdeset do devedeset posto Grka republikanci, a ne rojalisti, on mi je odgovorio: »Da, to vi kažete ili mislite, ali ja baš nisam siguran da imate pravo.« Rekao sam mu da me i drugi ljudi optužuju, i to iza mojih leđa, da imam političke predrasude, ali da je to potpuno pogrešno i netočno. Sve što sam ikada izjavio temeljilo se na čvrstim dokazima i na poacima za koje sam znao da su točni i istiniti. Dok smo tako diskutirali, Churchill se prema meni odnosio s respektom i tretirao me kao sebi ravnog, a otkrio sam da s njim mogu razgovarati potpuno otvoreno, iako je bilo doduše očito da on ipak želi najviše sam govoriti. Čestitao mi je na poslu koji sam obavio u Grčkoj, a prije moga konačnog odlaska čak se dva puta digao da se sa mnom pozdravi. Na kraju mi je čak dao božji blagoslov. »Nemojte im dopustiti da prejudiciraju rješenje problema kralja«, rekao mi je. »Ja želim da se s kraljem postupi fair. Neću dozvoliti da me na bilo što natjeraju kojekakvi Tomi Wintringhami.« Kad sam mu odgovorio da bi se moglo lako dogoditi da naša šutnja o našoj politici bude protumačena kao znak naše slabosti ili kao pokušaj našeg miješanja sa

¹ Churchill je vjerojatno aludirao na kapetana Toma Wintringhama, vojnog dopisnika komunističkog lista *Daily Worker*, koji je za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj bio komandant jednog bataljona 15. internacionalne brigade. Za vrijeme drugoga svjetskog rata pisao je članke o gerilskom ratovanju u tjedniku *Picture Post*. Nap. autora.

ciljem da se kralj vrati na prijestolje, i da bi se više lijevo orijentirani elementi mogli okrenuti Rusiji i zatražiti njezinu podršku, on mi je odgovorio: »Neću dopustiti tim banditima da me ucjenjuju! Ako im se ide u Rusiju, neka idu. Tko će Grčku spasiti od gladi kad jednom bude oslobođena? Mi. Neka to oni ne zaborave, a vi se pobrinite da se s kraljem postupi fair.« Odgovorio sam da ću učiniti sve što budem mogao.

Dok sam izlazio iz kuće s Churchillovim osobnim pomoćnikom, on je rekao: »Stari je malo zbunjen.« Zapitao sam ga jesam li svoje teze izložio dovoljno jasno. Odgovorio je da mu se čini da jesam. Zamolio sam ga da opet pokuša objasniti Churchillu da andarti nisu »Tomi Wintringhami«, nego da reprezentiraju velik i širok segment današnjega grčkog naroda.

U času mog odlaska bilo je već pet sati, prekasno za neki sastanak koji sam bio ugovorio u Londonu. Shvatio sam da je malo nedostajalo da postignem golem uspjeh, ali sam vjerovao da je moj neuspjeh ipak samo privremen i da sam posijao sjeme budućih događaja u skladu s linijom za koju sam smatrao da odgovara svim poštenim Grcima.

Osmog listopada, uzevši Wallacea kao tumača, pročitao sam na radiju poruku bođenja andartima. U tom sam govoru na izričit Churchillov zahtjev napomenuo da ćemo ih »u skoroj budućnosti sve više pomagati« i završio sam ovim riječima: »Neka ništa ne pokvari našu ujedinjenu borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Smrt Švabama!« U čitavu govoru nije bilo ni jedne jedine riječi ni o grčkoj politici ni o grčkom kralju.

Desetog listopada, siguran da će za mnom uskoro otići nova direktiva Foreign Officea, vratio sam se u Kairo. Tamo sam, u komandi SOE, saznao da se situacija u Grčkoj pogoršala, i da se svi boje da će izbiti građanski rat. Međutim, ja sam bio siguran da EAM neće poduzeti nikakvu akciju prije nego što sazna rezultate mog posjeta Londonu. Zato sam odmah poslao povjerljivu brzojavku Montyju Woodhouseu, naređivši mu da se pobrine da situacija ostane što fluidnija. Istovremeno sam mu poslao pismo u kojem sam ga obavijestio da sam odlučio ostati još nekoliko dana u Kairu jer želim da se u Grčku vratim s barem nešto plodova dvomjesečnog rada. Smatrao sam da će Foreign Office za veoma kratko vrijeme prihvatiti stvarnost zaokreta grčkoga javnog mnijenja protiv kralja, i da ću, radi postizanja maksimalnog ratnog napora od strane andarta, dobiti od Foreign Officea iskrenu izjavu o politici vlade njegova veličanstva, izjavu koja će biti u skladu s linijom što ju je naveo Churchill u onom povučenom dodatku mom govoru na BBC-u.

Dvanaestog listopada oženio sam se i otišao u Libanon na sedmodnevni dopust. Prolazeći kroz Haifu, sreo sam jednog oficira SOE koji je upravo bio stigao iz Kaira. Od njega sam saznao zapanjujuću vijest da se po svoj prilici više neću vratiti u Grčku. Samo dan prije toga pročitao sam u novinama da je u Grčkoj izbio građanski rat. Kad sam se vratio u Kairo, saznao sam tamo da se moje posljednje pismo Montyju Woodhouseu dođuše provuklo, ali da je moja povjerljiva brzojavka njemu zaustavljena na

zahtjev g. Leepera. Woodhouse je ujedno obaviješten da se po svoj prilici neću više vratiti u Grčku te je pozvan da slobodno i iskreno iznese svoja osobna gledišta o političkoj situaciji u Grčkoj, ne obazirući se na »moju« dosadašnju politiku.

»Montyjev odgovor zacijelo je razočarao g. Leepera«, zabilježio sam. »Riječ je o dugom tekstu poslanom preko radija. Monty je odgovorio da potpuno podržava moju dosadašnju politiku i da će se i ubuduće ravnati po njoj, bez obzira na to hoću li se vratiti u Grčku ili ne. On smatra da je to jedina moguća i ispravna politika.«

Tada sam saznao od brigadnog generala Keblea da se Glenconner neće vratiti u Kairo, da on, Keble, uskoro odlazi iz SOE, i da također odlazi i treći čovjek po važnosti u kairskom SOE - pukovnik Tamplin. Eden je zatražio njihovo povlačenje zbog njihovih »političkih mrlja«. »Po mom mišljenju«, napisao sam tada, »ta su tri oficira radila samo ono što im je nalagala dužnost, i to su radila dobro. Sada ih odstranjuju samo zbog toga što su izrekli neke činjenice koje se ne sviđaju *Foreign Officeu*. Krasne li demokracije! Krasne li štete za ratni napor!«

Na moj zahtjev primio me je na razgovor načelnik štaba general Ronald Scobie. Primio me je on, a ne general Wilson samo zbog toga što je vrhovni komandant (Wilson) bio privremeno odsutan. Rekao sam Scobieju da svoj položaj smatram izvanredno teškim. Ja dugujem lojalnost i svojim oficirima i andartima. Smatram da je odstranjivanje trojice najviših oficira kairskog SOE uskogrudna akcija, potez štetan za ratni napor na Balkanu. Ne želim dati *Foreign Officeu* priliku da sabotira moj rad. Radije ću zatražiti da se vratim u regularnu vojsku. Rekavši sve to, opisao sam Scobieju kako su me smlavili neki sastanci s ljudima iz *Foreign Officea* u Londonu.

General Scobie mi je odgovorio da postoji velika vjerojatnost da ću nakon povratka vrhovnog komandanta dobiti u Kairu direktivu da se odmah vratim u Grčku sa zadatkom da zaustavim građanski rat, za što postoji mogućnost, jer organizacije andarta imaju u mene povjerenje. Odgovorio sam da ću se moći vratiti u Grčku samo ako i *Foreign Office* bude imao u mene potpuno povjerenje. U tom će slučaju biti svakako potrebno da točno znam što oni i vrhovni komandant žele, a osim toga će mi morati dati slobodne ruke da sam odlučim kako da postignem to što žele. Ako do toga ne dođe, smatrat ću svojom dužnošću da oficirima koji su bili sa mnom otišli u Grčku točno objasnim zašto sam odlučio podnijeti ostavku i da im pružim priliku da odluče da se zaposle drugdje.

General Scobie je odgovorio da me shvaća, a onda me je ohrabrio rekavši da je zapravo gotovo potpuno siguran da *Foreign Office* u stvari samo pokušava pronaći najprikladniji način da natjera grčkoga kralja na javnu izjavu da se u Grčku neće vratiti prije nego što se grčki narod slobodnim putem izjasni o njegovoj sudbini i da će se vratiti samo ako ta odluka bude donijeta u njegovu korist. Scobie je dodao kako misli da će *Foreign Office* prije ili kasnije savjetovati grčkoj izbjegličkoj vladi da se ponovo poveže s novim republikanskim vođama u samoj Grčkoj.

Na nesreću je još 7. listopada, nekoliko dana prije toga, izbio građanski rat u grčkim planinama, a to je značilo da je moja poruka preko radija iz Londona stigla prekasno da postigne bilo kakav učinak. Tridesetog listopada sam zabilježio:

Imam dojam da je kulminacija krvoprolića već prošla. EAM je započeo građanski rat zbog niza razloga. Nijemci su lansirali lukavu propagandu iz koje je proizlazilo da Zervas s njima surađuje i da oni praktički već napuštaju Grčku. To je, zajedno s činjenicom da su Grci zbog naše šutnje zaključili kako namjeravamo kralja vratiti silom na prijestolje, potaknulo EAM na zaključak da su sazreli uvjeti da udari. Zbog postupka s njihovom delegacijom u Kairu i zbog toga što se ja, čovjek u kojega su svi imali povjerenje, nisam vratio, izgubili su povjerenje u Britance. Međutim, okupator ne napušta Grčku i EAM se sada osjeća malo glupo, jer shvaća da se zaletio. Ako u toku slijedećih nekoliko dana zauzmemo čvrst stav i prihvatimo čvrstu i jasnu liniju, možda će se građanski rat smiriti sam od sebe. Međutim, danas je previše rano da se rekne hoće li nam poći za rukom da opet formiramo one formacije EDES-a koje su bile tako sramotno napadnute i hoćemo li biti u stanju da opet formiramo naš zajednički štab u planinama.

U nastavku sam napisao:

Zervasovo ponašanje bilo je doduše uzorito, a treba napomenuti da mu se sada najzad pružila prilika na koju je tako dugo čekao, to jest da argumentira svoj stari zahtjev da se britanska podrška daje samo njemu, a ne i drugoj strani, ali je izgubljeno ono malo povjerenja što ga je EAM osjećao prema Britancima. To povjerenje je izgubljeno samo zato što je u posljednja dva i pol mjeseca Foreign Office uporno preuveličavao komunističku opasnost u Grčkoj, postupajući tako samo zato što je to konveniralo njegovoj politici i što nije nikako htio pogledati činjenicama u oči. Vjerujem da će oni prije ili kasnije shvatiti da sam imao pravo, ali će tada možda biti prekasno.

Nastavio sam se boriti da dobijem realistične i ostvarive direktive s kojima bih se mogao vratiti u Grčku. Međutim, *Foreign Office* i grčki kralj ostali su nepokolebljivi, nisu odstupali ni za dlaku. Na kraju krajeva, potkraj studenog 1943, pošto sam primio mnoge izraze razumijevanja od strane lorda Selbornea i izravnu zapovijed generala Gubbinsa, morao sam dići ruke od daljih nastojanja da pomognem grčkom narodu i ratnom naporu u njegovoj zemlji. Dugo poslije toga rekao mi je Monty Woodhouse: »Ti si u Grčkoj počinio samo jednu grešku. Pogriješio si što si odveo delegaciju andarta u Kairo. Već tada sam se uplašio da se možda više nećeš smjeti vratiti u Grčku.« Međutim, toliko je toga bilo na kocki da i danas vjerujem kako nisam pogriješio kada sam odlučio da osobno podnesem izvještaj o mnogim problemima (vojnim, civilnim i političkim) s kojima sam bio suočen zbog neočekivanog odgađanja oslobođenja Grčke.

8. Biseri od »svinja«: dokumenti Foreign Officea, SOE i grčki otpor

Richard Clogg

Želim da bude jasno kako meni u ovom predavanju nije namjera da dadem sistematičnu analizu razvoja britanske politike prema grčkom otporu u razdoblju koje me ovdje naročito zanima - to jest približno u razdoblju od listopada 1942. godine (kada su sudionici operacije *Harting* bačeni padobranima u Grčku) do potpisivanja sporazuma u Plaki (krajem veljače 1944), to jest sporazuma kojim je praktički zaustavljen građanski rat između grupa otpora što je bio izbio u listopadu prethodne godine. Taj posao već je obavio, i to dobro i na kompetentan način, sir Llewellyn "Woodward u poglavlju o britanskoj politici prema Grčkoj u njegovoj nedavno objavljenoj knjizi *Britanska vanjska politika u drugom svjetskom ratu*, pa mislim da ne bi imalo smisla duplicirati njegov trud. Sir Llewellyn upozorava na to da je njegov prikaz napisan sa stajališta *Foreign Officea* i da se on nije poslužio dokumentima SOE, koji bi svakako izložili stavove te organizacije, ali su još uvijek nedostupni javnosti, i to će ostati još bogzna koliko vremena. Meni je taj "Woodwardov postupak zapravo donekle neshvatljiv i neobjašnjiv, jer u dokumentima *Foreign Officea*, a ti dokumenti *jesu* objavljeni, ima mnogo materijala SOE od kojih su mnogi u neku ruku *pieces justificatives*,¹ napisani da se pobijaju kritike koje su dolazile od *Foreign Officea*. Moja je glavna želja i nakana da popunim neke praznine kojih ima u dosad objavljenim prikazima, i da (a to smatram još važnijim) prikažem, koliko je god moguće na temelju raspoloživih dokumenata, kako je izgledao katastrofalni tok i razvoj odnosa između *Foreign Officea* i SOE, koji je dostigao kulminaciju za vrijeme posjeta delegacije šestorice grčkih gerilaca Kairu u kolovozu 1943, poslije čega je aktivnost SOE na Balkanu stavljena pod izravni nadzor vrhovnog komandanta za Srednji istok.

Prije nego što prijeđem na razmatranje britanske politike nakon listopada 1942. htio bih ukratko prikazati kako je došlo do toga da se britanska vlada u takvoj mjeri umiješala u ono za čim je išao grčki kralj Duro II - i kako je sebi natovarila na leđa obavezu zbog koje je doživjelo brodolom nekoliko krupnih inicijativa što su išle za tim da se promijeni smjer britanske politike. Sjeme tvrdoglave i na kraju krajeva katastrofalne borbe zalaznica, koju je *Foreign Office* vodio u korist kralja Đure, bijaše posijano još u jednoj veoma ranoj etapi. Samo nekoliko tjedana poslije pada Krete Edward "Warner iz Južnog odjela (*Foreign Officea*), (koji je kasnije postao savjetnik za grčke probleme državnog ministra za Srednji istok, a

¹ Napisi kojima se opravdavaju vlastiti postupci. Nap. prev.

poslije toga isti takav savjetnik Reginalda Leepera kada je ovaj postavljen za britanskog ambasadora pri grčkoj izbjegličkoj vladi u Kairu), napisao je u jednoj zabilješci:

Moramo imati na pameti i voditi račun o tome da nije ni najmanje važno hoćemo li se zamjeriti venizelističkom javnom mnijenju ako budemo podržavali kralja i odavali počast Metaksasu tamo gdje je on zaslužuje. Za nas je važno da ne povrijedimo »rojalističko mnijenje«. Nijemcima neće nikad uspjeti da za sebe pridobiju ekstremne venizeliste, ali bi se moglo lako dogoditi da iskoriste neke rojalističke (ili desničarske) elemente, kao što su ih iskoristili u prošlom svjetskom ratu}

Prilično je nezgodno što je Warner (čovjek koji će odigrati tako krupnu ulogu u formuliranju i formiranju britanske politike, i u Londonu i u Kairu) gledao s priličnom antipatijom na grčke političare i njihove aspiracije. U prosincu 1941. otpisao je »većinu pripadnika grčkih gornjih društvenih slojeva« nazvavši ih »samoživim levantincima... koji nisu dostojni da vode obične vojnike«, a 18. travnja 1943. u pismu Piersonu Dixonu, šefu Južnog odjela, napisao je da je politička zbrka u Kairu »naprosto nevjerovatna« i da on gotovo potpuno shvaća zašto je kralj Đuro 4. kolovoza 1936. »dao Metaksasu odriješene ruke«. Nema sumnje, Warner je znao da je odanost grčkoga naroda kralju slaba i zbog toga je smatrao da *Foreign Office* mora voditi politiku »uvaljivanja kralja i njegove vlade« grčkom narodu.

Snažno opredjeljenje *Foreign Officea* za stvar kralja koji je, kako se vjerovalo, više-manje sâm samcat održao na okupu grčku vladu za vrijeme krize izazvane njemačkom invazijom u travnju i svibnju 1941, prelazilo je okvire obične propagandne podrške i imalo je razmjere aktivnog sudjelovanja u kraljevim brojnim i mnogostrukim spletkama i opsesijama. Tako se, na primjer, u jesen 1941. *Foreign Office* duboko upleo u nastojanja kralja Đure da ishodi protjerivanje šestorice grčkih republikanaca iz Egipta. Kralj je na tu pomoć *Foreign Officea* gledao kao na *quid pro quo* za njegov čin, koji se sastojao u tome da je iz izbjegličke vlade izbacio Konstantinosa Maniadakisa, čovjeka koji je za vrijeme Metaksasove diktature kao ministar unutrašnjih poslova bio podjednako nepopularan i efikasan kao lovac na protivnike diktature. Sir Orme Sargent, zamjenik stalnog podsekretara *Foreign Officea*, došao je kasnije do zaključka da smo pogriješili što smo se umiješali u tu spletku, a značajni je pokazatelj razmjera u kojima su i kralj i *Foreign Office* pogrešno ocijenili trend grčkoga javnog mnijenja činjenica što je jedan od te šestorice tobože nepoćudnih individuuma, Vyron Karapanayotis, postao 1943. ministar vojske u grčkoj izbjegličkoj vladi, dok je u samom *Foreign Officeu* izbila bruka kad se otkrilo da sva spomenuta šestorica imaju gotovo besprijeckornu probri-tansku prošlost.

Foreign Office je ipak »povukao crtu« u jednoj od ranih faza rata. Dogodilo se to kada je od kralja i Zuderosa primio zahtjev u kojemu se u krajnjoj liniji tražila zapravo nasilna restauracija monarhije. Dokument u kojem je iznijet taj zahtjev kasnije je povučen i nestao je, ali da je takav

¹ Aluzija na uvođenje Metaksasove diktature. Nap. prev.

zahtjev bio doista postavljen, jasno proizlazi iz jedne Warnerove zabilješke od 21. studenog 1941. u kojoj je on napisao: »Predsjednik grčke vlade zahtijeva sada od nas da surađujemo u provođenju politike koja predviđa, u krajnjoj nuždi i kao posljednje sredstvo, nasilnu restauraciju kralja.« No, dodao je Warner, »mi ne smijemo ni u jednom trenutku pomišljati na nasilnu restauraciju kralja« - i to treba dati jasno na znanje i kralju i predsjedniku njegove vlade Emanuili Zuderosu. Nekoliko mjeseci poslije toga, u toku konverzacije vođene na nekom banketu, jedan od utjecajnih ljudi iz Zuderosove neposredne okoline, rekao je Warneru da grčka vlada namjerava upotrijebiti grčku vojsku na Srednjem istoku da Grčkoj »kada se vratimo« nametne režim koji sama izabere. U memorandumu od 11. veljače 1942, u kojemu je izvijestio o tom razgovoru, Warner je dodao da »Foreign Office ima tjeskobni dojam da tako stoje stvari«.

Iz dokumenata proizlazi da je grčki kralj Đuro bio čovjek s gotovo bezgraničnom sposobnošću samozavaravanja. 21. travnja 1943. napisao je iz Kaira Churchillu pismo u kojem je iznio tvrdnju da njegova, Churchillova, martovska direktiva, kojom se nalagala potpuna podrška kralju i izbjegličkoj vladi, »već počinje davati odlične rezultate i svakako će u velikim razmjerima poboljšati uvjete u kojima se u ovom dijelu svijeta vodi grčka politika«. Treba ipak napomenuti da kralj Đuro nije baš uvijek uzvraćao toplotu s kojom je *Foreign Office* podržavao njegovu stvar. U ožujku 1942. kralj se potužio direktoru obavještajne službe ratne mornarice da je »Foreign Office republikanski i antimonarhistički«. Warner je tu optužbu nazvao »krajnje apsurdnom«, a Dixon ju je proglasio »naprosto smiješnom«. Nekako u isto vrijeme jedan bliski osobni prijatelj kralja Dure rekao je Horaldju Cacciaju iz *Foreign Officea* kako kralj smatra da će, ako mu ne uspije vratiti se u Grčku, »za to biti uvelike krivi *Foreign Office* i njegovi agenti«. Uzme li se u obzir da je kralj imao takve stavove, ne iznenađuje nas mnogo činjenica da strpljivost *Foreign Officea* prema njegovoj tvrdoglavosti, iako golema, nije bila bezgranična. Eden je 30. svibnja 1944. zapisao: »Posljednjih godina imao sam mnoge kontakte s kraljem i na žalost dolazim sve više do zaključka da se na njega ne možemo osloniti mnogo više nego na one Grke koje on tako vrijeđa.« Nekoliko dana poslije toga, 3. travnja, Eden je zabilježio: »Kralj nije mudar, a osim toga je tvrdoglav. Po mom mišljenju sve su manji izgledi da će se on ikada vratiti u Grčku kao kralj i tamo ostati.«

Pitanja u vezi s politikom *Foreign Officea* prema grčkom otporu počela su se postavljati istom 1943. godine, jer je *Foreign Office* još u ožujku 1943. tvrdio kako nema pojma o tome da se na grčkom tlu nalazi jedna britanska vojna misija. Međutim, dokumenti iz 1942. godine postavljaju pred nas niz zanimljivih pitanja u vezi s pokretom otpora. U tom je pogledu naročito zanimljivo pitanje koliko je *Foreign Office* bio obaviješten o političkim događajima i o razvoju u okupiranoj Grčkoj i u kojoj su mjeri ta obavještenja bila dostupna SOE.

U jednom nedavno objavljenom članku pukovnik C. M. Woodhouse ističe da u instrukcijama što ih je krajem rujna 1942. SOE dao učesnicima operacije *Harting* nema ni jedne jedine riječi o EAM-u, ELAS-u i KKE.¹

¹ »Early British Contacts with the Greek Resistance« u časopisu *Balkan Studies*, XII (1973).

Međutim, iz dokumenata jasno proizlazi da su u to vrijeme i *Foreign Office* i zapravo i razne druge britanske organizacije i službe ne samo znali da postoji EAM, nego su čak raspolagali dokazima da je to kud i kamo najveća tajna organizacija u Grčkoj. Tako je, na primjer, još u veljači 194z. MI-3 poslao *Foreign Officeu* jednu procjenu situacije u Grčkoj u kojoj je naveo među glavnim protuosovinskim grupacijama i »takozvanu Narodnu frontu«, što ja shvaćam kao spominjanje EAM-a. U svom izvještaju MI-3 je naveo da u Grčkoj djeluju otprilike dvadeset i dvije tajne organizacije, napomenuvši kako se ima dojam da bi se one mogle podijeliti u četiri glavne skupine. Jednu tvore venizelisti, drugu konstitucionalni monarhisti, u trećoj su »rasute grupe bivših rojalista koji sada gaje konzervativne ili republikanske osjećaje«, a u četvrtoj skupini »pripadnici tz. Narodne fronte, u kojoj su okupljene ljevičarske grupe pod vodstvom nekih revolucionarno orijentiranih oficira i dviju komunističkih partija. Narodna fronta orijentirana je republikanski, a po gledanju na državno uređenje stoji daleko lijevo«. Na kraju procjene zaključuje se da su »kako izgleda stranačka neslaganja gurnuta u pozadinu« i tvrdi se kako je »poznato da su dvije komunističke partije dobile od Moskve instrukcije da se do kraja rata suzdržavaju od svake ideološke aktivnosti i ujedine s drugim strankama u borbi protiv osovinskih snaga«. Trideset i prvog kolovoza iste godine Dixon je u pismu Warneru u Kairu naglasio potrebu da se postigne kako bi »Komitet za akciju« u Ateni »postao magnet za razne organizacije što tvore Narodnu frontu«. Za temu koja nas ovdje zanima još je značajniji podatak da je Warner samo nekoliko dana nakon što su učesnici operacije *Harling* primili posljednje instrukcije poslao Londonu izvještaj o političkom značenju EAM-a. Petog listopada je javio da priprema prilično dug izvještaj o grčkim tajnim organizacijama, kojemu će priložiti kao dodatak izvještaj o EAM-u. Warner je napisao da iz podataka koje je dobio iz vlastitih izvora proizlazi da je EAM »kud i kamo najveća tajna organizacija u Grčkoj«, da ima samo u Ateni, 100 000 članova i da je njegovo članstvo organizirano po sistemu ćelija. Warnerov izvor smatra da EAM nije »otvoreno komunistička organizacija«, nego »prilično nepolitička i čisto patriotska«.¹

Teško je vjerovati da je u posljednjem tjednu rujna kairski SOE znao o EAM-u i o njegovu potencijalnom značenju manje nego što je znao *Foreign Office*. Lako je moguće da je okolnost da se ni EAM ni Elās ne spominju u SOE-ovim instrukcijama za operaciju *Harling* zapravo bila posljedica reorganizacije kairskog SOE, izvršena 1941, i na temelju koje je SOE dobio funkcionalnu, a ne geografsku strukturu. Ta nova struktura ukinuta je ljeti 194z. i tada je SOE opet dobio geografsku strukturu, ali se može pretpostaviti da je trebalo vremena da prorade nove sekcije, tada organizirane po zemljama, a ne više po funkcijama. Međutim, Woodhouse se jasno sjeća nečeg što se dogodilo upravo u vrijeme kada je SOE bio dao instrukcije za operaciju *Harling*: Panayotis Kanellopoulos, zamjenik predsjednika vlade i ministar vojske u grčkoj izbjegličkoj vladi, nije tada spominjao KKE kao aktivnu snagu grčkog otpora, ali je isti taj Kanellopoulos obavijestio početkom listopada 194z. Warnera kako smatra

¹ Isto 371/33163, dokument **6961**. Nisam uspio pronaći primjerak samog Warnerova izvještaja.

da su organizatori EAM-a »vjerojatno komunisti«, ali da je članstvo te organizacije (EAM-a) »krajnje raznoliko«. Mjesec dana poslije toga, 2. studenog 1942., Warner je pisao Dixonu iz Kaira da su se, prema tvrdnji jednoga grčkog oficira iz Atene, političari »stare garde« potpuno diskreditirali u očima mlade generacije, »koja EAM smatra jedinom organizacijom što zaslužuje da je podržavamo«. I još nešto. U brzozavci od 4. studenog državni ministar u Kairu prikazao je EAM kao »jedinu značajnu političku organizaciju u Grčkoj«.

Uzged rečeno, dokumenti nam omogućuju da se prilično, ako ne i potpuno sigurno, razračunamo s jednom »patkom« lansiranom u nedavno objavljenim analizama grčkog otpora. Riječ je o tome kako je BBC tretirao dizanje u zrak vijadukta Gorgopotamosa na željezničkoj pruzi Solun-Atena, 25. studenog 1942. André Kedros, Dominique Eudes i u najnovije vrijeme Heinz Richter tvrde u svojim knjigama da je BBC, objavljujući vijest o razaranju tog vijadukta, hvalio na sva usta Zervasa, ali ni jednom jedinom riječju nije spomenuo ni odred ELAS-a, koji je u tome sudjelovao, ni njegova komandanta Arisa Velukiotisa.¹ Dominique Eudes mračno dodaje kako to pokazuje da su Britanci već tada učinili svoj politički izbor, tj. odlučili da dadu svoju podršku EDES-u, a ne EAM-u odnosno ELAS-u.

Na žalost, tekst te emisije nije se sačuvao u arhivama BBC-a. No, iz analiza direktiva, koje je u tom razdoblju BBC dobio od PWE, proizlazi da je izvanredno malo vjerojatno da je ta emisija imala oblik koji joj pridaju ti historičari. U tim se direktivama naglašava da »nikad ne smijemo zanemarivati grčki otpor, čak ni onda kada o njemu nemamo novih vijesti«, i ističe se da se »ne smiju iznositi imena mjesta i vođa«.² (Direktive za razdoblje od 30. listopada do 5. studenog i od 20. studenog do 27. studenog.) Prvo izričito spominjanje Gorgopotamosa nalazimo u direktivi za razdoblje od 11. do 18. prosinca pa možemo pretpostaviti da je upravo u tom tjednu bila prvi put emitirana vijest o toj operaciji. A u toj direktivi stoji: »... jedino u izvanrednim slučajevima, kakav je bilo dizanje u zrak mosta kod Gorgopotamosa, tj. kada raspolažemo s potpuno pouzdanim i vjerodostojnim podacima, možemo objavljivati detaljne podatke o aktima otpora, ali ni u kom slučaju ne smijemo iznositi imena gerilskih vođa, osim ako se to izričito navodi...« Istina je doduše da je u veljači te godine Warner napisao da Dilys Powell iz PWE« troši najviše energije u vezi s bratoubilačkim ratom što ga stvara *odbijanje BBC-ove grčke sekcije da sluša PWE-ove upute*« i da se ona zbog toga bavi mišlju da podnose ostavku.³ Međutim, ipak je izvanredno malo vjerojatno da bi u toj fazi BBC zlonamjerno ignorirao tako jasnu direktivu u svom tretmanu operacije kod Gorgopotamosa.

¹ André Keros *La resistance greque 1940-1944* (Pariz, 1966); Dominique Eudes *The Kapetanos, Partisans and Civil War in Greece 1943-1949* (London, 1972); Heinz Richter *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936-1946)*, (Frankfurt, 1973).

² Direktive Political Warfare Executive za razdoblje od 30. listopada do 5. studenog, od 20. do 27. studenog, od 27. studenog do 4. prosinca, od 4. do u. prosinca, od 11. do 18. prosinca.

³ Kursivirao Warner. Zabilježka od j. veljače 1942. Arhiva Foreign Officea 371/33156, dokument 1269.

Zapravo je moj glavni cilj u ovom referatu da rekonstruiram burni historijat odnosa između *Foreign Officea* u SOE nakon što je postalo očito da postoji mogućnost da se u Grčkoj vodi gerilski rat velikih razmjera, iako doduše treba odmah napomenuti da je i prije toga bilo mnogo neslaganja i trvenja između *Foreign Officea* i SOE odnosno službi koje su mu prethodile. Tako se, na primjer, u prosincu 1941. Warner potužio na »upravo nevjerojatnu pristranost i pomanjkanje rasuđivanja što caruju u našim obavještajnim organizacijama.«

Nešto što prilično iznenađuje jesu razmjeri ogorčene mržnje koju je tada *Foreign Office* osjećao prema SOE (što proizlazi iz dokumenata), a vjerojatno je da bi sličan stav SOE prema *Foreign Officeu* došao do izražaja u dokumentima SOE kad bi kojim slučajem bili stavljeni na uvid javnosti. U dokumentima *Foreign Officea* nalazimo bezbroj primjera gdje se tvrdi da SOE »podize rampe«¹, da se za brzozjavke SOE kaže da su »biseri od svinja«-, da se tvrdi da SOE preferira sve što je »čaknuto i neortodoksno«, da se tvrdi da njegovim funkcionarima i agentima nedostaje politička rafiniranost. Leeper je, na primjer, napisao za brigadnog generala Myersa da je »živa katastrofa« i »totalni promašaj«, da je »veoma opasna budala«, da je »fanatik s veoma jakom žicom megalomanije«, a za generala Gubbinsa da je »veoma težak čovjek«.

Ponekad su prezir i omalovažavanje nekih pripadnika *Foreign Officea* prema SOE, barem u vezi s operacijama u Grčkoj, zadobivali gotovo nevjerojatne i fantastične razmjere. Još 23. siječnja 1944. Orme Sargent je napisao u jednoj zabilješci:

Istina je dakako u tome da je čitav gerilski pokret u Grčkoj uglavnom tlapnja, koju je izmislio SOE da opravda golemo rasipanje novca i materijala u toj zemlji. Dokle god je SOE imao u svojim rukama kompletno upravljanje tim poslom, mi nismo znali kakve dividende donosi ta investicija, ali kada je kontrolu preuzeo vrhovni komandant (za Srednji istok), vojska je otkrila da je taj pokret potpuna izmišljotina, barem što se tiče otpora Nijemcima ... i zbog toga je sve više sklona tome da čitavu tu stvar otpise.

Sam Eden (za kojega se sigurno ne bi moglo reći da je pretjerano volio SOE) napisao je uz taj pasus ovu opasku: »Ja doista mislim da je to stvarno pretjerano.«

Međutim, nema nikakvih znakova da je to Sargent ikada shvatio. Zapravo je ta njegova zabilješka ponavljanje gledišta koja je on iznosio gotovo točnu prije godinu dana, u siječnju 1943, kada se u Južnom odjelu raspravljalo o operativnoj vrijednosti SOE-ove aktivnosti u Grčkoj. Douglas Howard, šef Južnog odjela, zabilježio je samo dva-tri mjeseca nakon Gorgopotamosa: »Dosad nam SOE nije u Grčkoj pokazao ništa impresivno.« U toj se zabilješci dodaje:

¹ Arhiva *Foreign Officea* 37137197, dokument 5657. Zabilješka Warnera Dixona od 20. lipnja 1943. u vezi s prijedlogom SOE da se grčki republikanski vođa general Plastiras oslobodi iz južne Francuske gdje je živio u progonstvu od 1933. godine. Warner je u istoj zabilješci dodao da ga je zaprepastila vijest da lan Pirie »vedri i oblači u grčkoj sekciji Baker Streeta«.

A mislim da neće pokazati ni u budućnosti. Postignuća SOE u žalosnom su nerazmjeru s golemim svotama novca koji je u posljednjih godinu i pol utrošen u Grčkoj, i to uglavnom za financiranje komunističkih organizacija koje oponiraju grčkoj vladi, vladi koju mi podržavamo}

Čini se da je prvi otvoreni sukob između SOE i *Foreign Officea* u vezi s problemima koji su se izravno ticali gerilskog pokreta u Grčkoj izbio u ožujku 1943. Tu prvu krizu pospješio je dolazak u *Foreign Office* prvih političkih izvještaja iz same Grčke koje su bili poslali Myers, Woodhouse i pukovnik Rufus Sheppard, britanski oficir za vezu u Tesaliji. *Foreign Office* je podivljao od bijesa saznajući da se, kako se njemu činilo, Myers upleće u grčku unutrašnju politiku. U vezi s idejom da se prije kraljeva povratka održi referendum (tu je ideju Myers preporučio) Dixon je 7. ožujka 1943. napisao u jednoj svojoj zabilješci kako je »očito da je ona potekla od jedne ili dviju sebičnih gerilskih grupa u Grčkoj, koje nikako ne mogu za sebe tvrditi da reprezentiraju opće raspoloženje grčkog naroda.« Dixon je također napomenuo da analiza Myersova, Woodhouseova i »govori u prilog tezi da treba obustaviti aktivnost SOE u Grčkoj i učiniti konstruktivan napori da se ostvari naša službena politika«.

Nešto vjetra oduzeto je jedrima *Foreign Officea* kada je, 13. ožujka, stigla Zervasova poruka od 9. ožujka u kojoj je izrazio podršku kralju Đuri II. Howard je 14. ožujka zabilježio: »Sir Charles Hambro (šef SOE) brže-bolje je iskoristio tu priliku da mi jučer ujutro telefonira i zapita me jesam li svario tu brzojavku. On je, razumije se, bio njome oduševljen i rekao je, prilično samodopadljivo, da je ta brzojavka upravo savršen odgovor na optužbe protiv SOE da on u Grčkoj potiče samo one pokrete koji su protiv kralja. (Upravo u trenutku kada me je nazvao pisao sam mu pismo u kojem sam ponovio upravo te optužbe! Zbog Zervasove brzojavke morao sam ih ublažiti.) »Međutim, *Foreign Office* je ipak nastavio svoja nastojanja da skreše aktivnost SOE u Grčkoj, obrazlažući to tvrdnjom da ona izaziva pružanje podrške elementima koji su neprijateljski raspoloženi prema grčkoj vladi. Eden je u tome smislu pisao načelnicima štabova, da je skrpan nekakav sporazum o tome pošto je Komitet za obranu Srednjeg istoka poslao 18. ožujka načelnicima štabova dopis, u kojemu je energično branio aktivnost SOE u Grčkoj. Komitet za obranu Srednjeg istoka napisao je u tom dopisu da u sabotaze što ih je pukovnik Meyers organizirao i nastavlja organizirati i dirigitirati u Grčkoj smatra važnim elementom naših planova. Mi mislimo da se na taj način efikasno poremećuju priliv neprijateljskih pojačanja i doturivanje ratnog materijala

¹ Emanuil Zuderis dijelio je Sargentovo loše mišljenje o vrijednosti otpora u Grčkoj. U pismu od 17. srpnja napisao je Leeperu:

Danas odlaze uzalud svi naši izdaci za tajni gerilski rat, a to vrijedi i za živote i materijal koji se žrtvuju u tim tajnim operacijama.

Dobit od tih operacija mala je u usporedbi s golemim financijskim izdacima za takav tip ratovanja i uzmu li se u obzir represalije koje vrši neprijatelj, smaknuća, progonstva, paljenje sela i gradova, silovanje žena i tako dalje, kao i sve drugo što primjenjuje neprijatelj kao odmazdu za relativno nevažne sabotажne akte gerilskih skupina.

(Zuderisova arhiva u Genadeinskoj biblioteci u Ateni).

i da se materijalno olakšava kasnije ponovno zauzimanje Grčke. Želimo da se ta aktivnost nastavi toliko god to dopuštaju resursi.«

Tako *Foreign Office* ipak nije ostvario svoju želju da se obustavi operativna aktivnost SOE u Grčkoj, iako je doduše Hambro prihvatio zahtjev da se agentima i operativcima SOE pošalje direktiva da govore »kako se doduše ne žele miješati u politiku, ali da znaju da vlada njegova veličanstva podržava kralja i njegovu vladu«. *Foreign Office* bio je i poslije toga nezadovoljan činjenicom da, »koliko se mi sjećamo« (*Foreign Office*), nije bio unaprijed prodiskutiran projekt o slanju Myersa u Grčku. Dva-deset i trećeg ožujka Howard je uputio službeni dopis pukovniku J. S. A. Pearsonu iz SOE-ove Balkanske sekcije u Londonu, u kojemu je od njega zatražio podatke o Myersu i o britanskoj vojnoj misiji. Pearson mu je odgovorio kratko i prilično grubo (na način koji je Sargent nazvao »očito bezobraznim«), i to je potaknulo sira Alexandera Cadogana, stalnog podsekretara *Foreign Officea* da se s tim u vezi lično potuži Hambrou. Pearson je 9. travnja poslao donekle miroljubiviji odgovor, u kojemu je iznio da je Myers poslan u Grčku na temelju instrukcije Vrhovne komande za Srednji istok i s posve određenim zadatkom: da presiječe željezničku prugu Solun-Atena. Dodao je: »Budući da se radilo o veoma tajnoj operaciji, tu operaciju nije prije toga razmotrio Anglogrčki komitet u Kairu, iako je doduše g. Kanellopulosu bilo u diskreciji rečeno da će ona biti poduzeta«. Nakon uspjeha te operacije vrhovni komandant za Srednji istok zatražio je od Myersa da ostane u Grčkoj i da »pokuša koordinirati na nepolitičkoj osnovi aktivnost gerilskih skupina u otporu neprijatelju.« Pearson je zaključio ovim riječima: »Svi su ti oficiri u uniformi, znači da su, preko SOE, podređeni Vrhovnoj komandi za Bliski istok.

Foreign Office nije bio zadovoljan ni s tim odgovorom. Sargent je 23. travnja zabilježio:

. .. uvođenje britanskih oficira u Grčku sa zadatkom da organiziraju pokret otpora 1 gerilski rat veoma je važan nov moment ne samo u vojnom nego i u političkom pogledu. Međutim, unatoč tome nama ipak u vezi s tim nije bilo rečeno ništa, a potrebne podatke o tome uspjeli smo izvući od SOE tek pošto je sir A. Cadogan osobno u tom smislu intervenirao kod sira C. Hambroa. Smatramo kako je jasno samo po sebi da je SOE morao o odluci da se ubace britanski oficiri u Grčku obavijestiti Foreign Office na jednom od redovitih mjesečnih sastanaka njihovih predstavnika, koji se održavaju pod predsjedavanjem sira A. Cadogana. No, ni na jednom od tih sastanaka nije o tome bilo rečeno ništa.

Nije jasno zašto je to Sargent napisao. Naime, barem je Cadogan svakako znao već u studenom 1942. da u Grčkoj boravi jedna britanska ekipa. Naime, upravo je Cadogan parafirao odgovor poslan 15. studenog na dopis državnog ministra u Kairu u kojemu je ovaj, na temelju Myersova zahtjeva, zatražio bio dozvolu da se u Grčku bace iz aviona leci s prijetnjom da će biti izvršene kontrarepresalije ako osovinske okupacijske snage poduzmu represalije nad civilnim stanovništvom zbog operacije kod Gorgopotamoa.

Za vrijeme dugih i teških pregovora koji su u srpnju 1943. doveli do sklapanja sporazuma o nacionalnim četama, *Foreign Office* je poka-

zao, bez obzira na to jesu li ga zabrinjavale implikacije pogodbe o osnivanju zajedničke komande u Grčkoj, da je sve u svemu spreman prihvatiti da tu stvar vodi SOE, zapravo je čak pohvalio Myersa na uspješnom vođenju pregovora. *Foreign Office* se složio s konačnim instrukcijama koje je Myersu poslao lord Glenconner, šef SOE u Kairu, i u kojima mu je dopustio se složiti sa stvaranjem zajedničke vrhovne komande; *Foreign Office* je ujedno izjavio kako se slaže s tezom SOE da »treba voditi politiku povećavanja broja britanskih oficira za vezu koliko je god moguće, s tim da se u zajednički štab pošalju i predstavnici ratnog zrakoplovstva i ratne mornarice. Naš cilj treba da bude nastojanje da toliko povećamo utjecaj na gerilske družine kako bi u vrijeme kada se grčki kralj bude vratio u Grčku zajedno s vrhovnim komandantom britanske vojske koja će osloboditi Grčku britanski utjecaj dostigao takve razmjere da potpuno nadvlada političke aspiracije AM-a i da EAM zbog toga bude u stanju da organizira efikasan otpor kralju.« U tom razdoblju Leeper se energično zalagao za obračun s EAM-om, ali se *Foreign Office* (iako se inače slagao s Leeperovom tezom da utjecaj EAM-a treba umanjiti ili slomiti) bojao da bi takav obračun mogao stvoriti »veoma stvarnu opasnost da izbije građanski rat, i to u vrijeme kada okolnosti za nas sve u svemu nisu povoljne«.

Odnosi između *Foreign Officea* i SOE dostigli su fazu totalnog sloma za vrijeme kritično opasne zhrke do koje je došlo u vezi s posjetom Myersa, majora Davida Wallacea i delegacije šestorice predstavnika grčkih gerilskih organizacija Kairu u kolovozu 1943. Reginald Leeper, koji se kao britanski ambasador pri grčkoj izbjegličkoj vladi našao u samom središtu orkana, napisao je 25. kolovoza u pismu upućenom Sargentu: »Zapravo su istovremeno u toku dvije krize: 1. kriza odnosa s grčkom vladom i 2. kriza odnosa sa SOE. Posljednja je tako neugodna da bih, uspoređujući je s prvom krizom, najradije izljubio sve članove grčke vlade.«

Kako ističu pukovnik Woodhouse i brigadni general Myers u 6. i 7. poglavlju, posjet delegacija andarta Kairu predstavljao je ključnu prekretnicu u povijesti otpora u Grčkoj. Zbog neuspjeha tog posjeta, u buri uzajamnih predbacivanja i optuživanja koja je tada izbila, potonule su i posljednje nade da će ikada doći do stvaranja koordiniranog otpora. Poslije Kaira građanski rat među grupama otpora izašao je iz carstva mogućeg u carstvo vjerojatnog.

Htio bih pobliže razmotriti to razdoblje jer objavljeni dokumenti *Foreign Officea* upotpunjuju u mnogo važnih pogleda prije objavljene prikaze sudionika: Leepera, Myersa, feldmaršala lorda Wilsona i Komninos Pyromaglua.¹ U svojoj knjizi sir Llewellyn Woodward posvećuje tom ključnom susretu samo jedno kratko poglavlje, u kojemu ga prikazuje posve sažeto, što možda možemo uzeti kao još jedan znak da *Foreign Office* u to vrijeme jednostavno nije shvatio značenje prilike koja mu se pružila.

Još zi. veljače 1943, nakon Woodhouseova sastanka s članovima Centralnog komiteta EAM-a u Ateni, Myers je javio da EAM želi poslati

¹ *When Greek Meets Greek, Greek Entanglement* (London, 1955); *Eight Years Overseas, 1939-1947* (London, 1948); *O Doureios Ippos* (Atena, 1958). Vidi također 7. poglavlje.

predstavnik-pregovarače u Kairo, što on (Myers), odlučno podržava; dodao je da je prethodne detalje tog puta već uglasio s Eumaiosom (konspirativni borbeni nadimak Andreasa Zimasa.)¹ *Foreign Office* je o tom prijedlogu obaviješten 6. ožujka u dajdžestu SOE-ovih brzojavki iz Grčke, što ga je Pearson poslao Dixonu, ali treba napomenuti da je u tom dajdžestu riječ »predstavnicima« pretvorena u riječ »predstavnik«. Na dan 23. ožujka Pearson je obavijestio Dixona da se državni ministar u Kairu slaže s takvom posjetom i da je smatra korisnom. U popratnom pismu Pearson je naglasio da se obavijest o EAM-u ima shvatiti samo kao privremeni izvještaj do dolaska EAM-ova predstavnika.

Dakako da je Kairo očekivao da do posjete može doći »svakog časa«, da ona neposredno predstoji. Međutim, ipak se to oteglilo do početka svibnja, vjerojatno zbog transportnih poteškoća. Na dan 6. svibnja Myersu je naređeno da upotrijebi svoj utjecaj kako bi nagovorio stanovite političke vođe u Grčkoj da pošalju svoje predstavnike u Kairo. U svom odgovoru Myers je obećao da će upotrijebiti svoj utjecaj do maksimuma, ali je inzistirao na potrebi (kako se o tome izrazio Leeper) »da grčka vlada i *Foreign Office* gledaju na grčke političke stranke s obzirom na to što su one danas, a ne što su bile 1940. godine. Treba se suočiti sa stvarnošću i pogledati joj u lice, zato treba dovesti (u Kairo) predstavnike današnjih 'narodnih' stranaka, tj. EAM-a, komunista i Plastirasove stranke.« Leeper je odgovorio Myersu da je njegovu brzojavku teško pomiriti s našom politikom odvajanja ELAS-ovih družina od EAM-a, da se EAM i komunisti ne smiju ni na kakav način bodriti, i da treba nastojati da se njihove pristaje privuku u redove Nacionalnih četa. Međutim, Leeper je dodao kako nema ništa protiv toga da zajedno s političarima dođe u Kairo i jedan predstavnik EAM-a.

Na dan 24. svibnja, u pismu Sargentu, Leeper je postavio zahtjev da grčki kralj i britanska vlada dadu dalje izjave o konstitucionalnom pitanju, istakao je važnost potrebe da grčka izbjeglička vlada postane više reprezentativna, kao i potrebu da se »iz Grčke dovedu ne samo ljudi iz političkih stranaka, nego i predstavnici grupa otpora«. Iz toga jasno proizlazi da Leeper (bez obzira na njegove kasnije stavove) tada nije imao ništa protiv toga da iz Grčke budu dovedeni i gerilci i da njihovi predstavnici uđu u izbjegličku vladu. On je dakako morao pretpostaviti da će ti gerilci biti ljudi sa smislom za politiku, inače ne bi imalo nikakva smisla angažirati ih u nastojanjima da se proširi baza Zuderoseve vlade.

Čvrsto povezan s problemom šestorice Grka bio je problem Wallaceove misije u Grčkoj jer se major David Wallace, njezin šef, nakon kratkog posjeta Grčkoj, od kraja lipnja do početka kolovoza, vratio u Kairo zajedno s Myersom i delegacijom gerilaca. Leeper je već veoma rano predlagao da se u Grčku pošalje kakav predstavnik *Foreign Officea* sa zadatkom da tamo služi kao politički savjetnik Myersu. Lord Glenconner, šef SOE u Kairu, spremno je prihvatio tu ideju 14. travnja, pa je Leeper, obavještavajući o tome *Foreign Office*, napisao kako je »prijeko potrebno da se u Grčku pošalje valjani politički savjetnik. Myers je samo vojnik. Kao vojnik on odlično obavlja svoj posao, ali ga ne možemo prepustiti samom sebi i tražiti od njega da se tamo snalazi bez pomoći kojeg našeg

¹ Harling Kairu, 21. veljače 1943. Dokumenti SOE.

čovjeka«. Leeperu je bilo naročito stalo do toga da Wallace bude i formalno postavljen za političkog savjetnika, i to je urađeno. Sugestije *Foreign Officea* Wallaceu stigle su uskoro poslije njegova odlaska u Grčku, ali su ipak za nas zanimljive, pogotovo zbog toga što je to isto Wallaceu savjetovao i Leeper dok mu je davao instrukcije. Wallace je dobio direktivu da u Grčkoj inzistira na provođenju politike vlade njegova veličanstva i da obavještava tu vladu o političkom raspoloženju u Grčkoj. Rečeno mu je kako mora imati na umu da su glavna i bitna obilježja britanske politike (a) pružanje pune podrške kralju i vladi, (b) slaganje s raznim obavezama koje su bili preuzeli kralj i izbjeglička vlada, pogotovo s obavezom danom 4. srpnja, kojom je kralj obećao da će poštivati volju naroda u vezi s konstitucionalnim pitanjem i zajamčio da će se, najkasnije šest mjeseci nakon oslobođenja zemlje, održati opći izbori za ustavotvornu skupštinu, i (c) slaganje s kraljevom željom da se vrati u Grčku kao vojnik s invazivnom vojskom. U međuvremenu dotad »treba izbjegavati svaku preuranjenu diskusiju o konstitucionalnim pitanjima, jer bi to išlo na štetu ratnom naporu«, a isto tako treba izbjeći svaki otvoreni sukob ili raskid s EAM-om. Wallace je dobio još jedan zadatak. Naređeno mu je da ocijeni kakve su mogućnosti i izgledi da se vlada proširi kako bi u nju ušli političari iz Grčke i predstavnici nacionalnih četa.

Nema nikakve sumnje da je Leeper (koji je implicitno vjerovao u Wallaceovu sposobnost rasuđivanja iako ovaj doduše nije bio profesionalni diplomat nego se sva njegova diplomatska karijera svodila na to da je početkom rata služio u odjelu za informacije britanske ambasade u Ateni), gledao na njegovu misiju kao na postupak provjeravanja istinitosti i točnosti izvještaja što ih je on, Leeper, primao iz Grčke preko SOE. Treba naime napomenuti da je Leeper još prije toga počeo izražavati duboke sumnje u ispravnost Myersova političkog rasuđivanja. Tako je na primjer 12. svibnja pisao Sargentu da Myers »nema političke oštine i zapravo ne vidi dalje od vlastitog nosa ili, možda bi se moglo reći, dalje od nosa gerilaca. Mislim da on nije dovoljno lukav i oštrouman u svojim odnosima s EAM-om i siguran sam da preuveličava njihovu političku važnost«. Leepera je naročito razbjesnio Myersov izvještaj o reagiranju u Grčkoj na kraljevu deklaraciju od 4. srpnja. U tom je naime izvještaju Myers napisao da je kralj »spreman na sve ustupke osim na one koji se tiču njega. Iako se to mene kao vojnika ne tiče i iako to nije moj posao, ja ipak ponovo energično naglašavam kako bi i za kralja i za nas bilo najbolje da on što prije izjavi kako neće stupiti na tlo Grčke prije nego što to od njega, putem izbora, ne zatraži sam narod.« Leeperu se to nije ni najmanje svidjelo i zatražio je od Glenconnera da očita Myersu bukvicu, jer je on, čini se, potpuno pao pod utjecaj EAM-a«.

U *Foreign Officeu* mnogi su se slagali s tim gledištem, to jest s gledištem da je Myers oruđe EAM-a ili (obratno) da je EAM njegova, Myersova, tvorevina. S time se slagao i sam Churchill. U jednoj zabilješci od 24. veljače 1944. opisao je »generala Myersa« kao »glavnog čovjeka koji je uzgojio dvoglavu aždaju EAM-a i ELAS-a«. Prilično netipično za njega, Sargent je tada priskočio u pomoć Myersu, ali samo da bi još jednom napao SOE. »Ruka koja je uzgojila tu aždaju je ruka SOE. On ju je potajno hranio pune dvije godine unatoč našim čestim upozorenjima i protestima. Jedino što je brigadni general Myers pokušao uraditi pošto se

u proljeću prošle godine ubacio u Grčku - da uvede malo reda i discipline u tiraniju i neefikasnost ELAS-a.« Neobjašnjivo je kako su spomenuta gledišta Myersa dobila tako veliku i široku cirkulaciju. Još davno prije nego što je Leeper zatražio od Glenconnera da iskefa Myersa, *Foreign Office* je raspolagao s obiljem dokaza da Myers nema nikakve iluzije o dalekoročnim ciljevima EAM-a i ELAS-a. Tako je, na primjer, u nedjeljnom izvještaju za tjedan koji je završio 15. svibnja (a taj je izvještaj dostavljen *Foreign Officeu*) Myers upozorio na to da »se Sheppard (britanski oficir za vezu u Tesaliji) i njegova misija pretvaraju u EAM-ove kilmavce i ne trude se da stvari ispituju dublje nego što to želi EAM«. Sastavljač tog izvještaja skočio je u obranu Shepparda napisavši: »Treba napomenuti da su i major Sheppard i njegov glavni pomoćnik, kapetan Hammond, potpuno sposobni i kompetentni ljudi i da obojica imaju iza sebe dugo iskustvo u vezi s Levantom. Prvoklasni su oficiri, prilično dobro osobno poznati sastavljaču ovog izvještaja, koji smatra kako bi veoma iznenadilo da su ih vođe ELAS-a kojima su pridodani doista toliko smotali kako se boji brigadni general Myers.« *Foreign Office* također je dobro znao kako se u svibnju Myers bavio mišlju da zatraži povlačenje svih vojnih misija u štabovima ELAS-a ako se ustanovi da je Aris Velukiotis postupio po direktivama Centralnog komiteta EAM-a kada je razjurio EKKK-ove gerilce pod komandom Psarososa. (Saznavši za tu Myersovu prijetnju, Kairo mu je još istog dana zabranio da je ostvari).

Neposredne okolnosti u vezi s odlaskom delegacije gerilaca s improviziranog aerodroma kod Neraide i u vezi s njezinim dolaskom u Kairo opisuju brigadni general Myers, u svojoj knjizi *Greek Entanglement*, i pukovnik Woodhose, u 6. poglavlju ove knjige. U svojoj knjizi *When Greek Meets Greek* Leeper tvrdi (a u tome ga podržava sir Llewellyn Woodward) da mu je grčka delegacija bila poslana iznenada, bez ikakva prethodnog upozorenja: »Dan-dva prije toga rečeno mi je da nekoliko predstavnika grčkih gerilaca stižu avionom da bi s Vrhovnom komandom za Srednji istok u Kairu raspravljali neka vojna pitanja. Nisam znao tko su ti ljudi i svakako nisam očekivao da će njihova misija biti gotovo isključivo politička.« Isti prigovor (da nije imao ni pojma o tome da će karakter delegacije biti više politički nego vojni) Leeper je iznio u pismu Sargentu 13. kolovoza.

Međutim, Leeper nije bio nipošto toliko zatečen kao što je tvrdio. U pismu Sargentu poslanom 2.1. srpnja (gotovo tri tjedna prije dolaska delegacije) napisao je kako su mu Glenconner i direktor vojnih operacija rekli da će se u Grčku poslati avion po Myersa: »Postoji zamisao da Myers dovede sa sobom u istom avionu Zervasa i Eumaiosa (čuvenog grčkog komunistu Zimasa ...) ... smatram da je životno važno da se Myers i ja sastanemo i porazgovorimo, a smatram dobrodošlim i eventualni dolazak te dvojice grčkih gerilskih vođa.« Zervas zapravo nije došao, pa tako EDES nije predstavljao on nego njegov zamjenik Komninos Pyromaglu, (i čini se da u samoj Grčkoj nije ni u jednom trenutku postojala namjera da Zervas ode s Myersom u Kairo). Kako bilo da bilo, jedno je sigurno. Leeper, koji je često imao priliku da se tuži na političnost Grka i iskoristavao ju je, svakako je morao shvatiti da će delegaciju takva kalibra sigurno zanimati političke stvari jednako kao vojne. Gledajući retrospektivno, dolazimo do jasno zaključka da je Leeper ozbiljno pogriješio što nije

unaprijed obavijestio kralja i Zudersovu vladu o dolasku tako važne gerilske delegacije. Leeper je svakako bio o svemu unaprijed dovoljno obaviješten. Uostalom, Bickham Sweet-Escott je registrirao da je neposredno prije dolaska delegacije Leeper »stvarao dojam da je očaran što će mu se pružiti prilika da sve te ljude sretne i upozna«.¹

Leeperov entuzijazam preživio je prvo zaprepaštenje i šok što ih je Leeper doživio saznajući da je s Myersom i Wallaceom doputovalo šest Grka, a ne samo dvojica. Međutim, iako ga je to zaprepastilo, on je priznao Myersu da je ispravno postupio kada ih je sve doveo. Čitavo prije podne na dan dolaska delegacije Wallace je proveo na sastanku s Leeperom i Warnerom. Na tom je sastanku istakao da se »praktički ne može pronaći ni najmanji trag bilo kakvoj podršci neposrednom povratku kralja«, a onda je, »još odlučnije«, iznio ovu misao: »Ako se kojim slučajem dogodi da se kralj vrati odmah, unatoč postojanju veoma snažnog mnijenja koje se tome protivi, svakako će doći do nereda. Te će neredе onda iskoristiti EAM i veoma povećati svoj utjecaj, jer će za sebe pridobiti nekomunističke elemente koji su protiv kralja.«² Sam Leeper je napisao da je u tom stavu Wallace bio jednako čvrst i odlučan kao Myers. Svojim tadašnjim držanjem Leeper je jasno pokazao da je shvatio kritičnu važnost konstitucionalnog pitanja. Zapravo je on još prije dolaska delegacije uviđao mnogo više nego *Foreign Office* potrebu da se riješi konstitucionalni problem. Bez obzira na okolnost da je kasniji razvoj događaja pokazao kako je kraljeva deklaracija od 4. srpnja bila u tom pogledu nedovoljna, ostaje činjenica da je do nje došlo zahvaljujući upornim Leeperovim uvjerenjima i nagovaranjima u tom smislu. Osim toga, čak da Leeper kojim slučajem i nije dovoljno shvatio važnost konstitucionalnog pitanja, priliku za to dao bi mu njegov sastanak s Georgiosom Eksindarisom, održan tri dana prije dolaska delegacije u Kairo. (Eksindaris je bio došao u Kairo nezavisno od delegacije, kao emisar liberalnih atenskih političara. Čudnim stjecajem okolnosti bio je to prvi službeni kontakt za vrijeme rata između britanske vlade i grčkih stranačkih vođa.) Eksindaris je Leeperu dao apsolutno jasno na znanje da je od onih koji su ga poslali dobio direktivu i mandat neka pokuša uvjeriti kralja i izbjegličku vladu da se kralj nikako ne vrati u Grčku prije nego što se održi referendum.

Prema tadašnjim Leeperovim gledištima taj zahtjev (zahtjev da se kralj prije povratka pokori referendumu) nije predstavljao nesavladivu zapreku sklapanju nagodbe iako je bio u suprotnosti i u sukobu s postojećom politikom britanske vlade.

Prema tome, Leeper je bio potpuno pripremljen za sličan zahtjev šestorice Grka. Četvorica od te šestorice (Andreas Zimas, Petros Russos, D. Despotopoulos i Ilias Zirimokos) bili su predstavnici EAM-a, a prva trojica bijahu komunisti. Komninos Pyromaglu predstavljao je EDES, a Georgios Kartalis došao je kao predstavnik EKKA.

U svojoj knjizi *When Greek Meets Greek* Leeper tvrdi da su gerilci pretjerali kada su za sebe zatražili tri resora u Zuderosovoj vladi. O tome on ipak piše prilično nejasno: »Da su ti delegati bili umjereniji (u svojim

¹ *Baker Street Irregular* (London, 1965).

² Arhiva Foreign Officea 371/37204, dokument 7884. U svom preliminarnom izvještaju što ga je poslao preko radija iz Grčke Wallace je napomenuo da je na čitavom svom putu sreo samo jednog jedinog pravog i iskrenog rojalista.

zahtjevima), ja bih bio objeručke prihvatio priliku da povežem gerilce s vladom i tako proširim bazu vlade.« Iz tog pasusa nije nipošto jasno je li Leeper smatrao da bi gerilci zapravo trebali tvoriti dio koalicije. Međutim, dokumenti jasno pokazuju da je on još prije nego što se sastao s delegacijom (a pogotovo prije nego što je saznao za njezin zahtjev da se formira koalicija) živo želio da se *odmah* stvori reprezentativna koalicija i da su njegova nastojanja išla u tom smjeru. Nakon svoga prvoga sastanka s Wallaceom (održanim na sam dan dolaska delegacije) Leeper je odlučio još isto večer predložiti SOE da »moramo uzeti kao svoj cilj nastojanje da se ovdje i odmah formira sveobuhvatna koalicijska vlada pod kraljem«, a čini se da je Eden odobrio taj prijedlog. U svojoj knjizi Leeper okrivljuje predstavnike EAM-a da su podnijeli potpuno nerealne zahtjeve u pogledu stupanja u vladu, ali nam brzojavka od 11. kolovoza jasno pokazuje da je, barem u početku, njegov najveći strah bio strah kako se ne bi dogodilo da EAM *ne* pristupi koaliciji. U istoj je brzojavci napisao: »Teško je da EAM može sebi dozvoliti da ostane izvan koalicije, jer mu je potrebna naša materijalna i moralna pomoć.« U brzojavci poslanoj sutradan, 12. kolovoza, Leeper je javio Londonu da su i kralj i Zuderós »potpuno spremni i voljni da razmotre sve mogućnosti koje proizlaze iz dolaska šestorice Grka«. Zaključio je u optimističnom tonu: »Ne mogu se oteti dojmu da će izlazak na ovdašnju pozornicu ljudi koji se kod kuće, u zemlji, aktivno odupiru neprijatelju, djelovati osvježujuće i stimulativno na grčku vladu i možda će čak izmijeniti njezine i kraljeve sadašnje stavove.«

Zuderós je 12. kolovoza dao Leeperu jasno na znanje da nastoji nagovoriti kralja da prihvati zamisao o stvaranju široke koalicije koja bi se formirala i to odmah, na temelju pogodbe prema kojoj bi »kralj pristao da se ne vrati u Grčku prije nego što se tamo riješi budućnost njezina režima«. Izvještavajući *Foreign Office* o tom razgovoru, u još jednoj brzojavci poslanoj 12. kolovoza, Leeper je napisao: »Potpuno uviđam da događaji teku mnogo brže nego što smo mogli pretpostavljati. Ne smijemo ignorirati činjenice kakve su one danas, kada su nam prvi put u potpunosti prezentirane. Moja je dužnost da vas upozorim na to kako su argumenti protiv kraljeva brzog povratka u zemlji veoma snažni i kralja će možda natjerati da se s njima pomiri i da ih prihvati.« Leeper je u istoj brzojavci zatražio da mu se što hitnije pošalju instrukcije da li da »dopusti da kralj u vlastitom interesu prihvati savjete koje mu g. Zuderós daje sada i mislim da će mu ih još odlučnije davati u toku narednih dana«. On (Leeper) vjeruje da će »kralj porasti u očima svih ovdašnjih Grka, uključujući pridošlice, i poboljšat će svoje izgleda ako pomogne da se nađe rješenje i ako u tome pokaže da je motiviran isključivo nacionalnim interesima. Ta se šestorica uskoro vraćaju u Grčku. Mislim da se na neke od njih, ne na sve, možemo osloniti da će se pravedno postaviti prema kralju nakon povratka u Grčku.« Međutim, čini se da su se događaji sada počeli kretati prebrzo za Edena, koji je zabilježio: »Ja u to veoma sumnjam. Kralj je dokazao da je naš istinski prijatelj i mi moramo uraditi sve što možemo da mu pomognemo.«

Instrukcije koje je Leeper zatražio poslone su u brzojavci od 15. kolovoza (koja je iz Londona otišla 16. kolovoza). Iako je u toj brzojavci potvrdio svoju želju da grčak vlada postane što reprezentativnija, *Foreign*

Office je ipak izrazio bojazan da bi »ubacivanje u vladu lijevih elemenata koje predstavljaju šestorica Grka i Eksindaris, bez ubacivanja odgovarajućeg broja predstavnika rojalističkih elemenata u Grčkoj, dovelo do stvaranja republikanske vlade, koja bi, i to samo privremeno, na riječima podržavala kralja, ali bi odlučno nastojala da se kralju ne dà prilika da iznese svoje argumente ili se obrati svojim pristašama kad jednom Grčka bude oslobođena«. *Foreign Office* također je iznio gledište kako je teško pretpostaviti da bi Zuderis dugo ostao u takvoj vladi, pogotovo ne kao njezin predsjednik. U nastavku brzojavke stoji:

Smatramo da bi vlada koja bi bila stvorena na takvoj osnovi bila apsolutno pretežno republikanska, kad već ne i komunistička, i da ne bi, bez obzira na sve što danas govore oni koji bi postali njezini ekstremistički članovi, bila ljudska nego nadljudska ako ne bi nastojala utjecati na Grke da se okrenu protiv svog odsutnog kralja, čim bi se jednom vratila u Grčku. U takvim bi okolnostima referendum, ako bi do njega uopće došlo, zapravo bio unaprijed odlučan. Stoga smatramo da bi kralj, ako bi sada preuzeo obavezu da se neće vratiti u Grčku prije održavanja referenduma, potpisao time zapravo vlastitu abdikaciju ... Zbog svega toga moramo dobro promisliti prije nego što savjetujemo kralju da se upusti u golemi rizik u koji će se svakako upustiti ako će samoga sebe dovesti u situaciju da ovisi o milosti EAM-a. A on će se svakako naći u toj situaciji ako pretpostavi da će oni s njim pošteno postupiti kad jednom učvrste svoju vlast u Grčkoj i da će dopustiti održavanje slobodnog referenduma, kad za to dođe vrijeme.

Moguća alternativa prihvatanju prijedloga o formiranju koalicije bila je mogućnost da se iz Grčke dovedu rojalistički elementi i postanu sastavni dio takve koalicije. U tom bi slučaju rojalistički elementi, uz pretpostavku da ih podržavaju Britanci, možda bili mogli donekle štiti kraljeve interese dok je on izvan zemlje.

Foreign Office je točno pretkazao da će gerilski predstavnici zahtijevati od kralja »da smjesta odluči hoće li ili neće preuzeti obavezu da se neće vratiti u Grčku nakon oslobođenja, nego će neko neodređeno razdoblje ostati u inozemstvu«. Upravo je takav zahtjev postavljen samo jedan dan nakon što je Leeper primio tu brzojavku *Foreign Officea*. Šestorica gerilskih delegata i, zajedno s njima, Eksindaris i Kanelopoulos izjavili su 17. kolovoza, »kao predstavnici najvećeg dijela grčkoga javnog mnijenja«, da se kralj ne smije vratiti u Grčku sve dok se grčki narod ne izjasni kakav ustavni poredak želi. Dva dana poslije toga, 19. kolovoza, Zuderis i grčki kabinet dali su izjavu u kojoj su priznali da zahtjev spomenute osmoricе odgovara »želji velike većine grčkog naroda«.¹

¹ O *Douzeios Ippos*. Postoji neslaganje između Pyromagloue i Leeperove verzije o tome koji su zapravo delegati u Kairu forsirali konstitucionalni spor. Pyromaglu (op. cit., str. 149-150) tvrdi da su nekomunistički delegati (tj. Kartalis, Zirimokos i on) bili u tome najnekompromisniji. Međutim, Leeper nije tako gledao na situaciju. Napisao je 25. kolovoza Sargentu da Pyromaglu, kojega on Leeper, smatra »najsimpatičnijim« članom dekgacije, misli da je »mnogo važnije slabljenje utjecaja EAM-a u Grčkoj nego nastojanje da se kralju spriječi povratak u zemlju. On će, kao i Zervas, uraditi sve što budemo htjeli i u vezi s tim i u vezi sa svim drugim.« Jedan od razloga

Leeperovo oduševljavanje idejom o stvaranju koalicione vlade i zahtjevom da kralj učini ustupak izjavom da se u zemlju neće vratiti sve dok se ne riješi ustavni problem naglo je splasnulo kada je on 16. kolovoza primio nove instrukcije od *Foreign Officea*. Od tog časa njegova je taktika bila da nastoji dobiti na vremenu, jer je trebalo pričekati da kralju stignu odgovori na njegove apele u kojima je bio potražio savjet od Churchilla i Roosevelta. Ti su kraljevi apeli, u kojima su šestorica Grka prikazani, prilično nezgodno, kao »stanoviti pojedinci iz Grčke koji navodno predstavljaju neke gerilske odrede«, bili otišli 18. kolovoza. Jedan od onih koji su se založili za beskompromisnu podršku kralju bio je i lord Selborne, ministar nadležan za SOE, koji je to uradio u pismu Sargentu poslanom 19. kolovoza. U tom je pismu napisao da ga uznemiravaju znakovi iz kojih se stječe dojam da Leeper popušta političarima i gerilskim vođama. Okolnosti su takve, napisao je Selborne, da je nemoguće ustanoviti koga zapravo predstavljaju ti političari, a »vođe gerilskih skupina predstavljaju otprilike 50 000 naoružanih bandita. Ta su gospoda doduše velike junačine, ali nemaju pravo istupati u ime čitavoga grčkog naroda u takvoj stvari.«

Leeper je uspio dobiti malo vremena na sastanku koji je 20. kolovoza održan između grčke vlade, državnog ministra, vrhovnog komandanta, lorda Moynea i Leepera. Na tom je sastanku grčka vlada nagovorena da najmanje za dva tjedna odgodi poduzimanje bilo kakve akcije koje bi se ticale kralja. U okviru pokušaja da postigne kako bi se »rješenje prihvatljivo kraljunijelo u mirnoj atmosferi« Leeper je također odlučio smjesta otpremiti šestoricu gerilaca natrag u Grčku. Ne baš nerazborito, brigadni general Myers je pretpostavio da u tom pogledu britanska ambasada u Kairu zapravo izvršava instrukcije dobivene iz Londona.¹ No, iz dokumenata se jasno vidi da je odluka o otpremanju delegacije potekla od Leepera i da je on u tome postupio po vlastitoj inicijativi. U brzojavci od 23. kolovoza Leeper je napisao:

potaknut političkim pobudama ja sam (unatoč prigovorima od SOE) zatražio od državnog ministra i vrhovnog komandanta da ih odmah pošaljemo natrag. Budući da sam bio odgovoran za te veoma delikatne pregovore s kraljem i Zuderom i znao koliko bi nazočnost te šestorice djelovala na kolege g. Zuderosa - smatrao sam bitnim da se vladi omogući da u mirnoj atmosferi pokuša pronaći rješenje koje bi bilo kralju prihvatljivo. Tordio sam da je za vladu njegova veličanstva važnije rješenje ovašnje krize, jer ne nađe u se, moglo bi to imati za posljedicu ne samo nestanak grčke vlade, nego i eventualne štetne posljedice u Grčkoj što ih predviđa SOE.

Vrhovni komandant je »nevoljko« (kako kaže Leeper) pristao da primi šestoricu Grka i da im rekne kako bi se oni »po našem mišljenju« trebali vratiti u Grčku.

zbog kojih je možda Leeper dobio taj dojam bila je okolnost da je Pyromaglu na prvom sastanku s njim hotimično propustio spomenuti problem kraljeva povratka, a to je uradio samo zato što je, kako pokazuje njegova izjava Wallaceu prije toga sastanka, smatrao da je Leeper potpuno uvjeren u potrebu da se kralju ne dopusti povratak u zemlju prije referenduma. Leeper je Kartalisa, predstavnika EKKA, otpisao kao »frivolnog tipa školovanog na *London School of Economics*«.

¹ *Greek Entanglement.*

Foreign Office je zaključio da treba osuditi način kako je Leeper postupio u ovom konkretnom slučaju. Sargent je zabilježio 25. kolovoza: »Bojim se da 'e Leeper loše postupio i da je pogrešno prosudio kad je odlučio da ih pokuša poslati natrag u Grčku.« D. S. Laskey je iznio istu tezu kao kasnije Myers u svojoj knjizi *Greek Entanglement*: »ako je već delegaciju trebalo »a neki način ukloniti iz Kaira, bilo bi bolje da su je, umjesto da je vrate u Grčku, poslali u višednevni posjet bojištima«. Međutim, Leeper je imao moćnog saveznika. Pod dojmom da je odluka o tome da se Grci pošalju kući u skladu s »dogovorenim politikom svih britanskih autoriteta«, Churchill je brzojavio Edenu 30. kolovoza: »Odlučno tvrdim da tu šestoricu treba poslati natrag u Grčku. Mi ne smijemo dopustiti da se izigravaju odluke donijete s tako mnogo truda i razmišljanja. Ti nam ljudi neće u Grčkoj nanijeti takvu štetu kakvu bi u Kairu nanijeli zbuđenju grčkoj vladi i jadnom kralju. SOE treba staviti pod strogi nadzor.«¹

Šestorici Grka ona je odgoda u posljednjem trenutku prilikom posjeta Zuderosa kojemu su svratili kad su se već vozili na aerodrom. Leeper je odmah posumnjao da je to skretanje bilo učinjeno na savjet SOE. Otišli bismo predaleko ako bismo tvrdili da se on okomio na SOE tek pošto je doživio takav debakl njegov pokušaj da otpremi delegaciju, ali nema ni nikakve sumnje da je to pridonijelo njegovoj odluci da udesi i obuzda SOE, a nema sumnje ni da je on smatrao kako je samo SOE kriv za situaciju koja je po njegovu, Leeperovu, mišljenju predstavljala nerazrešivu zbrku.

Već je u brzojavci koju je 19. kolovoza poslao Sargentu (a to je bilo tri dana prije fijaska s odlaskom m aerodrom) Leeper dao jasno na znanje da namjerava uvesti mnogo strožu kontrolu *Foreign Officea* nad zbivanjima u Grčkoj:

Ta nam kriza pokazuje kako se imperativno nameće potreba da Foreign Office preko Stevemona (britanskog ambasadora pri jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi) i preko mene ovdje u Kairu zadobije veću kontrolu nad situacijom u zemljama kojima se bavimo. Bio sam stavljen u izvanredno neugodan položaj prema grčkoj vladi kad su ovamo stigli ti Grci u političkoj misiji na koju nisam bio prethodno upozoren. Da sam bio prije toga konzultiran, ne bih bio pristao na njezin dolazak bez pristanka kralja i Zuderosa. Ne želim stvarati zlu krv, a osim toga uspio sam situaciju tako srediti da mi Grci ništa ne predbacuju, ali sam morao reći i Glenconneru i državnom ministru da u takvim okolnostima ne mogu dalje raditi i da jednostavno moram zahtijevati neka mi se dostavljaju svi podici do kojih dolazi SOE, kao i to da se politička strana Myersove aktivnosti smatra jednako važnom kao vojna. Mislim zapravo da je ovdje politički aspekt važniji.

Kao što znate, ja nisam nikad bio zadovoljan okolnošću da je vlada njegova veličanstva došla do toga da je jednu politiku vodila u Grčkoj, drugu u Kairu. Zbog vojnih razloga uvijek sam prihvaćao

¹ Gledišta koja su iznijeli Leeper i Churchill upadljivi su primjeri tendencije na koju upozorava pukovnik Woodhouse. To je bila tendencija britanske vlade »da umanjuje važnost događaja u Grčkoj samo da bi se u izbjegličkim krugovima postiglo spokojstvo.« *Apple of Discord: A Survey of Recent Greek Politics in Their International Setting* (London, 1948).

prvu od tih politika iako nisam nikad uspio uojeriti kralja u njezinu ispravnost.

Dokle god su dvije strane koje smo podržavali bile držane razdvojeno jedna od druge, mogli smo spriječiti sudar među njima, ali mi je njihova prisutnost u Kairu pokazala kako neugodna može postati takva dvostruka politika vlade njegova veličanstva.

U pismu Dixonu od 21. kolovoza Leeper je opet napisao: »Doista bi bilo teško pretjerati u opisu izvanredno nezgodne i neugodne situacije u koju je SOE doveo mene, kralja i Zuderosa.« Opet se potužio na to da nije bio unaprijed valjano upozoren na planiran posjet, ali treba napomenuti da *Foreign Office* nije tu pritužbu primio s mnogo suosjećanja. Tako je, na primjer, Howard zabilježio 2. rujna: »Priznajem da su vrlo mršavi argumenti za prigovor koji se iznosi SOE zbog toga što je doveo tu šestoricu Grka.«

Nezgodnim stjecajem okolnosti Leeper je tek 22. kolovoza dobio od SOE seriju brzojavki što ih je Wallace bio slao iz Grčke između 23. srpnja i 2. kolovoza, a 22. kolovoza bio je isti dan kada su šestorica Grka imali biti otpremljeni kući. Vjerojatno da je do tog zakašnjenja došlo zbog preopterećenosti službi veze ili zbog nečije nesposobnosti, a ne zbog nečije zlobe. Uostalom, prvu od tih brzojavki, datiranu 23. srpnja, poslao je Pearson u Londonu Dixonu u *Foreign Officeu* još 10. kolovoza,¹ to jest dvanaest dana prije nego što je Leeper u Kairu primio bilo koju od njih. Međutim, što nas ne iznenađuje, Leeper je smatrao da je to zakašnjenje još dokaz više SOE-ovskog intrigiranja, pa se 23. kolovoza potužio Edeu: »Mislim da ćete razumjeti kako bih ja, da sam kojim slučajem te brzojavke pravovremeno primio, bio mnogo bolje obaviješten u času kada su započeli nedavni pregovori s političarima što ih je SOE doveo iz Grčke.«²

No čak da je Leeper primio te izvještaje prije dolaska delegacije u Kairo teško je zamisliti da bi zbog toga drukčije postupio u krizi. Stvar je jednostavno u tome da je u tim brzojavkama bilo malo takvih postavki (ako ih je uopće bilo) s kojima se Myers ne bi složio. Osim toga Wallace je i onako mogao dati Leeperu sve svoje podatke čim je stigao u Kairo. No, nezgoda je bila u tome što Leeper nije retrospektivno bio zadovoljan s tim prvim sastancima s Wallaceom. U pismu što ga je 25. kolovoza poslao Sargentu napisao je:

U času kada je (ravno iz Grčke) stigao u Kairo, "Wallace je zacijelo bio malo omamljen i svakako veoma iscrpljen. Zaključujem to po tome što mi on nije prikazao situaciju u Grčkoj onako kako ju je doista vidio, zato sam dobio dojam da se on potpuno slaže s Myersom. Možda je mislio kako nije zgodno da protuslovi oficiru

¹ Pearson je u svom popratnom pismu od 10. kolovoza napisao da se s dostavom Wallaceove brzojavke zakasnilo zbog smetnji u komunikacijama. Iduće brzojavke otpremljene su 11. kolovoza.

² Saznavši od Wallacea za postojanje tili brzojavki, Leeper se dakako razbjesnio, pogotovo kada je saznao da su neke bile otpremljene u London prije nego što ih je on u Kairu vidio. Kada se u vezi s tim potužio Glenconneru, rečeno mu je da se to dogodilo zbog pomanjkanja šifranata. (Brzojavka od 16. kolovoza 1943).

koji mu je starješina, a sumnjam da je odmah shvatio kako je došavši u Kano automatski potpao pod moju nadležnost. Da sam tada znao neke stvari koje su kasnije izbile na vidjelo, sigurno bih bio zauzeo mnogo oštriji kurs u ta prva dva-tri dana.

Wallace se razbolio uskoro nakon dolaska u Kairo. Leeper piše da je tek poslije njegova ozdravljenja »otkrio svu grozotu SOE-ovih akcija u Grčkoj, koje su bile vođene s takvom neodgovornošću da se čovjeku dizala kosa na glavi«.

Međutim, kakvu je predodžbu o Grčkoj Wallace *doista* dobio? Na to je pitanje teško odgovoriti jer je on, čini se, poslije povratka u Kairo promijenio o tome mišljenje. U jednom značajnom pasusu pisma koje je zi. kolovoza poslao Dixonu, Leeper je napisao: »... Uspio sam ga (Wallacea) uvjeriti da su Myersova politička stajališta i politika što je on provodi potpuno pogrešni. Razumije se da je on (Wallace), imajući na umu Myersove mnoge sjajne vrline, nastojao svoga šefa (Myersa) ne kritizirati mnogo, ali David (Wallace) ima previše bistru političku glavu da ne bi shvatio kako je prava ludost dopuštati da se u Grčkoj vodi politika koja nema veze sa službenom politikom vlade njegova veličanstva.« Jedino što se iz toga može zaključiti jest to da se Wallace, sve dok se nije našao na udaru Leeperova uvjeravanja, manje-više »potpuno slagao« s - Myersom. Bolest ga je spriječila da u toku kolovoza napiše detaljan izvještaj o svojim dojmovima u Grčkoj, ali je Leeper ipak mogao 24. kolovoza poslati kratak privremen prikaz Wallaceovih dojmova, što ih je Wallace, u Leeperovoj nazočnosti, izložio direktoru vojnih operacija dan prije toga, 23. kolovoza. U njemu su bile iznijete dvije glavne teze. Prva, da vojna sposobnost gerilskih snaga u Grčkoj ni izdaleka nije tako velika kao što tvrdi SOE:

One su zapravo neizvoježbane i nedisciplinirane. Većina britanskih oficira za vezu gledaju na njih s prezirom i omalovažavanjem, i izvanredno su skeptični prema njihovoj sposobnosti da poduzmu bilo kakve ozbiljnije vojne operacije (držanje mostobrana ili neutraliziranje neprijateljskih aerodroma) bez obzira na to što SOE nonšalantno tvrdi vrhovnom komandantu da će one za to biti sposobne kad jednom dode do invazije ... Priznaje se da se u nedavnoj seriji operacija protiv komunikacija u Grčkoj (u okviru plana kamufliranja invazije na Siciliju) 95 posto gerilaca držalo kukavički, ili da se jednostavno nisu htjeli boriti, ili da su se borili neefikasno, pa je sav taj posao pao na leđa britanskih oficira.

Druga je teza bila da je Zervas bio više-manje natjeran da potpiše sporazum o formiranju zajedničke vrhovne komande, koji je sklopljen kratko vrijeme prije toga, i da on, Zervas, smatra taj sporazum veoma štetnim i za njegove i za britanske interese. Leeper je izrazio zabrinutost zbog toga što o tome Zervasovu ustručavanju nisu bili obaviješteni ni Vrhovna komanda za Srednji istok ni *Foreign Office* kad se od njih zatražilo da odobre odredbe toga sporazuma. Leeper je također tvrdio kako mu je Pyromaglu potvrdio da je Myers *doista* postigao sklapanje i provođenje tog sporazuma tako što je »neprestano tjerao Zervasa da popušta EAM-u«.

Jedini je materijal po kojemu možemo zaključiti je li Wallace na kraju krajeva doista prihvatio Leeperovo gledište da su Myersovi stavovi i njegova politika potpuno pogrešni - Wallaceov dobro promišljen izvještaj *Foreign Officeu* nakon njegova povratka u London. Međutim, taj je dokument zadržao odjel *Foreign Officea* kojemu je bio poslan, i on nije stavljen na uvid javnosti, zato ne možemo znati što u njemu piše.¹

Slobodno možemo pretpostaviti kako je stvarni povod za Leeperovu srdžbu bila činjenica što general Myers *nije* pokazao takvu spremnost kao Wallace da dopusti Leeperu da ga pridobije za *svoja* gledišta o tome što se doista događa u Grčkoj. Jedno je sigurno. Leeper se izražavao krajnje energično, čak žestoko i bijesno, o nečem što je smatrao Myersovom tvrdo-glavošću. U pismu Sargentu od 25. kolovoza napisao je:

Držim da je Myers za nas prava katastrofa. On je čovjek krajnje samouvjeren i tvrdoglav, karaktera koji mi ide na živce, jer je jednostavno nemoguće probiti njegovu tvrdi glavurđu. Svi moji udarci odbijaju se od njegove tvrde lubanje i nestaju u nistavilu oko nje. Ne prestano mi govori kako moramo razgovarati satima da bi me u nešto uvjerio, a ja te dugosatne sjedeljke izbjegavam koliko mogu. U svakom slučaju potpuno sam uvjeren da je on obična budala, da se prema vlastitim idejama odnosi fanatički, a zbog toga što misli da je njihovo prihvaćanje jedini način da dobijemo rat u Grčkoj, trči kao sumanut amo-tamo i objašnjava ih svakome na koga se namjeri, podjednako Britancima i Grcima, ne birajući sugovornike. Myers je jedan od onih ljudi koji se u sve miješaju, koji svuda zabadaju nos, a njegovi brzopleti postupci, uvijek jezivo dobronamjerni, vraćaju nam se i pogadaju mene ravno u lice.

Leeperovi nespretni i neuspješni pokušaji da otpremi šestoricu Grka upropastili su svaku šansu koju smo možda imali da se premosti golem jaz koji se stvorio između grčkog otpora i grčke izbjegličke vlade; zatim ga je beskompromisna podrška koju su kralju dali Churchill i Roosevelt i Smuts (tada na konferenciji *Quadrant* u Kairu) dovela u situaciju da nije postojao nikakav prostor za manevriranje. Churchill i *Foreign Office* bili su potpuno složni u toj politici potpune podrške kralju. Sargent je 20. kolovoza brzojavio Edenu, koji je tada bio u Quebecu: »Naša politika ostaje politika pružanja kralju svake podrške koju mu možemo dati u nastojanju da ga vratimo na njegovo prijestolje ... Grčka je uvijek bila i ostaje životno važna za britanske interese ... kralj ima pravo da očekuje našu podršku za uzvrat za smionu i plemenitu ulogu koju je odigrao u ranoj fazi rata.«

¹ Taj je dokument bio dan na uvid siru Llewellynu Woodwardu kada je on pisao svoju službenu povijest britanske vanjske politike. Woodward tvrdi da je *Foreign Office* gledao na Wallaceov izvještaj kao na izvanredno sposobno obavljen posao. Možda je jedna od preporuka što ih je Wallace iznio u svom izvještaju bila preporuka da se Myers ne vrati u Grčku. Naime, 6. listopada Howard je napisao u jednoj zabilješci: »G. Leeper je od početka protiv toga da se general Myers vrati u Grčku, a to misli i major Wallace. Svoje protivljenje (Myersovu povratku) zasnivaju na činjenici da se Myers toliko angažirao za stvar gerilaca (pogotovo za stvar komunističkog EAM-a) da više ništa ne može izmijeniti njegove stavove. Osim toga, čak kad bi i htio izmijeniti svoju politiku, sada to više ne bi mogao.«

Premda su spremno prihvatili zahtjeve gerilaca da se održi referendum, članove izbjegličke vlade kasnije su razbjesnjeli zahtjevi gerilaca da im se dadu tri resora u vladi (unutrašnjih poslova, vojske i pravde) i da počnu obavljati poslove tih resora odmah, na samom grčkom teritoriju. Iako se prije toga oduševljavao idejom formiranja koalicijske vlade, Leeperu sada nije bilo ni na kraj pameti da dade bilo kakvo ohrabrenje takvim prijedlozima. Još se više usplahirio kad mu je početkom rujna Zuderose rekao da se kralj bavi mišlju da formira nepolitičku vladu po uzoru na jugoslaven-ski model. Kada je jedan od EAM-ovih predstavnika izjavio da će EAM prihvatiti ta tri resora bez obzira na to da li će kralj dati traženu deklaraciju o referendumu, Leeper je to, karakteristično za njega, protumačio kao znak EAM-ove inherentne slabosti. Njemu je bilo jasno da »grčka vlada sigurno važe u Grčkoj mnogo više nego što su nas natjerali da smatramo - kad svi ti tipovi jure u nju kao u kakvu Meku«. Osim toga Leeper je zaključio da su pobijedila njegova gledišta kada se *Foreign Office* (nakon Churchillove brzojavke od 30. kolovoza) pridružio onima koji su zahtijevali da delegacija gerilaca bude odmah otjerana.

Očito da u kasnijim fazama krize nije glavni pokretač Leeperovih silnih nastojanja bila grčka vladina kriza, nego želja da se obuzda SOE, a u tome je on sada dobio moćnog saveznika u Winstonu Churchill. Leeper je također sebi čvrsto zabio u glavu da se Myers ne smije nipošto vratiti u Grčku. Za to se borio iz petnih žila i do kraja. Tvrdi se da je Myersov povratak u Grčku spriječio kralj Đuro zaprijetivši abdikacijom, ali je zapravo najveći dio suprotstavljanja Myersovu povratku dolazio od Leepera, iako treba napomenuti da je Myers, kako tvrdi Leeper, ostavio »žalostan dojam« i kod kralja i kod Zuderose. U svakom slučaju *Foreign Office* nije dijelio s Leeperom njegove snažne osjećaje prema Myersu i smatrao je da bi se Myers trebao vratiti u Grčku poslije svog posjeta Londonu. U jednoj zabilješci od 6. listopada Howard je napisao: »Argumenti protiv Myersa su slabi. Treba imati na umu da je on u toku najvećega dijela svog boravka u Grčkoj bio prepušten samome sebi, pa je tako jednostavno morao stvoriti vlastitu politiku, koju je onda provodio uz snažnu podršku SOE. Zapravo je upravo to dovelo do našeg neslaganja s gledištima SOE.« U stvari je vrhovni komandant za Srednji istok bio taj koji je, na poticaj *Foreign Officea*, donio u listopadu odluku da bi bilo nezgodno poslati Myersa natrag u Grčku ako se uzme u obzir okolnost da je tamo izbio otvoren građanski rat, i da to pogotovo ne treba uraditi prije nego što se potpuno ne razjasne okolnosti pogibije novozelandskog oficira za vezu poručnika Hubbarda u jednom incidentu u koji je bio umiješan jedan odred ELAS-a.

Poslije posjeta šestorice Grka Leeper je odlučno nastojao isposlovati da se politička aktivnost SOE potpuno podredi željama *Foreign Officea*. Državnom ministru je rekao kako se imperativno nameće potreba da se stekne potpuna kontrola nad SOE; istovremeno je izjavio Glenconneru kako mora »svim svojim oficirima poslati najstrožu direktivu da ne vode nikakve političke razgovore s bilo kojim Grkom«. Leeper je dodao: »Čitavu tu smiješnu kompliciranu situaciju moraju prepustiti meni.« »Nadam se«, dodao je, »da će se oni tome barem donekle pokoriti, ali sam daleko od toga da bih bio siguran da svi oficiri SOE razumiju što je politički razgovor, a što nije.«

Leeper je postigao mnogo od onoga što je htio postići. Nema sumnje da je posjet šestorice gerilaca pospješio ono što Sweet-Escott naziva »godišnja augustovska reorganizacija SOE na Srednjem istoku«.¹ Lord Glenconner bio je prisiljen podnijeti ostavku, brigadni general Keble (kojega je Leeper smatrao »potpuno beskrupuloznim čovjekom«²) je maknut, pukovnik Guy Tamplin je umro. Sir Charles Hambro, koji je u rujnu dao ostavku na položaju egzekutivnog šefa SOE u Londonu, bio je još jedna indirektna žrtva kairske čistke. General Wilson poslao je u London brigadnog generala Daveyja, direktora operativnog odjela Vrhovne komande, sa zadatkom da se s načelnicima štabova uredi neka se pod kontrolu vojske stavi *Force* 133, sekcija SOE za Balkan i Bliski istok.³ Nema sumnje da se Leeper slagao s tim da se Daveyju dade takav zadatak iako je smatrao da je on »potpuno u Kebleovim rukama«.

Leepera je taj nov aranžman donekle umirio, ali je njegovo sumnjičenje SOE ipak ostalo duboko usađeno. Tako je, na primjer, 7. listopada 1943. napisao Sargentu prilično kritički da »brzobjavke SOE razaraju mnoge male patriotke iluzije«. U pismu od 13. studenog 1943, također upućenom Sargentu, potužio se: »Ja jednostavno ne mogu razumjeti brzobjavke SOE u njihovu kodiranu obliku. Nije riječ o vulgarnosti jezika kojim su pisane, jer u svom sam životu pokupio različite vulgarne izraze; niti se ne upotrebljavaju kojekakve vojne kratice koje ne razumijem. Upotrebljavaju se zapravo meni potpuno nerazumljivi kodni termini, koji su porazbacani po svakoj brzobjavci samo da bi se Ambasadi otežao posao.«

Opširno sam se pozabavio kairskom krizom u kolovozu i rujnu 1943. jer je jasno da je ona presudno utjecala na utvrđivanje daljeg razvoja britanske politike i jer dokumenti koji su nedavno dani na uvid javnosti obogaćuju naše spoznaje o tom razdoblju. Leeper je znao da neki krugovi u Vrhovnoj komandi i SOE šire glasine da se on, u svom postupku prema krizi, »previše uzbuđuje sa SOE«, i doista je teško zaključiti da ta glasina nije odgovarala istini. Međutim, ako želimo biti *fair*, moramo napomenuti da je britanska ambasada u Kairu bila za vrijeme krize teško i ozbiljno hendikepirana bolešću. I Leeper, i Wallace, i Warner proveli su svaki po nekoliko augustovskih dana u krevetu (s tim da je Warner čak morao ležati u bolnici), a u istom razdoblju ozbiljno se razbolio i grčki kralj. Svakako je to okolnost koja se ne može zanemariti, tj. koja se mora uzimati u obzir. Osim toga treba imati na umu činjenicu da se Leeper suočavao s veoma opasnim protivnikom u liku generala Keblea iz SOE.

Nakon kairskih događaja ukrtili su se stavovi obiju strana. Šestorica Grka »vratili su se (sredinom rujna) u Grčku ozlojeđeni postupkom koji je bio prema njima primijenjen i do kraja razočarani«.³ Potpun neuspjeh njihove misije te uvredljiv i sramotan postupak kojemu su bili podvrgnuti, zajedno s dokazima do kojih su došli da se britanska vlada veoma umiješala u podršku kralju, svakako bijahu faktori koji su u listopada doprinijeli izbijanju građanskog rata između suparničkih snaga otpora.

¹ *Baker Street Irregular.*

² *Eight Years Overseas, Baker Street Irregular.* Vidi također sir Colin Gubbins *S. O. E. and the co-ordination of Regular and Irregular War*, članak u antologiji M. Elliot-Bateman *The Fourth Dimension of Warfare* (Manchester, 1970).

³ *Report on the S. O. E. Activities in Greece and the Islands of the Aegean Sea*, prilog III, str. 10.

U jednoj zabilješci od 7. listopada 1943. Howard spominje »katastrofalne posljedice naše dvostrane politike prema Grčkoj«. Ta se dvostrana politika, po Howardu, sastojala u tome što je *Foreign Office* podržavao kralja i izbjegličku vladu, a SOE davao punu podršku EAM-u. Howard je smatrao da za to postoje samo dvije alternative: ili da se obustavi britanska podrška EAM-u i da se sva podrška daje kralju - ili da se obustavi podrška kralju i sva podrška pruži EAM-u. Poslije izbivanja građanskog rata početkom listopada prihvaćena je modificirana varijanta prve alternative, za koju se energično zalagao Leeper i na koju je s priličnim oklijevanjem i ustručavanjem pristao general Wilson, kojemu je bilo stalo do toga da sačuva zaštitu što ju je ELAS davao britanskim oficirima angažiranim u sabotažnim misijama u Grčkoj. Zalažući se za raskid s EAM-om, Leeper je imao podršku Churchilla, koji je 3. studenog napisao u jednoj zabilješci: »EAM i ELAS moramo izgladnjeti i lupati ih svim sredstvima koja imamo. Međutim, bojim se da su ta sredstva mala ...«

Leeperova gorljiva želja da uništi EAM još nam jednom dokazuje njegovu sklonost da jednostavno ne prihvaća za njega neprobavljive dokaze i sudove koji bi dolazili od promatrača na licu mjesta. Kada je Woodhouse 19. listopada (kratko vrijeme poslije izbivanja građanskog rata) poslao iz Pertulija opširan izvještaj, u kojemu je zaključio da će Saveznička vojna misija (u Grčkoj) »morati prije ili kasnije priznati EAM-u i ELAS-u pravo da ratuju onako kako sami nalaze za potrebno«, ali je dodao i »Velik dio onog što tražite mogli bismo postići iskoristimo li osobnu popularnost pojedinih britanskih oficira za vezu«, Leeper je to, 4. studenog, prokomentirao ovim riječima: »Moram upozoriti na to da je Woodhousev izvještaj napisan pod dojmom njegovog uvjerenja da će se Myers vratiti u Grčku i da smo mi prisiljeni prihvaćati ELAS-ovu politiku pa ma što se dogodilo. Siguran sam da bi Woodhouse bio mnogo oštriji prema ELAS-u da je kojim slučajem smatrao da postoje izgledi na promjenu.«

Sredinom studenog Eden je predložio Ratnom kabinetu da britanska vlada prihvati politiku raskida s EAM-om i ELAS-om. General Wilson, opet prilično nerado i s ustručavanjem, pristao je na modificiranu varijantu toga plana što ju je predložio Leeper. Po tom planu podrška EAM-u i ELAS-u nije imala biti obnovljena, ali je kralj, da bi se umjereno orijentirani elementi odvucli od EAM-a i ELAS-a, trebao javno obećati kako se neće vratiti u Grčku sve dok ga ne pozove valjano konstituirana reprezentativna vlada. U planu se također predviđalo da Zervas istovremeno nastoji postići kako bi se formacije EDES-a uključile u grčku regularnu vojsku i povelu propaganda sa svrhom da se obični borci ELAS-a navedu na to da postave sličan zahtjev za uklapanjem u regularnu vojsku. Wilson je svakako uviđao nedostatke toga plana, među kojima sigurno nije bio najmanji okolnost da bi njegovo provođenje moglo ugroziti živote 146 Britanaca u raznim vojnim misijama u Grčkoj (od kojih se 116 nalazilo na teritorijalna pod kontrolom ELAS-a). Dodao je: »Ako dođe do uklanjanja britanskih direktiva i britanske snage i ako poslije toga izbije građanski rat ili ako snage EAM-a odnosno ELAS-a zadobiju potpunu kontrolu (nad zemljom), moglo bi se dogoditi da to Nijemcima omogući da iz Grčke povuku još tri divizije.« Međutim, unatoč apelima Churchilla i Edena, grčki kralj, koji je u tome imao Rooseveltovu podršku, nije htio popustiti ni za dlaku, odbio je da daje željena obećanja, i čitav je plan pao u vodu.

Nakon debakla tog plana, u studenom, slijedeća je inicijativa *Foreign Officea* bio prijedlog upućen grčkoj vladi da apelira na Zervasa (EDES) i Sarafisa (ELAS) kako bi sklopili primirje i povukli svoje formacije na jasno određena područja. Da bi se pojačala snaga tog apela, predloženo je da ga javno odobre britanska, američka i sovjetska vlada. U osnovi taj je plan bio Leeperova tvorevina i on ga je iznio u brzojavci od 14. prosinca. U prilog tom planu on je iznio da će u potpunosti biti opravdano davanje pomoći Zervasu ako se ELAS ogлуši na apel, a istovremeno će biti potkopan autoritet vođa ELAS-a ako oni odbiju prihvatiti taj plan. Tim bi planom bile ubačene u igri tri savezničke vlade, a to znači, mislio je Leeper, da ga ELAS jednostavno ne bi mogao ignorirati. Njegovo bi usvajanje ujedno pojačalo britanske pozicije i u Egiptu i u Grčkoj, a istovremeno bi omogućilo britanskoj vladi da se ne mora izravno opredijeliti ni za jednu stranu u grčkoj unutrašnjoj politici. I najzad, to bi povećalo izgleda da se obnovi otpor Nijemcima u Grčkoj. *Foreign Office* je prihvatio osnovne postavke toga plana.

Međutim, samo nekoliko dana poslije toga Leeper se opet upustio u za njega karakteristično prevrtljivu promjenu politike. Po svemu sudeći s pristankom vrhovnog komandanta za Srednji istok, on se odjednom počeo zalagati za doslovno posvemašnje povlačenje Britanaca iz Grčke i za potpuno raspuštanje gerilskog pokreta u toj zemlji. Taj zapanjujući *volte face* bio je potaknut sastankom što ga je Leeper imao 17. prosinca sa Zuderom, na kojem su njih dvojica razmotrili izvještaje o teškim nevoljama u kojima se našlo civilno stanovništvo na teritorijima pod vlašću gerilaca jer Nijemci uspješno sprečavaju distribuciju hrane koja se šalje u ime pomoći. Zuder je rekao kako se slaže da se grupama otpora uputi planirani apel, ali je dodao da »veoma sumnja u nastavljanje pokreta otpora ... Sklon je mišljenju da bi možda bilo najbolje, ako vlada njegova veličanstva (britanska) ne misli drukčije, savjetovati gerilcima da se lijepo vrate u svoja sela, da se tamo posvete obrađivanju zemlje i da čekaju dok im se opet pruži prilika za akciju«. Međutim (rekao je Zuder) prije nego što se upusti u to da savjetuje povlačenje gerilaca u sela, mora se o tome posavjetovati s atenskim patrijarhom i drugim ličnostima u Grčkoj. No, Leeper se nije tako ustručavao, nego se odmah počeo svojski zalagati za takvu politiku, pa je zato brže-bolje brzojavio *Foreign Officeu*: »Što se prije na opravdiv način povučemo iz Grčke, to bolje za grčki narod i za naše buduće odnose s njim ... Predlažem da odmah započnemo na veliko povlačiti britanske oficire za vezu. Eden je na toj brzojavci napisao ovu napomenu: »To nikako ne možemo uraditi. Treba nastaviti rat.« Leeper je ponovo iznio svoja gledišta u brzojavci koju je poslao istog dana, 18. prosinca, pošto se posavjetovao s vrhovnim komandantom za Srednji istok. Obojica su se složila da situacija izmiče britanskoj kontroli i da Grke treba pustiti da »razriješe svoje nesuglasice na svoj način«. Leeper tvrdi u toj brzojavci kako Wilson smatra da bi ograničen broj aviona s kojima raspoložemo trebalo namijeniti jugoslavenskim partizanima i »da bi bilo bolje povući većinu (britanskih oficira za vezu) koji su tamo (u Grčkoj) zbog čisto vojnih zadataka, i ostaviti (u Grčkoj) samo nekoliko oficira na mjestima koja su ključno važna za obavještajne poslove«. Leeper je dodao: »Zadatak naših oficira u Grčkoj onemogućen je okolnošću što tamo nema istaknutih patriotskih vođa. Da su (Grci) stvorili barem nekog vođu Titova

kalibra, rezultati bi bili posve drukčiji.« »Došao sam do tog zaključka« (nastavio je Leeper) »s velikim ustručavanjem, ali smatram da vas moram savjetovati u ovom smislu. Naime, nastavljanje grčkog otpora u sadašnjim okolnostima i uvjetima *ne* može pomoći ratnom naporu protiv Nijemaca, ali sam zato siguran da će donijeti nepotrebne teškoće i stradanja narodu koji, pa ma kakvi bili njegovi nedostaci, gaji toplu i iskrenu ljubav prema Britancima.«

Cadogan, također uznemiren Leeperovim iznenadnim *volte face*, složio se sa Sargentovim prijedlogom da se Leeperu naredi neka ostane kod svoga prvobitnog prijedloga, tj. da grčkoj vladi predloži neka zatraži primirje. Na dan zz. prosinca Eden je rekao Leeperu: »Ne slažemo se s gledištem da gerilske skupine treba da budu raspuštene i odu kućama ako ne uspijemo dokrajčiti građanski rat. Naprotiv: mi želimo da se otpor neprijatelju svakako nastavi...« Upravo se u toj fazi Sweet-Escott obratio generalu Wilsonu sa zahtjevom da se grčkim gerilcima pošalje preko radija apel da prekinu građanski rat. »Grčki seljak je poljodjelac«, odgovorio mu je Wilson.« A to znači da mu je u ovoj fazi rata mjesto na njegovu posjedu, a ne u brdima.«¹

Na koncu konca Zuderov je ipak potkraj prosinca uputio preko radija svoja dva apela za obustavom vatre (prekidom neprijateljstava), a onda su britanska, američka i sovjetska vlada dale javne deklaracije u kojima su podržale Zuderov poziv na jedinstvo. Sovjetska vlada uradila je to preko volje, ali izgleda da je to njezino ustručavanje bilo podjednako posljedica gotovo potpunog nepoznavanja situacije u Grčkoj kako i zlonamjerne opstrukcije. Poslije Zuderova apela ELAS je na kraju krajeva ipak pristao na obustavu vatre, a onda su odmah započeli mukotrpnim pregovorima za konačno rješenje građanskog rata. Međutim, još dok su ti pregovori bili u toku, i Wilson i načelnici štabova energično su zahtijevali da se prihvati politika potpune podrške ELAS-u. Wilson je 5. veljače (istoga dana kada je sporazum o prekidu vatre stupio na snagu) posve izmijenio svoj stav iz sredine prosinca (kada je podržao Leepera u njegovu zagovaranju politike gotovo potpunog povlačenja iz Grčke) i brzojavio je načelnicima štabova kako je došlo vrijeme da britanske političke pobude ustuknu pred potrebom da se ostvari britanski vojni interes, to jest da se njemačke divizije zadrže na Balkanu. Ako se taj cilj želi postići (napomenuo je Wilson), treba pružiti svaku moguću pomoć ELAS-ovoj strani u Grčkoj »jer je to jedina grupa u Grčkoj sposobna da nam efikasno pomaže u ubijanju Nijemaca«. Ako se žele u tome postići najbolji rezultati, potrebno je da *Foreign Office* preispita mudrost »svoje zabrane Myersu da se vrati (u Grčku): treba uzeti u obzir njegov utjecaj na vođe ELAS-a pomoću kojeg je prošle godine postigao tako dobre rezultate na polju suradnje«. Načelnici štabova podržali su Wilsonovu sugestiju i predložili da britanska vlada nastavi davati punu podršku »frakciji EAM-a jer je ona najefikasniji pokret otpora u Grčkoj«.

Eden je u zabilješci od 10. veljače energično ustao protiv Wilsonova prijedloga i prijedloga načelnika štabova. Doduše, ako bi bilo dokaza da je ELAS spreman i voljan poduzeti sveopći napad na Nijemce, moglo bi se reći (tvrdio je Eden) kako postoje ozbiljni razlozi da se uzme u razmatranje pitanje bi li za britansku vladu bilo uputno da izvrši potpuni *volte face*

¹ *Baker Street Irregular.*

u svojoj politici i dade svu svoju podršku EAM-u i ELAS-u bez obzira na političke konzekvencije. Međutim, on ne vidi nikakva razloga da se to očekuje i smatra EAM i ELAS »potpuno beskrupuloznom bandom komunističkih fanatika kojima je isključivo do toga da ostvare vlastite ciljeve«. Eden se ipak nije založio za raskid s EAM-om, nego za to da se nastave naponi koji su u toku i koji idu za sklapanjem vojne i političke pogodbe. Churchill je potpuno podržao Edenov stav i 14. veljače napisao u jednoj zabilješci: »ELAS nam još uvijek nije dao nikakvu satisfakciju za umorstvo jednoga našeg oficira«. ¹ Churchill je nastavio: »Oni su na selu omraženiji od Nijemaca. Očito je da davanje oružja ne bi povećalo napore tih ljudi uperenih protiv Nijemaca, nego bi za jedinu posljedicu imalo to da bi se ti niski i podmukli tipovi poslije rata dočepali vlasti.«

U zabilješci upućenoj načelnicima štabova 24. veljače Churchill je napisao:

Moramo nastojati koliko god možemo da se izmire Zervas i bande ELAS-a odnosno EAM-a. Doduše, gotovo je sigurno da će se to pokazati neostvarivim. Možda bismo trebali predložiti da se Grcima dade kakav Britanac za vrhovnog komandanta, ako se nikakav drugi sporazum ne može sklopiti. Da bismo to ostvarili, ne smijemo se ustručavati da upotrijebimo kao oružje prijetnje i da se zaprijetimo kako ćemo razobličiti EAM i ELAS tako da čitav svijet vidi kakvi su. Ako unatoč svim našim naporima pregovori propadnu, obustavit ćemo svaku pomoć ELAS-u i EAM-u i pomagat ćemo koliko god budemo mogli Zervasa. No, kako bilo da bilo, sigurno je da se zasad ne mogu od grčkih gerilaca očekivati veliki rezultati. Povratak generala Myersa ne smije se dopustiti ... Nikako se ne mogu uspoređivati oni (EAM i ELAS) i snage maršala Tita. Oni su prava pokora za stanovništvo i grčki seljaci ih se boje čak više nego Nijemaca?

Potkraj veljače, posluživši se i prijetnjama o kojima je govorio Churchill, pukovnik Woodhouse je uspio, nakon konferencije u Merokovu, ishoditi sporazum o sklapanju trajnog primirja. Taj je sporazum potpisan u Plaki 29. veljače. Bilo je to postignuće za koje je Laskey smatrao da su »za nj gotovo isključivo zaslužni Woodhouseova taktičnost i vještina u postupanju s gerilskim vođama«.

Kad se gleda unatrag, lako se dobiva dojam da je sukob između kratkoročnih vojnih interesa i dugoročnih političkih koristi bio suštinski, fundamentalno, nerazrješiv. Može se tvrditi da bi konačan ishod (dogadaji u prosincu 1944) bio neizbježan, pa ma kakav da je smjer uzela britanska politika prema grčkom otporu. No ipak ostaje činjenica da je opći i konačni dojam što ga daje izučavanje dokumenata - dojam da je SOE općenito bolje shvaćao političku realnost i ravnotežu snaga u Grčkoj negoli *Foreign Office*. Tvrdoglava borba zalaznica *Foreign Officea* u obranu kralja, i to bez obaziranja na interese grčkog naroda, kritički je sužavala njegov manevarski prostor. Međutim, ako želimo biti *fair*, moramo napomenuti da

¹ Aluzija na ubojstvo pomoćnika Arthura Hubbarda u studenom. Nap. autora.

² Usporedi s Churchillovom zabilješkom od 6. veljače 1944: »Cini se da podlost i podmuklost ELAS-a nemaju granica. Ne bismo ih smjeli taknuti ni s motkom.«

Foreign Office nije u tome imao slobodne ruke, i zbog silne tvrdoglavosti kralja Đure i zbog nesputane podrške koju je Churchill davao stvari monarhije u Grčkoj.¹ Na kraju krajeva, pod pritiskom događaja, *Foreign Office* se morao dakako suočiti sa stvarnošću grčke situacije i prihvatiti ono za što se general Myers zalagao još od samog početka, još od vremena operacije *Harling*, to jest postavku da se kralj ne smije vratiti u Grčku sve dok se ne održi referendum o konstitucionalnom pitanju. Da je kralj bio prisiljen pristati na taj ustupak u proljeće 1943. godine, to možda ne bi omelo EAM i ELAS u zadobivanju jake kontrole nad grčkim otporom, iako bi možda usporilo taj proces. Međutim, rano i spremno prihvaćanje te politike u najmanju bi ruku dovelo Britaniju u jači moralni položaj kada se u prosincu 1944. našla u teškom i krvavom sukobu sa svojim bivšim saveznicima - EAM-om i ELAS-om. Možda se u tom slučaju ne bi na britansku vladu sručile one silne i zagrižljive kritike koje su se tada na nju sručile i u Britaniji i u Sjedinjenim Američkim Državama, i možda bi javnost prije uvidjela što su bili pravi ciljevi politike EAM-a i ELAS-a.

¹ Churchill je u pismu Zuderosu 27. listopada 1941. upotrijebio termin »ljubljeni konstitucionalna monarhija«. Zuderoseva arhiva u Gennedeionskoj biblioteci u Ateni.